

MIĘDZY WSCHODEM A ZACHODEM
KAUKAZ W CZORAJ I DZIŚ

TOM III

RZESZÓW 2018

MIĘDZY WSCHODEM A ZACHODEM
KAUKAZ W CZORAJ I DZIŚ

Tom III

Redakcja
Vadym Zadunajski
Dariusz Poppek

Rzeszów 2018

Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Historii

MIĘDZY WSCHODEM A ZACHODEM

KAUKAZ W CZORAJ I DZIŚ

Tom III

TOM III 2014–2018

REDAKCJA

Vadym Zadunajski

Dariusz Popek

RECENZJA

prof. Vladimir Romancov

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Żarna

WYDAWCA

Dariusz Popek & Autors

Instytut Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego

Al. Rejtana 16 C, 35–959 Rzeszów

DRUK

Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

Ul. Prof. S. Pigonia 6, 35–310 Rzeszów

© Copyright by Uniwersytet Rzeszowski. Rzeszów 2018

ISBN 978-83-951537-0-9

SPIS TREŚCI

WSTĘP – strona 6

KRZYSZTOF KOŹBIAŁ

Polityka zagraniczna Niemiec wobec Gruzji – **strona 8**

IRINA GVELESIANI

Terms Related to the Hereditary Law (According to the Georgian Legal Monuments of the Middle Ages) – **strona 32**

PAWEŁ OLSZEWSKI

Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym w latach 1918 – 1921 – **strona 43**

ВАДИМ ЗАДУНАЙСКИЙ

Казачье движение на Северном Кавказе и политика России в условиях обострения геополитического противостояния (весна–осень 2014 г.) – **strona 65**

DOMINIKA SOBOTA

Konflikt gruzińsko–rosyjski w polskich mediach wojskowych – **strona 85**

АЛЛА КИРИДОН, СЕРГІЙ ТРОЯН

Грузія–2008 – Україна–2014: Російські стратегії домінування на пострадянському просторі – **strona 101**

ВАЛЕРИЯН ДОЛИДЗЕ

Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства: на примере Грузии – **strona 121**

VAKHTANG MAISAIA

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability – **strona 139**

KAMIL PIETRASIŁ

Relacje pomiędzy Czeczenią a Arabią Saudyjską. Od lat 90. XX wieku do 7 sierpnia 1999 r. – **strona 162**

GRZEGORZ BAZIUR

Rola separatyzmów południowo–kaukaskich w geopolityce Federacji Rosyjskiej na przykładzie konfliktu karabachskiego i południowo–osetyjskiego – **strona 174**

ВАЛЕРИЙ ДЗИДЗОЕВ

О государственном суверенитете Абхазии и Южной Осетии (исторические и политико–правовые аспекты) – **strona 195**

НИКОЛАЙ СУДАВЦОВ

Поляки юга России в революциях 1917 года – **strona 217**

ОЛЬГА ЗАПОРОЖЦЕВА

Беженцы из Царства Польского на Ставрополье – **strona 229**

ВЛАДИМИР ЗАБЕЛИН

СБОР пожертвований в ставропольской губернии в пользу польского народа в 1914 году – **strona 243**

АЛЕНА ХЛЫСТОВА, РУСЛАН СУНГУРОВ

Кавказ как объект геополитических устремлений России и Турции – **strona 249**

ВАЖА КИКНАДЗЕ

Грузинские рукописи в Библиотеке Князей Чарторыйских в Кракове (Польша)

– **strona 260**

СЕЙФУЛЛА РАШИДОВ

«Виляят Кавказ» – **strona 270**

СВЕТЛАНА АККИЕВА

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа: история и возрождение традиции в современных реалиях – **strona 279**

Wstęp

Kaukaz był i jest bardzo interesującym i wielowymiarowym regionem, który przyciąga swoją różnorodnością i głębią. Jednocześnie ta wyjątkowa oryginalność Kaukazu ujawnia osobliwą kombinację wpływów różnych kultur i cywilizacji Wschodu i Zachodu. Wraz z tym region odegrał i nadal odgrywa ważną rolę w geopolitycznych planach i działaniach różnych państw i organizacji międzynarodowych, co dodatkowo zwiększa zainteresowanie naukowców wieloaspektowymi i interdyscyplinarnymi badaniami tego regionu.

Między innymi dlatego Uniwersytet Rzeszowski od wielu lat skutecznie podejmuje tą tematykę i prezentuje najnowsze wyniki badań w tym zakresie. Jednym z ważnych aspektów tego działania jest publikacja serii monografii naukowych „Między Wschodem A Zachodem. Kaukaz Wczoraj I Dziś”. Interesującym aspektem tej inicjatywy jest prezentacja artykułów, wyników prac autorów nie tylko z Polski oraz innych krajów europejskich, ale w szczególności z krajów, podmiotów z obszaru Kaukazu. Pozwala to na zaprezentowanie perspektywy, poglądów, opinii badaczy z Kaukazu w zakresie podejmowanych przez nich zagadnień dotyczących tego regionu.

Mamy nadzieję, że także proponowany III tom monografii naukowej „Między Wschodem A Zachodem. Kaukaz Wczoraj I Dziś” pozwoli na przybliżenie czytelnikom ciekawych kwestii i problemów dotyczących regionu Kaukazu.

Autorzy tej monografii badali między innymi różne zagadnienia historii, etnografii, stosunków międzynarodowych i geopolityki Kaukazu. Oto krótki opis prezentowanych artykułów. Krzysztof Koźbiał przeanalizował współczesną politykę zagraniczną Niemiec wobec Gruzji. Artykuł Iriny Gvelesiani poświęcony jest rozwojowi gruzińskiego prawa dziedzicznego średniowiecza. Paweł Olszewski zbadał politykę Stanów Zjednoczonych wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym w latach 1918 – 1921. Vadym Zadunajski przeanalizował politykę władz centralnych i regionalnych Rosji wobec ruchu kozackiego na Północnym Kaukazie w warunkach zaostrenia konfrontacji geopolitycznej w 2014 roku. Dominika Sobota w swoim artykule przedstawiła ocenę konfliktu gruzińsko-rosyjskiego w wybranych polskich czasopismach wojskowych. Alla

Kiridon i Sergij Trojan porównali rosyjskie strategie dominacji w przestrzeni postsowieckiej na przykładzie Gruzji (2008) i Ukrainy (2014). Valerian Dolidze poruszył kwestię dekomunizacji oraz demokratyzacji przestrzeni postkomunistycznej na przykładzie Gruzji. Artykuł Vakhtanga Maisaia poświęcony jest kaukaskiej identyfikacji geopolitycznej oraz polityce zagranicznej i bezpieczeństwa Gruzji w kontekście wzmocnienia regionalnej stabilności. Kamil Pietrasik scharakteryzował relacje pomiędzy Czechenią, a Arabią Saudyjską (od lat 90. XX wieku do 7 sierpnia 1999 r.). Grzegorz Baziur przedstawił swoją wizję polityki Ramzana Kadyrowa w Czechenii, także w odniesieniu do władz w Moskwie po 2004 roku. Valerij Dzdioev przedstawił przegląd historii Południowej Osetii i Abchazji, z naciskiem na polityczne i prawne aspekty ich stosunków z Gruzją w XX i na początku XXI wieku. Artykuł Nikolaia Sudavcova poświęcony jest analizie udziału Polaków z Południowej Rosji w rewolucji 1917 roku. Olga Zaporozceva zbadała losy uchodźców z Królestwa Polskiego w okręgu Stawropolskim podczas I Wojny Światowej. Vladimir Zabelin przeanalizował warunki i rezultat pomocy organizowanej w okręgu Stawropolskim na rzecz Polaków w 1914 r. Alena Hlystova i Ruslan Sungurov zbadali kwestię geopolitycznych aspiracji Rosji i Turcji na Kaukazie po upadku ZSRR. Artykuł Varzy Kiknadze poświęcony jest analizie stanu 10 gruzińskich manuskryptów o charakterze religijnym i kościelnym, które przechowywane są w bibliotece książąt Czartoryskich w Krakowie. Seifulla Rashidov przedstawił swoją wizję przyczyn i konsekwencji tworzenia Wilajatu Kaukaz na Północnym Kaukazie. Artykuł Svetlany Akkievej poświęcony jest analizie „kunaczestwa” wśród ludów Kaukazu (szczególnie Bałkarców) we współczesnych realiach.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja znajdzie odbiorców wśród naukowców i studentów zainteresowanych kwestiami Kaukazu, w szczególności w zakresie historii, nauk politycznych, stosunków międzynarodowych, kulturoznawstwa, itp.

Vadym Zadunajski

KRZYSZTOF KOŹBIAŁ

Polityka zagraniczna Niemiec wobec Gruzji

Zjednoczenie państw niemieckich, będące konsekwencją zmian w Europie, mających miejsce po załamaniu się systemu komunistycznego w środkowej i wschodniej części kontynentu, doprowadziło także do zauważalnych zmian w środowisku zewnętrznym, w odniesieniu do którego zjednoczone Niemcy formułowały politykę zagraniczną. Istotnym wyznacznikiem stała się konieczność określenia polityki zewnętrznej – szczególnie wobec państw, które pojawiły się na politycznej mapie Starego Kontynentu. Jednym z tych państw była Gruzja.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie w jakim stopniu Berlin prowadzi swą politykę w sposób unilateralny, a w jakim wpisuje się w multilateralizm polityki prowadzonej wobec Gruzji przez Rosję, Unię Europejską i inne podmioty. W rozważaniach wykorzystano metody ogólnoindukcyjne, wyprowadzając uogólnienia na podstawie zgromadzonych danych. Postawiono główne pytania badawcze:

- czy polityka zagraniczna Niemiec wobec Gruzji wykazuje cechy oryginalne?
- czy skupia się ona głównie na sferze gospodarczej?
- w jakim stopniu Niemcy korzystają z instrumentów *soft power*?

Próbując udzielić odpowiedzi na tak postawione pytania wykorzystano także metodę historyczną – dociekając genezy rozwoju polityki zagranicznej Niemiec wobec Gruzji. Równie przydatna była także metoda analizy mikrosystemowej – odnosząca się do polityki zagranicznej jako jednego ze składników systemu politycznego Niemiec. Rozważania oddają wiedzę Autora na tytułowy temat na dzień 15 listopada 2014 r.

1. Wyznaczniki polityki zagranicznej Niemiec wobec Gruzji.

Dokonując analizy polityki zagranicznej Niemiec wobec Gruzji należy zwrócić uwagę na jej dwie najistotniejsze współzależności:

- kontakty Niemiec z Rosją, która jest najpoważniejszym partnerem RFN na wschód od granic Unii Europejskiej,

- działania Unii Europejskiej, skierowane do państw znajdujących się u wschodnich granic organizacji, bądź w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Oba czynniki są równie istotne, bez zwracania na nie uwagi trudno byłoby sobie wyobrazić skuteczną politykę Niemiec wobec zakaukaskiego państwa. Nie może ona być prowadzona bez uwzględnienia „czynnika rosyjskiego”, z kolei zamierzenia Brukseli wobec całego Zakaukazia są także stanowiskiem Niemiec, jako członka Unii. Tym samym Niemcy wpisują się w politykę multilateralizmu, choć z drugiej strony w określonych dziedzinach starają się realizować przede wszystkim własne interesy.

Kontakty niemiecko–rosyjsko układały się po zjednoczeniu Niemiec z korzyścią dla obu stron. Pierwsza rysa na nich pojawiła się w 1999 r., w obliczu kryzysu w Kosowie, lecz problemy zostały pokonane po objęciu urzędu prezydenta przez Władimira Putina, którego stosunki z kanclerzem Gerhardem Schröderem były nieomal wzorcowe, przede wszystkim z punktu widzenia Moskwy. To nastawienie zmieniło się po objęciu sterów rządu w Berlinie przez Angelę Merkel. Kontakty stały się chłodniejsze i bardziej rzeczowe. Agresja rosyjska na Gruzję w 2008 r. spotkała się ze stosunkowo ostrymi słowami szefowej niemieckiego rządu, o czym mowa dalej. Była to bezsprzecznie najpoważniejsza sytuacja kryzysowa w dwustronnych kontaktach, rzutująca na politykę wobec Gruzji¹.

Rosja uznaje Gruzję, oraz pozostałe państwa położone na obszarze Kaukazu Południowego, za własną strefę wpływów, tzw. bliską zagranicę. Powoduje to, że w zasadzie wszelkie inicjatywy państw zachodnich oraz UE natrafiają, bądź mogą natrafić, na sprzeciw Moskwy. W tym sensie stanowisko Rosji należy określić jako destrukcyjne.

Tzw. polityka wschodnia Niemiec po zjednoczeniu uległa przeobrażeniu dzieląc się na dwa kierunki: politykę wobec Rosji i Wspólnoty Niepodległych Państw oraz politykę wobec państw środkowoeuropejskich. Truizmem wydaje się stwierdzenie, iż odniesienie się do Rosji było i jest priorytetowe dla Niemiec. Wynika to zarówno z powiązań politycznych jak i gospodarczych, ale przede wszystkim z faktu wielkości i znaczenia międzynarodowego państwa rosyjskiego. Niemcy stawiały sobie za cel dążenie na obszarze WNP do pokojowych stosunków, eliminacji istniejących zagrożeń, powiązania obszaru z Unią Europejską jak też i rozwiązywanie konfliktów humanitarnych czy działanie na rzecz przestrzegania praw człowieka².

¹ L. Colschen, *Deutsche Außenpolitik*. Paderborn 2010, s. 189–194.

² E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*. Warszawa 2005, s. 188.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że zarówno w przypadku Niemiec jak i innych państw członkowskich UE, cele te nie zostały całościowo zrealizowane, mimo upływu ponad dwóch dekad od upadku ZSRR. Konstatacja ta znajduje zresztą potwierdzenie w corocznych sprawozdaniach odnoszących się do działań zewnętrznych RFN. Miejsce państw południowego Kaukazu było w owych dokumentach, na początku obecnego stulecia, odległe i sprowadzało głównie do kooperacji gospodarczej i pomocy humanitarnej Niemiec. Określano to jako „dążenie do partnerstwa”³. W mojej opinii uzasadnione jest wówczas stwierdzenie o marginalizacji tego regionu w niemieckiej polityce zagranicznej. Wyjątkiem od tej reguły były wizyty na najwyższym szczeblu, odczytywane jednak jako wyraz poparcia przed wyborami dla konkretnych polityków. Przykład stanowiła wizyta kanclerza Gerharda Schrödera w Gruzji przed wyborami prezydenckimi w 2000 r., co miało stanowić wsparcie dla Eduarda Szewardnadze⁴.

Unia Europejska odniosła się do swoich sąsiadów w programowym dokumencie przedstawionym w 2003 r. Działania te, określane jako Europejska Polityka Sąsiedztwa (EPS) rok później objęły również państwa zakaukaskie. Opierając się na próbie zdefiniowania wspólnych wartości (np. prawa człowieka, demokracja, rządy prawa) Unia oferuje bliską kooperację polityczną i ekonomiczną (preferencje handlowe, otwieranie rynków) podpisując z każdym z partnerów osobną umowę, uzgadniając m.in. cele podjętych reform⁵. Celem działań UE jest wzmocnienie rządów prawa, przestrzeganie praw człowieka, rozwój demokracji w tym państwie, przeciwdziałanie zrachowaniom korupcyjnym, rozwój gospodarczy a także pobudzenie współpracy w regionie⁶.

Od 1992 r. państwa Zakaukazia były objęte programem TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States), w ramach którego do 2004 r. Gruzja otrzymała 111 mln euro pomocy. Państwo to podpisało z Unią umowę o partnerstwie i współpracy, która weszła w życie 1 lipca 1999 r. Z czasem powołano Specjalnego przedstawiciela UE ds. Kaukazu Południowego, co uznawane jest za pomysł niemiecki. Obszar ten zwracał coraz

³ Ibidem, s. 189.

⁴ W ocenie E. Cziomera (*op. cit.*, s. 191). Berlin dążył do pokazania, iż jest obecnym na Kaukazie, choć równocześnie z dużą rezerwą odniesiono się do aspiracji Gruzji do członkostwa w NATO. Jednocześnie w odniesieniu do pozycji i działań innych państw (np. USA czy Wlk. Brytanii) autor ten określa pozycję Niemiec jako wyczekującą. Celem podróży kanclerza do Tbilisi była również chęć zorientowania się w sprawie proamerykańskiego nastawienia władz Gruzji, co oceniano sceptycznie.

⁵ P. Borkowski, *Polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*. Warszawa 2009, s. 191–197. Instrumentem finansowym EPS jest Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa (ENPI).

⁶ M. Raś, *Polityka Unii Europejskiej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. [w:] A. Legucka, K. Malak (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. Warszawa 2008, s. 120–121.

większą uwagę Unii z powodu eskalacji konfliktów, szczególnie w Abchazji i Osetii Południowej. Wyrazem tego stało się utworzenie Misji Monitorującej (EUMM)⁷.

Na region Kaukazu Południowego niewątpliwy wpływ wywierają procesy europejskiej integracji i rozszerzania organizacji w kierunku wschodnim. Gruzja niejednokrotnie podkreślała swe proeuropejskie i prointegracyjne nastawienie, czyni to także obecnie. Wpływy unijne natrafiają jednak na konkurencję ze strony coraz bardziej agresywnej polityki Rosji (czego dowodem była jej interwencja w Osetii Płd. w 2008 r.), a także działania Stanów Zjednoczonych zaangażowanych w projekty ponadregionalne o znaczeniu gospodarczym. Zauważalne wzmocnienie „filaru europejskiego” jest przez niektórych badaczy interpretowane jako swoista ucieczka przed przeciwnymi stanowiskami Rosji i USA⁸.

Otwartym pozostaje pytanie, czy Unia jest w stanie przeciwstawić się niekiedy agresywnej polityce prowadzonej przed Kreml. Wydaje się, iż porównanie polityki prowadzonej przez oba podmioty znakomicie wpisuje się w zderzenie praktyki z jednej strony „hard power”, z drugiej „soft power”. Słabość Unii w tym zakresie jest pochodną konieczności uzgadniania stanowisk państw członkowskich organizacji. W praktyce widoczne jest różnicowanie polityki wobec Rosji i pozostałych państw wchodzących obecnie, lub wcześniej, w skład WNP⁹.

Wyznacznikiem polityki zagranicznej Niemiec Gruzji jest także długofalowy jej cel, za który należy uznać chęć ustabilizowania analizowanego obszaru i „stworzenia” z niego stabilnego i przewidywalnego partnera oraz budowanie ogólnoeuropejskiego pokojowego ładu. Jest on zbieżny z polityką Unią Europejskiej. Rozpad Związku Radzieckiego rodził zagrożenia związane m.in. z kształtowaniem nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego dotyczącego starych i nowych członków procesu KBWE/OBWE. Istotnym problemem mogły stać się sytuacje kryzysowe i konfliktowe mogące wpływać na stabilność tak Niemiec jak i ich sojuszników.

⁷ Ibidem, s. 226–231. Celem Misji jest obserwowanie realizacji planu pokojowego z sierpnia 2008 r. wypracowanego wraz z Rosją w czasie sprawowania przez Francję przewodnictwa w Radzie UE. Wg stanu na 15 listopada 2014 r. w Misji bierze udział także 11 przedstawicieli Niemiec. Zob.: http://eumm.eu/en/about_eumm/facts_and_figures, [data dostępu: 15.11.2014]. Natomiast układ z Gruzją, który wszedł w życie w 1999 r. przewidywał m.in. dialog polityczny, wsparcie na drodze do demokracji i transformacji w dziedzinie gospodarki, wsparcie wymiany handlowej i inwestycji oraz szeroko pojęty rozwój kontaktów politycznych, gospodarczych i kulturalnych.

⁸ V. Soghomonyan, *Europäische Integration und die regionale Konfiguration des Südkaukasus*. Marburg 2005, s. 22, 27.

⁹ M. Raś, *op. cit.*, s. 125.

Wspomniane wyznaczniki oznaczały w praktyce, iż Niemcy, mimo niewątpliwego wzrostu potencjału ludnościowego, terytorialnego i gospodarczego, po zjednoczeniu nie byłyby w stanie zrealizować ich w pojedynkę. Nie było zresztą takiej potrzeby, w obliczu jednoczącej się Europy i procesu rozszerzenia Unii Europejskiej, który w dalszej perspektywie oznaczał także konieczność zmierzenia się z zagadnieniem rozszerzenia jej granic. Należy zauważyć, iż część działań Niemiec wobec Gruzji było i jest de facto pochodną decyzji zapadających w gronie państw członkowskich Unii, tym bardziej w obliczu wejścia w życie traktatu lizbońskiego w 2009 r.

Nie bez znaczenia są role międzynarodowe RFN sprowadzające się do konieczności określenie tego państwa jako mocarstwa cywilnego, potęgi handlowej i gospodarczej. Polityka europejska Niemiec jest bez wątpienia niezachwianym filarem działań zewnętrznych. W sformułowanych w 1994 r. pięciu podstawowych interesach i 12 zasadach działania odnoszących się do polityki zagranicznej znalazły się m.in.: prewencja, powstrzymanie, względnie rozwiązywanie konfliktów mogących wpływać na jedność państwa niemieckiego i ich sojuszników; rozbudowa Paktu Północnoatlantyckiego opartego na tych samych zasadach i interesach oraz jego dalsze otwarcie na wschód (bez określania granic owego otwarcia), działania na rzecz demokratyzacji i wzrostu gospodarczego w Europie, a także działania na rzecz poszerzenia Unii Europejskiej¹⁰. Ogólne cele w postaci wzmacniania międzynarodowego ładu opartego na bazie prawa międzynarodowego, zapobiegania regionalnym konfliktom i kryzysom, względnie przyczyniania się do ich zwalczania, podkreślono w „Białej Księdze bezpieczeństwa Niemiec i przyszłości Bundeswehry” 12 lat później¹¹.

Niewątpliwie wyznaczniki te wpływały na politykę rządu niemieckiego wobec gruzińskiego partnera. Część z nich – w obliczu aspiracji europejskich rządu w Tbilisi – jest aktualna także obecnie. Trudno uznać, iż wszystkie cele zostały zrealizowane.

Sprecyzowane wydają się także wyznaczniki polityki zagranicznej Niemiec wobec państw położonych na południe od Kaukazu. Jest to przede wszystkim chęć dotarcia do zasobnych źródeł ropy naftowej i gazu ziemnego w rejonie Morza Kaspijskiego¹². Gruzja w tym kontekście odgrywa rolę obszaru, przez który przebiegają ważne linie przesyłowe ropy i gazu, co bez wątpienia wzmacnia jej rolę geopolityczną.

¹⁰ E. Cziomer, *op. cit.*, s. 47–50.

¹¹ *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*. Wyd. Bundesministerium der Verteidigung. Berlin 2006, s. 24–25.

¹² E. Cziomer, *op. cit.*, s. 191.

Określone znaczenie w polityce zagranicznej należy przypisywać również przeszłości wzajemnych stosunków. Stanowią one poniekąd wyjaśnienie kontaktów współczesnych. W tym kontekście warto wspomnieć przede wszystkim o niemieckiej obecności na obszarze Gruzji. W ramach osadnictwa prowadzonego już za czasów carycy Katarzyny II przybyłszy z obszaru niemieckojęzycznego dotarli za Kaukaz, zakładając na obszarze obecnej Gruzji takie miejscowości jak Elisabeththal, Katharinenfeld i Marienfeld¹³.

Kontakty niemiecko–gruzińskie uległy zacieśnieniu w 1918 r. kiedy to Cesarstwo Niemieckie zobowiązało się do obrony Gruzji przed zbyt wielkimi żądaniami ze strony Turcji, Odpowiednie porozumienie w tej sprawie podpisano 28 czerwca 1918 r. w Poti, co stanowiło równocześnie uznanie Gruzji przez stronę niemiecką. Przez port w Poti przybywały za Kaukaz niemieckie siły zbrojne w liczbie ok. 20 tys. ludzi. Przyczyniło się to ograniczenia możliwości działania oddziałów tureckich. Z drugiej jednak strony obecność obcych wojsk nie cieszyła się poparciem społeczeństwa. Państwa Ententy nie oceniały tej sytuacji pozytywnie w związku z czym dyplomacja gruzińska zmuszona była podjąć akcję wyjaśniającą (Gruzini zaczęto traktować jako niemieckich wasali). Ostatecznie wojska niemieckie zostały ewakuowane z Gruzji przed końcem 1918 roku, po czym wprowadzono tam oddziały państw Ententy¹⁴.

Według danych z roku 1926 w ówczesnym Związku Radzieckim mieszkało ponad 1,2 mln Niemców, z czego na obszarze Zakaukazia ponad 25 tys., przede wszystkim na obszarze obecnej Gruzji i Azerbejdżanu¹⁵. W następstwie wydarzeń II wojny światowej ludność ta została przymusowo wysiedlona. Ostatni spis powszechny przeprowadzony w ZSRR (1989 r.) wykazywał na obszarze tego państwa ponad 2 mln Niemców. Jedynie nieco ponad 1,5 tys. zamieszkiwało w Gruzjińskiej Republice Radzieckiej¹⁶.

2. Stosunki polityczne i gospodarcze.

W analizie polityki zagranicznej zwraca się także uwagę na perspektywę człowieka jako indywiduum, odnosząc się do roli, jaką w świecie polityki światowej odgrywają pojedyncze jednostki. Nie ulega bowiem, jak się wydaje, wątpliwości stwierdzenie, iż

¹³ <http://www.goethe.de/ins/ge/prj/dig/his/deindex.htm>, [data dostępu: 06.11.2014].

¹⁴ W. Materski, *Gruzja*. Warszawa 2000, s. 68–75.

¹⁵ B. Dietz, P. Hilkes, *Rußlanddeutsche: Unbekannte im Osten. Geschichte, Situation, Zukunftsperspektiven*. München 1992, s. 20–21.

¹⁶ *Ibidem*, s. 32.

poszczególne osoby mogą wpływać na wzajemne postrzeganie państw oraz kontakty między nimi¹⁷.

Z sytuacją taką mamy do czynienia w wypadku zainicjowania kontaktów niemiecko-gruzińskich. Ważną osobą w tym procesie stał się Eduard Szewardnadze, od 1985 r. minister spraw zagranicznych ZSRR, a w latach 1995–2003 prezydent niepodległej Gruzji.

W swoich wspomnieniach Szewardnadze zwraca uwagę na zjednoczenie Niemiec, uznając, iż doprowadzenie do końca tego procesu było jego najważniejszym zadaniem życiowym¹⁸. Szewardnadze, po obaleniu zmierzających w stronę autorytaryzmu rządów Zwiada Gamsachurdii, był na początku 1992 r. osobą zaangażowaną w proces uznania niezależności Gruzji na arenie międzynarodowej oraz w kształtowanie gruzińskiej stabilności¹⁹.

Niemalą rolę w międzynarodowym uznaniu Gruzji odegrały Niemcy, m.in. poprzez osobę ministra spraw zagranicznych Hansa-Dietricha Genschera, który gościł w Tbilisi 12 kwietnia 1992 roku. Członkiem niemieckiej delegacji był także pierwszy niemiecki ambasador Günther Dahlhoff²⁰. Oprócz wsparcia politycznego Genscher, w imieniu Wspólnot Europejskich, zapowiedział przekazanie pomocy dla państwa gruzińskiego w wysokości 300 tys. dolarów. Tym samym Niemcy stały się jednym z pierwszych państw, które uznały niezależność państwa gruzińskiego²¹. We wcześniejszych miesiącach uczyniły to zresztą wobec wielu innych państw powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego (np. Ukraina, Armenia, Kirgistan, Kazachstan, Białoruś).

Priorytety polityki zagranicznej Niemiec na obszarze WNP sformułował w 1994 r. minister spraw zagranicznych Klaus Kinkel. Zawierały one długotrwałe wsparcie reform politycznych i ekonomicznych, poparcie dla integracji państw obszaru z instytucjami międzynarodowymi, przyczynianie się do rozwiązywania konfliktów regionalnych

¹⁷ Szersze rozważania na temat roli jednostki w polityce zagranicznej zob.: G. Hellmann, W. Wagner, R. Baumann, *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Wiesbaden 2014, s. 115–136.

¹⁸ E. Schewardnadze, *Als der Eiserne Vorhang zerriss. Begegnungen und Erinnerungen*, Duisburg 2007, s. 132. Swoego niemieckiego odpowiednika – Hansa-Dietricha Genschera – określa nie tylko jako partnera, w rozmowach dotyczących zjednoczenia Niemiec, ale i jako przyjaciela (s. 133, 251).

¹⁹ V. Aviouckii, *Aksamitne rewolucje*. Warszawa 2007, s. 46–47; J. Bellers, T. Benner, I. M. Gerke (red.), *Handbuch der Außenpolitik. Von Afghanistan bis Zypern*. München, Wien 2001, s. 880–881. W konsekwencji działań zakaukaska republika została przyjęta do KBWE/OBWE oraz do ONZ – jako 179 członek organizacji.

²⁰ E. Schewardnadze, *op. cit.*, s. 251–255.

²¹ Należy dodać, iż jeszcze cesarskie Niemcy w 1918 r. uznały proklamowaną wtedy niepodległość Gruzji. Przygotowano także układ między oboma państwami, który po porażce Niemiec z I wojnie światowej nigdy nie został podpisany.

i narodowościowych, rozbudowę rozległego partnerstwa z Rosją, wreszcie stabilizację Ukrainy²².

Dwa ostatnie cele wysuwają się na czoło działań zewnętrznych RFN. Założenie to potwierdza obserwacja zaangażowania Niemiec w sprawy związane z państwami powstałymi po rozpadzie ZSRR. Ellen Bos słusznie zdaje się zauważać, iż początkowo „współpraca w zakaukaskimi państwami WNP ani dla Niemiec, ani dla Unii Europejskiej nie miały priorytetowego znaczenia”²³. W konsekwencji politykę niemiecką cytowana autorka określa mianem nieaktywnej. Faktem jest, iż brak wewnętrznej stabilizacji, zarówno politycznej jak i ekonomicznej, Gruzji nie sprzyjał formułowaniu wobec niej zasadniczych celów polityki zewnętrznej Niemiec.

Z czasem podejście to zaczęło się jednak zmieniać i RFN starała się być coraz aktywniejsza na obszarze zakaukaskim. Ową zmianę podejścia należy prawdopodobnie wiązać także ze zmianą podejścia ze strony Unii Europejskiej. W latach 90. państwo gruzińskie przez długi czas nie było traktowane jako w pełni funkcjonująca demokracja. Dowodem stosunkowo późne przyjęcie do Rady Europy – dopiero w 1999 r. Niemcy próbowały realizować cel w postaci prób rozwiązywania lokalnych konfliktów, lecz trudno je określić mianem głównego aktora polityki międzynarodowej wobec Kaukazu.

Wyrazem przełomu było wsparcie udzielone przez Niemcy w ramach pomocy rozwojowej, zarówno w formie pomocy dwustronnej jak i wielostronnej. Niemcy zaliczają się pod tym względem do głównych donatorów tego rodzaju pomocy w świecie²⁴, koncentrując się na takich punktach ciężkości jak: ochrona środowiska, energia, rozwój gospodarczy a także promocja państwa prawa, decentralizacji i rozwoju lokalnego²⁵.

W 2001 r. Federalne Ministerstwo Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (BMZ – Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung) zainauguowało program „Inicjatywa Kaukaska”²⁶. Była to odpowiedź na wspomniane przyjęcie państw zakaukaskich do Rady Europy a zarazem stopniowe wciąganie ich w orbitę zainteresowań UE i jej państw członkowskich, co miało przyczynić się do poszerzenia obszaru stabilności

²² E. Bos, *Die GUS-Staaten*. [w:] S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf (red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. Wiesbaden 2007, s. 456–457.

²³ Ibidem, s. 458.

²⁴ W 2013 r. Niemcy były trzecim donatorem pomocy w świecie przeznaczając na ten cel ponad 14 mld euro, co stanowiło 0,38% niemieckiego PKB.

²⁵ http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B761D25602D2E2F375D19C9607A88C9D/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Bilateral_node.html, [data dostępu: 09.11.2014].

²⁶ http://www.bmz.de/de/was_wir_machen/laender_regionen/Mittel-Ost-und-Suedosteuropa/kaukasus/index.html, [data dostępu: 09.11.2014].

i rozwoju. Celem inicjatywy było wsparcie Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w rozwoju politycznym, gospodarczym i społecznym oraz wsparcie dla zapobiegania konfliktom.

Inicjatywa kaukaska wspiera regionalne działania w takich obszarach jak:

- długotrwały rozwój gospodarczy: wsparcie dla prywatyzacji, małych i średnich przedsiębiorstw i reform sektora finansowego, co miało przyczynić się do długofalowej stabilizacji społecznej,
- energia: celem jest poprawa efektywności energetycznej i podniesienie poziomu jej pozyskiwania, m.in. poprzez rozwój odnawialnych źródeł energii,
- środowisko: zakładanie transgranicznych obszarów chroniących jedyną w swoim rodzaju faunę i florę, ochrona środowiska przez zniszczeniem i nadmiernym eksploatowaniem,
- demokracja rozwój lokalny i wspieranie państwa prawa: przyczynienie się do powstania nowoczesnych instytucji państwowych, funkcjonującego sądownictwa, transformację gospodarki w kierunku rynkowym, rozwój demokracji na poziomie lokalnym, decentralizację administracji oraz rozwój społeczeństwa obywatelskiego a także reagowanie na istotne deficyty na poziomie lokalnym – np. zaopatrzenie w wodę²⁷.

Z punktu widzenia Niemiec są to istotne wyznaczniki polityki zagranicznej, będące de facto w dużej mierze podstawą kontaktów gospodarczych. Udział Niemiec w pomocy rozwojowej dla Gruzji należy określić jako znaczny. Do końca 2004 r. pomoc niemiecka wyniosła prawie 260 mln²⁸. W 2012 r. zakaukaska republika uzyskała środki w wysokości 118 mln euro²⁹. Zostały one przeznaczone m.in. na takie zadania jak: wsparcie sektora finansowego, pomoc dla małych i średnich przedsiębiorstw, stworzenie systemu ksiąg wieczystych, działania na rzecz ochrony środowiska i zasobów naturalnych. Do szczególnie „doінwestowanych” sektorów należy zaliczyć energię.

Jak już zaznaczyłem polityka zagraniczna Niemiec nie jest prowadzona w oderwaniu od ogólnych założeń polityki Unii Europejskiej wobec Kaukazu Południowego. UE nigdy nie stwarzała przed państwami tego obszaru realnej możliwości członkostwa w organizacji.

²⁷ Szczegółowe programy realizowane w ramach Inicjatywy kaukaskiej zob.: *Region im Aufbruch. Zur Entwicklungszusammenarbeit mit dem Südkaukasus*. Wyd. Bundesministerium für wirtschaftliche Entwicklung und Zusammenarbeit. Berlin 2012.

²⁸ E. Bos, *op. cit.*, s. 465. Z tej sumy 191 mln przyjęło formę pomocy w ramach współpracy finansowej, 41 w formie współpracy technicznej a 24 to pomoc rozwojowa stanowiąca wsparcie w sytuacjach nadzwyczajnych.

²⁹ *Bi- und multilaterale Netto-ODA nach Ländern 2008–2012*. Wyd. Bundesministerium für wirtschaftliche Entwicklung und Zusammenarbeit. Berlin 2013, s. 6.

W obecnej sytuacji politycznej i społecznej również nie wydaje się to możliwe. Unia wykazuje aktywność przede wszystkim w sferze kontaktów handlowych i pomocy finansowej, znacznie mniejszą w kwestiach politycznych³⁰. Lecz nawet i ten stopień zaangażowania jest oceniany jedynie jako dostateczny³¹.

Momentem nowego otwarcia polityki unijnej wobec Gruzji była „rewolucja róż” (listopad 2003), kiedy to opozycja poddała w wątpliwość wyniki wyborów parlamentarnych, a w całym kraju dopatrzone zostały liczne nieprawidłowości. W konsekwencji ustąpił prezydent Szewardnadze a w styczniowej elekcji prezydenckiej przytłaczające zwycięstwo odniósł Micheil Saakaszwili, uzyskując poparcie 97% głosujących. W okresie „rewolucji róż” Niemcy wyraziły gotowość przyjęcia ustępującej głowy państwa, do czego jednak nie doszło³².

W obliczu zmian Unia wsparła nowe władze intensyfikując kontakty i wyrażając gotowość do wsparcia zmian idących w kierunku promocji demokracji, walki z korupcją a także wprowadzenia reform przyczyniających się do prawidłowego funkcjonowania gospodarki rynkowej. Od „rewolucji róż” należy też datować prozachodni kurs przyjęty przez nowego prezydenta, którego celem długofalowym miało stać się przyjęcie Gruzji do NATO i UE³³.

Niemcy praktycznie podążają tropem polityki UE skupiając się na kontaktach gospodarczych a inicjatywy i pomoc unijną dla Gruzji uzupełniają licznymi umowami dwustronnymi. Jednym słowem nadużyciem byłoby stwierdzenie, iż kontakty z Gruzją mają dla RFN znaczenia pierwszorzędne.

Wyjątkiem była stosunkowo aktywna pozycja przyjęta przez Berlin wobec kryzysu gruzińskiego w 2008 r. Reakcje kanclerz Merkel i język wypowiedzi po interwencji rosyjskiej w Osetii Południowej zauważalnie różniły się od języka stosowanego przez jej poprzednika na stanowisku szefa rządu. Niemcy domagały się od obu stron wstrzymania walk, ale też sprzeciwiły się kwestionowaniu przez Rosję granic kaukaskiego państwa. Równocześnie nie oznaczało to wezwania do zmian zasadniczej polityki wobec Rosji. W okresie konfliktu władze niemieckie sięgnęły nie tylko po metody tzw. dyplomacji telefonicznej (w czym

³⁰ A. Dumala, *Stosunki Unii Europejskiej z państwami Kaukazu Południowego*. [w:] K. Iwańczuk, T. Kapuśniak (red.), *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*. Lublin 2008, s. 325.

³¹ P. Borkowski, *op. cit.*, s. 231.

³² V. Aviovskii, *op. cit.*, s. 52–54. Oferta potwierdziła poważanie jakim Szewardnadze cieszył się w Niemczech.

³³ A. Dumala, *op. cit.*, s. 232.

celował minister spraw zagranicznych Frank Walter Steinmeier), ale za Kaukaz udała się szefowa niemieckiego rządu aby 17 sierpnia spotkać się w Tbilisi z prezydentem Micheilem Saakaszwili. Wtedy też oświadczyła, iż jeśli Gruzja zechce będzie mogła być członkiem NATO. Jednocześnie domagała się wycofania z terytorium Gruzji rosyjskich żołnierzy³⁴.

Wizyta w Tbilisi miała bez wątpienia charakter symbolicznego wsparcia ze strony niemieckiej a słowa dotyczące ewentualnego członkostwa zakaukaskiej republiki w NATO nie były w żaden sposób wiążące. Były zaskakujące, tym bardziej, że wiosną tego samego roku podczas szczytu Paktu Północnoatlantyckiego w Bukareszcie Niemcy zaakcentowały swoje negatywne stanowisko wobec amerykańskiej propozycji aby Gruzję i Ukrainę objąć włączeniem do przygotowań do członkostwa³⁵.

O potencjalnym członkostwie Gruzji w NATO Merkel wspomniała także 15 sierpnia 2008 r. w Soczi, gdzie spotkała się z prezydentem Rosji Dmitrijem Miedwiediewem. W ocenie komentatorów spotkanie odbyło się w „lodowatej atmosferze”. Pod koniec sierpnia w jednym z wywiadów kanclerz określiła dekrety Miedwiediewa (uznające „niepodległość” Osetii Płd. i Abchazji) za działanie sprzeczne z prawem międzynarodowym, którego nie należy akceptować³⁶.

Te, wydawać by się mogło, stosunkowo ostre w tonie wypowiedzi nie oznaczały w praktyce jakiegokolwiek zmiany w kontaktach Berlina z Rosją. Stanowiły one raczej symboliczne poparcie dla Gruzji lecz nie zaowocowały mocniejszym zaangażowaniem RFN w problemy gruzińskie. Dowodem na to jest symboliczny udział przedstawicieli Niemiec w unijnej Misji Monitorującej w Gruzji³⁷. Po zakończeniu konfliktu osetyjskiego Niemcy (wraz z Francją) przypisały prezydentowi Gruzji sprowokowanie ataku rosyjskiego, co świadczyło wyraźnie o tym, iż deklaracja kanclerz Merkel była jedynie wyrazem kurtuazji³⁸.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, iż rok wcześniej, podczas przewodniczenia Radzie UE, dyplomacja niemiecka angażowała się w inicjatywy mające na celu wypracowanie nowej polityki wobec wschodnich sąsiadów UE, m.in. poprzez wzmożenie aktywności w rejonie M. Czarnej i na Kaukazie. Miało do tego dojść jednak z udziałem Rosji, co trudno byłoby określić mianem przełomu. Z kolei pod koniec czerwca 2008 r.,

³⁴ S. Żerko, *Niemcy wobec konfliktu w Gruzji (sierpień 2008 r.)*. „Biuletyn Instytut Zachodniego” 2008, nr 1 z 27 sierpnia 2008 r.

³⁵ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec w dobie nowych wyzwań globalizacji, bezpieczeństwa międzynarodowego oraz integracji europejskiej po 2005 roku*. Warszawa, Kraków 2010, s. 120.

³⁶ S. Żerko, *op. cit.*

³⁷ Zob. przypis nr 6.

³⁸ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec w dobie...*, *op. cit.*, s. 121.

a więc kilka tygodni przed wybuchem konfliktu w Osetii Płd., minister Steinmeier przedstawił plan dotyczący rozwiązania sporu w Abchazji. Przewidywał on wyrzeczenie się siły przez zwaśnione strony, powrót gruzińskich uchodźców, uregulowanie statusu tego obszaru i niemiecką pomoc w odbudowie Abchazji. Plan nie został zrealizowany gdyż nie akceptowała go żadna z zainteresowanych stron³⁹.

Cele swych działań zewnętrznych Republika Federalna Niemiec próbuje realizować także poprzez działania Unii Europejskiej. W ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Niemcy wspierały zatem wprowadzenie w życie programu Partnerstwa Wschodniego, który zaczął obowiązywać od 2009 r., obejmując Ukrainę, Białoruś, Mołdawię oraz trzy republiki zakaukaskie. W ocenie analityków Partnerstwo Wschodnie postrzegane jest przez Niemcy przede wszystkim jako instrument mający zbliżyć wschodnich partnerów do Unii w wymiarze gospodarczym, a nie politycznym. W konsekwencji RFN promuje raczej swoją współpracę bilateralną z poszczególnymi państwami Partnerstwa⁴⁰.

Ocena ta wynika przede wszystkim z faktu, iż najistotniejszym partnerem, politycznym i gospodarczym, dla Niemiec na wschodzie pozostaje ciągle Rosja. Trudno przypuszczać, aby sytuacja ta mogła się zmienić, choć kryzys ukraiński w 2014 r. nadwyrężył pozycję Rosji w niemieckiej polityce jako partnera wiarygodnego i przewidywalnego, a polityka prezydenta Putina wobec Ukrainy stanowi z pewnością rozczarowanie dla wielu kręgów politycznych w Niemczech. Z drugiej strony należy mimo wszystko podkreślić multilateralizm rozwiązań stosowanych przez Berlin w polityce wobec Gruzji.

Tak jak inni uczestnicy programu Partnerstwa Wschodniego Gruzja w sensie gospodarczym jest bez wątpienia atrakcyjnym obszarem zarówno dla eksporterów jak i inwestorów. W konsekwencji doskonale wpisuje się to w jeden z głównych filarów niemieckiej polityki zagranicznej, jakim jest gospodarka. Patrząc z punktu widzenia ewentualnego rozwoju terytorialnego Unii w przyszłości Niemcy dobrze zdają sobie sprawę z potencjalnych trudności, jakie mogłyby wywołać rozszerzenie granic Unii aż po Kaukaz. W konsekwencji unikają we wszelkiego rodzaju dokumentach stwierdzeń mogących jednoznacznie wskazywać na stwarzanie perspektyw integracyjnych⁴¹. Niemcy skupiają się zatem zdecydowanie na kooperacji w tych dziedzinach, które je szczególnie interesują, tj. w energetyce (szczególnie odnawialne źródła energii), wsparciu dla małych i średnich

³⁹ E. Cziomer, *Ibidem*, s. 118–120.

⁴⁰ J. Gotkowska, *Niemcy wobec Partnerstwa Wschodniego*. „Komentarze OSW” nr 37, 17 czerwca 2010 r., L. Colschen, *op. cit.*, s. 199–201.

⁴¹ J. Gotkowska, *op. cit.*

przedsiębiorstw oraz na ochronie środowiska i wzmacnianiu państwa prawa. Znajduje to odniesienie m.in. we wspomnianej Inicjatywie Kaukaskiej.

Wyrazem ożywionych kontaktów obu stron w ostatnich latach są wizyty na najwyższym szczeblu (prezydenci, szefowie rządów, ministrowie spraw zagranicznych). O ile strona niemiecka zintensyfikowała swą bytność, w sensie dosłownym, w Gruzji w latach 2007–2008, o tyle w ostatnim czasie o wiele częstsze są wizyty przedstawicieli władz Gruzji w Niemczech. Zjawisko to zostało zilustrowane w tabeli 1.

Tabela 1. Wizyty na najwyższym szczeblu w stosunkach niemiecko-gruzińskich w latach 2004-2014

Wizyty gruzińskie w Niemczech		Wizyty niemieckie w Gruzji	
Data	Wizyta	Data	Wizyta
I 2004	Prezydent Saakaszwili	VI 1996	Prezydent Herzog
I 2006	Prezydent Saakaszwili	III 2000	Kanclerz Schröder
XI 2006	MSZ Bezuaszwili	IV 2004	MSZ Fischer
VI 2008	Prezydent Saakaszwili	III 2007	MSZ Steinmeier
II 2011	prezydent Saakaszwili	VII 2008	MSZ Steinmeier
XI 2011	Premier Gilauri	VIII 2008	Kanclerz Merkel
XII 2011	MSZ Vashadze	III 2012	MSZ Westerwelle
II 2012	Prezydent Saakaszwili		
XI 2012	MSZ Pandżikidze		
II 2013			
IV 2014			
VI 2014	Premier Garibaszwili		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: http://germany.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GER&sec_id=242. W latach 2006, 2011 i 2012 prezydent Saakaszwili gościł na Konferencji Bezpieczeństwa w Monachium.

Na początku czerwca 2014 r., podczas wizyty premiera Irakli Garibaszwiliego, kanclerz Merkel podkreśliła znaczenie umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, która wkrótce miała zostać podpisana. Wypowiadała się pochlebnie na temat postępów Gruzji w kierunku zbliżenia do UE. Jednocześnie nie pozostawiła wątpliwości co do ewentualnego

członkostwa w NATO zaznaczając, iż temat ten nie jest aktualnie w agendzie rządu federalnego⁴². Oznacza to bez wątpienia werbalną zmianę stanowiska Niemiec w tej kwestii, ale jednocześnie realną ocenę możliwości członkostwa Gruzji w Pakcie Północnoatlantyckim (mówiąc wprost brak takiej możliwości obecnie).

Z punktu widzenia Niemiec istotnym składnikiem relacji z Gruzją są kwestie gospodarcze. Nie może to dziwić, gdyż gospodarka niemiecka zorientowana na zewnątrz, nastawiona na eksport, jest wspierana także przez działania polityki zagranicznej mające na celu przezwyciężenie istniejących przeszkód w eksporcie (jeżeli takie mają miejsce). Niewątpliwie powiązania te mają wiążący charakter szczególnie jeśli idzie o nowych partnerów⁴³.

Także pod tym względem oba obszary posiadają sięgające daleko wstecz relacje. Gospodarcze kontakty gruzińsko–niemieckie miały miejsce już w II poł. XIX stulecia (choć Gruzji nie było jeszcze na politycznej mapie świata). Wówczas to notowano napływ kapitału niemieckiego za Kaukaz (czego najaktywniejszym przykładem była firma „Siemens und Halske”, biorąca udział w projekcie rządu brytyjskiego związanym z budową transkontynentalnej linii telegraficznej z Londynu do Kalkuty). Niemcy, dostarczając technologii, pracowników i inżynierów, brali również udział w rozwoju branży naftowej, pozyskiwaniu miedzi i manganu. W tym ostatnim przypadku aktywność przejawiało przede wszystkim przedsiębiorstwo Friedrich Krupp AG. Kontakty próbowano podtrzymać w momencie ogłoszenia, po raz pierwszy, niepodległości przez Gruzję w 1918 r. Nie było to możliwe z uwagi na włączenie tego obszaru w granice Związku Radzieckiego. Ponowne, bezpośrednie, nawiązanie kooperacji gospodarczej nastąpiło po upadku ZSRR⁴⁴.

Obecne stosunki gospodarcze oparte są na wielu wzajemnych umowach. Jedne z najwcześniejszych to umowa o wspieraniu i wzajemnej ochronie lokat kapitałowych (weszła w życie we wrześniu 1998 r.) i umowa o unikaniu podwójnego opodatkowania (obowiązująca od grudnia 2007 r.)⁴⁵.

⁴² *Pressekonzferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem Ministerpräsidenten Garibaschwili am 2. Juni 2014 in Berlin.* <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonzferenzen/2014/06/2014-06-02-pk-merkel-garibaschwili.html>, [data dostępu: 08.11.2014].

⁴³ Szerzej na temat wsparcia polityki zagranicznej dla gospodarki zob.: L. Colschen, *op. cit.*, s. 235–239.

⁴⁴ S. Gelaschwili, Z. Kurtanidse, *Statistische Analyse des Handels zwischen Georgien und Deutschland.* (Statistische Diskussionsbeiträge Nr. 20). Potsdam 2003, s. 3, 4. <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2010/4908>, [data dostępu: 10.11.2014].

⁴⁵ http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B761D25602D2E2F375D19C9607A88C9D/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Bilateral_node.html, [data dostępu: 10.11.2014].

RFN jest istotnym inwestorem zagranicznym w Gruzji. W 2012 r. ogółem inwestycje z zagranicy zamknęły się suma ponad 1,117 mld dolarów, z czego na RFN przypadło 16,4%. Oznaczało to, iż Niemcy stali się największym inwestorem⁴⁶. Wśród firm posiadających swe fabryki w Gruzji należy wymienić m.in.: Heidelberg Cement, Caparol i Knauf a także ProCreditBank, który jest trzecim co do wielkości bankiem na rynku gruzińskim.

Dane za rok 2013 wyraźnie wskazują, iż Gruzja nie należy do istotnych partnerów handlowych Niemiec. W przypadku tego państwa, jak zresztą wielu innych, niemiecki eksport zdecydowanie przeważa nad importem. W 2013 r. Niemcy wyeksportowały do zakaukaskiej republiki towary o wartości 331,6 mln euro (89 miejsce wśród partnerów Niemiec), import wyniósł 127,5 mln euro (96 miejsce) a bilans handlowy zamknął się kwotą 459,1 mln euro (93 miejsce Gruzji). Po względem niemieckiej nadwyżki handlowej Gruzja była klasyfikowana wyraźnie wyżej – na 59 miejscu⁴⁷. Obroty handlowe wyraźnie wzrosły w ostatnich latach, gdyż jeszcze w 2009 r. eksport Niemiec wyniósł 182 mln euro, a import zaledwie 23 mln⁴⁸. Zauważalne jest wyraźne ożywienie wymiany handlowej, po przezwycięzeniu skutków kryzysu z 2008 r. Niemcy należy przy tym zaliczyć do głównych partnerów gospodarczych, za takimi państwami jak: Turcja, Azerbejdżan, Chiny, Rosja i Ukraina⁴⁹.

Rynek gruziński stanowi z pewnością rynek o stosunkowo dużym potencjale rozwojowym, o czym świadczy wspomniany wzrost wymiany w ostatnich latach. Aby umożliwić pogłębienie relacji handlowych w 2007 r. powstało Niemieckie Zjednoczenie Gospodarcze (DWV – Deutsche Wirtschaftsvereinigung), w którym obecnie reprezentowanych jest ponad 130 przedsiębiorstw prowadzących interesy w Gruzji. DWV przyczynia się m.in. do świadczenia usług w zakresie wejścia na rynek gruziński, reprezentuje interesy niemieckiej gospodarki za Kaukazem, a także dysponuje rozbudowanymi informacjami na temat obszaru Zakaukazia⁵⁰.

⁴⁶ *Wirtschaftsdaten kompakt: Georgien, Stand Juli 2013*. Opracowanie dostępne na stronie internetowej: www.georgien.ahk.de, [data dostępu: 08.11.2014].

⁴⁷ *Außenhandel. Rangfolge der Handelspartner im Außenhandel der Bundesrepublik Deutschland 2013*. Wyd. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden 2014, s. 3.

⁴⁸ *Der deutsche Außenhandel 2012/2013. AHK-Weltkonjunkturbericht des Deutschen Industrie- und Handelskammertages*. Wyd. Deutscher Industrie- und Handelskammertag e. V. Berlin 2012, s. 23.

⁴⁹ http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Wirtschaft_node.html, 08.11.2014. W 2012 r. import z Niemiec wyniósł prawie 7% całego importu państwa gruzińskiego. Niemcy eksportują głównie samochody i części samochodowe, maszyny, wyroby chemiczne, wyroby elektrotechniczne i elektroniczne oraz środki spożywcze. Importują z kolei poprzez Gruzję ropę naftową, środki spożywcze a także tekstylia.

⁵⁰ <http://georgien.ahk.de/>, [data dostępu: 08.11.2014].

O pogłębieniu relacji gospodarczych była także mowa podczas wspomnianej już wizyty gruzińskiego premiera w Berlinie (czerwiec 2014). Kanclerz Merkel wspomniała m.in., iż „Gruzja może być dobrym miejscem dla inwestycji”⁵¹, co jest pochodną zmian dokonujących się w tym państwie w ostatnich latach. Ta pozytywna ocena bez wątpienia wpływa na klimat inwestycyjny i opinię o Gruzji wśród niemieckich kół gospodarczych.

Faktem jest, iż Gruzja może być uważana za atrakcyjne miejsce prowadzenie interesów. Udowadnia to Wskaźnik Łatwości Prowadzenia Biznesu (*Ease Doing Business Index*), opracowany przez Bank Światowy. W zestawieniu za 2014 r. Gruzja zajmuje w świecie bardzo wysokie 15 miejsce, najlepiej wypadając w takich kategoriach jak: rejestracja własności (1 miejsce), uzyskanie pozwolenia na budowę (3), zakładanie firmy (5), czy otrzymanie kredytu (7)⁵². Automatycznie nie oznacza to, iż Gruzja będzie przyciągać zagranicznych inwestorów, gdyż biorą oni pod uwagę także przewidywalność sytuacji politycznie i gospodarczej, a tę w obliczu utrzymujących się napięć wewnętrznych i nierozwiązanej sytuacji separatystycznych dążeń Abchazji i Osetii Płd. trudno określić mianem stabilnej.

Dalszy rozwój wzajemnych kontaktów, zarówno w sferze politycznej jak i gospodarczej, będzie pochodną wielu czynników o znaczeniu także międzynarodowym. 27 czerwca 2014 r. Gruzja i Unia podpisały umowę stowarzyszeniową, która zawiera przepisy związane ze stworzeniem pogłębionej strefy wolnego handlu oraz przewidujące harmonizację prawodawstwa gruzińskiego z unijnym⁵³. Harmonizacja będzie zapewne procesem długoletnim i niełatwym. Trudno również przewidzieć reakcję i politykę Rosji wobec Gruzji. Nie bez znaczenia będą także wydarzenia wewnętrzne zakaukaskiej republiki, której prozachodni kurs zdaje się stawać jesienią 2014 r. pod znakiem zapytania (pod rządami koalicji Gruziańskie Marzenie)⁵⁴. Biorąc pod uwagę nastawienie gruzińskiej opinii publicznej wydarzenia wewnętrzne decydują nad ewentualnym związaniem się z Unią

⁵¹ *Pressekonzferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem Ministerpräsidenten Garibaschwili am 2. Juni 2014 in Berlin.* <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonzferenzen/2014/06/2014-06-02-pk-merkel-garibaschwili.html>, [data dostępu: 08.11.2014].

⁵² <http://www.doingbusiness.org/rankings>, 08.11.2014.

⁵³ <http://www.tvp.info/15821565/ue-podpisala-umowy-stowarzyszeniowe-z-ukraina-gruzja-i-moldawia>, [data dostępu: 14.11.2014].

⁵⁴ <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-11-05/kryzys-polityczny-w-gruzji-dalszy-kurs-pod-znakiem-zapytania>, [data dostępu: 14.11.2014]; M. Matusiak, *Gruzja – między marzeniem a rzeczywistością*. „Komentarze OSW” nr 133 z 15.04.2014; K. Puto, Z. Szczerek, *Czekając na barbarzyńców*. „Polityka” nr 48 z 26.11-2.12.2014 r. Interesujące informacje dotyczące sytuacji wewnętrznej w Gruzji przynosi także publikacja: M. Olejnik, *Dylematy współczesnej Gruzji. Wywiady z przedstawicielami gruzińskich elit społecznych i politycznych przeprowadzone w latach 2010-2011*. Toruń 2010.

Europejską. Potencjalne członkostwo w Unii jest przy tym celem odległym, realne problemy wręcz codziennością⁵⁵.

3. Stosunki kulturalne i naukowe.

W polityce skierowanej na zewnątrz Niemcy stosują *soft power*, rozumianą jako formy wpływania państwa na inne podmioty, aby działały one zgodnie z jego interesem⁵⁶. Skuteczność środków używanych w tym celu daje możliwość forsowania własnych poglądów, preferencji, kształtowania ich także u innych podmiotów, byciu dla innych atrakcyjnym. Owa atrakcyjność może obejmować np. reprezentowane wartości, kulturę, system polityczny, wysoką reputację. Cechą tego typu oddziaływania jest nastawienie na współpracę i multilateralizm, a nie na konfrontację⁵⁷.

Instrumenty tzw. miękkiej siły opierają się zasadniczo na 3 rodzajach zasobów: kulturze, wartościach politycznych oraz polityce zagranicznej, choć działania idące w tym kierunku mogą być generowane także przez oddziaływanie gospodarcze⁵⁸. Miękką siłą zależną jest od wiarygodności państwa, które ją stosuje. W praktyce wdrażają ją w życie nie tylko instytucje rządowe ale i pozarządowe. Przykład zastosowania stanowią chociażby programy stypendialne dające możliwość odbycia studiów (w części lub w całości) w państwie oferującym taką możliwość⁵⁹.

W praktyce dostrzegalne jest stosowanie przez Niemcy elementów *soft power* w takich obszarach jak ekonomizacja i ekologizacja (eksport tzw. zielonych technologii) polityki zagranicznej, promocja nauki, języka i kultury niemieckiej, pomoc rozwojowa i humanitarna, dyplomacja prewencyjna, czy też aktywny udział w organizacjach międzynarodowych⁶⁰.

⁵⁵ Badania przeprowadzone w 2009 r. wyraźnie wykazały, iż z punktu widzenia mieszkańców Gruzji najistotniejsze kwestie dla tego państwo to przede wszystkim integralność terytorialna (dla 54% pytaných), miejsca pracy (52%). Członkostwo w UE znalazło się wśród wskazań dopiero na 8 miejscu (12%), za istotniejsze uznawano natomiast członkostwo w NATO (26%). Od ewentualnego członkostwa w Unii ankietowani oczekiwali głównie bezpieczeństwa narodowego, zabezpieczenia integralności terytorialnej, wolności wyrażania opinii oraz zapewnienia miejsc pracy. Zob.: M. Müller, H. Gutbrod, *Europa bis zum Kaukasus? Euphorie In Georgien*. „Europa Regional” 2009, nr 17, s. 215–216.

⁵⁶ J. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*. Warszawa 2007, s. 25.

⁵⁷ H. Wyligala, *Soft Power w niemieckiej polityce zagranicznej*. [w:] I. P. Karolewski (red.), *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec: kontynuacja czy zmiana?* Wrocław 2011, s. 70.

⁵⁸ W ten sposób do oddziaływania *soft power* można zaliczyć wspomnianą pomoc rozwojową.

⁵⁹ J. S. Nye, *Przyszłość siły*. Warszawa 2012, s. 161–165, 183. W praktyce elementy miękkiej siły wdraża nie tylko niemieckie MSZ ale także Federalne Ministerstwo ds. Kształcenia Badań Naukowych (Bundesministerium für Bildung und Forschung) oraz wspomniane już Federalne Ministerstwo ds. Współpracy Gospodarczej i Rozwoju.

⁶⁰ H. Wyligala, *op. cit.*, s. 73–74.

Początki kontaktów kulturalnych obu stron należy wiązać z niemiecką obecnością na Kaukazie w XIX w. Część Niemców wywarła wpływ na miejscową architekturę i malarstwo. Geograf i badacz przyrody Gustav Raabe w 1867 r. założył Muzeum Kaukaskie, protoplastę obecnego Gruzińskiego Muzeum Narodowego. Pierwszą aptekę i pierwsze kino w Tbilisi założyli także Niemcy. W latach 70. XX stulecia kontakty kulturowe były podtrzymywane głównie poprzez partnerstwo miast, nawiązane w 1975 r. między gruzińską stolicą i Saarbrücken. W 1987 r. partnerstwo takie nawiązały Telawi i Biberach an der Riß. Obecnie po obu stronach istnieją aktywne towarzystwa kulturalne zajmujące się pielęgnacją obustronnych kontaktów. Najistotniejsze z nich to: Berlińskie Towarzystwo Gruzińskie (Berliner Georgische Gesellschaft), Towarzystwo Brandenbursko–Gruzińskie (Brandenburgisch–Georgische Gesellschaft), Towarzystwo Gruzińsko–Niemieckie (Georgisch–Deutsche Gesellschaft) w Tbilisi, Centrum Gruzińsko–Niemieckie (Georgisch–Deutsche Zentrum) w Kutaisi oraz Dom Gruzińsko–Niemiecki (Georgisch–Deutsche Haus) w Zugdidi⁶¹.

Nie mniej istotne, z punktu widzenia Berlina, są takie obszary wykorzystania miękkiej siły jak: tworzenie sieci kontaktów i lobbying polityczny, polityka naukowa czy pomoc rozwojowa. W Tbilisi mieszczą się biura największych niemieckich fundacji politycznych: Fundacji Konrada Adenauera, Fundacji im. Friedricha Naumann, Fundacji im. Friedricha Eberta i Fundacji im. Heinricha Bölla⁶².

Realizują one programy związane z regionalnymi inicjatywami pokojowymi, ale też organizują m.in. stosunkowo liczne wykłady i spotkania poświęcone społecznej gospodarce rynkowej, wspieraniu świadomości obywatelskiej oraz rozwojowi instytucji antymonopolowych. Inicjatywy te bez wątpienia tworzą „pozytywny klimat” dla wzajemnych stosunków.

Jedną z instytucji aktywnych w Gruzji jest Niemiecka Służba Wymiany Akademickiej (DAAD), obecna tamże od 1988 r., od 2004 r. posiadająca w Tbilisi centrum informacyjne. Od 2006 r. aktywność prowadzi w tym państwie 3 lektorów DAAD (Tbilisi, Kutaisi, Batumi). Oprócz przyznawanych stypendiów DAAD prowadzi liczne programy wspólne na uczelniach

⁶¹ http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Bilateral_node.html;
http://www.tiflis.diplo.de/Vertretung/tiflis/de/02/Kultur__und__Bildungsbeziehungen/0KulturBildungsbeziehungen.html, [data dostępu: 15.11.2014].

⁶² J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym: polityka–administracja–kultura–nauka–społeczeństwo*. „Raport OSW”, Warszawa 2010, s. 5–6.

gruzińskich, finansuje seminaria i konferencje, przyczynia się do wizyt niemieckich naukowców. W 2013 r. stypendia na pobyt w Niemczech uzyskało 438 osób z Gruzji, w drugą stronę wyjechały, na pobyty naukowe, 164 osoby. Liczby te wykazują charakter wzrostowy⁶³. Stosunkowo bliską kooperację naukową nawiązały uniwersytety w Heidelbergu i Kutaisi, Düsseldorfie i Tbilisi oraz w Jenie i Tbilisi

Od 20 lat w Gruzji obecny jest także Goethe Institut⁶⁴ prowadząc, jak w innych państwach, aktywną działalność promującą język i kulturę niemiecką. W 2010 r. niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych zainaugurowało program „Język niemiecki językiem pomysłów” mający zachęcić do nauki tegoż języka. Był on także realizowany w Gruzji, w której ówczesne dane wspominały o ok. 130 tys. uczniach uczących się niemieckiego⁶⁵.

Zarówno w sferze kultury jak i nauki Niemcy są niewątpliwie zauważalnym partnerem Gruzji. Kooperacja w tych dziedzinach jawi się jako stosunkowo ożywiona, cechująca się istniejącymi perspektywami na dalszy rozwój w przyszłości. Pozostaje on jednak nierozzerwalnie związany ze współpracą polityczną i gospodarczą, nie tylko w wymiarze bilateralnym ale również multilateralnym.

4. Podsumowanie

Wiosną 1992 r. Niemcy uznały niepodległość Gruzji, nawiązując z nią stosunki dyplomatyczne. W ciągu ponad 20 lat od tego wydarzenia Gruzja nie zaliczała się do najistotniejszych partnerów Berlina, co należy tłumaczyć odległością geograficzną i wcześniejszymi dziejami zakaukaskiej republiki będącej częścią ZSRR. Na obszarze państw powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego Rosja stała się bez wątpienia najważniejszym partnerem Niemiec, co negatywnie wpływało na kontakty z Gruzją, znajdującą się według Moskwy w obszarze jej bezpośredniego wpływu. Niemcy w praktyce nigdy nie zanegowały tego stanowiska Rosji. W konsekwencji trudno było oczekiwać specjalnego charakteru kontaktów Berlin–Tbilisi.

⁶³ <http://ic.daad.de/tbilissi/?l=1&i=185>, 16.11.2014. Dla porównania wsparcie na wyjazdy z Polski do Niemiec otrzymały 1852 osoby, w drugą stronę 2094 osoby. Dane liczbowe za: www.daad.de, [data dostępu: 16.11.2014].

⁶⁴ <http://www.goethe.de/ins/ge/tif/uu/n/jub/deindex.htm>, [data dostępu: 16.11.2014].

⁶⁵ J. Gotkowska, *Niemieckie sieci...*, *op. cit.*, s. 41, przypis 49.

Polityka Niemiec jest, co należy podkreślić, pochodną polityki Rosji, ale także Unii Europejskiej, wobec Zakaukazia. Berlin stara się, oprócz wspierania działań Unii, wprowadzać w życie swoje pomysły (np. Inicjatywa Kaukaska). Są one próbą realizacji własnych celów politycznych.

Niemcy stosują w polityce wobec Gruzji elementy *soft power*, co przejawia się zauważalnymi inicjatywami dotyczącymi współpracy kulturalnej, naukowej oraz gospodarczej. W ten sposób realizują swój cel w postaci wzmocnienia kooperacji w określonych dziedzinach (energetyka, ochrona środowiska). Zagadnienia gospodarcze wysuwają się bez wątpienia na czoło niemieckiego zaangażowania na obszarze Kaukazu Południowego. Perspektywicznie rynek gruziński jest traktowany jako warty zainteresowania dla niemieckich inwestorów. Warunkiem spełnienia tego celu jest jednak stabilizacja wewnętrzna i zewnętrzna państwa gruzińskiego. Tylko bowiem w takiej sytuacji inwestycje w tym regionie będą możliwe i przewidywalne.

Pytania badawcze zostały zatem zweryfikowane pozytywnie gdyż Niemcy w swych działaniach zewnętrznych wobec Gruzji wykazują widoczne zaangażowanie w sferę gospodarczą i w istotnym stopniu wykorzystując elementy tzw. miękkiej siły. Trzecie z pytań badawczych zostało natomiast zweryfikowane negatywnie, gdyż trudno wskazać aby niemiecka polityka wobec zakaukaskiej republiki wykazywała cechy oryginalne.

BIBLIOGRAFIA

http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B761D25602D2E2F375D19C9607A88C9D/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Bilateral_node.html,

[data dostępu: 09.11.2014 r.].

http://www.auswaertiges-amt.de/sid_B761D25602D2E2F375D19C9607A88C9D/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Georgien/Bilateral_node.html,

[data dostępu: 10.11.2014 r.].

Außenhandel. Rangfolge der Handelspartner im Außenhandel der Bundesrepublik Deutschland 2013. Wyd. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden 2014.

V. Avioutskii, *Aksamitne rewolucje.* Warszawa 2007.

R. Baumann, *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Wiesbaden 2014. P. Borkowski, *Polityka sąsiedztwa Unii Europejskiej*. Warszawa 2009.

J. Bellers, T. Benner, I. M. Gerke (red.), *Handbuch der Außenpolitik. Von Afghanistan bis Zypern*. München, Wien 2001.

Bi- und multilaterale Netto-ODA nach Ländern 2008–2012. Wyd. Bundesministerium für wirtschaftliche Entwicklung und Zusammenarbeit. Berlin 2013.

http://www.bmz.de/de/was_wir_machen/laender_regionen/Mittel-Ost-und-Suedosteuropa/kaukasus/index.html, [data dostępu: 09.11.2014 r.].

E. Bos, *Die GUS-Staaten*. [w:] S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf (red.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. Wiesbaden 2007.

L. Colschen, *Deutsche Außenpolitik*. Paderborn 2010.

E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*. Warszawa 2005.

E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec w dobie nowych wyzwań globalizacji, bezpieczeństwa międzynarodowego oraz integracji europejskiej po 2005 roku*. Warszawa, Kraków 2010.

www.daad.de, [data dostępu: 16.11.2014 r.].

Der deutsche Außenhandel 2012/2013. AHK-Weltkonjunkturbericht des Deutschen Industrie- und Handelskammertages. Wyd. Deutscher Industrie- und Handelskammertag e. V. Berlin 2012.

B. Dietz, P. Hilkes, *Rußlanddeutsche: Unbekannte im Osten. Geschichte, Situation, Zukunftsperspektiven*. München 1992.

A. Dumała, *Stosunki Unii Europejskiej z państwami Kaukazu Południowego*. [w:] K. Iwańczuk, T. Kapuśniak (red.), *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*. Lublin 2008.

<http://www.doingbusiness.org/rankings>, [data dostępu: 08.11.2014 r.].

http://eumm.eu/en/about_eumm/facts_and_figures, [data dostępu: 15.11.2014 r.].

S. Gelaschwili, Z. Kurtanidse, *Statistische Analyse des Handels zwischen Georgien und Deutschland*. (Statistische Diskussionsbeiträge Nr. 20). Potsdam 2003, <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2010/4908>, [data dostępu: 10.11.2014 r.].

<http://georgien.ahk.de/>, [data dostępu: 08.11.2014 r.].

<http://www.goethe.de/ins/ge/prj/dig/his/deindex.htm>, [data dostępu: 06.11.2014 r.].

<http://www.goethe.de/ins/ge/tif/uun/jub/deindex.htm>, [data dostępu: 16.11.2014 r.].

J. Gotkowska, *Niemcy wobec Partnerstwa Wschodniego*. „Komentarze OSW” nr 37, 17 czerwca 2010 r.

J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym: polityka–administracja–kultura–nauka–społeczeństwo*. „Raport OSW”, Warszawa 2010.

<http://ic.daad.de/tbilissi/?l=1&i=185>, [data dostępu: 16.11.2014 r.].

W. Materski, *Gruzja*. Warszawa 2000.

M. Müller, H. Gutbrod, *Europa bis zum Kaukasus? EUPhorie In Georgien*. „Europa Regional” 2009, nr 17.

J. S. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*. Warszawa 2007.

J. S. Nye, *Przyszłość siły*. Warszawa 2012

M. Olejnik, *Dylematy współczesnej Gruzji. Wywiady z przedstawicielami gruzińskich elit społecznych i politycznych przeprowadzone w latach 2010–2011*. Toruń 2010.

<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-11-05/kryzys-polityczny-w-gruzji-dalszy-kurs-pod-znakiem-zapytania>, 14.11.2014; M. Matusiak, *Gruzja – między marzeniem a rzeczywistością*. „Komentarze OSW” nr 133 z 15.04.2014.

Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem Ministerpräsidenten Garibaschwili am 2. Juni 2014 in Berlin. <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2014/06/2014-06-02-pk-merkel-garibaschwili.html>, [data dostępu: 08.11.2014 r.].

K. Puto, Z. Szczerek, *Czekając na barbarzyńców*. „Polityka” nr 48 z 26.11–2.12.2014 r.

M. Raś, *Polityka Unii Europejskiej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. [w:] A. Legucka, K. Malak (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*. Warszawa 2008.

Region im Aufbruch. Zur Entwicklungszusammenarbeit mit dem Südkaukasus. Wyd. Bundesministerium für wirtschaftliche Entwicklung und Zusammenarbeit. Berlin 2012.

E. Schewardnadse, *Als der Eiserne Vorhang zerriss. Begegnungen und Erinnerungen*, Duisburg 2007.

V. Soghomonyan, *Europäische Integration und die regionale Konfiguration des Südkaukasus*. Marburg 2005.

http://www.tiflis.diplo.de/Vertretung/tiflis/de/02/Kultur_und_Bildungsbeziehungen/0KulturBildungsbeziehungen.html, [data dostępu: 15.11.2014 r.].

<http://www.tvp.info/15821565/ue-podpisala-umowy-stowarzyszeniowe-z-ukraina-gruzja-i-moldawia>, [data dostępu: 14.11.2014 r.].

Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. Wyd. Bundesministerium der Verteidigung. Berlin 2006.

Wirtschaftsdaten kompakt: Georgien, Stand Juli 2013. Opracowanie dostępne na stronie internetowej: www.georgien.ahk.de, [data dostępu: 08.11.2014 r.].

H. Wyligala, *Soft Power w niemieckiej polityce zagranicznej*. [w:] I. P. Karolewski (red.), *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec: kontynuacja czy zmiana?* Wrocław 2011.

S. Żerko, *Niemcy wobec konfliktu w Gruzji (sierpień 2008 r.)*. „Biuletyn Instytut Zachodniego” 2008, nr 1 z 27 sierpnia 2008 r.

STRESZCZENIE

Zjednoczone Niemcy uznały wprowadzić niepodległość Gruzji już w 1992 r. lecz przez następne dwa dziesięciolecia trudno uznać, aby państwo to zajęło priorytetowe miejsce w niemieckiej polityce zewnętrznej. Wpływały na to kontakty na linii Berlin-Moskwa, odległość obu państw jak i polityka Unii Europejskiej.

W polityce Niemiec wobec Gruzji zauważalne są elementy *soft power* oraz istotność kontaktów gospodarczych, co wydaje się wypełnieniem klasycznych czynników stosowanych przez Berlin w kontaktach zewnętrznych. W szerszej perspektywie Gruzja pod względem gospodarczym traktowana jest jako rynek inwestycyjny, co będzie jednak zależało od stabilizacji wewnętrznej zakaukaskiego państwa.

KRZYSZTOF KOŹBIAŁ (krzysztof.kozbial@uj.edu.pl) – dr hab., adiunkt w Instytucie Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Swe zainteresowania naukowe skupia przede wszystkim na obszarze niemieckojęzycznym (polityka wewnętrzna i zewnętrzna), europejskich mikro państwach oraz na procesach integracji europejskiej (w szczególności na polityce rozszerzenia UE). Autor i współautor kilku pozycji książkowych oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych.

IRINA GVELESIANI

**Terms Related to the Hereditary Law
(According to the Georgian Legal Monuments of the Middle Ages)**

Introduction

„Property ownership patterns have a significant impact on the distribution of income, resource returns and wealth. Although ownership patterns are commonly altered by sales and purchases of property in the resource markets, the acquisition of property through gifts and inheritances also has an important influence on property ownership and transfer”¹. More precisely, inheritance plays an extremely significant role in the formation of human societies. It is the practice of the transmission of property, titles, debts and obligations upon the death of an individual. According to the current Georgian Law of Succession, the property can be transferred through the laws of intestacy (if there are no legal documents concerning the disposition of the property) or through a valid „will” (also termed „testament”) – the most commonly used legal instrument for the distribution of the property of a deceased person. Therefore, the Georgian Civil Code distinguishes two major types of the succession – a „testate succession” and an „intestate succession”.

The given paper is focused on the hereditary law of the Medieval Georgia. It presents a diachronic study of the terms representing a semantic field of the law of succession. A special attention is paid to the words denoting the hereditary portions.

Medieval Georgia’s Law of Succession. General overview

„It is said the law of succession is one of the most durable parts of civil law”². However, Georgia’s inheritance law has a long history of development. According to

¹ B. Peters, B. Michael, *A Summary Of State Laws Of Intestate Property Distribution And sion*, „Economic Staff Paper Series” 1981, No 64, p. 1 http://lib.dr.iastate.edu/econ_las_staffpapers/64, [12.09.2017].

² H. Molar, *The Law of Succession in the New Hungarian Civil Code*, 2017, https://www.researchgate.net/publication/319089658_The_Law_of_Succession_in_the_New_Hungarian_Civil_Code, [12.09.2017].

well-known Georgian scholar Iv. Javakhishvili: „The law of succession could originate only at the time of the appearance of a private property”³. However, the beginning of the evolution of the institution of succession must be searched at the earlier stage – in the matriarchal epoch. The hereditary relations originated in the conditions of a matriarchal family. An estate was transferred to a maternal line (i.e. heirs were only the mother’s kindred).

After the dissolution of the institution of matriarchy, the matriarchal order of succession was replaced by the patriarchal one. An „in-clan” inheritance turned into an „in-family” succession. Individual families appeared and the private property was separated from the common assets. The formation of the individualism seemed more gradual in the feudal epoch. It became especially prominent in the Medieval Georgia.

Generally, the „Georgian Middle Ages” are divided into three major sub-periods: the Early Middle Ages (the 5th–11th centuries), the Developed Middle Ages (the 11th–14th centuries), the Late Middle Ages (the 15th–18th centuries). The ethnological materials and written monuments of the first sub-period present only a scarce information about hereditary relationships and the corresponding terminological landscape. For example, according to the ethnological material the concept of „heir“ existed in old Georgian community, while Old Georgian hagiographic writings show the existence of the private property in the 5th century AD, that presupposes the existence of the law of succession at that period of time.

Subjects of the Law of Succession (A juridical–linguistic overview)

A more complete information about the subjects of the law of succession are presented in the written monuments of the Developed Middle Ages. According to „*Dzeglis Deba*”, the successors of an intestate were his/her spouse and inseparable relatives, who lived „in the house”: „[...] a father, an uncle, a brother, a cousin, a brother’s son”⁴. The similar information was presented in „*The law of Beka–Aghbugha*”, which named a decedent’s spouse and children as his/her heirs. The juridical documents (*David Agmashenebeli’s Testament to Shiomghvime Monastery, Kakha Toreli’s Deed of Donation of 1252*, etc.) of the 11th–14th centuries proved the existence of the concept of the *testamentary heir / legatee* /

³ Iv. Javakhishvili, *Works in twelve volumes*, Volume VII, Tbilisi 1984, p. 272.

⁴ I. Dolidze, *The monuments of Georgian law*, Tbilisi 1963, p. 405.

devisee. Each *legatee* was chosen according to a testator's wish. If an estate was heirless, it was transferred to a decedent's relatives as an escheated property.

Georgia's law of the Late Middle Ages made a precise distinction between two major categories of successors (*heirs of an intestate / intestate successors* and *legatees / testate successors*). The monuments of law of the same period (the „*Civil Regulations*”⁵ and the „*Collection of the Laws of Vakhtang VI*”⁶) listed the following order of the intestate successors: a surviving spouse, children / adopted children, parents, a brother, an uncle (a father's brother) and other relatives „up to four navels” on the paternal side. In case of having a closer look, three main orders of *heirs of an intestate* can be singled out and revealed: I – a decedent's spouse and descendants; II – ascendants; III – laterals.

In the Late Middle Ages, the heirs of the first order were the surviving spouse and the descendants (children and adopted children of the decedent). The rights of adopted children were equalized with the rights of biological children. An adopted child could be „found” or „bought”, with or without parents. He or she was obliged to serve his or her master and pay the debts of the decedent. During the study of the Georgian law, the greatest attention must be paid to წიგნით შესრული / tsignit shesruli („entered” with a book) and უწიგნობა შესრული / utsignot shesruli („entered” without a book) sons-in-law. The former had the rights of a biological child and could become the heir of his father-in-law's immovable property – the so-called მამული / mamuli.

The heirs of the second order were ascendants. They inherited after descendants only in cases of living „in one house” (together). If there were no surviving relatives on the ascending and descending lines, the estate passed to the third order – to the collateral heirs.

In contrast to *heirs of an intestate*, legislators paid less attention to the category of *legatees / devisees*. There was the only distinguishable rule – a testator could leave his / her estate to any person. This rule considered only *honest goods* (an inanimate movable property acquired via an honest work). In cases of an immovable property, the transference of assets depended on an owner's will. However, when there were no successors, an escheated property was transferred to the king or a nobleman.

⁵ D. Purtseladze, *Civil Regulations*, Tbilisi 1966.

⁶ I. Dolidze, *The monuments of Georgian law*, Tbilisi 1963.

Hereditary Portions in Medieval Georgia's Law (A juridical–linguistic overview)

During the study of the Medieval Georgia's law, a special attention must be paid to the so-called *გაცრა* /gakra (separation). According to B. Zoidze: „The separation and succession are not identical phenomena. Succession is a broader phenomenon, which, to a certain extent, comprises separation [...] From the formal–juridical point of view, the separation during a father's life is not a traditional succession”⁷. Therefore, the children could separate during their parent's lifetime, „immediately after the parent's death or after a while”⁸.

A Son's Portion

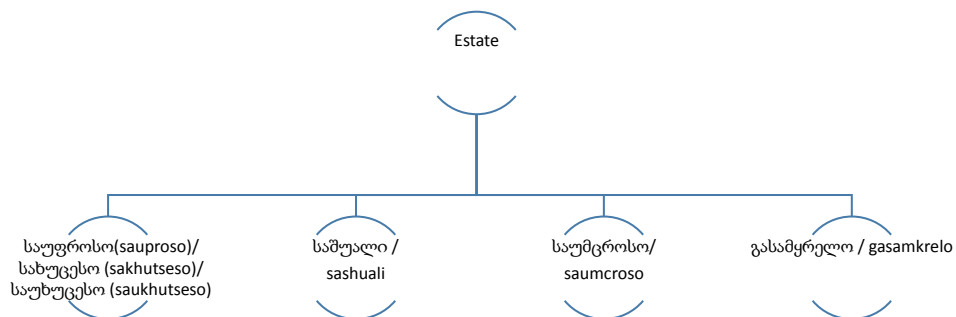
When the noblemen separated, the following major portions were allocated: the eldest brother's share – *საუხუცესო* / saukhutseso, the middle brother's portion – *საშუალო* / sashuali, the youngest brother's share – *საუმცროსო* / saumtsroso. The Article 100 of „The Law of Vakhtang VI” indicates the existence of four major portions: „*საუფროსო* / sauproso, *გასამყრელო* / gasamkrelo, *საუმცროსო* / saumtsroso and *საშუალო* / sashuali”⁹. However, it must be mentioned that „the term *საუხუცესო* / saukhutseso was identical with *საუფროსო* [...] . In Beka's Law it is called *სახუცესო* / sakhutseso (The Article 8). According to Bagrat Kurapalati's Book of Law, in case of noblemen's separation, *სახუცესო* (*საუფროსო*) was one peasant, in case of lords' separation – one village, in case of peasants' separation – a house / *თავი სახლი*, or one vineyard, or large wine–jars / *უფროსნი ჭურნი*”¹⁰. However, the monuments of the medieval Georgian law do not indicate the existence of a middle brother's share (*საშუალო* / sashuali) during peasants' separation. Therefore, the division of a family–estate between noblemen–brothers can be described by the following chart:

⁷ B. Zoidze, *The old Georgian law of succession*, Tbilisi 2000, p. 41.

⁸ *ibid.*

⁹ G. Nadareishvili, *From the history of the Georgian family law*, Tbilisi 1965, p. 144.

¹⁰ I. Glonti, The major principles of the law of succession in Georgia's remote past and contemporaneousness, The Annual Journal for entrepreneurs and financiers, No 1 (121), 2010 <http://aaf.ge/index.php?menu=1&jurn=121&rubr=0&mas=346>, [12.09.2017].

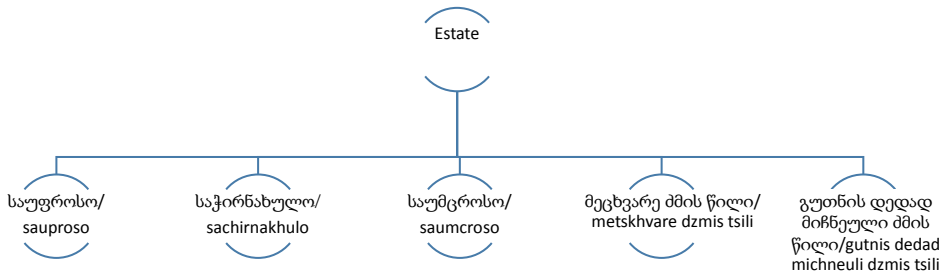
According to I. Glonti, the law of Georgia singled out one more portion – the so-called *საჭირნახულო* / *sachirnakhulo*. *საჭირნახულო* / *sachirnakhulo* was a share given for the work. „It could be given to the eldest, to the middle or to the youngest brother. There were certain cases when „*საუფროსო* / *sauproso*, *საუმცროსო* / *saumtsroso*, *სამუალო* / *sashuali* and *საჭირნახულო* / *sachirnakhulo* were allocated simultaneously”¹¹.

In one of Georgia’s mountainous regions (the so-called Khevi) the hereditary estate / property was divided between brothers according to the work done by them. A brother–shepherd was given the sheep and attributes needed for taking care of them (the so-called *მეცხვარე მშის წილი* / *metskhvare dzmis tsili*). A brother–ploughman was given a plough, an ox and the land (the so-called *გუთნის დედად მიხნეული მშის წილი* / *gutnis dedad michneuli dzmis tsili*). The yard was allocated to both brothers. Only rooms were divided. The brothers lived together. «Moving / going apart» happened rarely”¹². It seems that the given rule was dedicated to the division of peasants’ estate, because it depicts the working–people’s portions. Therefore, the division of the family–estate between peasant–brothers can be described by the following chart:

¹¹ I. Glonti, The major principles of the law of succession in Georgia’s remote past and contemporaneousness, The Annual Journal for entrepreneurs and financiers, No 1 (121), 2010, <http://aaf.ge/index.php?menu=1&jurn=121&rubr=0&mas=346>, [08.09.2017].

¹² B. Marsagishvili, Common Law in village Karkuchi of the contemporary Kazbegi region, Tbilisi 2015, <http://caucasusresearchers.blogspot.com/2015/12/blog-post.html>, [08.09.2017].

(According to the Georgian Legal Monuments of the Middle Ages)

A Wife's Portion

During the study of the monuments of the Georgian medieval law, the greatest attention must be paid to a wife's portion. Generally, the widows suffered hereditary disadvantages. According to the Georgian legal codex „Dzeglis Deba” (created during the reign of George V of Georgia (1286/1289 – 1346)), a surviving spouse inherited only a portion for her subsistence – the so-called *სასაპკრო* / *sasapkro*. Another legal monument of the 11th–14th centuries – „The Law of Beka and Aghbuga” – stated that a childless spouse inherited only a dowry. However, if „there were children, a deceased person's armour was transferred to the children, while a wife inherited only *სასაკონლო* / *sasakonlo*”¹³. In the old Georgian language, the term *სასაკონლო* / *sasakonlo* denoted an inanimate movable property.

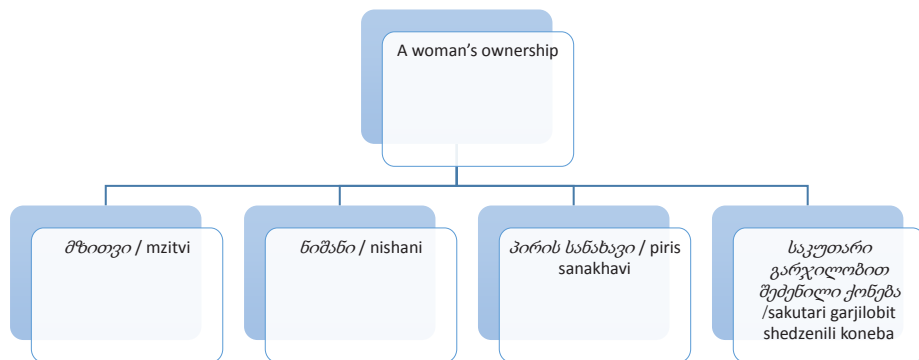
Therefore, as it has already been mentioned, the widows suffered disadvantages during the 11th–14th centuries. They inherited only a portion for subsistence or an inanimate movable property. The childless widows were entitled to their dowry. All the above discussed indicate that the Georgian hereditary rules followed the tendency of preserving a deceased person's ownership within the same family.

However, a widow's legal rights have gradually changed. According to famous Georgian scholar G. Nadareishvili: „in a family a woman's ownership included a dowry (*ძხითვი* / *mzitvi*), a mark (*ნიშანი* / *nishani*), a wedding present gifted by a fiancé's

¹³ Iv. Javakhishvili, *Works in twelve volumes*, Volume VI, Tbilisi 1982, p. 418.

relatives (*პირის სანახავი* /piris sanakhavi) and the property acquired via her own work (*საკუთარი გარჯილობით შეძენილი ქონება* / sakutari garjilobit shedzenili koneba)¹⁴.

Therefore, a composition of a woman's ownership (in a family) can be presented in the following way:

In addition, it must be mentioned that the Article 81 of „The Law of Beka and Aghbuga” characterized a noblewoman’s dowry as a unity of an armor (*აბჯარი* / abjari), a livestock (*საქონელი* /sakoneli) and the so-called *სამამულე* / samamule.

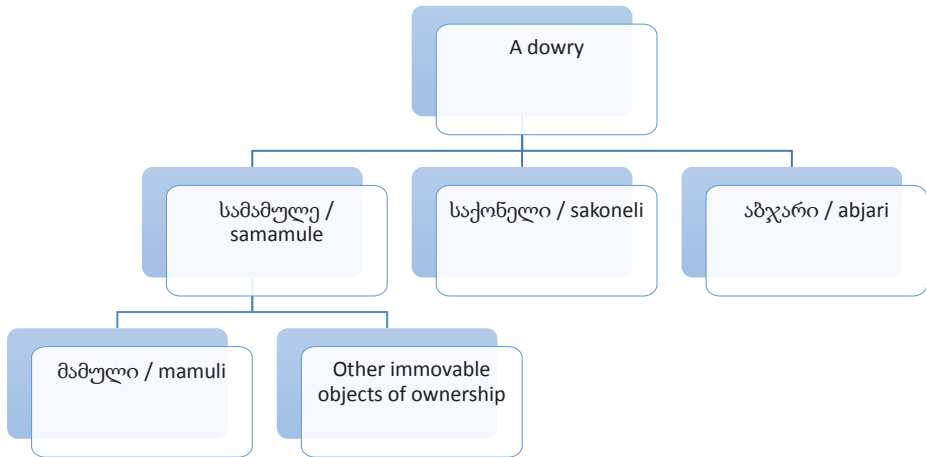
The term *სამამულე* / samamule is the same as *სამამულო* / samamulo and therefore, means „a unity or a complex of all types of an immovable property, which implies the so-called *მამული* /mamuli as well as other immovable objects of ownership. These objects are: the land for the use, a cornfield, a garden, a grove, a house [...]”¹⁵. The term *მამული* / mamuli was met in the early feudal epoch (before the 9th century). It usually denoted an immovable property. According to well-known Georgian historian Ivane Javakhishvili: *მამული* / mamuli „meant a hereditary immovable property left by a father”¹⁶. Sometimes (during the 11th – 12th centuries) it denoted the property taken to a husband’s house as a part of a dowry.

¹⁴ G. Nadareishvili, *From the history of the Georgian family law*, Tbilisi 1965, p. 144.

¹⁵ I. Dolidze, *The monuments of Georgian law*, Tbilisi 1963.

¹⁶ *Explanatory Online Dictionary*, Language Modeling Association, <http://ena.ge/explanatory-online>, [09.09.2017].

Therefore, a composition of a noblewoman's dowry can be presented in the following way:

A Daughter's Portion

During the study of the monuments of the Georgian medieval law, the greatest attention must be paid to a daughter's portion. Georgia's law separated hereditary rights of unmarried and married daughters. The latter's rights were restricted to a dowry. After the marriage, the daughters did not inherit their parents' property.

Different rules operated in Georgia's remote mountainous region Pshav–Khevsureti. During the description of Pshav–Khevsureti's customs, N. Khizanashvili's noted: „The local custom rejects the transference of the inheritance to a woman. When a father has no sons and no relatives, his property belongs to the village. The community has no rights on it... a woman takes only a dowry from her father's property. A hereditary estate – a family estate – belongs to sons and a woman cannot «touch» it”¹⁷. Therefore, after the wedding, a daughter took only „dowry and clothes”¹⁸.

It is worth mentioning that in Pshav–Khevsureti the „dowry” was denoted by the term *სათავნო* / satavno (while, generally *მზითვი* / mzitvi was used in Georgian). Moreover, the

¹⁷ N. Khizanashvili, *Selected juridical writings*, Tbilisi 1982, p. 243.

¹⁸ *Ibid.*

term „clothes” was denoted by the word *ტალავარი* / talavari (while, generally, *ტანსაცმელი* /tansatsmeli was used in Georgian). All the above–mentioned enable us to conclude that Pshav–Khevsuretian legal and linguistic landscapes significantly differed from the general Georgian reality. The same can be said about Georgia’s remote mountainous region Khevi.

In Khevi the hereditary estate was allocated to the sons. A daughter had no portions, because she got married and „was not considered as an inhabitant of a father’s house. The property was divided between brothers according to the work done by them”¹⁹.

Conclusive Remarks

Therefore, all the above–studied data enable us to discuss the Georgian medieval hereditary law and terminological units related to it. It is obvious, that similarly to the contemporary law, the medieval legal system singled out two major types of a succession – testate and intestate. However, the order of intestate successors differed, because the modern Georgian law distinguishes five main categories / groups of heirs of an intestate. The difference can be found in the quantity and naming of the hereditary portions too, for instance, the modern civil code does not use the terms: *აბჯარი* / abjari, *საკონელი* / sakoneli, *სამამულე* / samamule, etc. Moreover, women’s / daughters’ rights are equalized with men’s / sons’ rights. There is no distinction between a man–heir’s portion and a woman–heir’s share. Heirs are the universal successors to all rights and duties of the defunct. Today the separation is not a part of a succession. A contemporary juridical–linguistic reality is not oriented on the usage of the terms denoting sons’ portions. Therefore, the terms – *საუფროსო* / sauproso, *გასამყრელო* /gasamkrelo, *საუმცროსო* / saumtsroso, *საშუალი* / sashuali, *საჭირნახულო* / satchirmakhulo, *გუთნის დედად მიხნეული ძმის წილი* / gutnis dedad michneuli dzmis tsili, *მეტხვარე ძმის წილი* / metskhvare dzmis tsili – became the part of a general vocabulary without any special juridical meaning (no connection with separated sons’ portions).

¹⁹ B. Marsagishvili, Common Law in village Karkuchi of the contemporary Kazbegi region, Tbilisi 2015, <http://caucasusresearchers.blogspot.com/2015/12/blog-post.html>, [08.09.2017].

Therefore, it can be concluded that Georgia's juridical reality and linguistic landscape associated with it have underwent significant changes throughout centuries. Some legal concepts and terms naming them disappeared or acquired a generalized meaning. However, the study of the past enables us to reconsider / better comprehend the present and duly construct the future. Therefore, the given paper may be useful to lawyers, legal historians and linguists.

BIBLIOGRAPHY

- I. Dolidze, *The monuments of Georgian law*, Tbilisi 1963.
- Explanatory Online Dictionary*, Language Modeling Association, <http://ena.ge/explanatory-online>, [09.09.2017].
- I. Glonti, The major principles of the law of succession in Georgia's remote past and contemporaryness, *The Annual Journal for entrepreneurs and financiers*, No 1 (121), 2010 <http://aaf.ge/index.php?menu=1&jurn=121&rubr=0&mas=346>, [08.09.2017].
- Iv. Javakhishvili, *Works in twelve volumes*, Volume VI, Tbilisi 1982.
- Iv. Javakhishvili, *Works in twelve volumes*, Volume VII, Tbilisi 1984.
- N. Khizanashvili, *Selected juridical writings*, Tbilisi 1982.
- B. Marsagishvili, *Common Law in village Karkuchi of the contemporary Kazbegi region*, Tbilisi 2015, <http://caucasusresearchers.blogspot.com/2015/12/blog-post.html> [08.09.2017].
- H. Molar, *The Law of Succession in the New Hungarian Civil Code*, 2017, https://www.researchgate.net/publication/319089658_The_Law_of_Succession_in_the_New_Hungarian_Civil_Code, [12.09.2017].
- G. Nadareishvili, *From the history of the Georgian family law*, Tbilisi 1965.
- B. Peters, B. Michael, *A Summary Of State Laws Of Intestate Property Distribution And Succession*, „Economic Staff Paper Series” 1981, No 64, p. 1, http://lib.dr.iastate.edu/econ_las_staffpapers/64, [12.09.2017].
- D. Purtseladze, *Civil Regulations*, Tbilisi 1966.
- B. Zoidze, *The old Georgian law of succession*, Tbilisi 2000.

ABSTRACT

The history of each country is closely related to the development of the political, social and cultural life of its population. The history of law reflects all the tendencies of the juridical evolution of the society, which is reflected in legal monuments of different centuries.

The paper deals with a particular issue of the legal history – the study of the development of the Georgian hereditary law of the Middle Ages and lexical units related to it. The hereditary law is considered as a continuous link, which is focused on the transmission of rights and obligations from one generation to another. Such permanent connection is established by means of legal or testamentary transactions. The diachronic study of different types of transactions and terminological units related to them acquires the greatest importance during the exploration of lingo-juridical development of the Georgian society. It facilitates the reconsideration of the significance of past in the formation of future.

IRINA GVELESIANI (irina.gvelesiani@tsu.ge) – PhD, Associate Professor of the Faculty of Humanities at Iv. Javakhishvili Tbilisi State University.

PAWEŁ OLSZEWSKI

Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym w latach 1918 – 1921

Lata 1918 – 1921 stanowiły bardzo ważny okres w historii Kaukazu Południowego (Zakaukazia), kiedy na tym obszarze istniały trzy niepodległe państwa: Gruzja, Armenia i Azerbejdżan. Znaczenie geostrategiczne i surowcowe Zakaukazia sprawiło, że zwycięskie w I wojnie światowej mocarstwa Ententy: Wielka Brytania, Francja, Włochy i Stany Zjednoczone z uwagą śledziły sytuację w tym regionie¹. Pomimo, że, szczególnie po zakończeniu I wojny światowej dominujący wpływ na zakaukaską politykę Ententy wywierała Wielka Brytania, to jednak pewne znaczenie dla kształtowania tej polityki miała postawa rządu Stanów Zjednoczonych. Dlatego problem ten jest przedmiotem niniejszego artykułu.

Zainteresowanie rządu amerykańskiego sytuacją na Kaukazie Południowym można zauważyć już po rewolucji lutowej w Rosji. W tym czasie region ten był bezpośrednim zapleczem frontu rosyjsko – tureckiego (kaukaskiego) w Anatolii, a narastające nastroje pacyfistyczne wśród żołnierzy armii rosyjskiej na tym froncie sprawiły, że zaistniała groźba rozpadu frontu oraz ofensywy wojsk tureckich w kierunku Zakaukazia. Dlatego wśród polityków zakaukaskich pojawiły się plany stworzenia narodowych oddziałów wojskowych, które zastąpiłyby zdemoralizowanych żołnierzy rosyjskich na froncie kaukaskim².

Plany te poparł amerykański konsul w Tyflisie (Tbilisi) Willoughby F. Smith, który na początku października 1917 r. zaproponował, aby rząd amerykański i rządy mocarstw sojusznicy udzieliły pomocy finansowej oraz wysłały instruktorów w celu stworzenia narodowych formacji ormiańskich i gruzińskich. Propozycję konsula odrzuciła ambasada amerykańska w Piotrogradzie, ponieważ jego aktywny udział w tworzeniu lokalnych narodowych sił zbrojnych na Zakaukaziu oznaczałoby ingerencję USA w wewnętrzne sprawy

¹ W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918 – 1921*, Warszawa 1994, s. 13 – 18; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918 – 1921*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 11 – 14.

² Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes (MAE N), Petrograd, vol. 54, de S. Pichon à Noulens nr 2366, 16.12.1917 Paris; R. G. Suny, *Looking toward Ararat. Armenia in Modern History*, Bloomington and Indianapolis 1993, s. 121.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

Rosji, która była sojusznikiem Stanów Zjednoczonych³. Z tego samego powodu władze amerykańskie odrzuciły propozycję W. F. Smitha dotyczącą udzielenia amerykańskiej pożyczki rządowej w wysokości 10 mln \$ na sfinansowanie powstania oddziałów narodowych na Zakaukaziu, którą wysunął po przewrocie bolszewickim⁴.

Podkreślana w kolejnych depešach konsula W. F. Smitha groźba podporządkowania Zakaukazia Turcji stała się realna w połowie lutego 1918 r., gdy wojska osmańskie rozpoczęły ofensywę na froncie kaukaskim⁵. Ponieważ nie były w stanie przeciwstawić się jej słabe oddziały ormiańskie i gruzińskie, dlatego władze Kaukazu Południowego rozpoczęły pertraktacje pokojowe z Turcją. Jednak zakończyły się one fiaskiem 26 maja 1920 r. Tego samego dnia rozwiązano Zakaukaską Federacyjną Republikę Demokratyczną, która była nieudaną próbą współpracy Ormian, Gruzinów i Azerbejdżan⁶.

Także 26 maja 1920 r. ogłoszono powstanie Demokratycznej Republiki Gruzji, z kolei 28 maja 1918 r. powołano Demokratyczne Republiki Armenii i Azerbejdżanu. Niepodległe republiki południowokaukaskie zostały uzależnione od Mocarstw Centralnych: Gruzja od Niemiec, Armenia i Azerbejdżan od Turcji. Ta sytuacja spowodowała, że mocarstwa Ententy nie uznały niepodległości republik południowokaukaskich i nadal uznawały ten region za część Rosji⁷.

Jednocześnie w latach 1917 – 1918 eksperci amerykańskiego rządu opracowali projekty rozwiązania „kwestii ormiańskiej”, które po zakończeniu I wojny światowej miały znaczny wpływ na południowokaukaską politykę USA. Ich celem była poprawa położenia ludności ormiańskiej w Turcji, która poniosła olbrzymie straty w wyniku przymusowych deportacji zorganizowanych przez władze tureckie w latach 1915 – 1916. Informacje na ten

³ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918 Russia (FRUS Russia 1918), vol. II, Washington 1932, s. 578 – 580.

⁴ FRUS Russia 1918, vol. II, s. 580 – 581; Les Grandes Puissances, l'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises (1914 – 1918) Recueil de Documents, edit. A. Beylerian, Paris 1983, s. 382 – 383, s. 411.

⁵ FRUS Russia 1918, vol. II, s. 620; З. Авалов, Независимость Грузии в международной политике 1918 – 1921 гг., Нью-Йорк 1982, s. 29 – 30; R. G. Hovannisian, Armenia on the Road to Independence 1918, Berkeley 1967, s. 122.

⁶ З. Авалов, op. cit., s. 44 – 46; R. G. Hovannisian, The Republic of Armenia, Vol. 1: The First Year, 1918 – 1919, Berkeley 1971, s. 28; T. Swietochowski, The Russian Azerbaijan 1905 – 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community, Cambridge 1985, s. 122 – 128.

⁷ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris (MAE P), Série: Europe 1918 – 1940, URSS (URSS), vol. 833, cote: Georgie, mémoires, rapports ..., rapport de lieutenant – colonel P. A. Chardigny, Annexe, 28.05.1919, s. 436; Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes (AA), Série: 16N (16N), vol. 3184 26d nr 2, Situation du Caucase. Rapports du col. Chardigny (12.05 – 02.06.1918). Rapport du gen. l' Avergne du 20.06.1918, 24.07.1918 Paris, s. 3 – 4; R. G. Suny, The Making of the Georgian Nation, Bloomington and Indianapolis 1994, s. 191 – 193; W. Materski, op. cit., s. 44 – 56.

temat były rozpowszechniane w Europie i w USA za pośrednictwem amerykańskich misjonarzy działających w Turcji oraz Ormian, którzy przeżyli deportacje⁸. Doprowadziły one do wzrostu nastrojów proormiańskich i antytureckich wśród opinii publicznej mocarstw Ententy. Środowiska przychylne Ormianom w Stanach Zjednoczonych wywierały naciski na administrację waszyngtońską, aby po zakończeniu I wojny światowej rozwiązać kwestię Ormian w Turcji w ten sposób, aby zapobiec prześladowaniom Ormian w tym kraju w przyszłości.

Dlatego już w 1917 r. eksperci amerykańskiego rządu wskazywali na konieczność udzielenia Ormianom w Turcji szerokiej autonomii. Natomiast w październiku 1918 r. pojawił się projekt stworzenia niepodległego państwa ormiańskiego, obejmującego tereny Anatolii wschodniej (Armenii Tureckiej) graniczące z Zakaukaziem⁹.

Zakończenie I wojny światowej, wycofanie z Kaukazu Południowego wojsk tureckich i niemieckich oraz zajęcie tego regionu przez oddziały brytyjskie spowodowało zasadniczą zmianę jego położenia politycznego. Obecność wojsk angielskich spowodowała, że rząd brytyjski miał zasadniczy wpływ na kształtowanie zakaukaskiej polityki mocarstw Ententy po I wojnie światowej¹⁰. Zwycięskie mocarstwa nadal nie uznawały niepodległości republik południowokaukaskich, ponieważ Ententa współpracowała z Armią Ochotniczą operującą na Kaukazie Północnym i walczącą przeciwko bolszewikom. Jej dowódca gen. Anton Denikin był zwolennikiem odbudowy Rosji w granicach z 1914 r. oraz uważał Zakaukazie za część Rosji¹¹.

⁸ National Archives, Washington DC (College Park MD) (NA W), General Records of the Department of State. Record Group 59 (RG 59), Personal and Confidential Letters from Secretary of State Lansing to President Wilson, 1915 – 1918 M743, dok. From Lansing to President, 21.11.1916 Washington DC, s. 252 –257; Les Grandes ..., s. XXIX – XXX; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference (FRUS PPC), vol. XIII, Washington 1947, s. 824 – 825; R. G. Suny, Looking ..., s. 109 – 115.

⁹ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918. Supplement 1 The World War, vol. I, Washington 1933, s. 412; FRUS PPC, vol. I, Washington 1942, s. 43; J. A. Meyer, Wilson vs. Lenin. Political Origins of the New Diplomacy, Cleveland 1964, s. 339 –340;

¹⁰ Documents on British Foreign Policy. 1919 – 1939. First Series (DBFP), vol. III, London 1949, p. 482; G. A. Brinkley, The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia, 1917 – 1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War, Notre Dame 1966, s. 89, s. 95 –97; T. Swietochowski, The Shaping ..., s. 156 – 146; P. Olszewski, Polityka państw..., s. 59 – 60.

¹¹ Bakhmetev Archives, Columbia University New York USA, Denikin Papers, Box 24, Folder: Relations between the White Southern Government and England and France, Letter from Denikin to Briggs, 6.03.1919; MAE P, Série: Levant 1918 – 1940 (Levant), Caucase – Kurdistan, vol. 3, note de S. Pichon à Berne, nr 2127, 12.11.1918 Paris, p. 62; *ibid.*, télégramme de Berne à Paris, nr 1243A – J, Annexe, 30.11.1918 Berne, pp. 82 – 91; FRUS PPC, vol. I, s. 66 – 67, s. 354 –356; DBFP, vol. III, s. 482; R. G. Hovannisian, The Republic of Armenia, Vol. I ..., s. 156 – 161.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

Pomimo, że Wielka Brytania dominowała na Zakaukaziu, to jednocześnie pewien wpływ na sytuację w regionie miał rząd USA za pośrednictwem amerykańskich organizacji humanitarnych, które po zakończeniu I wojny światowej rozpoczęły udzielanie pomocy żywnościowej ormiańskim uchodźcom z Turcji przebywającym na Zakaukaziu, przed wszystkim w Demokratycznej Republice Armenii. Na Kaukazie Południowym w pierwszej połowie 1919 r. mogło znajdować się nawet 500 000 uchodźców ormiańskich, którzy znajdowali się w bardzo trudnej sytuacji bytowej¹².

Pomocy tej ludności dostarczała prywatna organizacja „Amerykański Komitet Pomocy dla Bliskiego Wschodu” (American Committee for Relief in the Near East – ACRNE), która blisko współpracowała z rządem amerykańskim. Ponadto pomocy przekazywała rządowa „Amerykańska Administracja Pomocy” (American Relief Administration – ARA), która odegrała największą rolę w dostawach pomocy humanitarnej dla Ormian na Zakaukaziu, wysyłając do końca sierpnia 1919 r. do Armenii 52 000 ton żywności i artykułów przemysłowych codziennego użytku o wartości 12,5 mln \$¹³.

Po rozwiązaniu ACRNE w sierpniu oraz ARA we wrześniu 1919 r. ich działalność kontynuowała nowa amerykańska organizacja „Pomoc dla Bliskiego Wschodu” (Near East Relief – NER) powołana przez amerykański rząd z inicjatywy Kongresu USA. Wysyłała ona żywność Ormianom w drugiej połowie 1919 r. oraz w 1920 r. Pomoc żywnościowa dostarczana przez ARA, ACRNE i NER była bardzo istotna dla poprawy położenia ludności Armenii. Według amerykańskich ocen z końca 1919 r. całkowicie zależnych od pomocy NER było około 500 000 Ormian¹⁴.

Działalność tych organizacji, szczególnie ARA, wskazywała na duże zaangażowanie władz amerykańskich w pomoc humanitarną dla Ormian. Naciski ze strony proormiańsko nastawionej amerykańskiej opinii publicznej na prezydenta Thomasa W. Wilsona oraz jego

¹² NA W, Records of the American Commission to Negotiate Peace. Record Group 256 (RG 256), General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918 – 1931 M820 (M820), Roll 223, dok. 184.01602/23: Report on Transcaucasia and Daghestan. Appendix nr 5: Armenian Refugees, 15.04.1919 Tiflis, s. 88 – 89; ibidem, dok. F.W.184.01602/23: Supplementary Report on the Situation in Armenia, s. 97 – 98; Library of Congress (LB), Manuscript Division (MD), The Papers of Mark Lambert Bristol (PMLB), Container nr 65: From mjr R. C. Temple to Naval General Staff Officer, 18.01.1919 Constantinople, s. 1 – 2.

¹³ Hoover Institution Archives, Stanford USA (HIA), American Relief Administration, European Unit. General Office File 1916 – 1937. Armenia General, Box nr 557, Folder Id 557 – 2, Ibidem, Folder Id 557 – 3; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920 (FRUS 1920), vol. I, Washington 1939, s. 235 – 237; R. G. Hovannisian, The Republic of Armenia, Vol. 1 ..., s. 135 – 136, s. 142 – 143.

¹⁴ HIA, American Relief Administration, European Unit. General Office File 1916 – 1937. Armenia Memoranda, Box nr 557, Folder ID 557 – 7.

współpracowników, pogłębione przez relacje amerykańskich pracowników organizacji humanitarnych na temat katastrofalnej sytuacji bytowej Ormian tureckich na Zakaukaziu, wpływały na proormiańską postawę prezydenta i części dyplomatów amerykańskich przebywających w Paryżu¹⁵.

To z kolei spowodowało, że na obradującej od stycznia 1919 r. Konferencji Pokojowej w Paryżu pojawił się projekt wyodrębnienia ludności ormiańskiej w Turcji spod władzy rządu w Stambule. Był on związany z dyskutowanym już od początku obrad konferencji projektem podziałów mandatowych dawnego Imperium Osmanów. Aby pozyskać prezydenta T. W. Wilsona do idei podziałów mandatowych Turcji premier Wielkiej Brytanii Dawid Lloyd George zaproponował już 30 stycznia 1919 r. przyjęcie przez Stany Zjednoczone kontroli wojskowej i mandatu nad Armenią Turecką (Anatolią wschodnią), obejmującego także obszary Kaukazu Południowego. W odpowiedzi prezydent Wilson wskazał, że przed wyrażeniem zgody na tę propozycję musi uzyskać aprobatę amerykańskiego Kongresu, co nie wydawało się proste wobec nasilających się nastrojów izolacjonistycznych w USA. Zarazem jednak nie przekreślał szansy na uzyskanie tej zgody¹⁶.

Kwestia przyjęcia przez USA mandatu nad Armenią Turecką i częścią Zakaukazia była dyskutowana w trakcie kolejnych posiedzeń Konferencji Pokojowej wiosną 1919 r. Pomimo, że prezydent Wilson i jego współpracownicy wielokrotnie wskazywali, że warunkiem realizacji tego projektu było uzyskanie zgody Kongresu USA, to ich proormiańskie postawy i przekonanie, że proormiańska postawa amerykańskiego społeczeństwa skłoni Kongres do akceptacji tego mandatu, sprawiała, że politycy zachodni błędnie zakładali, że USA przyjmie to powiernictwo¹⁷.

Świadczyła o tym rezolucja Konferencji Pokojowej sformułowana 14 maja 1919 r. w której zwracano się do USA z prośbą o przyjęcie mandatu nad Armenią Turecką¹⁸. Z kolei 21 maja 1919 r. premier D. Lloyd George zaproponował, aby mandat ormiański obejmował

¹⁵ MAE P, *Levant, Arménie*, vol. 2, note de Bughos Nubar à Ministre des Affaires Étrangères ..., 27.01.1919 Paris, s. 314; *ibidem*, vol. 3, télégramme de New York à Paris nr 274, s. 84; *ibidem*, télégramme de New York à Paris, 01.02.1919, s. 87, s. 102; J. L. Grabill, *Protestan Diplomacy and the Near East. Missionary influence in American policy 1810 – 1927*, Minneapolis 1971, s. 155 – 158; P. Olszewski, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918 – 1923*, Piotrków Trybunalski 2015, s. 78.

¹⁶ FRUS PPC, vol. III, Washington 1943, s. 805 – 808; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 76 – 77.

¹⁷ NA W, RG 256, M820, Roll 407, dok. 185513/22: *The Dismemberment of the Ottoman Empire*, 23.04.1919 Paris, s. 3; D. Lloyd George, *Prawda o traktacie wersalskim*, Warszawa 1939, t. I, s. 261; H. Elcock, *Portrait of Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles*, Cheshire 1974, s. 142 – 145; P. Olszewski, *Polityka Stanów ...*, s. 73 – 74

¹⁸ FRUS PPC, vol. V, Washington 1946, s. 622 – 623; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 114.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

także tymczasowo terytorium Armenii Rosyjskiej i całego Zakaukazia aż do czasu rozwiązania kwestii rosyjskiej. Z odpowiedzi prezydent T. W. Wilson wynikało, że prawdopodobnie uda mu się skłonić Kongres USA do przyjęcia mandatu nad Armenią z powodów humanitarnych, zwłaszcza że amerykańska opinia publiczna była bardzo zainteresowana sytuacją Ormian¹⁹.

Pomimo, że poza tymi deklaracjami rząd amerykański nie podjął żadnych kroków w kierunku realizacji mandatu ormiańskiego, to jednak o przychylności rządu amerykańskiego wobec Ormian świadczyła aktywność amerykańskich organizacji humanitarnych na Kaukazie Południowym. Mogło to także wskazywać na zainteresowanie Stanów Zjednoczonych sytuacją w tym regionie.

Przekonanie takie pogłębiała wysunięta 28 czerwca 1919 r. przez delegację amerykańską w Paryżu propozycja powołania Wysokiego Komisarza Sprzymierzonych do Spraw Armenii, którego zadaniem miałby być przede wszystkim nadzorowanie dostaw pomocy żywnościowej dla Ormian z Armenii Tureckiej i Rosyjskiej. Propozycja ta pojawiła się pod wpływem informacji z Zakaukazia o bardzo trudnej sytuacji aprowizacyjnej ludności ormiańskiej. Sojusznicy Stanów Zjednoczonych zgodzili się na propozycję amerykańską, aby Wysokim Komisarzem został amerykański pułkownik William N. Haskell, ponieważ zgodne to było z ich dążeniem, aby skłonić USA do przyjęcia mandatu nad Armenią²⁰.

5 lipca 1919 r. Rada Najwyższa Mocarstw Alianckich mianowała płk W. N. Haskella na urząd Wysokiego Komisarza do Spraw Armenii z Ramienia Rządów USA, Francji, Włoch i Wielkiej Brytanii. Do jego obowiązków zaliczono także nadzór nad powrotem uchodźców ormiańskich do Armenii Tureckiej²¹.

Wraz z płk W. N. Haskelllem na Kaukaz Południowy udała się 60 – osobowa misja składająca się w większości z oficerów armii amerykańskiej. Pomimo, że Haskell był wspólnym przedstawicielem mocarstw Ententy na Kaukazie Południowym to jego mianowanie i wysłanie tak dużego przedstawicielstwa składającego się z Amerykanów mogło

¹⁹ NA W, RG 59, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Armenia T1192 (T1192), Roll 1, dok. 860j.00.8: From Armenian National Union of America to President W. Wilson, 31.05.1919 New York, s. 1 – 2; FRUS PPC, vol. V, s. 765 – 766, s. 770.

²⁰ NA W, RG 256, M820, Roll 223, dok. 184.01602/68: From B. B. Moore to mjr Tyler, 20.06.1919 Tiflis, s. 1 – 3; ibidem, Roll 194, dok. 181.94/4: From Green to Hoover Misc 1372, 25.06.1919 Tiflis, s. 1 – 2; FRUS PPC, vol. VI, Washington 1946, s. 741; H. C. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, New York 1958, s. 144.

²¹ NA W, RG 256, M820, Roll 194, dok. 181.94/5: Paris Peace Conference Commission, s. 1; ibidem, RG 59, T1192, Roll 1, dok. 860j.01/14: From American Mission Paris to President Wilson, 05.07.1919 Paris, s. 1; FRUS PPC, vol. VII, Washington 1946, s. 28; H. C. Hoover, *op. cit.*, s. 145 – 146.

wskazywać, że był to pierwszy krok w kierunku objęcia przez USA mandatu nad Armenią Turecką i Rosyjską²². Zresztą także Sekretarz Stanu USA Robert Lansing twierdził, że płk W. N. Haskell będzie przedstawicielem Departamentu Stanu na Zakaukaziu²³.

Jednak rachuby Aliantów na przyjęcie mandatu ormiańskiego przez Waszyngton okazały się błędne. Świadczyły o tym rozmowy amerykańsko – brytyjskie w lipcu i sierpniu 1919 r. podjęte pod wpływem decyzji rządu w Londynie o wycofania wojsk brytyjskich z Zakaukazia. Władze brytyjskie zaproponowały, aby ich oddziały zostały zastąpione przez siły amerykańskie oraz, aby USA przyjęły mandat nad Armenią Turecką i Rosyjską. Jednak 29 sierpnia 1919 r. strona amerykańska odrzuciła brytyjską propozycję²⁴.

Duży wpływ na to stanowisko miał przygotowany 28 sierpnia 1919 r. raport amerykańskiej komisji Henry’ego Kinga i Charlesa Crane’a, która latem 1919 r. przebywała na Bliskim Wschodzie²⁵. Efektem jej pobytu był raport dotyczący propozycji podziałów mandatowych dawnego Imperium Osmanów, w którym rozważano także przejście przez USA mandatu nad Armenią Turecką i Rosyjską. Jego autorzy negatywnie ustosunkowali się do tego projektu, wskazując, że jego realizacja możliwa byłaby tylko wówczas, gdyby Turcja zrezygnowała ze zwierzchnictwa nad Armenią Turecką, natomiast Rosja nad Armenią Rosyjską. Warunki te wydawały się mało prawdopodobne do wypełnienia²⁶.

Jeszcze bardziej negatywne konkluzje na temat przejścia mandatu przez USA nad terytorium Armenii Tureckiej i Rosyjskiej zawierał raport amerykańskiej misji wojskowej pod przewodnictwem gen. Jamesa G. Harborda, która jesienią przebywała w Anatolii i na Kaukazie Południowym. 25 października 1919 r. gen. J. G. Harbord przekazał raport amerykańskiej delegacji w Paryżu. W dokumencie wskazywano, że argumenty o charakterze moralnym przemawiały za przyjęciem przez USA mandatu ormiańskiego, ponieważ

²² NA W, RG 256, M820, Roll 194, dok. 181.94/5: Paris Peace Conference Commission, s. 2; AA, Série: 20N (20N) , vol. 186 Mission Corbel, télégramme de Nonancourt à Duroy, 06.09.1919 Tiflis, s. 1 ; ibidem, 16N, vol. 3187 dossier nr 39, Nonancourt à Paris – Guerre nr 372, 12.10.1919 Tiflis, s. 1.

²³ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919 (FRUS 1919), vol. II, Washington 1934, s. 827.

²⁴ DBFP, vol. III, s. 325 –326, s. 480 – 484, s. 531 – 533, s. 988 – 989; P. Olszewski, *Polityka Stanów ...*, s. 120 – 122.

²⁵ MAE N, Ankara, vol. 1, note de Defrance à Pichon nr 482, 30.08.1919 Constantinople, s. 176 – 181; FRUS PPC, vol. XII, Washington 1947, s. 753 – 755; R. S. Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, Gloucester 1960, vol. II, s. 206 – 207.

²⁶ FRUS PPC, vol. XII, s. 819 – 824, s. 847 – 848, P. Olszewski, *Polityka Stanów ...*, s. 128 – 132.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

amerykańska opieka mandatowa mogła przyczynić się do wzrostu bezpieczeństwa ludności ormiańskiej²⁷.

Jednak argumenty przeciwko przyjęciu mandatu były o wiele poważniejsze, gdyż mocarstwa Ententy, a w przyszłości także Rosja, były zainteresowane obszarami, które miał obejmować mandat ormiański USA. Mogło to doprowadzić do konfliktu interesów między tymi mocarstwami i Stanami Zjednoczonymi. Wskazywano także na olbrzymie koszty finansowe, wynoszące 757 mln \$, które USA musiałyby ponieść w ciągu pierwszych pięciu lat sprawowania mandatu bez możliwości szybkiego odzyskania tych funduszy. Poważnym argumentem przeciwko powiernictwu była konieczność zaangażowania sił zbrojnych USA na terenie mandatu, liczących 59 000 żołnierzy, aby utrzymać tam porządek. Zniszczenia gospodarcze i niestabilna sytuacja wewnętrzna na terenach mandatowych oraz brak doświadczenia Ormian w tworzeniu niepodległego państwa sprawiały, że powiernictwo mandatowe USA trwałoby wiele lat²⁸.

Negatywne konkluzje raportów H. King – Ch. Crane’a i gen. J. G. Harborda sprawiły, że znaczna część członków amerykańskiego rządu opowiedziała się przeciwko przyjęciu mandatu ormiańskiego przez USA. Z kolei jego zwolennik – prezydent T. W. Wilson – na skutek choroby spowodowanej wylewem od początku października 1919 r. został na kilka miesięcy wyeliminowany z kierowania działalnością amerykańskiego rządu. Wpływ Waszyngtonu na zakaukaską politykę mocarstw Ententy osłabiło także odrzucenie 19 listopada 1919 r. przez Senat USA ratyfikacji traktatu wersalskiego i wycofanie się w grudniu 1919 r. Stanów Zjednoczonych z udziału w obradach Konferencji Pokojowej²⁹.

Na przełomie 1919 i 1920 r. doszło także do pogorszenia się sytuacji militarno – politycznej republik południowokaukaskich. Wycofanie wojsk brytyjskich z Zakaukazia poza pozostawieniem niewielkiego garnizonu w Batumi spowodowało, że mocarstwa Ententy

²⁷ MAE N, Ankara, vol. 1, télégramme de Defrance Diplomatie Paris nr 1671, 03.09.1919 Pera, s. 190; ibidem, Ankara, vol. 1, note de Lepissier à Constantinople nr 120, 30.09.1919 Trebizonde, s. 206; FRUS 1919, vol. II, s. 869 – 871; W. Materski, op. cit., s. 148 – 149; S. Payaslian, *The History of Armenia. From Origins to the present*, New York 2007, s. 161 – 162.

²⁸ J. Harbord, *Conditions in the Near East. Report of the American Military Mission to Armenia* by maj. Gen. J. G. Harbord, Washington 1920, s. 21 – 24, s. 27 – 28; FRUS 1919, vol. II, s. 869 – 872; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. II: From Versailles to London 1919 – 1920*, Berkeley 1982, s. 358 – 361, G. A. Brinkley, op. cit., s. 180 – 181.

²⁹ H. Hoover, op. cit., s. 271 – 272, s. 279 – 280; *The Intimate Papers of Colonel House, Volume IV: The Ending of the War June 1918 – November 1919*, ed. by Ch. Seymour, London 1928, s. 521 – 522; J. Kiwerska, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa w polityce Stanów Zjednoczonych od Wilsona do Roosevelta*, Poznań 1995, s. 88 – 89.

miały mniejszy wpływ na sytuację w regionie. Z kolei klęski Armii Ochotniczej w walkach z bolszewikami sprawiły, że na początku stycznia 1920 r. realna wydawała się groźba zajęcia Kaukazu Południowego przez Rosję Radziecką. Mocarstwa Ententy postanowiły udzielić wsparcia republikom zakaukaskim, aby mogły samodzielnie przeciwstawić się atakowi Armii Czerwonej. Temu celowi miało służyć uznanie de facto rządów Gruzji i Azerbejdżanu przez Wielką Brytanię i Francję 11 stycznia 1920 r., natomiast 19 stycznia 1920 r. uznano de facto także rząd Armenii. Ponadto postanowiono udzielić pomocy republikom zakaukaskim w formie dostaw uzbrojenia i żywności³⁰. Wzmocniona wewnętrznie Armenii miała, według mocarstw Ententy, pełnić także rolę bufora przeciwko rozszerzaniu się ruchu nacjonalistów tureckich (kemalistów) ze wschodniej Anatolii na obszar Azerbejdżanu oraz utrudniać współpracę kemalistów z bolszewikami³¹.

26 stycznia 1920 r. rząd amerykański odmówił uznania de facto władz republik południowokaukaskich. Taka postawa wynikała z niechęci USA do ingerencji w sprawy wewnątrzrosyjskie. Jednocześnie, pomimo braku uznania Armenii, władze w Waszyngtonie wskazywały, że Stany Zjednoczone zawsze odnosiły się z sympatią do Ormian oraz do stworzenia przez nich niepodległego państwa³².

Utrzymujące się w Stanach Zjednoczonych silne nastroje proormiańskie sprawiły, że władze amerykańskie pomimo braku oficjalnego udziału w obradach Konferencji Pokojowej nadal interesowały się kwestią ormiańską. Konieczność przygotowania postanowień traktatu pokojowego z Turcją spowodowała, że uczestnicy Konferencji Pokojowej zajęli się także kwestią wytyczenia granic między Turcją i Armenią. Była ona o tyle skomplikowana, że na początku 1920 r. komplikowała się sytuacja w Turcji związana z rozwojem tureckiego ruchu narodowego. Jego przywódcy byli przeciwni podziałowi Turcji między zwycięskie mocarstwa Ententy, a także wrogo odnosili się do projektu połączenia Armenii Tureckiej z Armenią Rosyjską³³.

³⁰ FRUS PPC, vol. IX, Washington 1946, s. 837 – 838, s. 958 –959, s. 897 – 899; P. Olszewski, *Polityka państw...*, s. 160 – 162, s. 167 – 168.

³¹ LC, MD, PMLB, Container nr 68 Haskell Mission, January – May 1920, dok.: From USS Cole to Stanav Constantinople Serial nr Misc. 126, 12.01.1920, s. 1 – 2; ibidem, dok.: From Haskell to Stanav Constantinople Serial nr Misc. 225, 20.01.1920 Tiflis; DBFP, vol. XIII, London 1963, s. 431 – 432.

³² NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/192b: From Department of State to Embassy Paris, 27.01.1920 Washington DC, s. 1 –2; FRUS 1920, vol. III, s. 776 – 778.

³³ T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878 – 1923*, Warszawa 1980, s. 258 – 259; D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000, s. 98 – 99.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

W trakcie konferencji alianckiej w Londynie poświęconej m.in. przygotowaniu traktatu pokojowego z Turcją 17 lutego 1920 r. powołano tzw. „Komisję Ormiańską”. Jej celem było stworzenie projekt przebiegu przyszłych granic Armenii, który miał znaleźć się w traktacie z Turcją. Granice te miały obejmować tereny Demokratycznej Republiki Armenii oraz część graniczącej z nią Anatolii wschodniej należącej do Turcji³⁴.

Członkowie Komisji opowiedzieli się przeciwko przyznaniu Armenii zbyt dużych terenów Turcji łącznie z Erzurum oraz portem w Trabzonie, czego domagali się przedstawiciele rządu ormiańskiego. Wskazywano, że Ormianie nie posiadali wystarczających sił wojskowych, aby przejąć kontrolę na tych terenami, zwłaszcza, że Erzurum był jednym z najważniejszych ośrodków ruchu kemalistów³⁵.

Pomimo, że przedstawiciele USA nie brali udziału w konferencji londyńskiej, to jednak administracja waszyngtońska interesowała się omawianymi tam sprawami tureckimi o czym świadczyła nota prezydenta T. W. Wilsona wystosowana do Sprzymierzonych 24 marca 1920 r. Wskazywano w niej m.in., że rząd USA był zwolennikiem przyznania Armenii zwierzchnictwa nad tureckim portem Trabzon oraz uznania prawnie uzasadnionych żądań terytorialnych Ormian w Anatolii wschodniej³⁶.

Pomimo, że kwestia granic Armenii była tylko jednym z zagadnień poruszonych w tym piśmie, to jednak stała się ważnym elementem dyskusji przedstawicieli zwycięskich mocarstw w trakcie konferencji w San Remo w dniach 18 – 26 kwietnia 1920 r., poświęconej ostatecznemu wypracowaniu postanowień traktatu pokojowego z Turcją. Uczestnicy konferencji musieli ustalić wspólne stanowisko w kwestii przebiegu granicy turecko – ormiańskiej, której opis należało umieścić w ostatecznym projekcie traktatu pokojowego z Turcją. Ponadto należało przygotować wspólną odpowiedź Aliantów na notę prezydenta T. W. Wilsona.

Poza tym „kwestia ormiańska”, a zwłaszcza problem stworzenia niepodległej Armenii, obejmującej ziemie Armenii Tureckiej i Rosyjskiej, „ciążył” rządowi mocarstw zachodnim, które były poddawane silnym naciskom ze strony opinii publicznej swoich państw, domagającej się uznania żądań terytorialnych Ormian, którzy chcieli włączyć do niepodległej Armenii znaczną część tureckiej Anatolii wschodniej. Zarazem rozwój tureckiego ruchu

³⁴ DBFP, vol. VII, London 1958, s. 87, s. 98; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 171 – 172.

³⁵ MAE N, *Londres Ambassade 1914 – 1920, Série B (Londres B)*, vol. 331, de P. Berhelot à *Diplomatie – Paris* nr 134, 28.02.1920 *Londres*, s. 1 – 2; DBFP, vol. VII, s. 644 – 646.

³⁶ FRUS 1920, vol. III, s. 751 – 752.

nacjonalistycznego w Turcji przeciwnego oddaniu jakiegokolwiek części Turcji Ormianom, spowodował, że politycy brytyjscy, francuscy i włoscy zdawali sobie sprawę, że nie dysponowali odpowiednimi siłami wojskowymi, szczególnie w Anatolii wschodniej, aby zmusić Turków do rezygnacji z części swojego terytorium na rzecz Ormian.

Na konferencji w San Remo przedstawiciele rządu Francji – Alexandre Millerand i Philippe J. L. Berthelot oraz reprezentant rządu brytyjskiego – George N. Curzon opowiedzieli się za włączeniem Erzurum, a więc znacznej części Anatolii wschodniej, do Demokratycznej Republiki Armenii. Z kolei przeciwnikami tej propozycji był premier Wielkiej Brytanii D. Lloyd George oraz premier Włoch F. Nitti³⁷. Rozbieżność stanowisk sprawiła, że istniało niebezpieczeństwo zakończenia obrad konferencji bez uzyskania konsensusu w tej kwestii.

Dlatego 26 kwietnia 1920 r. zaaprobowano projekt artykułu dotyczącego przebiegu granicy turecko – ormiańskiej, który miał się znaleźć w traktacie z Turcją. Sygnatariusze traktatu proponowali, aby USA przyjęły mandat ormiański, a także zgadzali się na możliwość arbitrażu prezydenta T. W. Wilsona w sprawie wytyczenia granicy turecko – ormiańskiej w wilajetach (prowincjach) Erzurum, Trabzon, Wan i Bitlis oraz przyznania Armenii dostępu do morza. Do czasu tego arbitrażu granica turecko – ormiańska miała pozostać w istniejącej formie³⁸. Postanowienia te wskazywały, że liczone się z możliwością przyznania Armenii znacznej części Anatolii wschodniej oraz portu w Trabzonie, co mogło spowodować ormiańsko – turecki konflikt militarny oraz konieczność udzielenia pomocy zbrojnej Armenii.

Podobne stanowisko Aliantów zawarto w odpowiedzi Rady Najwyższej Sprzymierzonych na notę prezydenta USA wystosowaną 26 kwietnia 1920 r. Wskazano w niej na brak możliwości przyjęcia mandatu nad Armenią przez Ligę Narodów i zaapelowano do USA o przyjęcie tego powiernictwa. Alianci zaproponowali także, aby prezydent T. W. Wilson wyznaczył granicę turecko – ormiańską w Anatolii wschodniej. Jednocześnie opowiedziano się za wytyczeniem węższego zasięgu granic Armenii, wskazując, że zmniejszy to groźbę ormiańsko – tureckiego starcia militarnego i zwiększy szansę na utrzymanie tego terytorium przez samych Ormian bez konieczności bezpośredniej ingerencji zbrojnej mocarstw zachodnich.

³⁷ DBFP, vol. VIII, London 1959, s. 108 – 112.

³⁸ DBFP, vol. VIII, s. 177 – 178, s. 217 – 218.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

Podkreślono także, że Sprzymierzeni nie mogli wysłać wojsk do Armenii, ponieważ byli zaangażowani militarnie w Europie i w Turcji. Dlatego postulowano, aby Stany Zjednoczone lub inne państwa wysłały ochotników do armii ormiańskiej, udzieliły Armenii pomocy w ekwipunku wojskowym i szkoleniu poprzez instruktorów wojskowych oraz przyznały pożyczkę finansową³⁹.

Taki sposób sformułowania noty do prezydenta T. W. Wilsona oraz postanowień ormiańskiego punktu traktatu z Turcją służył przede wszystkim przerzuceniu na barki rządu USA kłopotliwej dla Aliantów kwestii wsparcia dla Armenii. Domagała się tego znaczna część nastawionej proormiańsko opinii publicznej mocarstw zachodnich. Zresztą politycy alianccy mogli być także przekonani o proormiańskiej postawie rządu amerykańskiego na co mogło wskazywać uznanie *de facto* przez władze w Waszyngtonie rządu Demokratycznej Republiki Armenii 23 kwietnia 1920 r.⁴⁰.

Zakończenie obrad alianckiej konferencji w San Remo nastąpiło w okresie, gdy pogorszyła się sytuacja Zakaukazia. 28 kwietnia 1920 r. doszło do podporządkowania Azerbejdżanu Rosji bolszewickiej. Oddziały Armii Czerwonej rozpoczęły walki zbrojne przeciwko Gruzji i Armenii. Silny opór ze strony armii gruzińskiej, a także konieczność przeciwstawienia się przez Rosję Radziecką wyprawie kijowskiej Józefa Piłsudskiego spowodowała, że bolszewicy tymczasowo zrezygnowali z podporządkowania Gruzji z którą podpisali traktat pokojowy 7 maja 1920 r.⁴¹

Natomiast Armia Czerwona kontynuowała działania przeciwko Armenii, zajmując 27 maja 1920 r. Karabach, następnie wkraczając do Zangezuru. Sytuację wewnętrzną Armenii skomplikował wybuch powstania bolszewickiego w okolicach Aleksandropola. Co prawda zostało ono stłumione 8 czerwca 1920 r. przez wojska rządowe, jednak zła sytuacja gospodarcza republiki związana, m.in. z przerwaniem dostaw ropy naftowej z Azerbejdżanu sprawiała, że antyrządowa agitacja komunistów ormiańskich sprzyjała destabilizacji sytuacji w tym kraju⁴².

Pomimo złej sytuacji militarnej Armenii prezydent T. W. Wilson zgodził się 22 maja 1920 r. na propozycję Aliantów, aby zostać arbitrem przy wytyczeniu granicy turecko

³⁹ FRUS 1920, vol. III, s. 779 – 783; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 202 – 203.

⁴⁰ DBFP, vol. VIII, s. 145, s. 156 – 158; FRUS 1920, vol. III, s. 778.

⁴¹ T. Świętochowski, *op. cit.*, s. 180 – 184; W. Materski, *op. cit.*, s. 174 – 179.

⁴² DBFP, vol. XII, s. 610 – 611; P. Olszewski, *Polityka Stanów ...*, s. 222 – 223.

– ormiańskiej. Natomiast pominął propozycję przyjęcia mandatu ormiańskiego przez USA⁴³. Takie stanowisko wynikało z zauważalnego wiosną 1920 r. powrotu administracji amerykańskiej do zainteresowania przyszłością Ormian, co mogło być spowodowane częściowym powrotem do zdrowia prezydenta T. W. Wilsona i zwiększeniem jego aktywności publicznej. Ponadto duży wpływ na decyzję T. W. Wilsona miał wzrost aktywności środowisk proormiańskich w USA, które domagały się przejęcia mandatu nad Armenią przez Stany Zjednoczone. To z kolei było związane z walkami muzułmańsko – ormiańskimi w Cylicji od stycznia 1920 r., które spowodowały znaczne ofiary wśród Ormian. Ponadto zwolennicy udzielenia pomocy Ormianom przez USA powołali nową organizację: „American Friends of Armenia” (Amerykańscy Przyjaciele Armenii), która skupiała członków różnych organizacji proormiańskich działających w USA i rozpoczęła ożywioną propagandę na rzecz Ormian⁴⁴.

Zarazem jednak w tym samym czasie w Senacie USA zaczęli uzyskiwać przewagę przeciwnicy zaangażowania USA w Armenii i na Bliskim Wschodzie. Duży wpływ na ich aktywizację miało oficjalne opublikowanie w marcu 1920 r. raportu gen. J. G. Harborda. Stanowisko tego ugrupowania spowodowało, że 11 maja 1920 r. Senat USA przyjął rezolucję, w której co prawda popierał utworzenie niepodległej Armenii, jednak odrzucał możliwość udzielenia pomocy rządowi tego państwa przez USA. Natomiast w kolejnej rezolucji z 1 czerwca 1920 r. Senat USA opowiedział się przeciwko objęciu przez USA mandatu nad Armenią⁴⁵.

Obawa przed zaangażowaniem Stanów Zjednoczonych w Armenii wynikała ze wspomnianej groźby podporządkowania tego państwa oraz Gruzji Rosji Radzieckiej. Obawiając się zaistnienia takiej sytuacji, rząd brytyjski na początku lipca 1920 r. wycofał swoje oddziały z Batumi, które zostało przekazane Gruzji⁴⁶.

Decyzja ta skłoniła także władze NER do stopniowego wycofania pracowników z Armenii. Zwłaszcza, że niestabilna sytuacja w Gruzji utrudniała działalność humanitarną

⁴³ FRUS 1920, vol. III, s. 783.

⁴⁴ NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/215: From J. W. Gerard The American Committee for the Independence of Armenia to J. P. Tumulty, 21.02.1920 New York, s. 1 – 2; ibidem, Roll 3, dok. 860j.01/404: From H. W. Jessup to Secretary of State, 12.0.1920 New York, s. 1 – 2; J. L. Grabill, op. cit., s. 242.

⁴⁵ NA W, RG 59, T1192, Roll , dok. 860j.01/169: From L. Vallery to B. Colby, 15.11.1920 Washington DC; MAE N, Londres B, vol. 51, de Jusserand à Paris nr 604, 26.05.1920 Washington, s. 1 – 3; J. L. Grabill, op. cit., s. 244 – 246; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921)*, New York 1951, s. 262 – 263.

⁴⁶ AA, Série: 17N, vol. 587 côte Caucase, Mission Militaire Française au Caucase Exposé de la situation politique (20 juin – 10 juillet 1920) nr 851, 17.07.1920 Tiflis, s. 1 – 2; DBFP, vol. XII, s. 626 – 627, s. 632 – 633; W. Materski, op. cit., s. 183 – 184.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

NER, ponieważ dostawy pomocy żywnościowej do Armenii były transportowane przez port w Batumi i terytorium Gruzji. Pomimo odwołania większości pracowników NER z Armenii organizacja ta nadal prowadziła akcję pomocy humanitarnej w tym kraju i kontynuowała ją także po sowietyzacji Armenii.

1 sierpnia 1920 r. płk W. N. Haskell zrezygnował z funkcji Komisarza Aliantów do Spraw Armenii. Oficjalnym powodem rezygnacji było wypełnienie przez niego zadania koordynowania dostaw pomocy dla Ormian. Natomiast rzeczywistym powodem tej decyzji było przekonanie pułkownika o braku celowości dalszej obecności USA na Kaukazie Południowym. Z kolei zgoda władz amerykańskich na odwołanie płk W. N. Haskella wynikała również z dążenia Waszyngtonu do dalszego ograniczenia aktywności amerykańskiej w Armenii⁴⁷.

10 sierpnia 1920 r. podpisano w Sèvres traktat pokojowy między mocarstwami Ententy i Turcją. Jego sygnatariuszem była także Armenia, ponadto jednym z punktów traktatu było postanowienie o arbitrażu prezydenta T. W. Wilsona w sprawie przebiegu granicy turecko – ormiańskiej. Udział Armenii w podpisaniu traktatu sevrskiego mógł świadczyć o wzmocnieniu jej pozycji międzynarodowej. Wskazywać na to mogła także nota Sekretarza Stanu USA Bainbridge Colby do ambasadora Włoch w USA Camilla R. Avezzana. W dokumencie tym określono politykę Stanów Zjednoczonych wobec Rosji poprzez pryzmat postanowień mocarstw Ententy dotyczących Bliskiego Wschodu. Rząd amerykański sprzeciwiał się uznaniu niepodległości Gruzji, Azerbejdżanu i państw nadbałtyckich powstałych na kresach dawnego Imperium carów, bez uwzględnienia stanowiska w tej kwestii przyszłego demokratycznego rządu, który miał powstać w Rosji. Zarazem jednak władze amerykańskie gotowe były uznać niepodległość Armenii pod warunkiem, że jej granice będą wytyczone w porozumieniu z przyszłą demokratyczną Rosją⁴⁸. Wydaje się, że specjalne podkreślanie w nocie przyjaznego stosunku USA do uznania niepodległości Armenii wynikało z dążenia władz amerykańskich do przynajmniej deklaratywnego uspokojenia proormiańskiej opinii publicznej w USA.

⁴⁷ LC, MD, PMLB, Container nr 68 Haskell Mission June – August 1920, dok.: From Yarrow to Stanav Constantinople Serial nr 7, 01.08.1920 Batoum, s. 1 – 2; HIA, American Relief Administration European Unit. General Office File 1916 – 1937 Armenia Cables, Box nr 557, Folder ID: 557 – 4; FRUS 1920, vol. III, 785 – 787; R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Vol. III: From London to Sèvres. February – August 1920, Berkeley 1996, s. 247 – 248.

⁴⁸ MAE P, Série: Amérique 1918 – 1940, États – Unis, vol. 3, télégramme de Washington à Paris nr 1817 – 1820, 11.08.1920 Washington, s. 13 – 15; FRUS 1920 vol. III, s. 463 – 468, G. A. Brinkley, op. cit., s. 260 – 261.

Temu celowi miał także służyć proormiański charakter arbitrażu prezydenta T. W. Wilsona w sprawie przebiegu granicy ormiańsko – tureckiej przyjęty 22 listopada 1920 r. Jednak jeszcze przed jego zrealizowaniem pogorszyła się znacznie sytuacja militarna Republiki Armenii, która od schyłku września toczyła walki z kemalistami. Po zajęciu przez Ormian miasta Olti uznawanego przez Turków za część ich terytorium rozpoczęły się ormiańsko – tureckie walki zbrojne w wyniku których wojska tureckie zajęły do 7 listopada 1920: Sarykamysz, Kars i Aleksandropol. 18 listopada 1920 r. podpisano turecko – ormiańskie zawieszenie broni i rozpoczęto rozmowy pokojowe. Złe położenie militarne Armenii wykorzystwała Rosja Radziecka, której oddziały 29 listopada 1920 r. wkroczyły na terytorium republiki i do 5 grudnia 1920 r. podporządkowały Armenię bolszewikom⁴⁹.

Jednak zmiany sytuacji w Armenii nie wpłynęły na decyzję amerykańskiego prezydenta dotyczącą granicy turecko – ormiańskiej. Prezydent T. W. Wilson powołał specjalną komisję pod przewodnictwem Williama L. Westermanna – eksperta amerykańskiej delegacji na konferencje paryską, zajmującego się sytuacją na Bliskim Wschodzie⁵⁰. Komisja wytyczyła szczegółowy przebieg granicy między Turcją i Armenią, który został zaakceptowany przez prezydenta T. W. Wilsona 22 listopada 1920 r. Natomiast 24 listopada 1920 r. propozycja przebiegu granicy turecko – ormiańskiej została przedstawiona Radzie Najwyższej Sprzymierzonych. W dokumencie sugerowano przekazanie Armenii władzy nad połową wilajetu (prowincji) Wan oraz terenami wilajetów: Bitlis, Erzurum, łącznie z twierdzą Erzurum, a także czarnomorskiego portu Tireboli w wilajecie Trabzon, który miał zostać połączony z Armenią specjalną linią kolejową⁵¹.

Prezydent T. W. Wilson oddawał Armenii duże obszary Turcji na których przeważała ludność muzułmańska wroga Ormianom. Przeprowadzone rozgraniczenie nie brało pod uwagę sytuacji wewnętrznej w Anatolii wschodniej u schyłku 1920 r. Natomiast odpowiadało sytuacji z początku 1919 r., kiedy siły tureckie były spacyfikowane i działały tam wojskowe oraz humanitarne misje USA i Wielkiej Brytanii, zdolne przynajmniej w pewnym stopniu do kontroli sytuacji w tym regionie. Oddane Armenii terenów, które były jednym z głównych

⁴⁹ DBFP, vol. XII, s. 643 – 644; F. Kazemzadeh, op. cit., s. 288 – 290; S. Afanasyan, L'Arménie, l' Azerbaïdjan et la Géorgie. De l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique 1917 – 1921, Paris 1981, s. 146 – 153; R. G. Suny, Looking ..., s. 130 – 131, s. 138 – 139.

⁵⁰ J. L. Grabill, op. cit., s. 252.

⁵¹ NA W, RG 59, T1192, Roll 1, dok.860j.00/165: From Department of State to American Embassy London nr 1180, 21.11.1920 Washington DC; MAE P, Série: Société des Nations, vol. 2241 Arménie 1920, Decision of the president of the USA: border Turkey – Armenia, 22.11.1920. s. 67 – 80; FRUS 1920, vol. III, s. 796 – 804.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

centrów ruchu kemalistowskiego, wskazywało na bardzo słabą znajomość rzeczywistej sytuacji na tych obszarach. Jednocześnie dominujący wpływ na decyzję prezydenta mogły mieć wspomniane naciski kół proormiańskich w USA, które domagały się przekazania Armenii jak największej części terytorium Turcji i zupełnie nie brały pod uwagę zmian sytuacji w Armenii i w Anatolii w końcu 1920 r.⁵². Ponadto komisja W. L. Westermanna prawdopodobnie opierała się na materiałach delegacji amerykańskiej na Konferencję Pokojową, które były sporządzone w dużym stopniu w oparciu o informacje przekazane przez nastawionych proormiańsko amerykańskich misjonarzy. Odpowiadały one sytuacji we wschodniej części Anatolii w pierwszej połowie 1919 r., natomiast u schyłku 1920 r. była ona zupełnie odmienna, zarówno pod względem politycznym, jak i militarnym.

Wprowadzenie w życie arbitrażu możliwe było jedynie w przypadku zaangażowania militarnego Stanów Zjednoczonych, co jednak wykluczył sam prezydent T. W. Wilson w liście od Sekretarza Generalnego Ligi Narodów Erica J. Drummonda z dnia 31 listopada 1920 r.⁵³. Dlatego postanowienia prezydenta T. W. Wilsona miały jedynie charakter teoretycznych rozważań, zwłaszcza że zostały ogłoszone już po wyborach prezydenckich w Stanach Zjednoczonych, które wygrał kandydat Partii Republikańskiej Warren Gamaliel Harding, a senatorzy republikańscy byli przeciwnikami mandatu ormiańskiego dla USA⁵⁴.

Także przedstawiciele mocarstw alianckich na spotkaniu w Londynie 3 grudnia 1920 r. wskazali na brak możliwości wprowadzenia w życie arbitrażu prezydenta T. W. Wilsona. Stwierdzili, że amerykański prezydent przekazał Armenii o wiele większe terytorium Turcji niż żądali tego sami Ormianie. Ponadto do utrzymania tego obszaru potrzebne były znaczne oddziały wojskowe, których Alianci nie byłoby w stanie dostarczyć⁵⁵.

Po wprowadzeniu władzy radzieckiej w Armenii na Kaukazie Południowym pozostało jedno niepodległe państwo: Gruzja. Naciski ze strony Rosji bolszewickiej, która ograniczała dostawy azerbejdżańskiej ropy naftowej do Gruzji oraz wspierała antyrządową agitację gruzińskich komunistów sprawiały, że republika znajdowała się w bardzo trudnej

⁵² NA W, RG 59, T1192, Roll 2, dok. 860j.01/258: From American Committee for Independence of Armenia to Secretary of State, 05.05.1920 Washington, s. 1 – 6; J. L. Grabill, op. cit., s. 252.

⁵³ MAE P, Levant, Arménie, vol. 13, note du Ministre des Affaires Étrangères de la France au Ambassadeur de la France à Londres nr 6929, 03.12.1920 Paris, s. 43; MAE N, Londres B, vol. 51, télégramme de Paris à Londres nr 6925, 03.12.1920 Paris, s. 1.

⁵⁴ J. Kiwerska, op. cit., s. 95 – 96.

⁵⁵ MAE P, Série: Y Internationale 1918 – 1940, vol. 682, Conference de Londres. Notes du secretaire français, 03.12.1920 Londres, s. 129 – 131; DBFP, vol. VIII, s. 842.

sytuacji⁵⁶. Dążąc do wzmocnienia międzynarodowej pozycji Gruzji dyplomacja gruzińska doprowadziła do uznanie de iure niepodległości republiki przez mocarstwa Ententy 27 stycznia 1921 r. Jednak akt ten nie zapobiegł podporządkowaniu Gruzji przez Rosję Radziecką 18 marca 1921 r.⁵⁷.

Sowietyzacja Gruzji zakończyła „kwestię zakaukaską” w polityce USA w latach 1918 – 1921. Podsumowując stosunek Stanów Zjednoczonych wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym w tym okresie należy podkreślić, że kwestia postawy rządu USA wobec Demokratycznej Republiki Armenii zdominowała południowokaukaską politykę tego mocarstwa. Z kolei na ten problem ważny wpływ miało zainteresowanie amerykańskiego rządu i opinii publicznej przyszłości Ormian w Turcji.

Podporządkowanie powstałych u schyłku maja 1918 r. państw zakaukaskich Turcji i Niemcom sprawiło, że rząd USA nie uznał niepodległości tych republik, uważając nadal ich obszar za część sojuszniczej Rosji. Podobne stanowisko rząd amerykański przyjął po zakończeniu I wojny światowej, gdy popierał rosyjskie ośrodki „białych” walczące z bolszewikami. Jedyny wyjątek władze w Waszyngtonie uczyniły wobec przyszłości Armenii Rosyjskiej, gdy w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w 1919 r. rozważano przyjęcie mandatu ormiańskiego przez USA. Taka postawa wynikała z faktu, że jednym z najważniejszych celów tego mandatu miało być uchronienie Ormian tureckich przed ponownymi prześladowaniami ze strony Turków. Dlatego pojawił się pomysł połączenia Armenii Rosyjskiej z bliżej niesprecyzowanym terytorium Armenii Tureckiej. Orędownikiem tego projektu był prezydent T. W. Wilson, który znajdował się pod silnym wpływem amerykańskich misjonarzy działających w Turcji–zwolenników stworzenia niepodległej Armenii niezależnej od Turcji. Proormiańska propaganda środowiska misjonarskiego w USA w czasie I wojny światowej i po jej zakończeniu sprawiła, że amerykańska opinia publiczna również mocno popierała idee mandatu ormiańskiego sprawowanego przez USA.

Rozpoczęta po I wojnie światowej akcja pomocy humanitarnej dla Ormian prowadzona w Armenii Rosyjskiej przez amerykańskie organizacje charytatywne w wyniku której wiele tysięcy osób uratowano przed śmiercią, stanowiła najbardziej aktywny element zakaukaskiej polityki Stanów Zjednoczonych. Sprawiała także wrażenie, że rząd amerykański gotowy był aktywnie zaangażować się w tym regionie, co zostało wzmocnione poprzez

⁵⁶ NA W, RG 59 T1192, Roll 1, dok. 860j.01/19, 14.01.1920 Tiflis, s. 4 – 7.

⁵⁷ З. Авалов, op. cit., s. 309 – 310; W. Materski, op. cit., s. 214 – 225; P. Olszewski, *Polityka państw ...*, s. 248 – 249.

mianowanie amerykańskiego płk W. N. Haskella Wysokim Komisarzem Aliantów do Spraw Armenii.

Negatywne konkluzje raportów dotyczących przyjęcia mandatu ormiańskiego przez USA sformułowane przez misje: H. Kinga – Ch. Crane’a oraz gen. J. G. Harborda spowodowały, że w kołach rządowych USA w drugiej połowie 1919 r. wzrosła liczba przeciwników przyjęcia mandatu ormiańskiego przez to mocarstwo. Duży wpływ na to stanowisko miał także rozwój ruchu kemalistowskiego w Turcji przeciwnego przekazaniu Armenii ziem tureckich. Jednak nadal istniejące naciski amerykańskich zwolenników mandatu ormiańskiego dla USA sprawiły, że wiosną 1920 r. powrócono do kwestii przyszłości Ormian i Armenii. W maju 1920 r. prezydent Wilson zgodził się na arbitraż w sprawie granicy turecko – ormiańskiej zaproponowany przez mocarstwa sojusznicze. Postanowienie na temat tego arbitrażu znalazło się w traktacie sevrskim. Pomimo, że jego sygnatariuszem była także Armenia, nie przyczyniło się to do wzmocnienia jej pozycji międzynarodowej. Natomiast w końcu września 1920 r. doszło do walk zbrojnych między kemalistami i Armenią zakończonych klęską Ormian. Złą sytuację militarną Armenii wykorzystała Rosja Radziecka, która 5 grudnia 1920 r. podporządkowała swojej władzy tę zakaukaską republikę.

Prezydent T. W. Wilson określił w listopadzie 1920 r. przebieg granicy ormiańsko – tureckiej, przekazując Armenii znaczne obszary tureckiej Anatolii wschodniej. Jednak brak możliwości wprowadzenia w życie tej decyzji sprawił, że pozostała jedynie w teorii.

Oceniając natomiast stosunek USA wobec niepodległej Gruzji i Azerbejdżanu należy wskazać, że postawa władz amerykańskich wobec tych państw była kształtowana przed wszystkim poprzez ich, najczęściej, złe relacje z Armenią. Na negatywną ocenę Azerbejdżanu przez rząd w Waszyngtonie wpływała, oprócz konfliktów terytorialnych z Armenią, proturecka orientacja wśród elit rządzących i ludności tego kraju. Z kolei negatywne postrzeganie Gruzji przez polityków amerykańskich wynikało z utrudnień związanych z transportem przez jej terytorium dostaw pomocy humanitarnej do Armenii.

Po sowietyzacji Armenii i Gruzji wątek ormiański w polityce USA, który od wiosny 1919 r. do grudnia 1920 r. był ściśle związany z przyszłością polityczną Demokratycznej Republiki Armenii, od marca 1921 r. ponownie zaczął dotyczyć jedynie przyszłości Ormian tureckich. Powrócono w ten sposób do założeń polityki USA sprzed zakończenia I wojny światowej, gdy „kwestia ormiańska” w polityce tego mocarstwa związana był nieomal

wyłącznie z położeniem Ormian w Turcji. Zresztą takie założenia wynikały także z traktowania przez rząd amerykański Kaukazu Południowego jako części Rosji i nie uznawania niepodległości republik zakaukaskich, z wyjątkiem Republiki Armenii, jednak pod warunkiem, że na jej niezależność zgodzi się także przyszły demokratyczny rząd Rosji. Stanowisko to było podyktowane w dużym stopniu wypadkową proormiańskiej postawy amerykańskiej opinii publicznej oraz prorosyjskiego stanowiska rządu USA. Te dwa uwarunkowania miały dominujący wpływ na południowokaukaską politykę Stanów Zjednoczonych w latach 1918 – 1921.

BIBLIOGRAFIA

A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War, Notre Dame 1966.

S. Afanasyan, L'Arménie, l' Azerbaïdjan et la Géorgie. De l'indépendance à l'instauration du pouvoir soviétique 1917 – 1921, Paris 1981.

З. Авалов, Независимость Грузии в международной политике 1918 – 1921 гг., Нью-Йорк 1982.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris : Série: Amérique 1918 – 1940, États – Unis; Série: Europe 1918 – 1940, URSS; Série: Levant 1918 – 1940, Arménie; Série: Levant 1918 – 1940, Caucase – Kurdistan; Série: Société des Nations; Série: Y Internationale 1918 – 1940.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes: Ankara; Londres Ambassade 1914 – 1920, Série B; Petrograd.

Ministère de la Defense, Service Historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes: Série: 16N; Série: 17N; Série: 20N.

Bakhmetev Archives, Columbia University New York USA: Denikin Papers.

R. S. Baker, Woodrow Wilson and World Settlement, Gloucester 1960, vol. II.

G. A. Brinkley, The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia, 1917 – 1921.

Documents on British Foreign Policy. 1919 – 1939. First Series, vol. III, vol. VII – VIII, vol. XIII, London 1949 – 1963.

H. Elcock, Portrait of Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles, Cheshire 1974.

*Stany Zjednoczone wobec przeobrażeń sytuacji politycznej na Kaukazie Południowym
w latach 1918 – 1921*

- J. L. Grabill, *Protestan Diplomacy and the Near East. Missionary influence in American policy 1810 – 1927*, Minneapolis 1971.
- J. Harbord, *Conditions in the Near East. Report of the American Military Mission to Armenia* by maj. Gen. J. G. Harbord, Washington 1920.
- H. C. Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, New York 1958.
- Hoover Institution Archives, Stanford USA: American Relief Administration European Unit. General Office File 1916 –1 1937 Armenia Cables; American Relief Administration, European Unit. General Office File 1916 – 1937. Armenia General; American Relief Administration, European Unit. General Office File 1916 – 1937. Armenia Memoranda.
- R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Berkeley 1967.
- R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918 – 1919*, Berkeley 1971.
- R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. II: From Versailles to London 1919 – 1920*, Berkeley 1982.
- R. G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, Vol. III: From London to Sèvres. February – August 1920*, Berkeley 1996.
- F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921)*, New York 1951.
- J. Kiwerska, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa w polityce Stanów Zjednoczonych od Wilsona do Roosevelta*, Poznań 1995.
- D. Kołodziejczyk, *Turecja*, Warszawa 2000.
- Les Grandes Puissances, l'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises (1914 – 1918) Recueil de Documents*, edit. A. Beylerian, Paris 198.
- Library of Congress, Manuscript Division: *The Papers of Mark Lambert Bristol*.
- D. Lloyd George, *Prawda o traktacie wersalskim*, Warszawa 1939, t. I.
- W. Materski, *Georgia Rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918 – 1921*, Warszawa 1994.
- J. A. Meyer, *Wilson vs. Lenin. Political Origins of the New Diplomacy*, Cleveland 1964.
- National Archives, Washington DC (College Park MD): *General Records of the Department of State. Record Group 59: Personal and Confidential Letters from Secretary of State Lansing to President Wilson, 1915 – 1918 M743*.
- P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918 – 1921*, Piotrków Trybunalski 2001.

P. Olszewski, *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Turcji i Bliskiego Wschodu w latach 1918 – 1923*, Piotrków Trybunalski 2015.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918. Supplement 1 The World War, vol. I, Washington 1933.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918 Russia, vol. II, Washington 1932.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1919, vol. II, Washington 1934.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference, vol. I, vol. V – VII, vol. IX, vol. XII – XIII, Washington 1942 – 1947.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1920, vol. I, Washington 1939.

S. Payaslian, *The History of Armenia. From Origins to the present*, New York 2007.

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Armenia T1192.

Records of the American Commission to Negotiate Peace. Record Group 256:General

Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918 – 1931 M820.

R. G. Suny, *Looking toward Ararat. Armenia in Modern History*, Bloomington and Indianapolis 1993.

R. G. Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington and Indianapolis 1994.

T. Świętochowski, *The Russian Azerbaijan 1905 – 1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 1985.

The Intimate Papers of Colonel House, Volume IV: The Ending of the War June 1918 – November 1919, ed. by Ch. Seymour, London 1928.

T. Wítuch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878 – 1923*, Warszawa 1980.

STRESZCZENIE

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie stosunku USA wobec przeobrażeń politycznych na Kaukazie Południowym w latach 1918 – 1921, gdy istniały tam niepodległe państwa. Rząd amerykański nie uznał niepodległości Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu u schyłku maja 1918 r., uważając nadal ich obszar za część sojuszniczej Rosji. To stanowisko uległo pewnej zmianie po zakończeniu I wojny światowej, gdy kwestia stosunku USA wobec Demokratycznej Republiki Armenii zdominowała zakaukaską politykę tego mocarstwa. Jej

najważniejszym przejawem była rozważana w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w 1919 r. możliwość przejścia przez USA mandatu ormiańskiego, który obok części Turcji miałby także obejmować Armenię Rosyjską. Zwolennikiem tego projektu był nastawiony proormiańsko prezydent T. W. Wilson oraz część opinii publicznej USA. Jednak wzrost nastrojów izolacjonistycznych w USA spowodował, że władze amerykańskie zrezygnowały z przyjęcia mandatu. Natomiast najbardziej aktywnym elementem południowokaukaskiej polityki USA była pomoc humanitarna dla ormiańskich uchodźców z Turcji przebywających w republice Armenii, która była prowadzona przez amerykańskie organizacje humanitarne w 1919 i 1920 r. Jej efektem było uratowanie przed śmiercią wielu tysięcy osób.

PAWEŁ OLSZEWSKI (p.olszewski@unipt.pl) – doktor habilitowany, historyk, pracownik Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Filia w Piotrkowie Trybunalskim, zajmuje się historią Kaukazu w XIX i XX wieku.

ВАДИМ ЗАДУНАЙСКИЙ

Казачье движение на Северном Кавказе и политика России в условиях обострения геополитического противостояния (весна–осень 2014 г.)

Приход к власти в Украине лидеров оппозиционных сил, участвовавших в организации и руководстве «Майдана/Евромайдана» в ноябре 2013 – феврале 2014 г., обусловил обозначение новых приоритетов как во внутренней, так и во внешней политике страны. В частности, был определен курс на евро–атлантическую интеграцию, что существенно изменило расстановку сил на международной арене. Одним из проявлений чего стало обострение геополитического противостояния между Российской Федерацией и «Западом» (США и Европейский Союз/ЕС). Выше обозначенные тенденции в значительной степени обусловили закономерность последовавших далее событий, в том числе в Крыму и на Востоке Украины.

Понятно, что в новых условиях стороны пытаются максимально использовать все ресурсы для усиления своих позиций и реализации соответствующих планов. Подобные подходы имеют место и в действиях российского руководства, направленных на развитие и использование в том числе и разнообразных общественных движений как на федеральном уровне, так и в регионах. Среди важных регионов России особое место занимает Северный Кавказ, серьезно влияющий на экономическую и политическую ситуацию в стране. К тому же ряд автономных республик граничит с соседними государствами Закавказья (Азербайджаном и Грузией), а Краснодарский край расположен вблизи Украины. Все это еще более усиливает значение Северного Кавказа в контексте реализации внутренней и внешней политики Российской Федерации.

Учитывая разнообразие социально–экономической и национально–культурной жизни Северного Кавказа, стоит проанализировать содержание и последствия использования потенциала не только целого региона, но и отдельных общественных групп и движений, действующих на его территории. Среди таких особое место занимает казачье движение, корни которого связаны с соответствующим военно

Казачье движение на Северном Кавказе и политика России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

–привилегированным сословием, сыгравшим важную роль в заселении и освоении упомянутого региона. Подчеркну, что оно в последнее время все более активно привлекается руководством Российской Федерации для усиления своих позиций на Северном Кавказе и активизации влияния на соседние регионы.

При таких обстоятельствах, попытка анализа политики российской власти в отношении казачьего движения на Северном Кавказе, а также места казачьего фактора в реализации новых геополитических задач России в 2014 г. является достаточно важной исследовательской задачей. Необходимо отметить, что данная проблематика все еще не стала предметом активных исследований современных историков и политологов.

Некоторые аспекты развития казачьего движения на территории Краснодарского Края в 1990–х – начале 2000–х годов пытались проанализировать А. Авраменко, Б.Фролов и В.Чумаченко¹. Данной проблематики касался и автор статьи, но в контексте иных аспектов современной истории². При этом, комплексного анализа развития казачьего движения на Северном Кавказе в условиях разрастания геополитического противостояния в 2014 г. все еще не появилось.

Выше обозначенная ситуация и обусловила актуальность представленной научной статьи, в которой будет сделана попытка анализа особенностей политики российского руководства в отношении казачьего движения на Северном Кавказе и соответствующих действий его представителей с учетом новых геополитических реалий весны–осени 2014 г.

Начнем наше исследование с краткого обзора предыстории современного казачьего движения на Северном Кавказе. До 1920 г. тут существовало два казачьих войска: Кубанское и Терское³. Кубанское казачество было одним из крупнейших казачьих формирований Российской империи, насчитывая в своем составе почти

¹ А. М. Авраменко, Козацьке військо на Кубані. А. М. Авраменко, Б. С. Фролов, В.К.Чумаченко [в:] Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. – Київ: Вид. дім. «Києво–Могилянська академія», 2007. Т. II. С. 364–414.

² В. Задунайський, Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – Донецьк : Норд–Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.; В. Задунайський, Молодіжний козацько –просвітницький рух на Донеччині (1984–2009 рр.). – Донецьк: «Ноулідж», 2011. – 243 с.

³ Российское казачество. Справочник. – Ростов–н/Д.: Издательско–коммерческий центр «Булат», 1995. С. 13.

1.400.000 человек. Терское казачье войско было значительно меньшим – около 280.000 человек.

Эти два казачества, не смотря на соседство, имели существенные отличия как этнические, так и исторические. Кубанское казачество связано с традициями украинских казачьих формирований (Запорожской Сечи, Гетманщины, Азовского и Черноморского казачьих войск), наследники которых составляли большинство среди казаков–кубанцев⁴. В Терском казачьем войске доминировали традиции русских казаков (Кавказского линейного казачьего войска и Войска Донского), при определенном влиянии горцев и украинских казаков–переселенцев⁵.

Необходимо подчеркнуть, что в результате победы большевиков Кубанское и Терское казачьи войска в 1920 г. были упразднены, а значительная часть казаков репрессирована. На Кубани казаки, как и остальная часть населения, дополнительно понесли ощутимые потери в результате Голода 1932–1933 гг.⁶. Все это обусловило к концу XX в. как существенное физическое сокращение наследников казачьих родов, так и потерю значительной части казачьего наследия. Тем не менее, в условиях развала Советского Союза в бывших казачьих регионах началось общественное движение, ориентированное на возрождение казачьих традиций. Вместе с тем оно постепенно начало оказывать влияние на общественно–политическую и социально–экономическую жизнь соответствующих территорий.

Ведя речь о современном казачьем движении, ориентируемом на традиции Кубанского казачества, следует отметить не только его относительную многочисленность и декларирование связи с традициями запорожцев, но и компактное территориальное размещение. Большая часть земель бывшего Кубанского казачьего войска, где проживает основная масса участников казачьего движения и расположено большинство его современных территориально–организационных единиц, находится в границах современного Краснодарского Края Российской Федерации⁷. Подчеркну, что не смотря на исторические корни, проукраинский вектор казачьего движения на

⁴ А. М. Авраменко, Козацьке військо на Кубані. – с. 366–368; В. М. Кабузан, Народы России в первой половине XIX в. Численность и этнический состав. – Москва: Наука, 1992. С. 23.

⁵ Ю. А. Галушко, Казачьи войска России. – Москва: «Русский мир», 1993. С. 11–113.

⁶ М. Авраменко, Козацьке військо на Кубані. С. 413.

⁷ <http://www.slavakubani.ru/departments/>, [2014, Октябрь 21].

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

Кубани (проявился в начале 90–х гг. XX в.⁸) на данный момент отсутствует в общественно–политической жизни региона, что связано со многими факторами современного развития Краснодарского Края и в целом Российской Федерации.

Анализируя движение потомков Терского казачества, следует отметить его территориальную разбросанность и малочисленность. Наряду с этим подчеркну отсутствие декларирования связи с запорожскими традициями и значительную зависимость от влияния интересов горских народов. Причины этого обусловлены малочисленностью Терского казачества в начале XX в., а следовательно и наследников данных традиций в настоящее время тоже насчитывается не много. Еще большее значение имеет активизация национально–культурной и политической жизни горских народов, получивших достаточно высокий государственно–автономный статус еще во времена СССР. В конце XX в. – начале XXI в. они еще более усилили свои позиции и заняли ведущее место в социально–экономическом развитии региона, где разбросаны современные структуры казачьего движения, ориентированного на бывшее Терское казачье войско. Так, все окружные структуры соответствующего казачьего формирования (за исключением Ставропольского округа) находятся на территории автономных республик Северного Кавказа⁹.

Исходя из данных отличий и учитывая как территориальную обособленность, так и традиционную отдельность казачьих формирований Кубани и Терека проанализируем не только общие подходы государственных структур в развитии казачьего движения в данном регионе, но и особенности участия основных казачьих объединений в событиях, связанных с обострением геополитического противостояния в 2014 г.

Наибольшее распространение на Северном Кавказе, как и в иных регионах России, получило движение по созданию реестровых казачьих формирований. Значительная часть их структур имеет характер вспомогательных подразделений, действующих под контролем соответствующих государственных силовых ведомств и в контексте политики руководства страны. Такая деятельность получила официальное название – «государственная служба казачества». Соответствующие структуры

⁸ І Реєстровий список Українського Козацтва на 15.09.90 [в:] Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – Додаток 3: Арк. 1–5.

⁹ http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=134&Itemid=67, [2014, Октябрь 21].

реализуют ее посредством таких видов деятельности: охрана общественного порядка, обеспечение экологической и пожарной безопасности, борьба с терроризмом, охрана государственной и административной границ, охрана окружающей среды и животного мира¹⁰. Необходимо иметь в виду, что представители реестровых казачьих структур получают за соответствующую деятельность определенное денежное вознаграждение. Так, каждый член «Терского казачьего войска» в 2014 г. за одно совместное с сотрудниками пограничной службы ФСБ России патрулирование границы (продолжительностью 12 часов) получал около 500 рублей¹¹.

Наряду с реестровыми казачьими структурами развиваются и иные формы казачьего движения. Среди них важную роль играют общественные не реестровые объединения и разнообразные землячества, в том числе и ориентированные на популяризацию идеи существования отдельного казачьего народа. Наиболее известными и достаточно многочисленными не реестровыми формированиями являются «Союз Казаков России» и «Казарла», в составе которых принимают участие и представители казачьего движения Кубани и Терека¹². Названные выше формирования главным образом проявили себя в сфере возрождения казачьих традиций, учитывая и приоритеты государственной политики. При этом, «Казарла» успешно развивает спортивное направление, а «Союзу Казаков России» удалось организовать исследование отдельных аспектов истории казачества.

Следует подчеркнуть, что руководство России последнее время усиливает контроль за всеми направлениями казачьего движения, особенно за его реестровым вектором. Для достижения чего используется делегирование на руководящие должности в соответствующие казачьи структуры государственных чиновников, часто из числа бывших кадровых военнослужащих. Так, реестровое «Кубанское казачье войско» с 2007 г. возглавляет вице–губернатор Краснодарского Края Н. Долуда

¹⁰ Государственная служба российского казачества: http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=135&Itemid=103 [2014, Октябрь 21]; <http://zema.su/blog/ataman-kubanskogo-kazachego-voiska-nikolai-doluda-otechestvo-prevyshe-vsego-kazachestvo-opora-v>, [2018, Октябрь 8].

¹¹ Государственная служба российского казачества: http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=135&Itemid=103, [2014, Октябрь 21].

¹² А. И. Изюмов, А. Ю. Соклаков, А. Е. Мохов, А. Г. Ичев. Союз казаков России: 1990–2010. – Москва: ООО «Витязь–Братишка», 2010. – с. 236; <http://www.kazarla.ru/index.php/idea>, [2014, Октябрь 21].

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

(полковник в отставке)¹³. Реестровое направление Терского казачьего движения в 2014 г. также возглавил государственный чиновник из бывших офицеров (в данном случае из структур Главного Разведывательного Управления) В. Пилипенко¹⁴. Кстати, оба имеют украинские корни.

Тут следует подчеркнуть, что факт выборов нового Атамана реестрового казачества Терека подтвердил наличие тенденции в использовании казачьего движения в качестве фактора влияния центральной власти на Северо–Кавказский регион. Ярким свидетельством этого стало привлечение на «Круг» Терского войскового казачьего общества (прошел 28 апреля 2014 г. в городе Новопавловске Ставропольского края) целого ряда почетных гостей: полномочный представитель Президента Российской Федерации в Северо–Кавказском федеральном округе А. Хлопонин, временно исполняющий обязанности Губернатора Ставропольского края В. Владимиров, Глава Республики Северная Осетия–Алания Т. Мамсуров, временно исполняющий обязанности Главы Кабардино–Балкарской Республики Ю. Коков, заместитель Министра регионального развития Российской Федерации В. Копылов, митрополит Ставропольский и Невинномысский Кирилл (председатель Синодального комитета по взаимодействию с казачеством, председатель профильной комиссии по взаимодействию с Русской Православной Церковью Московского Патриархата (далее РПЦ МП) в составе Совета при Президенте Российской Федерации по делам казачества)¹⁵.

Более того, именно Заместитель Министра регионального развития В. Копылов от имени Министра регионального развития Российской Федерации И. Слюняева в качестве кандидатуры на пост Атамана «Терского войскового казачьего общества» рекомендовал В.Пилипенко¹⁶. Иначе говоря, имело место своеобразное «делегирование» властью своего представителя на руководящую должность в реестровом казачьем движении. Кстати, он победил своих конкурентов с большим

¹³ Долуда Николай Александрович. <http://lib.fedpress.ru/person/doluda-nikolai-aleksandrovich>, [2018, Октябрь 8].

¹⁴ Л. Ковалевская, Вячеслав Пилипенко избран атаманом Терского войскового казачьего общества: http://www.stpravda.ru/20140428/vyacheslav_pilipenko_izbran_atamanom_terskogo_voyskovogo_kazache_76_341.html, [2014, Октябрь 21]; http://kavpolit.com/articles/vjacheslav_pilipenko_ja_gotov_rabotat_den_i_noch_d-3641/, [2014, Октябрь 21].

¹⁵ http://www.minregion.ru/news_items/4368?locale=ru, [2014, Октябрь 21].

¹⁶ http://www.minregion.ru/news_items/4368?locale=ru, [2014, Октябрь 21].

отрывом, что свидетельствует о поддержке подобной инициативы участниками данного вектора казачьего движения. Иначе говоря, имеет место компромисс интересов между властью и определенной частью общества.

Отдельно отмечу и реализацию политики центра, направленную на координацию действий региональных властных структур в вопросе развития казачьего движения на Северном Кавказе в контексте снятия былого межнационального напряжения и усиления сотрудничества. Одним из примеров этого является распространение практики обязательности сотрудничества между силами, имевшими опыт противостояния, в том числе и вооруженного (в частности на территории Чечни и соседних регионов Северного Кавказа в середине 1990-х – начале 2000-х гг.).

Свидетельством таких подходов является первая казачья конференция Юга России, прошедшая 20 июня 2014 г. в г. Грозном, по инициативе и под патронатом Главы Чеченской Республики Р. Кадырова¹⁷. Участие в конференции со стороны казачьего движения взяли представители руководства Кубанского, Терского и Донского реестровых казачьих войск. Представительство Чеченской Республики возглавлял Министр по национальной политике, внешним связям, печати и информации Ш. Жамалдаев (конференция проходила в помещении названного министерства).

Главное внимание было уделено обозначению перспектив сотрудничества региональных властных структур по вопросам, связанным с реализацией государственной стратегии развития казачества до 2020 г., оглашенной Указом Президента Российской Федерации В. Путиным в 2012 г.¹⁸. При этом, представители чеченского руководства подчеркивали желание способствовать активизации казачьего движения на территории республики там, где располагаются поселения терских казаков.

Отдельно отмечу и факт обозначения кризиса в Украине, имевший место в докладе заместителя Атамана Кубанского казачьего войска К. Перенижко¹⁹. Следует

¹⁷ Щербакова И. Нам суждено жить одной семьей: http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=282, [2014, Октябрь 21].

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

подчеркнуть, что докладчик вел речь о недопустимости повторения подобной ситуации как на Северном Кавказе, так и по всей России.

В последнее время важным свидетельством усиления влияния государства на казачье движение стало проведение совещаний «Совета при Президенте Российской Федерации по делам казачества» (высший государственный координационно –руководящий орган по вопросам казачьего движения) в соответствующих регионах. Показательным является тот факт, что данное событие прошло в начале сентября 2014 г. в г. Ставрополе (ведущий центр Северокавказского региона)²⁰. Участие в совещании приняли: полномочный представитель президента в Центральном федеральном округе А.Беглов, его заместитель Н. Константинов, первый заместитель министра внутренних дел РФ А. Горовой, председатель Синодального комитета РПЦ МП по взаимодействию с казачеством митрополит Кирилл, а также атаманы всех реестровых казачьих войск.

На совещании были подведены итоги развития казачьего движения в России и определены цели дальнейшей деятельности. Показательно, что главной темой совета стало несение казаками государственной службы, а именно, участие в охране общественного порядка²¹. Наряду с этим, были рассмотрены вопросы общего развития казачества России, «воцерковления» казаков, создания единой системы образования для казачьих учебных учреждений и многие другие.

Интересен тот факт, что заместитель министра внутренних дел РФ А. Горовой подчеркнул важность развития охранной деятельности реестровых структур в тесной связи с государственными органами и поставил в пример деятельность «Кубанского казачьего войска» во главе с Атаманом Н. Долудой²².

Особое внимание вопросу привлечения реестровых казачьих формирований к осуществлению охранной деятельности на местах уделяется и в структурах реестрового «Герского казачьего войска». Именно на этом акцентировал внимание Атаман данного формирования В. Пилипенко еще в апреле 2014 г. При этом, он в числе приоритетов назвал обеспечение системности в привлечении казаков на государственную службу. По его словам, обязательства по ее несению взяли на себя на

²⁰ А. Рябко, Кубанский казачий вестник [в:] Кубанские новости от 13 сентября 2014 г.

²¹ Там же.

²² Там же.

Северном Кавказе около 28.000 казаков–терцев, а реально задействовано лишь около 3.000²³. Для не допущения такой диспропорции новый Атаман призвал руководителей местных казачьих структур активизировать работу по созданию соответствующих охранных структур и обещал всячески способствовать этому.

Данная тенденция свидетельствует о том, что государственные органы власти активизируют поддержку деятельности прежде всего реестровых казачьих формирований как на всей территории Российской Федерации, так и в пределах Северного Кавказа. При этом особое внимание направлено на развития казачьих охранных структур под контролем соответствующих силовых ведомств государства. Подчеркну, что члены реестровых казачьих структур также активно работают в данном направлении.

На ряду с охранной деятельностью активизируется и военно–патриотическая работа казачьих формирований как с молодежью, так и взрослыми участниками данного движения. Подтверждением такого предположения является не только проведение военно–патриотических сборов и спортивных соревнований в рамках традиционных мероприятий (по инициативе «Казарлы» проведено уже 25 специфических состязаний²⁴), но и организация новых видов соревнований.

Среди нововведений отмечу проведение «Шермечий» 27–28 сентября 2014 г. в селе Сенгилеевском Ставропольского окружного казачьего общества «Герского казачьего войска»²⁵. В дореволюционные времена шермечьями назывались малые маневры казачьих станиц и полков. Сегодня же данный термин используется для обозначения казачьих спортивных мероприятий, в ходе которых их участники проявляют мастерство в военизированных видах соревнований. Подобные состязания проводятся в различных казачьих организациях по подобному сценарию. К примеру, «шермечьи» на Ставрополье отличаются от проводимых на Дону лишь отсутствием упражнения с пикой, большим акцентом на стрельбе и исполнением казачьей лезгинки с холодным оружием²⁶.

²³ Л. Ковалевская, Указ. Статья.

²⁴ <http://azerros.ru/information/12643–plastunovskaya–kazarla.html>, [2014, Октябрь 21];

<http://forum.fstanitsa.ru/viewtopic.php?f=21&p=46306&t=5297>, [2014, Октябрь 21].

²⁵ http://soko.terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=502, [2014, Октябрь 21].

²⁶ Там же.

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

Одним из показателей заинтересованности государства в поддержке и использовании казачьего движения является финансирование деятельности реестровых казачьих структур. При этом речь идет не только о несении государственной службы, но и иных направлениях деятельности данного вектора казачьего движения. Ярким свидетельством этого являются статьи местных бюджетов, направленных на реализацию программ возрождения и развития казачества. Так, в бюджете Ставропольского края в 2013 г. на поддержку казачества было предусмотрено 47,7 млн. рублей (на 2014 г. уже запланировано почти 60 млн. рублей)²⁷. На финансирование казачьего движения на Кубани выделяются еще большие средства, учитывая его многочисленность и налаженное сотрудничество с региональной и центральной властью. К примеру, в бюджете Краснодарского Края на поддержку «Кубанского казачьего войска» в 2013 г. было выделено более 600 млн. рублей, а общий объем расходов превысил 1 млрд. рублей²⁸.

Отдельно выделю участие казачьего движения в реализации идей «Русского мира», которые согласуются в контексте сотрудничества государственных и церковных структур Российской Федерации. Такая тенденция способствует в том числе и усилению российского влияния на постсоветском пространстве. При этом речь идет не только о распространении соответствующих традиций, морально–этических и духовных ценностей (в том числе и празднование годовщин побед Советского Союза и Российской империи, которые связываются идеей непобедимости и неделимости русского народа), но и противопоставлении «Русского мира» влияниям «Запада».

В этом направлении прослеживается усиление влияния РПЦ МП на казачье движение (в том числе и на Северном Кавказе). При этом имеет место не только пастырская работа православных священников с казаками, но и рост влияния церкви на формирование идеологических основ казачьего движения посредством руководства соответствующей деятельностью в нем.

Такие подходы становятся еще более актуальными в настоящее время. Об этом свидетельствует проведение 6–7 сентября 2014 г. в г. Ставрополе форума «Экономическое, социальное и духовно–нравственное развитие казачества: опыт

²⁷ http://kavpolit.com/articles/vjacheslav_pilipenko_ja_gotov_rabotat_den_i_noch_d-3641/, [2014, Октябрь 21].

²⁸ Там же.

Ставропольского края»²⁹. Показательным является тот факт, что руководил данным мероприятием не представитель соответствующего казачьего формирования, а председатель Синодального комитета по взаимодействию с казачеством Митрополит Ставропольский и Невинномысский РПЦ МП Кирилл, который пригласил занять почетное место в президиуме председателя совета стариков «Терского казачьего войска» В. П. Бондарева. В ходе форума кроме обсуждения заявленной тематики прошло и благословение Митрополитом Кириллом священника Терского казачьего войска отца Павла Самойленко на реализацию духовной опеки над газетой данного казачьего формирования «Казачий Терек».

Представленная выше информация свидетельствует об усилении влияния государства и РПЦ МП на различные направления казачьего движения Северного Кавказа. Отмечу и тот факт, что сами участники данного движения активно сотрудничают как с государственными структурами, так и РПЦ МП, поддерживая их инициативы. И в первую очередь это касается реестровых казачьих формирований. При таких обстоятельствах логично вести речь о возможном привлечении казачьих структур к реализации соответствующих направлений не только внутренней, но и внешней политики руководства России. По моему мнению, примером этого можно считать как прямое, так и опосредованное участие различных направлений казачьего движения Кубани и Терека в событиях, связанных с обострением политического кризиса в Украине и последующим разрастанием военно–политического конфликта на территории Донбасса в 2014 г. При этом, события в Киеве анализироваться не будут. Данная проблематика требует отдельного анализа в соответствующем исследовании.

Вначале остановлюсь на событиях в Крыму в феврале–марте 2014 г. Речь идет об организации и проведении референдума об изменении статуса региона (по итогам которого он стал субъектом Российской Федерации), признанного легитимным Российской Федерацией, и признанным нелегитимным Украиной³⁰. Показательно, что данное событие выявило и геополитические противоречия на международной арене. Так, позицию Украины поддержало большинство государств–членов ООН (среди

²⁹ Войсковая газета обрела духовного наставника: <http://www.terkv.ru/>, [2014, Октябрь 21].

³⁰ <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/21/7019792/>, [2014, Октябрь 22]; <https://archive.is/20140321181246/rada.gov.ua/news/Top-novyna/90080.html>, [2014, Октябрь 22]; <http://kremlin.ru/events/president/news/20625>, [2018, Октябрь 12]

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

которых США и страны–члены ЕС), о чем свидетельствует и принятие резолюции Генассамблеи ООН № 68/262 «О территориальной целостности Украины»³¹. При этом, многие страны воздержались (в том числе и Китай), а часть проголосовала против (прежде всего Россия). Такие факты дают основание вести речь о новых реалиях современной геополитики.

Что касается действий различных направлений казачьего движения Северного Кавказа (как реестрового, так и не реестрового) в контексте обозначенных событий, то они приняли активное участие в разнообразных акциях, направленных на обеспечение условий для проведения упомянутого референдума. Примером чего является деятельность «Ермоловского куреня» (штаб–квартира находилась в г. Краснодаре – столице Краснодарского Края)³². Точное число активистов Кубанского и Терского казачьего движения, принимавших участие в тех событиях, не известно. Однако, в 2017 г. на официальном сайте Кубанского реестрового казачества шла речь о тысяче его представителей, прибывших в феврале 2014 г. на Крымский полуостров (еще несколько тысяч находилось в резерве)³³.

Отмечу, что такие действия членов казачьего движения Кубани и Терека вполне соответствовали позиции российского руководства в отношении крымского вопроса. Подчеркну, что в Крыму проходят ежегодные празднования тех событий и на них постоянно присутствуют представители казачьего движения, в том числе и Северного Кавказа. Так, в 2016 г. делегация реестрового «Терского казачества» во главе с помощником Атамана А.Воронцовым приняла участие в праздновании 2–й годовщины «Крымской весны», посетив при этом населенные пункты, в которых действовали представители этой структуры в 2014 г.³⁴ Подобные подходы имеют место и в реестровом движении на Кубани. Об этом свидетельствует участие соответствующей делегации в праздновании 3–й годовщины «Крымской весны» в 2017 г.³⁵

³¹ Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 27.03.2014 № 68/262. Территориальная целостность Украины. <https://undocs.org/ru/A/RES/68/262>, [2018, Октябрь 12]

³² Анапские казаки в Крыму // <http://anapatoday.com/blogs/by–post–id/236>, [2014, Октябрь 21]; Д. Шульгатый, Казаки в Крыму; <http://ngkub.ru/news/kazakivkrymu>, [2014, Октябрь 21]; <http://blog.i.ua/user/2151380/1365980/>, [2014, Октябрь 21].

³³ <http://www.slavakubani.ru/kkv/ataman/v–krymu–pomnyat–podvig–kubanskikh–kazakov/>, [2018, Октябрь 8].

³⁴ «Крымская весна» // <http://terkv.ru/novosti/krymskaya-vesna/>, [2018, Октябрь 6].

³⁵ <http://www.slavakubani.ru/kkv/ataman/v–krymu–pomnyat–podvig–kubanskikh–kazakov/>, [2018, Октябрь 8].

Отмечу, что ни одна официальная структура казачьего движения на Кубани и Тереке не высказалась по поводу крымских событий в ином ключе (имело место либо соответствующее участие в названных событиях, либо их одобрение). Такое положение вещей является вполне логичным для формирований, которые действуют с учетом политических приоритетов руководства России и при этом их поддерживают.

Далее следует коротко проанализировать действия представителей казачьего движения во время военно–политического конфликта на Востоке Украины, который последовал после событий в Киеве и Крыму. Разумеется, что этот конфликт непосредственно связан с более широким контекстом эскалации геополитического противостояния в мире, анализ которого выходит за рамки данной статьи и не будет в ней рассматриваться.

Необходимо подчеркнуть, что реестровые казачьи структуры приняли активное участие в реализации идеи организации сборов гуманитарной помощи для населения той части Донбасса, которая не контролируется украинскими властями. Показательным является то, что такой подход соответствует официальной позиции российских властей. Именно в Российской Федерации реализуется государственная программа гуманитарной помощи («гуманитарные конвои») для территорий Донецкой и Луганской областей, не подконтрольных Украине³⁶.

Ведя речь об организации гуманитарной помощи со стороны реестровых казачьих структур, следует заметить, что этим часто занимаются конкретные казачьи организации, а не все реестровое казачье формирование. Примером чего являются действия «Ставропольского городского казачьего общества» («Терское казачье войско») и «Таманского отдела» («Кубанское казачье войско»), которые собрали и привезли гуманитарную помощь (в основном продукты питания) на неконтролируемую украинскими государственными органами территорию Донбасса³⁷. При этом структуры, представлявшие разные реестровые казачьи формирования

³⁶ <http://gordonua.com/news/politics/Ukrainskiy-MID-zhdet-obyasneniy-ot-Rossii-po-povodu-tretego-gumanitarnogo-konvoya-42678.html>, [2014, Октябрь 21]; <http://news.bigmir.net/ukraine/1819139-RF-otpravila-na-Donbass-76-i-gymanitarnii-konvoi>, [2018, Октябрь 12]; На Донбасс прибыл 79-й гуманитарный конвой МЧС РФ. <http://rusnext.ru/news/1532595833>, [2018, Октябрь 12].

³⁷ И. Щербакова, Терское казачье войско Юго–Восточной Украине: http://www.terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=284:2014-09-08-17-12-11&catid=43:2010-11-17-22-14-36&Itemid=44, [2014, Октябрь 21]; Д. Сидоров, Спецрепортаж: Казачий гуманитарный конвой в Донецке: <http://kuban24.tv/item/spetsreportaj-kazachiy-gumanitarniy-konvoy-v-donetske-119185>, [2018, Октябрь 12].

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

Северного Кавказа, действовали в одном направлении и под одинаковым лозунгом – «Терское (во втором случае Кубанское) казачье войско для Юго–Востока Украины». Этим подчеркивался соответствующий контекст деятельности реестровых казачьих структур Кубани и Терека. Кстати, подобные акции представители «Гаманского отдела» организовывали не один раз. До конца апреля 2015 г. отправлено 7 «гуманитарных конвоев»³⁸.

Среди гуманитарных акций, проводимых в Российской Федерации, отмечу и реализацию программы размещения беженцев с Донбасса в ряде регионов. Важная роль в ней отводится Краснодарскому Краю, где находится значительное число беженцев (на 14 ноября 2014 г. тут было зарегистрировано 40,5 тыс. человек)³⁹. Для реализации соответствующей государственной программы привлекаются все местные органы власти и общественные организации. Разумеется, что и реестровые казачьи структуры тоже принимают участие в решении проблем с обустройством беженцев. Логично, что деятельность подобного характера кроме гуманитарной направленности имеет и политическую составляющую.

Хочу отметить, что иную позицию по поводу событий на Донбассе продемонстрировали отдельные выходцы с Кубани и Терека, позиционирующие себя в качестве не реестровых казаков. Среди таковых особое внимание журналистов привлекли А. Можаяев (позывной «Бабай») и Е. Пономарев (позывной «Батя» или «Динго»; возглавил «Волчью Сотню»), которые весной–летом 2014 г. активно поддержали самопровозглашенные и непризнанные «ДНР» («Донецкая народная республика») и «ЛНР» («Луганская народная республика»), приняв участие в боевых действиях против украинских силовых структур на территории Донбасса⁴⁰. Подчеркну, что подобные действия украинскими правоохранительными органами были

³⁸ Д. Сидоров, Спецрепортаж: Казачий гуманитарный конвой в Донецке: <http://kuban24.tv/item/spetsreportaj-kazachiy-gumanitarnyy-konvoy-v-donetske-119185>, [2018, Октябрь 12].

³⁹ На Кубани зарегистрировано 40,5 тыс. беженцев из Донбасса: <https://gordonua.com/news/war/na-kubani-zaregistrovano-405-tys-bezhencev-iz-donbassa-51372.html>, [2018, Октябрь 10]; <http://podrobnosti.ua/994409-bezhentsy-s-donbassa-obzhivajutsja-v-krasnodare-podrabatyvaem-kak-mozhem.html>, [2018, Октябрь 10];

⁴⁰ С. Сурепин, «Волчья сотня» казаков с Кубани в Донбассе как война нового типа – Time: <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008211028.html>, [2014, Октябрь 21]; http://krampravda.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4814:2014-04-26-19-48-41&catid=39:interview&Itemid=56 [2014, Октябрь 21]; <https://rufabula.com/articles/2014/09/18/kuban-rookery>, [2014, Октябрь 21]; https://www.gazeta.ru/politics/news/2015/07/26/n_7409317.shtml, [2014, Октябрь 21].

квалифицированы как террористические, исходя из соответствующих законов и иных нормативных актов (первый нормативно–правовой акт, ставший основанием для этого, появился еще 13 апреля 2014 г.⁴¹). На основании доступной информации можно предположить, что обозначенная выше позиция по поводу событий на Донбассе не имела явной поддержки среди большинства участников не реестрового вектора казачьего движения на Северном Кавказе.

На этом закончим краткий анализ деятельности как отдельных представителей, так и структур казачьего движения Кубани и Терека весной–осенью 2014 г. в контексте военно–политического конфликта на Востоке Украины.

Далее перейдем к подведению предварительного итога обзора как политики руководства Российской Федерации в отношении казачьего движения на Северном Кавказе, так и деятельности соответствующих казачьих структур в условиях обострения геополитического противостояния весной–осенью 2014 г. В этой связи отмечу следующие тенденции:

- Центральные и региональные органы власти Российской Федерации активно поддерживают и финансируют развитие казачьего движения (прежде всего реестровые структуры).
- Отдельное внимание уделяется распространению среди членов казачьих организаций идей «Русского мира» под руководством РПЦ МП.
- Участники казачьего движения, особенно в реестровых формированиях, активно сотрудничают с государственными структурами и поддерживают их деятельность.
- Казачье движение Северного Кавказа было привлечено государством для реализации соответствующих приоритетов внутренней политики в регионе.
- Большинство участников казачьего движения поддержало политику руководства Российской Федерации в отношении событий в Крыму, а часть приняла активное участие в них.
- Приоритетом реестровых казачьих структур Кубани и Терека в вопросе конфликта на Донбассе является гуманитарная поддержка населения на

⁴¹ Указ Президента України № 405/2014 <https://www.president.gov.ua/documents/4052014–16886>, [2018, Ноябрь 23].

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

неподконтрольных Украине территориях и переселенцев с них в пределах соответствующих районов Северного Кавказа, что соответствует официальной позиции государства.

- Иначе проявили себя в военном конфликте на Донбассе отдельные лица (действовали на стороне самопровозглашенных и непризнанных «Л/ДНР»), позиционирующие себя в качестве не реестровых казаков Северного Кавказа.
- Государство, не смотря на сохранение определенных региональных особенностей, проводит политику унификации казачьего движения под эгидой реестровых структур, целью чего является сотрудничество в контексте приоритетов государственных интересов.

Таким образом, руководство России усилило свое влияние на казачье движение Северного Кавказа, участники которого в свою очередь поддержали его политику и активно сотрудничают с ним. Особой поддержкой пользуются реестровые формирования, о чем свидетельствует не только финансирование их деятельности, но и поручение им отдельных функций местных силовых структур. Не реестровые казачьи формирования отличаются приоритетами своей деятельности, однако и они учитывают государственные интересы Российской Федерации. В целом, действия российских властей в отношении казачьего движения Северного Кавказа оказались успешными и способствовали реализации внутренней и внешней политики в условиях обострения геополитического противостояния весной – осенью 2014 г.

Представленная статья не исчерпывает всей глубины проблематики, раскрывая лишь ее определенные аспекты, что обуславливает возможность продолжения соответствующих исследований в будущем.

БИБЛИОГРАФИЯ

Анапские казаки в Крыму. <http://anapatoday.com/blogs/by-post-id/236>, [2014, Октябрь 21].

<https://archive.is/20140321181246/rada.gov.ua/news/Top-novyna/90080.html>, [2014, Октябрь 22].

А. М. Авраменко, Козацьке військо на Кубані [в:] Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. – Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», Т. 2. 2007.

<http://azerros.ru/information/12643-plastunovskaya-kazarla.html>, [2014, Октябрь 21].

<http://blog.i.ua/user/2151380/1365980/>, [2014, Октябрь 21].

Долуда Николай Александрович. <http://lib.fedpress.ru/person/doluda-nikolai-aleksan-drovich>, [2018, Октябрь 8].

<http://forum.dpni.org/showthread.php?t=44964>, [2014, Октябрь 21].

<http://forum.fstanitsa.ru/viewtopic.php?f=21&p=46306&t=5297>, [2014, Октябрь 21].

Ю. А. Галушко, Казачьи войска России. – М.осква: «Русский мир», 1993.

<http://gordonua.com/news/politics/Ukrainskiy-MID-zhdet-obyasneniy-ot-Rossii-po-pov-odu-tretego-gumanitarnogo-konvoya-42678.html>, [2014, Октябрь 21].

Государственная служба российского казачества: http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=135&Itemid=103, [2014, Октябрь 21].

А. И. Изюмов, А. Ю. Соклаков, А. Е. Мохов, А. Г. Ичев, Союз казаков России: 1990–2010. Москва: ООО «Витязь–Братишка», 2010.

В. М. Кабузан, Народы России в первой половине XIX в. Численность и этнический состав. – Москва: Наука, 1992.

http://kavpolit.com/articles/vjacheslav_pilipenko_ja_gotov_rabotat_den_i_noch_d-3641/, [2014, Октябрь 21].

<http://www.kazarla.ru/index.php/idea>, [2014, Октябрь 21].

Л. Ковалевская, Вячеслав Пилипенко избран атаманом Терского войскового казачьего общества: http://www.stpravda.ru/20140428/vyacheslav_pilipenko_izbran_atamanom_terskogo_voyskovogo_kazache_76341.html, [2014, Октябрь 21].

http://krampravda.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4814:2014-04-26-19-48-41&catid=39:interview&Itemid=56, [2014, Октябрь 21].

<http://kremlin.ru/events/president/news/20625>, [2018, Октябрь 12].

«Крымская весна» // <http://terkv.ru/novosti/krymskaya-vesna/>, [2018, Октябрь 6]

http://www.minregion.ru/news_items/4368?locale=ru, [2014, Октябрь 21].

<http://news.bigmir.net/ukraine/1819139-RF-otpravila-na-Donbass-76-i-gymanitarnii-konvoi>, [2018, Октябрь 12].

Казачье движение на Северном Кавказе и полититка России в условиях обострения геополитического противостояния (весна-осень 2014 г.)

На Донбасс прибыл 79-й гуманитарный конвой МЧС РФ. <http://rusnext.ru/news/1532595833>, [2018, Октябрь 12].

На Кубани зарегистрировано 40,5 тыс. беженцев из Донбасса: <https://gordonua.com/news/war/na-kubani-zaregistririvano-405-tys-bezhencev-iz-donbassa-51372.html>, [2018, Октябрь 10].

<http://podrobnosti.ua/994409-bezhentsy-s-donbassa-obzhivajutsja-v-krasnodare-podrabatyvaem-kak-mozhem.html>, [2018, Октябрь 10].

<https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/21/7019792/>, [2014, Октябрь 22].

Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 27.03.2014 № 68/262. Территориальная целостность Украины. <https://undocs.org/ru/A/RES/68/262>, [2018, Октябрь 12].

А. Рябко, Кубанский казачий вестник // Кубанские новости от 13 сентября 2014 г.

Российское казачество. Справочник. – Ростов-н/Д.: Издательско-коммерческий центр «Булат», 1995.

Д. Сидоров, Спецрепортаж: Казачий гуманитарный конвой в Донецке: <http://kuban24.tv/item/spetsreportaj-kazachiy-gumanitarniy-konvoy-v-donetske-119185>, [2018, Октябрь 12].

<http://www.slavakubani.ru/departments/>, [2014, Октябрь 21].

<http://www.slavakubani.ru/kkv/ataman/v-krymu-pomnyat-podvig-kubanskikh-kazakov/>, [2018, Октябрь 8].

http://soko.terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=502, [2014, Октябрь 21].

С. Сурепин, «Волчья сотня» казаков с Кубани в Донбассе как война нового типа – Time: <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008211028.html>, [2014, Октябрь 21].

С. Сурепин, Атаман-коммунист казаков из Свердловска исчез вместе с казной боевиков. <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008230377.html>, [2018, Октябрь 6].

И. Щербакова, Нам суждено жить одной семьей: http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=282, [2014, Октябрь 21].

И. Щербакова, Терское казачье войско Юго-Восточной Украине: http://www.terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=284:2014-09-08-17-12-11&catid=43:2010-11-17-22-14-36&Itemid=44, [2014, Октябрь 21].

Д. Шульгатый, Казаки в Крыму: <http://ngkub.ru/news/kazakivkrymu> [2014, Октябрь 21].

http://terkv.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=134&Itemid=67,

[2014, Октябрь 21].

<http://totall.me/majdan/J5TU8R.html>, [2014, Октябрь 21].

Войсковая газета обрела духовного наставника: <http://www.terkv.ru/>, [2014, Октябрь 21].

Указ Президента України № 405/2014 <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>, [2018, Ноябрь 23].

В. Задунайський, Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006.

В. Задунайський, Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984–2009 рр.). – Донецьк: «Ноулідж», 2011.

<http://zema.su/blog/ataman-kubanskogo-kazachego-voiska-nikolai-doluda-otechestvo-prevyshe-vsego-kazachestvo-opora-v>, [2018, Октябрь 8].

РЕЗЮМЕ

На Северном Кавказе исторически сложилось 2 казачьих сообщества: кубанское и терское, которые имели различные корни и особенности. Такие отличия частично повлияли и на современное казачье движение в данном регионе. Правящая элита России последовательно усиливает влияние на казачье движение Северного Кавказа. Имеет место делегирование представителей власти на руководящие посты в реестровых казачьих формированиях, а также их финансовая и правовая поддержка. Данные структуры несут государственную службу в качестве вспомогательных подразделений силовых ведомств. Казаки находятся под духовным патронатом РПЦ МП. Участники казачьего движения активно сотрудничают с государственными структурами и в большинстве поддерживают его внутреннюю и внешнюю политику. Деятельность реестрового казачества наиболее соответствует приоритетам центральной и региональной власти. Российскому руководству в условиях обострения геополитического противостояния весной – осенью 2014 г. удалось усилить

сотрудничество со структурами казачьего движения Северного Кавказа, и привлечь его к реализации внутренней и внешней политики.

ВАДИМ ЗАДУНАЙСКИЙ (zadunajsky@ukr.net) – Профессор. Доктор исторических наук. В 1991 году окончил Донецкий государственный университет. 1995 г. – Кандидат исторических наук. 2007 г. – Доктор исторических наук. 2011 г. – Профессор. В 1997–2014 гг. работал на кафедре истории Украины Донецкого национального университета, с сентября 2012 года на кафедре мировой истории нового и новейшего времени Украинского католического университета во Львове. Автор более 200 научных публикаций. Область научных интересов: Казачье военное и боевое искусство; Казаки в Северном Причерномор'е и на Северном Кавказе (конец XVIII – начало XX в.); Военная история Украины; Политические и военные конфликты на постсоветском пространстве; Военные аспекты истории России XVIII – XX в.; Боевая подготовка в армиях Европы в конце XIX – I половине XX в.; Первая мировая война и революционные потрясения; Военное искусство XIX–XX вв.; Права человека и политика безопасности; Военные стратегии и бизнес. Один из инициаторов возрождения казачьих традиций в 1984 г. Участвовал в украинском казачьем движении и возглавлял ряд региональных структур. В 1986–2013 гг. имел опыт общения с представителями казачьего движения Кубани и Дона.

DOMINIKA SOBOTA

Konflikt gruzińsko-rosyjski w ocenie wybranych polskich czasopism wojskowych

Wstęp

Niniejszy artykuł, jest oparty na analizie wybranych artykułów z polskich czasopism wojskowych. Mający na celu przedstawienie konfliktu rosyjsko-gruzińskiego opisanego w latach 2008-2011 wybranych czasopismach. Cenzury czasowe nałożone zostały z uwagi na silniejsze zainteresowanie tematem w tym okresie.

Chcąc mówić o konflikcie rosyjsko-gruzińskim należy rozpocząć od rozwiązania Związku Radzieckiego w wyniku którego na arenie międzynarodowej pojawiły się nowe podmioty. 9 kwietnia 1991 roku wskutek przeprowadzonego referendum ogłoszono niepodległość Gruzji, która stała się niezależnym państwem. Natomiast Federacja Rosyjska w myśl postanowień z Ałmaty z 21 grudnia 1991 Rosja zajęła stałe miejsce ZSRR w Radzie Bezpieczeństwa ONZ i wszystkich innych organizacjach międzynarodowych. Jednocześnie jako sukcesora ZSRR i jego międzynarodowych zobowiązań ustalono w 1991 roku Wspólnotę Niepodległych Państw. Konsekwencją rozwiązania Związku Radzieckiego, pojawił się problem z Armią Radziecką. Po utworzeniu przez Borysa Jelcyna w 1992 roku Ministerstwa Obrony Narodowej, któremu podlegały wszystkie wojska, doszło do reform. Sama reforma wojsk radzieckich rozpoczęła się od ich podziału zgodnie z zasadą, w myśl, której podział zależny był od miejsca stacjonowania. Problem zrodził się wraz z zasadą obowiązującą w Związku Radzieckim odnośnie odbywania służby wojskowej poza granicami swojej ojczyzny, konieczne stały się więc ruchy mające na celu powrót żołnierzy. Armie obu interesujących mnie różnią się od siebie diametralnie. Widać to dość wyraźnie w momencie tworzenia się formacji wojskowych. W latach 90 Armia Rosyjska dysponowała bronią nuklearną, wykwalifikowaną kadrą wojskową, rozwiniętą infrastrukturą, dając w efekcie jedną z najsilniejszych na świecie armii. Natomiast Gruzja borykała się z problemem braku kadr. Brak oficerów spowodowany faworyzowaniem żołnierzy rosyjskich w przydzielaniu

awansów. Gruzja dodatkowo borykała się z problemem uzbrojenia, brak baz wojskowych i nie rozwinięty przemysł zbrojeniowy.

Mówiąc o wojsku konieczne jest wspomnienie o polityce obronności. Jako główny cel owej polityki wskazać można budowę i wykorzystanie potencjału obronnego i gospodarczego zapobiegającego wszelkim zagrożeniom. Rosja w myśl tego podejmuje decyzje dotyczące wyboru drogi zabezpieczającej sojusze a także bezpieczeństwa zbiorowego. W celach Federacji Rosyjskiej zauważyć można dodatkowo chęć zbudowania regionalnego systemu bezpieczeństwa poprzez zapobieganie konfliktom oraz rozwiązywanie już trwających. A także integrację polityczno–wojskowo–gospodarczą na terenie byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Najważniejsze dla polityki Federacji Rosyjskiej jest koncepcja polityki bezpieczeństwa ze stycznia 1993 roku oraz doktryna wojskowa z listopada 1993 roku. Szereg modyfikacji trwający do 2008 roku był zauważalny w doktrynie wojskowości. W 2008 roku Rosja kierowała się określonymi założeniami w polityce bezpieczeństwa:

- wybieranie sobie sojuszników ze względu na własne interesy, choć państwa będące sojusznikami Rosji bez jej pomocy nie mogą zagwarantować sobie bezpieczeństwa militarnego;
- przejście z modelu wielostronnej kooperacji jakim było WNP do poziomu dwustronnego partnerstwa zadaniowego;
- zapobieganie konfliktom oraz rozwiązywanie ich, walka z terroryzmem oraz przestępstwami narkotykowymi w ramach własnego terytorium oraz umów dwustronnych; postawienie na integrację środowisk wojskowych, która doprowadza do panowania modelu zbliżonego do dawnej „obecności armii radzieckiej na obszarze ZSRR w czasie jego istnienia” jako obowiązującego na terenach republik sprzymierzonych z Federacją Rosyjską; jej elementami są wyższa kadra szkoleniowa, sprzęt, bazy wojskowe na terenie obcych republik, etc.

Reasumując Federacja Rosyjska kontynuowała założenia polityczne ZSRR, zwracając się ku państwom najbliższej swoich granic.

Natomiast w Gruzji po rozpadzie ZSRR dochodziło do szeregu konfliktów. Kraj ten wzbogacił się o trzy twory państwowe: Abchazja, Osetia Południowa i Adzaria. Jest to nie bez

znaczenia w polityce Eduarda Szewardnadzego, prezydenta Gruzji w latach 1995–2003. Jego polityka była prorosyjska, głównie przez przeszłość prezydenta, który był ministrem spraw zagranicznych w rządzie Michaiła Gorbaczowa. Prorosyjska polityka Szewardnadzego zaniedbała Armie Gruzińską. Dopiero „rewolucja róż” zwróciła uwagę na to kaukaskie państwo. W wyniku rewolucji do władzy doszedł Micheil Saakaszwili. Jako cel działań Saakaszwilego można podać chęć odzyskania kontroli nad Osetią Południową i Abchazją, tak jak udało się to w 2004 z Adzarią. Polityka bezpieczeństwa od 2005 roku była zwrócona ku Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) i Unii Europejskiej. Jako główny cel zauważyć można dążenie do utrzymania integralności terytorialnej oraz zapewnienie bezpieczeństwa kraju. Kluczowe tutaj jest utrzymanie pokoju na Kaukazie oraz Bliskim Wschodzie. Polityka względem Federacji Rosyjskiej była w swoich założeniach jednoznacznie przeciwna posiadaniu baz wojskowych przez Rosję na terenie Gruzji. Gruzjaw swojej koncepcji bezpieczeństwa z 2005 roku jako główne cele zakładała:

- dbałość o integrację terytorialną oraz kulturową społeczeństwa gruzińskiego;
- dbałość o układy partnerskie z Federacją Rosyjską, państwami regionu Kaukazu oraz Morza Czarnego;
- wstąpienie w grono państw członków Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz określenie swoich europejskich korzeni poprzez współpracę z Unią Europejską z rozważaniem późniejszego członkostwa w strukturach europejskich;
- rozwój struktur wojskowych, modernizacje strukturalne, sprzętowe oraz medyczne;
- rozwój współpracy wojskowej poprzez udział wojsk gruzińskich w „wojnie z terroryzmem” jako sojusznika Stanów Zjednoczonych oraz poprzez udział w misjach stabilizacyjnych;
- strategiczny sojusz z Turcją, oparcie się na tureckim przeszkoleniu żołnierzy gruzińskich; udział w organizacjach i sojuszach międzynarodowych.

Reasumując, podstawowym wyznacznikiem polityki bezpieczeństwa i obronności Gruzji jak zakłada to wcześniej „podstawowy wyznacznik” sojusze międzynarodowe, a także wzajemne partnerskie działanie względem Federacji Rosyjskiej. Przy czym to USA i Turcja stały się strategicznym partnerami.

Kolejnym etapem jest zjawisko militaryzacji w Gruzji. Wzmoczone zjawisko militaryzacji można zaobserwować w 2001 roku, gdy rozpoczęła się wojna

z terroryzmem, której konsekwencją było partnerstwo z USA i NATO. Jednym ze skutków takiej polityki było wprowadzenie szkoleń w ramach programu Trenuj i Wyposażaj, umożliwiające rozwój sił zbrojnych Gruzji. Po dojściu do władzy Saakaszwilego rozpoczęły się reformy sił zbrojnych, przez to ich znaczenie wzrosło. Jednak trzeba zaznaczyć, że cała armia opierała się w głównej mierze na zmodernizowanym sprzęcie będącym pozostałościami po Armii Radzieckiej.

Analiza wybranych polskich czasopism wojskowych

Przechodząc do analizy materiałów prasowych, rozpocznę od miesięcznika „Polska Zbrojna”. Na łamach „Polski Zbrojnej” ukazało się kilkanaście artykułów dotyczących konfliktu rosyjsko–gruzińskiego z sierpnia 2008 r., m.in.:

1. *Wojna kaukaska*, Tadeusz Wróbel nr 33/2008 z 17.08.2008.

Krótki tekst opublikowany w dziale „Zapis wydarzeń” to pierwsze informacje na temat zakońzonego konfliktu na terenie Gruzji zamieszczone w „Polsce Zbrojnej”. Już od samego początku autor tekstu, Tadeusz Wróbel, zwraca uwagę na to, iż Gruzja starała się przejąć kontrolę nad „rządzoną przez separatystów Osetią Południową (...) Gruzjińskich żołnierzy zaatakowali Rosjanie”¹. Dość szczerkowo przedstawiony materiał informuje o użyciu przez Rosjan Floty Czarnomorskiej oraz atakach na cele wojskowe oraz cywilne. Podkreślone zostało, że teren zasięgu działań 58 Armii nie ograniczył się wyłącznie do terenu Osetii Południowej, a działania wojenne prowadzone były również w Abchazji. Według relacji Tadeusza Wróbla, już 10 sierpnia Gruzja ogłosiła zawieszenie broni. Autor podkreślił również zaangażowanie państw zachodu w proces pokojowego zakończenia konfliktu na Kaukazie.

2. *Silniejszy wygrał*, Tadeusz Wróbel nr 34/2008 z 24.08.2008.

Kolejny tekst autorstwa Tadeusza Wróbla jednoznacznie sugeruję, iż agresorem wojny rosyjsko–gruzińskiej jest Rosja, która wsparła sprzymierzonych z nią abchaskich i osetyjskich

¹ T. Wróbel, *Wojna kaukaska*, „Polska Zbrojna” 2008, nr 33 z dn. 17.08.2008, s. 54.

separatystów, jednocześnie zniszczyła militarną infrastrukturę Gruzji. Powołując się na ocenę wicedyrektora Wydziału ds. Europy i Euroazji w Departamencie Stanu USA, Matthew Bryza, autor twierdzi, że działania Rosji były drobiazgowo przygotowaną akcją, a ćwiczenia na wojsk rosyjskich na Kaukazie w połowie lipca 2008 r. były odpowiedzią na międzynarodowe ćwiczenia w bazie Waziani koło Tbilisi. Tadeusz Wróbel w swoim artykule przekazuje czytelnikowi informację o agresji rosyjskich „sił pokojowych” po wejściu wojsk gruzińskich na teren Osetii Południowej, bombardowaniach celów cywilnych i wojskowych, a blokadzie morskiej kraju przez Flotę Czarnomorską. Wynik konfliktu był z góry łatwy do przewidzenia z powodu dysproporcji między siłami będącymi jego uczestnikami. Napisał on, że „Gruzja przed mobilizacją miała nieco ponad 20 tys. żołnierzy. Ponadto, jak informują media, już w pierwszych dniach dało się zauważyć chaos organizacyjny”². Redaktor Wróbel zwraca uwagę na przewagę Rosji–agresora w powietrzu i na morzu. Porównuje konflikt rosyjsko–gruziński do biblijnego starcia Dawida z Goliatem, zauważa też, że teraz aby odbudować pozycję „Dawida” na arenie międzynarodowej konieczne jest wsparcie państw zachodnich.

3. *Kiedy „strategiczny sojusznik” warzy piwo*, Roman Kuźniar nr 34/2008 z 24.08.2008.

Prof. dr hab. Roman Kuźniar jest jednym z najwybitniejszych polskich politologów i publicystów, w latach 2007-2010 pełnił funkcję doradcy Ministra Obrony, a od października 2010 do 2015 roku był doradcą Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego ds. międzynarodowych. Jego tekst zawarty w „Polsce Zbrojnej” uważać można za komentarz do bieżących wydarzeń. Prof. Kuźniar zauważa, że rozpoczęty przez Gruzinów konflikt Rosjanie potraktowali bardzo poważnie, jednocześnie wykorzystując wszystkie możliwe siły do osiągnięcia własnych celów. W komentarzu prof. Kuźniar skupił się jednak na tym, iż sytuacja w Gruzji nie wpływa na polską politykę bezpieczeństwa i nie należy doszukiwać się analogii w kontekście głośnego w tamtym okresie tematu tarczy antyrakietowej. Jednocześnie ostrzega, że rzucanie słów na wiatr – jak można nazwać określenie Gruzji jako „strategicznego sojusznika” przez Stany Zjednoczone i jednocześnie płynące tylko i wyłącznie słowa pocieszenia w czasie konfliktu, które niosą za sobą jednocześnie utratę międzynarodowego zaufania.

² T. Wróbel, *Silniejszy wygrał*, „Polska Zbrojna” 2008, nr 34 z dn. 24.08.2008, s. 5.

4. *Moskiewski menuet*, Tadeusz Wróbel nr 35/2008 z 31.08.2008.

Krótką notatką w rubryce Zapis wydarzeń przedstawia dowody na nieprzestrzeżenie przez Rosję wynegocjowanego przy wsparciu prezydenta Francji Nicolasa Sarkozyego porozumienia rozejmowego. Zapowiada jednocześnie możliwe ochłodzenie w stosunkach na linii Unia Europejska – Rosja. Notkę tą obrazują widok amerykańskiego niszczyciela z pomocą humanitarną, który zacumował w porcie w Batumi. Warto wspomnieć o tym kilku wersowym tekście, mając na uwadze kontekst zachodnich działań pokojowych.

Kolejnym źródłem które przytoczę jest Militarny Magazyn Specjalny „Komandos”.

1. *Kaukaskie epicentrum*, Krzysztof Kubiak nr 9/2008.

Dr hab. Krzysztof Kubiak jest jednym z czołowych polskich naukowców zajmujących się tematyką bezpieczeństwa narodowego, konfliktów oraz historii marynarki wojennej. Jest również autorem cyklu „Konflikty na świecie”, w którym analizuje obecną sytuację bezpieczeństwa na świecie.

Już w pierwszym zdaniu artykułu dowiadujemy się, że „6 sierpnia gruzińsko–rosyjska „zimna wojna” w ciągu kilku godzin przeistoczyła się w rzeczywistą konfrontację militarną”. Kubiak zauważa, że rozpad Związku Radzieckiego doprowadził do powstania na terenie Gruzji trzech, będących potencjalnymi punktami zapalnymi, regionów mniejszości etnicznych – Osetii Południowej, Abchazji oraz Adżarii. Sytuacja kontrolowania przez Rosję terenów autonomicznych utrzymywała się bez ingerencji gruzińskich władz do momentu przewrotu politycznego, w wyniku którego obalony został prezydent Eduard Szewardnadze, czyli „rewolucji róż”. Gruzja pod przewodnictwem Micheila Saakaszwiliego przyjęła prozachodni kierunek swojej polityki, doprowadzając m. in. do wprowadzenia embarga ze strony Rosji jako próby utrzymania kontroli w tym rejonie Kaukazu. W swojej analizie autor przypomina, iż szybka reakcja ze strony Rosji może być uznawana za wcześniejsze przygotowania do wkroczenia na teren Gruzji, oczekiwano jedynie impulsu do interwencji „Operacja rosyjska była starannie zaplanowana i przygotowana pod względem wojskowym oraz politycznym. (...) Można nawet postawić tezę, że wojska rosyjskie stały już na pozycjach wyjściowych (i nie żadne oddziały „rozjemcze” czy „pokojowe”, ale linowe formacje pancerno–zmechanizowane

wsparte artylerią(...)"³. Kaukaskie epicentrum Krzysztofa Kubiaka nie analizuje szerzej konfliktu, którego zakończenie miało miejsce na kilka dni przed publikacją tekstu. Autor zauważa, że działania Rosji były nie tylko wymierzone w kierunku Gruzji, jako głównego przeciwnika działań militarnych, ale również stały się swoistą „lekcją poglądową” dotyczącą przestrzegania rosyjskich zasad gry dla pozostałych krajów wchodzących niegdyś w skład Związku Radzieckiego. Jednocześnie ostrzega Polskę, że powinna przeanalizować obecną sytuację kontaktów z Rosją w ramach jednoczesnej zażyłej współpracy z NATO, ponieważ również w jej kierunku możliwe jest zastosowanie działań agresywnych ze strony Rosji.

2. *Wojna gruzińska*, Krzysztof Kubiak nr 12/2008 (cz.1), 1/2009 (cz.2)

Dwuczęściowa analiza konfliktu gruzińsko-rosyjskiego autorstwa Krzysztofa Kubiaka została zamieszczona w numerach 12/2008 oraz 1/2009 MMS Komandos. Ze względu na bardzo rozbudowany charakter tekstu, jego analizę pragnę przedstawić w podpunktach według tytułów poszczególnych wątków zaproponowanych przez autora tekstu.

A. Tło polityczne.

Odzyskanie przez Gruzję niepodległości w 1990 r. rozpoczęło jej okres uniezależnienia się od Moskwy, jednak krok ten miał swoje konsekwencje w postaci udzielenia przez Rosję poparcia dla separatystycznych republik mieszczących się w terytorium Gruzji – Abchazji i Południowej Osetii. W 1992 r., Abchazja ogłosiła swą niepodległość, co wywołało zbrojną interwencję w obszarach granic autonomii – wojska gruzińskie jednak wycofały się pod presją siły militarnej sprzymierzeńców Abchazów w 1993 roku. Skutkiem tych wydarzeń był „(...)masowy exodus zamieszkujących Abchazję Gruzinów (liczba uchodźców sięgnęła 300 000)”⁴.

Pod wodzą Eduarda Szewardnadze, Gruzja w 1994 r. wstąpiła do Wspólnoty Niepodległych Państw, jednocześnie wyrażając zgodę na utworzenie na swoim terytorium rosyjskich baz wojskowych, sił rozjemczych w Abchazji i obserwatorów ONZ. Warto wspomnieć, że Kubiak w swoim artykule przypomniał o propozycji Gruzinów wobec Abchazów o autonomii w państwie federacyjnym, jednak rząd abchaski uważał za jedyną słuszną koncepcję konfederacji dwóch różnorodnych podmiotów. W obliczu wydarzeń na

³ K. Kubiak, *Kaukaskie epicentrum*, „MMS Komandos” 2008, nr 9, s. 6.

⁴ K. Kubiak, *Wojna gruzińska*, „MMS Komandos” 2008, nr 12, s. 44 (cz.1).

terenie Abchazji rosły również ambicje niepodległościowe Osetii Południowej, której autonomiczny charakter z czasów ZSRR został zniesiony 11 grudnia 1990 r. Konflikt zgasił dopiero podpisany 25 czerwca 1992 r. traktat, który zakładał rozmieszczenie na terenie Osetii Południowej osetyjsko–gruzińsko–rosyjskich sił pokojowych. Możliwością normalizacji sytuacji w Osetii stały się międzynarodowe ustalenia, a wśród nich m.in. „W 1999 roku na stambulskim szczycie OBWE uzgodniono wycofanie się sił rozjemczych WNP oraz zamknięcie ostatniej bazy w Gudaucie do 1 lipca 2001 roku”⁵.

Jednak do opuszczenia bazy w Gudaucie nie doszło, według doniesień Rosjan strona gruzińska nie mogła zapewnić odpowiednich warunków bezpieczeństwa do wycofujących się żołnierzy oraz sprzętu z bazy. Sytuacja względnej stabilizacji utrzymywała się do 2004 r., kiedy w skutek „rewolucji róż” prezydentem został Micheil Saakaszwili – jego rządy oznaczały ochłodzenie w relacjach gruzińsko–rosyjskich na rzecz partnerstwa z państwami zachodnimi. W wyniku zmian politycznych Gruzja wysunęła w kierunku Osetii Południowej propozycję utworzenia na jej terytorium Autonomicznej Republiki Południowej Osetii w obrębie Gruzji, podobnie jak wcześniej na terytorium Adżarii.

Jak zauważa redaktor Kubiak od stycznia 2008 r. wzrosło napięcie na linii Tbilisi – Moskwa, co powiązać należy z rosyjskimi ambicjami zwierzchnictwa nad terenem byłego ZSRR oraz uznaniem na arenie międzynarodowej Kosowa jako niepodległego państwa, co było sprzeczne z wolą Rosji. Precedens ten pozwalał jej także na późniejsze działania na terenie Gruzji, jednocześnie motywując to dobrem mniejszości narodowych. Równocześnie kolejnym sygnałem świadczącym o możliwym zagrożeniu pozycji Rosji na terenie Kaukazu stało się postanowienie szczytu NATO w Bukareszcie z kwietnia 2008 r. „Od 1 sierpnia ilość incydentów na linii demarkacyjnej skokowo wzrastała. Osetyjczycy zintensyfikowali ataki przy użyciu ładunków wybuchowych na siły gruzińskie patrolujące linię demarkacyjną. (...) 7 sierpnia prezydent Micheil Saakaszwili wydał rozkaz rozpoczęcia operacji przeciwko Osetii, która otrzymała kryptonim „Czyste Pole”.”⁶

Wyżej przedstawiona dynamika działań ze strony Gruzji, może posiadać według domysłów autora założenie, iż reakcja Rosji będzie opóźniona m. in. przez rozpoczynające się w Pekinie igrzyska olimpijskie na których przebywał premier Władimir Putin.

⁵ Tamże, s.45.

⁶ Tamże, s. 47.

B. Siły zbrojne obu stron.

Według danych przytoczonych przez redaktora Kubiaka obie strony posiadały zaplecze wojskowe, które było proporcjonalnie rozbudowane w stosunku do możliwości budżetowych.

Armia gruzińska liczyła około 26 000 szeregowych, podoficerów i oficerów, dodatkowo dysponowała blisko 100 tysięczną rezerwą mobilizacyjną. Z tego blisko 20 tysięcy zorganizowanych w Gwardii Narodowej. Natomiast według przytoczonych danych rosyjskich agencji „etat armii gruzińskiej liczył 26 902 stanowiska, w tym 19 411 oficerów, podoficerów i szeregowych zawodowych, 6 843 podoficerów i szeregowych z poboru, 618 pracowników wojska”⁷.

Ważnym faktem zauważonym przez redaktora Kubiaka jest blisko czternastokrotne zwiększenie budżetu wojskowego w roku 2007 w porównaniu z rokiem 2002. Dokonywano dużej ilości zakupów sprzętu wojskowego – głównie z Ukrainy, Turcji, Bułgarii a także Polski – prowadzono również ambitne plany modernizacji posiadanego sprzętu – ważną rolę w tym procesie odgrywały firmy izraelskie. Kolejnym aspektem modernizacji gruzińskiej armii stały się intensywne szkolenia prowadzone przez instruktorów z USA oraz Izraela, a także wzrost uposażenia żołnierza zawodowego, który wspierany był przez niewielki liczebnie kontyngent żołnierzy poborowych. Przyczyny wzmózonych nakładów środków finansowych na modernizację należy upatrywać w zmianie polityki państwa po „rewolucji róż”, będącą jednocześnie wyjściem spod rosyjskiego parasola ochronnego, a która w konsekwencji doprowadziła do możliwości ponownego wybuchu zamrożonych konfliktów w Osetii Południowej i Abchazji. Kolejną przyczyną były wieloletnie zaniedbania armii gruzińskiej przez poprzedniego prezydenta republiki Eduarda Szewardnadze, który liczył iż stabilizację w tym regionie świata gwarantuje Rosja. Podsumowując zatem, „wbrew potocznej opinii rozbudowa sił zbrojnych nie była zatem przejawem awanturnictwa gruzińskiego prezydenta, lecz obiektywną koniecznością, choć oczywiście dzięki profesjonalizacji połączonej z odpowiednią polityką płacową Saakaszwili mógł w chwilach przesilen politycznych liczyć na wsparcie armii”⁸.

Za duży sukces w opinii redaktora Kubiaka można przyjąć doskonały poziom wyszkolenia żołnierzy liniowych, który w przypadku niektórych plutonów specjalistycznych znacznie przewyższał poziom wyszkolenia armii rosyjskiej. Z działających do 2004 r.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 48.

w sposób całkowicie odrębny od siebie sił lądowych i powietrznych udało się władzom gruzińskim stworzyć doskonale współgrającą ze sobą strukturę wojskową. Niestety, za wielkie zaniedbanie można uważać nie zrealizowanie programu szkoleń rezerwy, co w czasie toczonej walk pokazało sporą dysproporcję pomiędzy żołnierzami zawodowymi rezerwistami.

Kolejnymi analizowanymi przez autora siłami zbrojnymi były narodowe siły zbrojne obu separatystycznych republik. Armia osetyjska w sierpniu 2008 r. składała się „z sześciu batalionów piechoty, dwóch kompanii czołgów, dwóch dywizji artylerii i baterii przeciwlotniczej”⁹. Siły Osetii Południowej liczyły blisko 3 000 żołnierzy, rezerwy mobilizacyjne szacowane były na 14–15 tysięcy ludzi, w czasie gdy cała populacja południowoosetyjska liczyła ok. 100 tysięcy osób. Główny sprzęt na wyposażeniu Osetii stanowiło 30 czołgów (T-55 i T-72), 3 śmigłowce Mi-8 oraz bojowe wozy piechoty, transportery opancerzone, działa bojowe i wyrzutnie rakiet. Całość sprzętu była uzależniona od rosyjskich dostaw, oraz instruktorów z Rosji odpowiadających za wyszkolenie ich użytkowników.

Siły zbrojne Abchazji składały się łącznie z ok. 5 tys. żołnierzy, oraz 20–30 tys. rezerwą mobilizacyjną przy łącznej liczbie populacji Abchazji wynoszącej blisko 250 000 osób. W porównaniu z Osetią Południową abchaskie siły zbrojne dysponowały blisko czterokrotnie większym zapleczem sprzętowym, jednocześnie posiadała również kilkadziesiąt lekkich jednostek morskich.

Analiza sił zbrojnych Rosji opiera się głównie na rozpoznaniu sił zgromadzonych w Północnokaukaskim Okręgu Wojskowym („okręg wojskowy to w rosyjskim modelu zarządzania siłami zbrojnymi struktura administracyjno– operacyjna”), którego dowództwo stacjonuje w Rostowie nad Donem. Głównymi siłami zaangażowanymi w działania na terenie Gruzji były jednostki 58. Armii wzmocnione o dwa bataliony wojsk specjalnych wywiadu wojskowego (GRU): Zapad i Wostok, które zostały przerzucone z terenu Czeczenii. Rosjanie wzmocnili swoje jednostki lądowe 810. pułkiem piechoty morskiej z zasobów Floty Czarnomorskiej oraz 4. Armia Lotniczą. Liczebność rosyjskich sił lądowych, biorących udział w operacji gruzińskiej wynosiła ok. „25 000 żołnierzy, wspartych przez 150–200 czołgów, do

⁹ Tamże – Batalion liczy ok. 300–700 żołnierzy, natomiast kompania liczy ok. 60–110 podoficerów i oficerów, z kolei dywizja jest związkiem różnego rodzaju sił zbrojnych liczących ok. 5–15 tys. żołnierzy a bateria to pododdział artylerii.

700 bojowych wozów piechoty i transporterów opancerzonych, około 1000 dział i wyrzutni niekierowanych pocisków raketowych”¹⁰.

C. Cele konfliktu.

W swoim tekście Krzysztof Kubiak zaznacza, że ograniczone konflikty w swoim założeniu nie mają ostatecznie zakończyć sytuacji spornej, lecz zakończyć się zdobyciem określonych celów politycznych. Wśród celów konfliktu gruzińsko-rosyjskiego redaktor Kubiak wylicza:

- szybkie wyparcie oddziałów osetyjskich z „powiatu cchinwalskiego” oraz opanowanie terenu spornego w jak najkrótszym czasie połączone z działaniami dyplomatycznymi Gruzinów;
- Rosjanie pragnęli zerwania pokoju gruzińsko-abchaskiego, co stało się podstawą do interwencji na tym obszarze, przy jednoczesnym szybkim przetrzucie sił rosyjskich na teren Osetii Południowej;
- głęboka destabilizacja sytuacji na terenie Gruzji, w założeniach Rosjan miała doprowadzić do odsunięcia od władzy prezydenta Saakaszwili i pomoc siłom politycznym „realistów”, sprzymierzonych z Rosją;
- upadek mitu Gruzji jako kraju bezpiecznego dla tranzytu, co stało się podstawą wcześniejszego wzmocnienia pozycji Gruzji w tym regionie świata¹¹.

D. Gruzkańska ofensywa.

Redaktor Kubiak zauważył, iż gruntowne przeanalizowanie przez stronę gruzińską swoich celów pozamilitarnych doprowadziło do rozpoczęcia ataku na słabszą z separatystycznych republik, czyli Osetię Południową. Zadanie opanowania jej terytorium miało odbyć się siłami 4. Brygady Piechoty z Tbilisi, atakującego od strony południowo-wschodniej. Jak słusznie zauważa autor, wybór padł na jednostkę w dużej mierze związaną wcześniej z wojskami wewnętrznymi, które posiadały doświadczenie bojowe zdobyte w starciu z Osetyjczykami i Abchazami. Cchwinwali zostało również zaatakowane od strony południowej przez batalion ze składu 1. Brygady Piechoty, którego większość oddziałów uczestniczyła wówczas w operacji na terenie Iraku. Wsparciem dla oddziałów piechoty stały

¹⁰ Tamże, s. 49.

¹¹ Tamże.

się wydzielone dywizjony artylerii. Redaktor Kubiak zakłada, „że oba rzuty gruzińskiego ugrupowania operacyjnego liczyły od 7 000 do 8 000 żołnierzy, co dawało zdecydowaną przewagę liczebną, która potęgowała się jeszcze na głównym kierunku działania”¹².

Wojska gruzińskie rozpoczęły zmasowany atak na Cchwinwali oraz pobliskie wioski 7 sierpnia 2008 r. o godzinie 22 czasu lokalnego. W wręcz błyskawicznym tempie jednostki przemieszczały się zdobywając kolejne przyczółki. W ofensywę gruzińską zaangażowano jednostki wojsk lądowych, które zostały wsparte niszczeniem celów naziemnych przez samoloty szturmowe Su-25 oraz śmigłowce Mi-24. Efektem tak zmasowanych i wielokierunkowych działań wojennych stało się dotarcie do centrum miasta już w godzinach dopołudniowych 8 sierpnia 2008 r. W pojawiających się na bieżąco analizach, według redaktora Kubiaka, pojawiało się często pytanie o nieskuteczność obrony Cchwinwali przez oddziały rosyjskiego batalionu pokojowego, który przez Osetyjczyków postrzegany był za nietykalny.

E. Reakcja rosyjska.

Ze strony Rosji, decyzja o podjęciu interwencji zbrojnej została podjęta już 8 sierpnia godzinach porannych. Ewenementem na skalę całego obszaru postradzieckiego w tym zachowaniu, było to „iz „dowódca Północnokaukaskiego Okręgu Wojskowego otrzymał od szefa Sztabu Generalnego Federacji Rosyjskiej prawo samodzielnego kierowania działaniami”¹³. Warto wspomnieć, iż aby formalnie siły rosyjskie mogły być użyte poza terenem Rosji, konieczna jest zgoda Dumy Państwowej, jednak jej przewodniczący wydał zgodę na interwencję, którą określił jako „przedłużenie mandatu rosyjskich sił pokojowych na terenie Osetii Południowej”¹⁴, dzięki czemu nie zaistniała konieczność konsultacji tego faktu z Dumą.

Szybka i sprawna odpowiedź wojsk rosyjskich sugeruje, iż została ona zaplanowana na długo przed rozpoczęciem konfliktu. Jednak sprawność manewru przerzutu wojsk wynika również z faktu nie wyłączenia z eksploatacji przez Gruzinów najważniejszych szlaków komunikacyjnych pomiędzy Osetią Południową a Osetią Północną jakim był tunel Roki. Dzięki uwarunkowaniom terenu, poprzez rozdzielenie się poszczególnych oddziałów

¹² Tamże, s. 21.

¹³ Tamże, s. 22.

¹⁴ Tamże.

rosyjskich na krętych górskich szlakach od głównej kolumny marszowej pozwoliło na stopniowe zejście wojsk rosyjskich w rejon objęty działaniami zbrojnymi.

Poprzez stopniowe zadawanie gruzińskim siłom zbrojnym strat w walkach siły rosyjskie zdołały przejąć kontrolę nad Cchwinwali w nocy z 9 na 10 sierpnia. Jednocześnie przy wykorzystywaniu jednostek z terytorium Abchazji wspartych siłami zbrojnymi tej separatystycznej republiki utworzony został drugi front działań wojennych na granicy abchasko-gruzińskiej.

F. Klęska.

Gruzini podejmowali próbę ratowania swojej sytuacji poprzez mobilizację Gwardii Narodowej. Jednak, jak już wcześniej podkreślał redaktor Kubiak, zaniedbany został program szkoleń rezerw mobilizacyjnych. Rezultatem wcześniejszych zaniedbań było pojawienie się na pierwszej linii ognia żołnierzy słabo wyszkolonych. Kolejną próbą ratowania swojej pozycji było przeniesienie konfliktu z płaszczyzny militarnej na dyplomatyczną, do czego dążyli Gruzini 10 sierpnia.

Moment przełomowy możemy datować na 11 sierpnia 2008 r. gdy Rosjanie zaatakowali wieś Zemo Nikoiz, która pełni rolę swoistego bastionu obrony gruzińskiej. Przez oddzielenie od własnego terytorium Gruzini rozpoczęli zmasowany odwrót, który przeistoczył się w paniczną ucieczkę rozpoczętą przez Gwardię Narodową a zakończoną przez pierwszoliniowe oddziały. Jak opisuje redaktor Kubiak, „12 sierpnia działania bojowe faktycznie już się nie toczyły, gdyż armia gruzińska poszła w rozsypkę. Rosjanie kontynuowali marsz w głąb terytorium Gruzji, zajmując bez walki miasto i ważną bazę wojskową Gori oraz wchodząc do Poti. (...) 14 sierpnia podpisane zostało (...) porozumienie zakładające między innymi wycofanie wojsk na linie sprzed wybuchu konfliktu”¹⁵.

G. Próba wstępnej oceny.

Podejmując się próby wstępnej, aczkolwiek jednej z najbardziej dokładnych analizy w prasie polskiej, Krzysztof Kubiak zauważa, iż głównym problemem tego konfliktu jest pozyskiwanie informacji na jego temat wyłącznie poprzez przekazy medialne, a materiały analityczne pełne są nadal niedomówień.

¹⁵ Tamże, s. 25.

Działania zarówno w kwestii ofensywy Gruzji, jak i odpowiedzi Rosji były starannie przygotowane, jednak głównym mankamentem ze strony Gruzji był brak odpowiedniego wyszkolenia rezerwistów. W wyniku konfliktu gruzińsko-rosyjskiego Gruzja straciła kontrolowany przez siebie obszar Abchazji, większość posiadanego sprzętu wojskowego (w tym praktycznie całe lotnictwo i marynarkę), straty ponieśli również obywatele. Za największą stratę Gruzji należy uważać jednak klęskę jej wizerunku jako kraju stabilnego i bezpiecznego dla rozwoju biznesu oraz zaprzepaszczenie budowanej przez wiele lat siły armii.

Dla Rosji było to zwycięstwo w kwestii militarnej, ukazała również swoje aspiracje do roli hegemonu na obszarze byłego ZSRR. Jednocześnie, w wyniku konfliktu, doszło do odpływu zagranicznego kapitału z Rosji. Konflikt gruzińsko-rosyjski zmusił państwa Zachodu do wprowadzenia nowej polityki wschodniej.

Podsumowanie

Niestety, czasopismo które jest najbardziej dostępne czytelnikowi, a w szczególności żołnierzowi, czyli „Polska Zbrojna” przedstawiła dość pobieżne i jednocześnie bardzo niejednoznaczne analizy a wśród zawartych w nich błędów, wyliczać można m. in. różne daty rozpoczęcia konfliktu, jednoznaczne przedstawienie Rosji jako głównego inicjatora działań wojennych, a także słabe przedstawienie militarnych aspektów konfliktu. Wyróżniająca się na tym tle jest krótka analiza dokonana przez prof. Romana Kuźniara, który stwierdza iż Polska powinna wyciągnąć wnioski z zaistniałej na Kaukazie sytuacji.

W większości artykułów znaleźć można stwierdzenie o starannym przygotowaniu logistyczno-dowódczym po obu stronach konfliktu. Szerokim echem, wśród przytoczonych komentarzy dziennikarskich odbija się pomoc dla Gruzji, której udzieliły państwa członkowskie Unii Europejskiej, a której nie otrzymała ze strony swojego strategicznego partnera jakim bywają są określane Stany Zjednoczone.

Podsumowując całość przedstawionej pracy, można częściowo pokusić się o osobiste refleksje. Materiały dostępne w polskiej prasie wojskowej są bardzo ograniczone i szczątkowe. Istnieją wyraźnie różniące się opinie na temat odbywającego się pomiędzy 7 a 12 sierpnia 2008 r. konflikcie, w którym naprzeciw siebie stanęła prozachodnia kaukaska Gruzja oraz będąca swoistym hegemonem w tej części świata Rosja, wskazują na silne

oddziaływania polityczne. Znakomitym tego przykładem mogą być sprzeczne opinie związanego z „Polską Zbrojną” Tadeusza Wróbla. Jest on stałym współpracownikiem „proprezydenckiej” w tamtym czasie prasy wojskowej, które zostały zestawione na tej samej stronie z opinią prof. Romana Kuźniara, który w czasie powstawania komentarza nastawiony bardziej na opinię ekspercką, zrównoważoną z ówczesną polityką rządu.

Niestety ze smutkiem stwierdzić należy, że tylko w przypadku opracowania Krzysztofa Kubiaka czytelnikowi przedstawiona została pełna analiza zbrojna konfliktu. Uwzględnić jednak należy, że swoje dane autor tekstu czerpie z ogólnodostępnych opracowań zagranicznych, które mogą różnić się od stanu faktycznego. Najwięcej błędów merytorycznych znaleźć można natomiast w pracach stworzonych przez dziennikarzy współpracujących z „Polską Zbrojną”. Wśród błędów tych wyliczyć należy m. in. błędne podanie agresywnej strony konfliktu, cytowanie wyłącznie danych gruzińskich i amerykańskich, brak jednoznacznego określenia terminu wybuchu konfliktu.

Przygotowana praca pozwoliła zapoznać się ze sposobem prezentacji współczesnego konfliktu zbrojnego na terenie byłego ZSRR przez polskie czasopisma wojskowe. Niestety, autorzy artykułów, zamiast skupiać się na militarnej ocenie konfliktu ze strony logistyczno-dowodczej zaprezentowali raczej próby analiz politologiczno-społecznych, które, nawet dla średnio zorientowanego w kwestiach kaukaskich czytelnika przedstawiają raczej najbardziej oczywiste aspekty tego konfliktu.

BIBLIOGRAFIA

- M. Kaczmarski, *Wojna pięciodniowa, Polska Zbrojna 2008*, nr 34 z dn. 24.08.2008, s. 4–6.
- K. Kubiak, *Kaukaskie epicentrum, MMS Komandos 2008*, nr 9, s. 6–7.
- K. Kubiak, *Wojna gruzińska, MMS Komandos 2008*, nr 12, s. 44–51 (cz. 1), *MSS Komandos 2009*, nr 1, s. 20–29 (cz.2).
- R. Kuźniar, *Kiedy “strategiczny sojusznik” warzy piwo, Polska Zbrojna 2008*, nr 34 z dn. 24.08.2008, s. 6.
- M. Przełomieć, *Czas na bilans, Polska Zbrojna 2009*, nr 32 z dn. 09.08.2009, s. 38–39.
- Rocznik strategiczny 2008/2009 – przegląd sytuacji politycznej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski.*, Fundacja Stosunków Międzynarodowych., Warszawa 2009.

T. Wróbel, *Wojna kaukaska*, *Polska Zbrojna* 2008, nr 33 z dn. 17.08.2008, s. 54.

T. Wróbel, *Silniejszy wygrał*, *Polska Zbrojna* 2008, nr 34 z dn. 24.08.2008, s. 4–6.

T. Wróbel, *Moskiewski menuet*, *Polska Zbrojna* 2008, nr 35 z dn. 31.08.2008, s. 54.

STRESZCZENIE

Celem niniejszej pracy jest ukazanie sposobu opisanego konfliktu pomiędzy Gruzją, a Rosją w polskich czasopismach wojskowych: *Kwartalnik Bellona*, *Polska Zbrojna*, *MMS Komandos*, dokonano analizy przedstawienia powyższego konfliktu do roku 2011. By opisać w należyty sposób konflikt przedstawiony w czasopismach, należy wyjść od początku niepodległości, a także przedstawić powstanie sił wojskowych tych państw. Analiza tych dwóch aspektów pozwala na skupienie uwagi na polityce obronnej oraz strategii bezpieczeństwa Rosji jak i Gruzji. We wspomnianym konflikcie kluczowe jest wskazanie dysproporcji militarnej pomiędzy Federacją Rosyjską, a Gruzją. Zasadniczy jest proces militaryzacji po 2004 roku, który opisano, by jeszcze raz ukazać jaką drogę pokonała Gruzja w tej nierównej walce. Cały ten wstęp nie jest bez znaczenia, jest kluczowy by dokonać analizy porównawczej materiałów prasowych w wyżej wymienionych czasopismach. Analiza materiałów pozwala na zrozumienie sposobu przedstawienia konfliktu w polskiej prasie branżowej.

DOMINIKA SOBOTA (dominika.w.sobota@gmail.com) – absolwentka etyki oraz wschodoznawstwa na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowana konfliktami zbrojnymi w XX i XXI wieku.

**АЛЛА КИРИДОН
СЕРГІЙ ТРОЯН**

Грузія–2008 – Україна–2014

Російські стратегії домінування на пострадянському просторі

Вступ

Зміна геополітичної конфігурації сучасного світу на межі XX – XXI століть стала найвагомішим чинником не лише реалій, але й перспектив еволюції та характеру регіонального і світового порядку. Розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи порушили питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів «полюсів», «балансу сил», «конфігурації співвідношення сил» і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога–міжнародника А. Д. Богатурова, «Ялтинсько–потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання»¹. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, доказом чого слугують події довкола Косово, Іраку, Афганістану, Сирії, Близькосхідного конфлікту, Грузії, а останнім часом і України.

Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу на рубежі 80–90-х років XX ст. і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції інтеграційних процесів на пострадянському просторі у контексті становлення нової – постбіполярної – системи міжнародних відносин. Зазначимо, що концептуально пострадянський простір розглядається офіційною Москвою як «природна зона

¹ *Системная история международных отношений*, ред. А. Богатуров, Москва 2007, т. 1, с. 29.

міждержавної інтеграції Росії»². Принагідно зауважимо, що ще 1997 р. російські політологи К. Затулін і А. Мигранян запропонували здійснювати керування пострадянським простором шляхом маніпулювання конфліктами на його території³. При цьому Кремль чітко усвідомлює ризик поширення інтеграційних процесів на пострадянський простір, коли нові незалежні держави (ННД) «будуть включені у периферію інших центрів інтеграції, в рамках яких вони розвиватимуться абсолютно за іншим вектором»⁴. Не дивно, що згідно з національними інтересами Росії утверджується теза про невідповідність російським економічним інтересам європейської моделі економічної інтеграції.

Такі обставини й підходи зумовлюють найважливіший принциповий наслідок. Суть його полягає в активній розробці концепції формування навколо Росії альтернативного – євразійського – центру впливу. Пріоритетність для Росії геополітичної складової, як визначального чинника стимулювання, прискорення і скерування у відповідному руслі інтеграційних процесів на переважній частині пострадянського простору, веде до намагання Москви розглядати його як зону своїх «легітимних» життєво важливих інтересів. Доказів цього останнім часом не бракувало, а особливо наочно відповідні положення були продемонстровані політикою Кремля у контексті реакції на Європейську Революцію, Революцію Гідності та повалення правлячого режиму В. Януковича в Україні (події 21 листопада 2013 – 21 лютого 2014 рр.). Російська Федерація фактично розв'язала проти України неоголошену війну, здійснивши у формі анексії окупацію Криму, провокуючи і всіляко підтримуючи військові дії незаконних збройних формувань сепаратистів на Донбасі (Луганська і Донецька області). З кінця лютого – початку березня 2014 р. і до кінця 2018 р. Росію не можуть зупинити навіть політичні й економічні санкції Заходу, які щоправда завдають серйозних фінансових і економічних, а також політичних проблем Російській Федерації та російському суспільству.

² Стенограма засідання Європейського клубу «Інтеграція на постсоветском просторі» 28 июня 2005 г., www.kreml.org, [дата доступу: 11.11.2018].

³ К. Затулін, А. Мигранян, *СНГ: начало или конец истории. К смене вех*, Независимая газета. Содружество, 1997, 26 марта.

⁴ Стенограма засідання Європейського клубу «Інтеграція на постсоветском просторі» 28 июня 2005 г., www.kreml.org, [дата доступу: 11.11.2018].

Тим часом безвідповідальні протиправні дії та гібридна війна Росії проти України підірвали фундаментальні засади міжнародної безпеки і права, загрожуючи зруйнувати всю сучасну постбіполярну систему міжнародних відносин. Оборонні дії України дипломатичного та воєнного характеру і половинчасті санкції Заходу поки що недостатні для вирівнювання ситуації і повернення її в кероване міжнародно–правове русло. Усе це надзвичайно актуалізувало проблему ролі локальних і регіональних конфліктів і їх подолання в сучасному світі. Одним із таких нещодавніх конфліктів, уроки якого надзвичайно актуалізовані подіями сьогодення в Україні та довкола неї, є п'ятиденна російсько–грузинська війна 8 – 13 серпня 2008 року.

З точки зору характеристики геополітичної ситуації у рамках «постміжнародних відносин нового глобального безпорядку» й операційного пояснення нових підходів до ведення військових дій її можна класифікувати як «конфлікт низької інтенсивності». В сучасній геополітиці таке протистояння визначається як «військове зіткнення нижче порогу стратегічної війни, без підключення основних військових сил конфліктуючих сторін»⁵. Значення та наслідки російсько–грузинського збройного конфлікту вийшли далеко за межі локальної військової операції. Вони зі всією очевидністю проявилися на регіональному та глобальному рівнях і мали суттєве значення, але, на жаль, без належної оцінки та відповідних уроків і для України, її політичних сил і громадськості. З огляду на все це і, незважаючи на наявний шерег часто відмінних за своїм змістом оцінок і досліджень історичного та політологічного характеру⁶, зокрема й праць

⁵ І. Василенко, *Геополитика современного мира*, Москва 2007, с. 75.

⁶ Я. Гордин, *Зачем России нужен был Кавказ? Иллюзии и реальность*, Санкт-Петербург 2008; С. Лузянин, *Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.)*, Москва 2007; О. Половко, *Проблема співвідношення політики та моралі (на прикладі російсько–грузинського конфлікту)*, [w:] Політологічний вісник, Київ 2008, вип. 36, с. 213 – 218; Т. Головченко, *Здобутки і втрати міжнародного статусу Російської Федерації внаслідок військових операцій у Південній Осетії та Абхазії (за публікаціями західних ЗМІ)*, [w:] Політологічний вісник, Київ 2008, вип. 36, с. 289 – 302; К. Какача, *Російсько–грузинська п'ятиденна війна: цена, которую предстоит заплатить и непредвиденные последствия* [w:] Центральная Азия и Кавказ, Москва 2009, №1 (61), с. 13 – 24; *Танки августа*, ред. М. С. Барабанова, Москва 2009; М. де Хаас, *Российская военная реформа: успех или провал?* [w:] Индекс безопасности, Москва 2009, т. 17, №1 (96), с. 85 – 92; С. Чарап, К. Вельт, Н. Силаев, *Проблемы безопасности на Южном Кавказе: российско–грузинские отношения и перспективы долгосрочного урегулирования грузино–абхазского и грузино–югоосетинского конфликтов*. Аналитические доклады Института международных исследований МГИМО (У) МИД России, Москва 2011, вып. 3(27); А. Цыганок, *Война на Кавказе 2008: русский взгляд. Грузино–осетинская война 8–13 августа 2008 года*, 2–е изд., доп., Москва 2011; Н. Адрианов, *Грузино–Юго–Осетинский конфликт: специфика политического урегулирования*: Автореферат дисс. канд. полит. наук, Нижний Новгород 2012; *Фактор Северного Кавказа в контексте грузино–абхазского конфликта*, Москва 2012; Я. Потоцкий, *Кавказская квадратура*, <http://inosmi.ru/sngbaltia/20120112/>

Російські стратегії домінування на пострадянському просторі

польських і польськомовних публіцистів і науковців⁷, а також авторів пропонованої наукової розвідки⁸, аналіз військового конфлікту на Кавказі в серпні 2008 року з екстраполяцією на сьогоднішні події російсько–українського протистояння зберігає свою актуальність.

Реалізація поставленої мети вимагала залучення міждисциплінарної – історико–політологічної – методології. Особливо вважаємо за доречне наголосити на важливому значенні в розрізі пропонованого дослідження методу геополітичної детермінації. Згідно цього підходу, в світовому просторі існують ключові зони, а контроль над ними забезпечує світове лідерство. На наше переконання, Кавказ необхідно розглядати саме як таку ключову зону, яку Росія вважає винятковою сферою свого впливу. Такий підхід дозволяє проникнути вглиб російсько–грузинського конфлікту як з точки зору всебічного вивчення його мотивів, так і впливу на подальшу еволюцію міжнародних відносин на регіональному та глобальному зрізах. Водночас фактична безкарність Росії за події серпня 2008 року з–поміж інших стала вагомим чинником її політичних і військових дій щодо України як ще однієї ключової сфери в геополітичному пасьянсі Кремля в 2014 році.

Російсько–грузинська війна та її врегулювання

Російсько–грузинська війна 2008 року – збройний конфлікт між Грузією з одного боку та Росією і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії й Абхазії з іншого. З часів Стародавньої Греції початок Олімпійських ігор відзначався припиненням будь–яких військових дій. Однак світ став іншим – 8 вересня 2008 року

182706388.html?id=182795412, [дата доступу: 15.11.2018]; Н. Силаев, А. Сушенцов, *Грузія после выборов и перспективы российско–грузинских отношений*, <http://www.regnum.ru/news/polit/1620583.html>, [дата доступу: 15.11.2018]; *В поисках путей нормализации Российско–Грузинских отношений*, руков. проекта К. Гоголашвили, Тбілісі 2014; *Российско–грузинские отношения: в поисках новых путей развития*, <http://www.kavkaz–uzel.ru/articles/240382/>, [дата доступу: 15.11.2018].

⁷ R.Grodzki, *Wojna gruzińsko–rosyjska 2008. Przyczyny – przebieg – skutki*, Poznań 2009, 224 s.; A. Eberhardt, *Pięć lat od wojny w Gruzji. "To Rosja spowodowała ten konflikt"*, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/905914>, [дата доступу: 15.11.2018]; I. Matcharashvili, *Wojna rosyjsko–gruzińska. Wojna, które nie wstrząsnęła światem*, Oświęcim 2013; A. Micek, *Wojna gruzińsko–rosyjska z 2008 r.*, <http://www.militis.pl/1990/wojna–gruzinsko–rosyjska–z–2008–r–dp1>, [дата доступу: 15.11.2018]; *Wojna z Rosją. Gen. Polko: „Wariant gruziński” jest bardzo realny*, <http://niezalezna.pl/42225>, [дата доступу: 15.11.2018].

⁸ А. Киридон, С. Троян, *Російсько–грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико–політологічний аналіз*, Київ–Рівне 2009.

ознаменувалося не лише церемоніальним відкриттям 29-ї літньої Олімпіади в Пекіні, але й початком військових дій на Південному Кавказі.

У той час війна на Кавказі стала найбільшим викликом міжнародному співтовариству. Під час інтерв'ю з британським виданням «Таймс» тодішній Президент України В. Ющенко так охарактеризував цей конфлікт: «Останні події в Грузії засвідчили, наскільки крихкими можуть бути мир і стабільність не лише в окремо взятій країні, а й у цілому регіоні. Уперше в Європі після «холодної війни» іноземна армія вторглася на територію суверенної держави без будь-яких визнаних світовою спільнотою правових підстав». Пройде зовсім небагато часу – всього п'ять з половиною років – і так само цинічно, через кілька днів після завершення зимових Олімпійських ігор у Сочі, Росія анексує Крим і підтримає всіма засобами незаконні збройні формування сепаратистсько-терористичного характеру на Донбасі, розв'язавши неоголошену війну проти України.

Нагадаємо, що військові дії на Кавказі мали місце на тлі збройного протистояння на кордоні між автономією та Грузією ще наприкінці липня – початку серпня 2008 року. Кожна з сторін звинувачувала іншу в початку військових дій. Значне погіршення відбулося 1 серпня, коли в результаті терористичного акту були поранені шестеро грузинських поліцейських. У відповідь на це почався обстріл Цхінвалі з грузинського боку, що викликало ескалацію конфлікту та обстріл позицій супротивника з обох сторін. 3 серпня Південна Осетія почала евакуацію цивільного населення з Цхінвалі (загалом було евакуйовано близько 2,5 тис. чол.).

Сторони звинувачували одна одну в провокуванні бойових дій. 7 серпня президент Грузії М. Саакашвілі виступив по телебаченню з заявою стосовно протистояння навколо Цхінвалі, обіцяв автономію Південній Осетії, амністію учасникам боїв і навіть проголосив одностороннє припинення вогню. Незважаючи на це, вночі продовжилися обстріли грузинських сіл, що призвело до повномасштабного наступу грузинських військових на позиції сепаратистів з метою «відновлення конституційного ладу на частині території Грузії». О 23-й год. того ж дня президент Південної Осетії Е. Кокойти повідомив про початок штурму Цхінвалі грузинською стороною.

8 серпня Росія втрутилась у конфлікт на боці південно–осетинських сепаратистів, ввела війська, в тому числі танкові бригади, на територію Грузії, і піддала бомбардуванню грузинські міста та військові об'єкти. У військових діях проти Грузії, крім регулярних збройних сил Південної Осетії та Росії, брали участь ополченці з Росії й Абхазії. Військові дії поширилися далеко за межі Південної Осетії на інші міста Грузії та Абхазію, де з'єднання абхазських загонів і російських «добровольців» атакували позиції грузинських військ, захопивши Кодорську ущелину.

Після окупації частини Грузії російськими військами, які зупинилися тільки за 30 км від Тбілісі, та етнічних чисток грузинських сіл у Південної Осетії розпочалися реальні спроби врегулювання конфлікту. За участі міжнародних посередників було досягнуто домовленостей про припинення вогню. 10 серпня грузинська сторона заявила про відвід військ з Цхінвалі й одностороннє припинення вогню. М. Саакашвілі підписав план перемир'я, запропонований Євросоюзом за ініціативою головуючої в ЄС Франції. Домовленості домігся у Тбілісі французький міністр закордонних справ Б. Кушнер, який пізніше відвідав Москву і мав перемовини з російським президентом Д. Медведевим.

12 серпня до миротворчого процесу безпосередньо долучився також президент Франції Н. Саркозі, який запропонував шість пунктів плану з мирного врегулювання. Він також заручився підтримкою президентів Грузії та Росії щодо цього плану. Ця угода отримала назву «плану Саркозі», в Росії її назвали «планом Медведева–Саркозі». Москва не вступала в прямий переговорний процес з Тбілісі, обравши шлях ігнорування М. Саакашвілі. Всі переговори фактично проводилися за посередництва французької сторони.

Але на цьому «примус Грузії до миру» не завершився. Уже 12 вересня прем'єр Росії В. Путін скорегував заяву президента, зазначивши, що «Росія доведе свою миротворчу місію до логічного завершення». Незважаючи на підписані 12 вересня нові угоди по врегулюванню російсько–грузинського конфлікту, російські війська стали активно просуватися вглиб грузинської території. Зокрема, були зайняті міста Горі, Сенакі, Поті, перерізана дорога, що сполучає західну і східну Грузію тощо. Свої дії росіяни пояснювали необхідністю «створити силами миротворців зону безпеки» довкола Південної Осетії та Абхазії. Новий план Саркозі про вивід російських військ

з грузинської території до 1 жовтня 2008 року де-факто не виконувався Росією. Більше того, 26 серпня російський парламент визнав незалежність Абхазії та Південної Осетії (відповідний указ щодо цього підписав президент РФ Д. Медведєв). Фактично це означало провал західної політики «умиротворення» Кремля і в майбутньому розв'язувало Росії руки для здійснення подібних кроків щодо інших держав-сусідів. Москва блискавично скористалася такою можливістю для цинічної реалізації своїх геополітичних амбіцій щодо України в 2014 році з метою недопущення її остаточного відходу в сферу впливу ЄС, а в перспективі й Північноатлантичного альянсу.

Глобальний, регіональний і український виміри російсько–грузинського конфлікту

Ретроспективний аналіз причин, характеру і наслідків російсько–грузинської війни 2008 року з екстраполяцією на дипломатичні, інформаційні та воєнні дії Росії проти України в 2014 – 2018 рр. дозволяє зробити певні узагальнення в площинах глобального, регіонального, українського, а також загального безпекового і міжнародно–правового вимірів цих міжнародних конфліктів.

Мусимо констатувати, що можливості врегулювання конфліктів як на етнічному рівні, так і на конфесійному постійно звужуються, а для їх подолання вже недостатньо методів і ресурсів «однополярного світу», основи якого були закладені в 1990–х роках і здавалися непорушними⁹. Кавказький конфлікт засвідчив, що світ де-факто багатополарний. На думку політолога А. Єрмолаєва, «Кавказ став свідченням реальної напруженості конкуренції як мінімум трьох імперських центрів – консолідованого Євросоюзу, який уперше переграв Республіканські штати на Кавказі, Росії, як територіального Євразійського центру і США, які розраховували красиво зіграти з Саакашвілі, але програли час»¹⁰. З огляду на це соціолог вважав, що питання полягає лише в тому, які «імперські центри» можуть створити альянс для перемоги в глобальній кризі, яка виникла.

⁹ С. Лузянин, *Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.)*, Москва 2007, с. 8 – 9.

¹⁰ *Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року*, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>, [дата доступу: 15.11.2018].

Зішлемося також на ще одну авторитетну думку в минулому президента Фонду Карнегі М. Абрамовітца, яка звучить надзвичайно актуально не лише у світлі війни на Кавказі 2008 року, але й прямих і опосередкованих воєнних дій Росії проти України в 2014 – 2018 рр.: «Для того, щоб розв’язати сучасну кризу у відносинах з Росією, ми повинні – нарешті – визнати, що міфічний світ 90–х невідворотно пішов у минуле. Ми також повинні відмовитися від уявлення, ніби одних заяв США і НАТО достатньо, щоб російське море розступилося, чи то на Кавказі або в Центральній Азії. Почуття власної непогіршеності (Америку) в цьому випадку виникало з уявлення про те, ніби в світі встановилася однополюсність. Тобто, зруйнувавши Радянський Союз, ми здобули необмежену могутність і тепер можемо робити що хочемо, коли хочемо і де хочемо... Тобто, у нас тим самим з’явилося необмежене право вдиратися куди нам заманеться у будь-якому регіоні світу, тому що ми демократична країна, а наші моральні позиції непогіршені»¹¹.

Очевидно, глобальна причина позиції Кремля у конфліктах як з Грузією, так і з Україною полягає в тому, як зауважив політичний аналітик В. Горбач, що такий потужний міжнародний гравець, як Росія, почуває себе обділеним у сфері міжнародної політики, міжнародної безпеки, в тих результатах, яких досяг світ, починаючи з 1991 р. чи, може, навіть з 1989 р. – з часів урегулювання питання про єдність Німеччини¹². Зараз про цей період у російських ЗМІ і на високому політичному рівні РФ говорять як про «лихе 90–ые»: Захід, користуючись тимчасовою слабкістю Росії, нав’язав їй невідповідні міжнародні та безпекові умови виживання.

На нашу думку, приблизно в середині першого десятиліття XXI ст. Росія завершила своєрідну «геополітичну паузу» і перейшла до відновлення надпотужних міжнародних позицій. Свідченням цього став хоча б виступ В. Путіна на конференції з безпеки в Мюнхені (2007 р.) і тиск на НАТО з метою недопущення прийняття на Бухарестському саміті (2008 р.) Планів дій України та Грузії по членству в Альянсі. Взагалі в ході саміту НАТО в Бухаресті Російська Федерація по суті перекреслила принципи Основного Акту «Росія – НАТО», підписаного в 1997 р., згідно з яким Росія визнавала право будь-якої країни Європи самостійно забезпечувати свою

¹¹ М. Липман, *Статті і інтерв’ю*, Ежедневный журнал, 2008, 19 августа.

¹² *Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>. [дата доступу: 15.11.2018].*

безпеку, тобто вступати чи не вступати до тих чи інших оборонних союзів, а НАТО натомість гарантувало, що на території нових його членів не розміщуватиметься ядерна зброя.

Тому не дивно, що ситуації довкола Грузії 2008 р. та України 2014 р. стали новим свідченням своєрідного тлумачення Росією норм міжнародного права та своїх зобов'язань як у межах європейського безпекового виміру, так і глобального світового співтовариства. У цьому плані додамо, що кожному з великих міжнародних акторів сучасності не менш небезпечно вважати, що він може безкарно чинити порушення в галузі міжнародно–правових міждержавних відносин у ситуації, яка постійно змінюється в умовах розвитку інтеграційних процесів і глобалізації світу.

Слід звернути увагу і на той промовистий факт, що реальністю XXI ст. стала ситуація, коли напруга старих і нових конфліктів перевищує політичні й інституційні можливості міжнародного співтовариства чи окремих держав по їх вирішенню. У цьому сенсі війна на Кавказі розцінюється як серйозний виклик міжнародному співтовариству. Професор С. Ларрабі стверджує, що події на Кавказі показали явну обмеженість Заходу в плані механізмів впливу на регіон, де Росія має потужний стратегічний інтерес та перевагу у військовій силі¹³. Ще яскравіше все це проявилось в теперішній ситуації довкола України і відверто агресивних і протиправних у міжнародно–правовому аспекті кроків Кремля, у тому числі з використанням проросійської п'ятої колони і «подвійних стандартів» у тлумаченні норм міжнародного права у своїх інтересах і з власною вигодою.

Не можна оминати увагою і ще один важливий чинник, який зумовив агресивну експансіоністську поведінку Росії спочатку щодо Грузії, а потім й України. Йдеться про історичну обумовленість конфліктів в умовах розпаду і після розпаду імперій. Ці процеси супроводжуються складними проблемами територіальних розмежувань, психологічними потрясіннями, нестабільністю, напруженістю, пошуком національних ідентичностей тощо. Так було з розпадом Османської, Британської та інших імперій. Головний редактор журналу «Нью Йоркер», відомий американський журналіст Девід Ремник зазначив, що на початку 1990–х років у світі поширилася дивна ілюзія, що

¹³ С. Камінський, *Між Росією та Америкою: хто винен і що буде?*, День, 2008, 14 жовтня.

«розпад Радянського Союзу – напевне, останньої імперії на землі – стане винятком з історичної закономірності»¹⁴.

Український політолог В. Карасьов спробував пояснити причини конфлікту процесами пострадянського імперського синдрому. Відповідь на запитання «чому саме Грузія і Україна?», на його думку, треба шукати у певній диференціації пострадянського простору після «революції троянд» у Грузії, Помаранчевої революції в Україні (а тепер уже й Революції Гідності – прим. авт.) та формування постреволюційних режимів. Відносини з Російською Федерацією засвідчили, що Росія ніколи не погодиться на те, щоб на пострадянському просторі, на колишньому імперському просторі формувалися інші держави з іншими політичними моделями та з іншими геополітичними орієнтаціями. Весь сенс так званого цивілізованого розпаду Радянського Союзу полягав у тому, що всі країни одержують умовну державність, умовний суверенітет і не обиратимуть інші системи безпеки, інші геополітичні орієнтації, окрім російських. Ось на це погодилася тоді і російська еліта, і пострадянські еліти національних республік, які потім утворили нові незалежні держави.

Події 2003 р. у Грузії і 2004 р. в Україні спричинили розірвання цього пост–Біловезького консенсусу. Нові країни почали формувати нові державні системи, перейшовши з пост–Біловезького етапу умовної державності на інший етап, який В. Карасьов називає етапом створення націй, або етапом будівництва держав. Але, розпочавши цей новий етап свого державного будівництва, не просто державотворення, а конвертації пост–Біловезької державності в націю, і в державність, яка орієнтується на європейські принципи і має геополітичні орієнтації, пов'язані з євроатлантичною системою колективної безпеки, Грузія та Україна опинилися перед вибором: або створити асиметричні федерації, або перейти до дійсно консолідовано–національного буття. Тобто створити сильні нації або заморозити ту ситуацію, яку вони отримали внаслідок Біловезької угоди, розпаду Радянського Союзу і конфліктів у стані стагнації на початку 1990–х років. «Оце і є фундаментальне підґрунтя конфлікту, – підкреслює автор. – Грузія хоче перейти від стану малої імперії, якою вона є через відсутність консолідованої інтегрованої нації, і нарешті стати цією нацією, територіально цілісною,

¹⁴ М. Липман, *Американская пресса о событиях на Кавказе: газета не только коллективный агитатор*, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/media/78874.htm>, [дата доступу: 18.11.2018].

інтегрованою державою. Інакше вона так і залишиться у своєму замороженому малоімперському стані. Це використає Росія, яка розуміє, що формування нових, сильних, серйозних націй на постімперському просторі розмиває його, формує нові регіональні конфігурації, і, головне, що РФ ризикує втратити пояс напівдержав (сірих зон, буферних зон), які вона завжди розглядала як пояс безпеки»¹⁵.

Прогнозованість конфліктів на постімперському просторі підкреслив і політичний аналітик В. Горбач: «Коли радянська імперія відходила з колишніх республік, вона робила «закладки», – такі конфлікти для того, щоб геополітично впливати на них, щоб мати можливість тримати на цих територіях війська у вигляді миротворчих сил, щоб мати «больові точки» у новостворених країнах, на які можна тиснути, і вони вже рефлекторно реагуватимуть таким чином, як потрібно тому, хто тисне»¹⁶.

На наш погляд, і ми тут солідарні з точкою зору політтехнолога В. Бали¹⁷, події серпня 2008 року засвідчили, що Росія так і не змогла позбавитися «комплексу імперії». Щось подібне ми вже переживали, коли Кремль заявив претензії на свій ексклюзивний особливий вплив на країни «ближнього зарубіжжя», до яких було включено всі країни колишнього СРСР, в тому числі Україну. Не дивно, що цей «імперський комплекс» вийшов на чільне місце в 2014 році як своєрідна агресивна рефлексія на події в і довкола України – Європейська Революція, Революція Гідності, крах правлячого промосковського режиму В. Януковича, підписання Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом –, які загрожували остаточно вирвати Київ з–під впливу Москви.

Тим самим, як у глобальному вимірі, так і з точки зору сучасних російських владних центрів, проблема територіальності та кордонів набуває досить серйозного геополітичного значення. На початку другого терміну президентства В. Путіна (2004 р.) пріоритетними визнавалися ті напрямки східної політики Росії, які були пов'язані

¹⁵ Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>, [дата доступу: 15.11.2018].

¹⁶ Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>, [дата доступу: 15.11.2018].

¹⁷ Що ж насправді відбувається в Грузії, <http://blog.liga.net/user/bala/article/1912.aspx>, [дата доступу: 18.11.2018].

з країнами, територіально близькими до Росії або такими, що мали з нею спільні інтереси. До такої умовної групи належали Китай, Індія, Казахстан, Іран, Туреччина і, безумовно, Україна і Грузія. Зрозуміло, що кожна така держава займала й займає «своє» місце в російській політиці. Одні держави більше розглядаються Москвою в контексті викликів безпеці Росії (Країни Центральної Азії), інші – в плані перспектив отримання можливих економічних і політичних переваг (Китай, Казахстан). Водночас, усі вони в єдиному ланцюгу продовжують становити зону життєвих інтересів Росії. Російські політики й політологи намагаються сформулювати «концепцію розширеного тлумачення поняття «кордон»: російський кордон від Курил до Закавказзя і Криму видається їм не лише демаркаційною лінією, але й потенційною зоною російського впливу, здатною «подолати» офіційні рубежі»¹⁸.

У цій складній багатоходовій конкурентній грі Російської Федерації проти інших потужних міжнародних акторів – США, ЄС насамперед – надзвичайно великої ваги в сучасному світі набуває боротьба за енергоносії і, відповідно, за енерготранспортні коридори. Іншими словами – це велике питання конкуренції за транзитні магістралі енергоносіїв й транспортні коридори, у якій Україні та Кавказу відводяться дуже серйозні ставки з точки зору глобального виміру проблеми. Прагненням Росії є не тільки постачати власні енергоносії переважним чином до Європи та контролювати шляхи їх поставок (а значить отримувати прибутки від транзиту) але й перебрати на себе роль єдиного посередника в поставках газу та нафти з країн Каспію й Центральної Азії¹⁹. Помилково вважати, що конфліктність у відносинах між Росією і Заходом постала у зв'язку із конфліктом між сепаратистами і центральною владою на грузинській чи українській території та збройним втручанням Росії. Вона почала нагнітатися обома сторонами на тлі газових криз і політизації Кремлем енергетичного чинника у відносинах насамперед з Києвом. За будь-яких обставин Росія завжди шукатиме можливі ресурси для відновлення і посилення своєї енергетичної складової. У сенсі екстраполяції на проблему нашого дослідження це означає, що найближчим часом Східна Європа/Україна і Кавказ з його російсько–грузинським сегментом залишатимуться регіонами підвищеної конфліктогенності.

¹⁸ С. Лузянин, *Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.)*, Москва 2007, с.12 – 13.

¹⁹ В. Мартинюк, *Російсько–грузинський конфлікт: зміна тенденцій поставок енергоносіїв з Каспійського регіону*, Українська правда // pravda.com.ua/news/2008/9/19/81534.htm, [data dostępu: 18.11.2018].

Разом з тим, як підтверджують російсько–грузинська 2008 року та російсько–українська 2014 – 2018 рр. війни, Захід не готовий до прямого збройного конфлікту з Росією, зокрема як з позицій тісної співпраці з нею деяких провідних держав (насамперед це стосується Франції та ФРН), так і з психологічної точки зору. Однак пропозиція Москви відтворити багатополосність також деструктивна, оскільки базується на задалегідь конфліктних ідеях антиамериканізму, руйнування стратегічних відносин між США і Євросоюзом, внесення розколу в НАТО, забезпечення російського політичного домінування і контролю на пострадянському просторі. Насправді для російського керівництва вирішальними виглядають механізми поширення своїх впливів на пострадянському просторі чи забезпечення якомога потужнішого контролю у Східній Європі разом із стримуванням процесів подальшого розширення сфери західного впливу на Європейському континенті.

Проте історичний досвід показує, що жодна з попередніх міжнародних систем, базованих на спробах одностороннього домінування однієї наддержави чи, навпаки, багатополосного світу, не гарантувала ні стабільності, ні сталого миру. Тим часом у світовій політичній науці помітне наростання песимізму стосовно можливості бодай якоїсь консолідації міжнародної системи²⁰. Російсько–грузинський і російсько–український конфлікти не лише не додали оптимізму, але й призвели до зростання скептичних настроїв стосовно перспектив стабільності та безпеки сучасного і майбутнього світопорядку.

Грузія–2008 – Україна–2014: уроки для України

Збройний конфлікт на Південному Кавказі 2008 року та агресивна й анексіоністська політика Російської Федерації щодо України 2014 – 2018 рр. зі всією очевидністю показали, що Росія, відчуваючи останнім часом зростання своєї потужності, перш за все енергетичної та військової, хоче суттєво посилити власні позиції в координатах динамічної системи міжнародних відносин початку ХХІ століття. Це спричинило активізацію Росії на всіх напрямках і насамперед у сфері відновлення свого впливу над пострадянським простором. Шляхи і методи реалізації такої політики,

²⁰ Ф. Войтоловський, *Единство и разобщенность Запада: Идеологическое отражение в сознании элит США и Западной Европы трансформации политического миропорядка 1940–2000–е гг.*, Москва 2007.

зокрема силою зброї й визнання суверенітету Абхазії та Південної Осетії, анексії та включення Криму до складу Росії, підтримки незаконних сепаратистських угруповань на Сході України, можуть завести Москву в глухий кут, стати Пірровою перемогою в її стратегічному плані.

На думку політика і дипломата Ю. Щербака, в кінцевому підсумку відбулася матеріалізація й реалізація доктрини Путіна, політично–юридичною підставою чого є Косово. Саме Косово стало тим прецедентом, який використовується сьогодні для того, щоб на євразійському просторі утвердити нову модель ліквідації низки міжнародних домовленостей. Перемогла Realpolitik, коли йдеться про брутальне порушення домовленостей і державного суверенітету та руйнування всіх угод²¹.

Російсько–грузинський збройний конфлікт і анексіоністсько–загарбницька політика Росії щодо України повинні послужити серйозним уроком для української держави і суспільства.

По–перше, потрібно кардинально переглянути питання захисту власного існування: життя громадян України, суверенітету і територіальної цілісності держави. Вона повинна передусім розраховувати на власні сили, в тому числі ефективну економіку, дієву професійно підготовлену армію, дипломатичне та інформаційне забезпечення тощо.

По–друге, необхідно найрішучішим чином приділити увагу структурам і особам, дії яких можуть прямо загрожувати саботажем, шпигунством та диверсіями, а також тим інституціям (як місцевим, так й іноземним), хто вже зараз фінансує сепаратистську та іншу антидержавну діяльність в Україні.

По–третє, Україна не настільки багата держава, щоб підгодовувати на державних і виборних посадах своїм бюджетом своїх же ворогів. Насамперед мова йде про реальних і потенційних колаборантів з числа урядовців, держслужбовців і представників різних політичних партій.

По–четверте, українській владі слід нарешті розібратися з проблемою подвійного громадянства в Україні. Причому, це проблема не лише Криму, але й, зокрема, Чернівецької та Закарпатської областей. Цивілізована і водночас рішуча

²¹ *Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>, [дата доступу: 15.11.2018].*

практика політики надання громадянських прав існує, зокрема, в такій державі як Швейцарія, і їй варто було б повчитися.

По-п'яте, провідні українські політики повинні знайти в собі мужність і відповідальність об'єднуватися навколо національних інтересів хоча б так, як це роблять грузинські. Не зайвим буде згадати, що в 1917 – 1921 роках політики теж боролися за владу, але згодом внаслідок дій більшовиків, які вийшли переможцями в цій боротьбі, в результаті лише Голодомору було знищено майже 4 мільйони українців.

Потрібне насамперед згуртування еліт довкола загальнонаціональних інтересів, посилення безпекової складової в загальнодержавній концепції розвитку, визначення й відстоювання принципових пріоритетних зовнішньополітичних напрямків, значимих для всього суспільства та держави, і, що надзвичайно важливо, інформаційне забезпечення відповідного курсу в міжнародній політиці та відносинах із своїми державами-сусідами, в тому числі й з метою піднесення ролі іміджевої складової в зовнішній політиці.

Якщо ми надалі прагнемо не лише виправити недолугість у позиціонуванні держави на міжнародній арені, але й посилити позитивну складову нашого іміджу, то маємо насамперед усвідомити, що внутрішньополітичний чинник завжди відіграватиме важливу, а іноді й визначальну роль під час ухвалення зовнішньополітичних рішень. Апелювання до міжнародної спільноти заслуговує на повагу лише в разі власної спроможності захищатися. Це по-перше. По-друге, такий комплексний підхід повинен працювати на переконання наших зарубіжних партнерів у тому, що конкретні завдання їхньої країни можуть бути ефективніше вирішені саме в співробітництві з Україною. Нарешті, по-третє, тільки активна зовнішня політика на основі врахування національних пріоритетів і реальних можливостей Української держави в поєднанні зі зваженою консолідованою й ефективною внутрішньою політикою і прогнозованим прагматичним зовнішньополітичним курсом може забезпечити позитивний імідж і гідне місце Україні на міжнародній арені.

Висновки

Таким чином, регіональні та субрегіональні конфлікти, в тому числі «конфлікти низької та середньої інтенсивності» перетворилися в одну з рис міжнародних відносин після завершення «холодної війни», стали показовим чинником сучасного нового глобального порядку.

Характер зростання потенціалу Росії та нарощування нею військової могутності відбувається в тому числі з метою демонстрації сили та прагнення упокорення «свободолюбних» народів. «Кольорові революції» в Грузії й Україні Росія розцінила як своєрідний виклик. Вона діє з великодержавної позиції усунення «іншого», пошуку ворога, протистояння «ворожому» оточенню. Серпневий 2008 року конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України в 2014 – 2018 рр. стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір. При цьому Москва грубо знехтувала чинними нормами міжнародного права. Зокрема, у випадку з Україною це стосується недотримання положень Будапештського меморандуму 1994 року про гарантії ядерних держав, у тому числі Росії, територіальної цілісності та суверенітету України, а також Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року.

Мета Росії – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, але й зробити своєрідну заяву на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь у якості своєрідної реакції на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації – це виклик для ЄС і США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протиборстві з Росією. Відтак, існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу в прийнятті рішень, а також необхідність переглянути структурне та

функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародно-правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Не викликає сумніву, що при всій значимості для Москви успіхів у битві за Кавказ «українське питання» є ключовим у російській стратегії домінування на пострадянському просторі. При цьому очевидне чітке тактичне та стратегічне перспективне бачення і розуміння Росією того беззаперечного факту, що тільки досягнувши своїх цілей в Україні вона остаточно реалізує запропоновану її керівництвом «особливу модель» відносин із навколишнім світом. Фактично риторичним стало питання: чи буде Росія й надалі прагнути реалізувати свої імперські цілі методами примусу і сили, чи вона готова працювати всередині системи міжнародних відносин, яка зароджується, в якій цінуються співробітництво і консенсус?

БІБЛІОГРАФІЯ

Н. Адрианов, *Грузино–Юго–Осетинский конфликт: специфика политического урегулирования*: Автореферат дисс. канд. полит. наук, Нижний Новгород 2012.

А. Цыганок, *Война на Кавказе 2008: русский взгляд. Грузино–осетинская война 8–13 августа 2008 года*, 2–е изд., доп., Москва 2011.

С. Чарап, К.Вельт, Н.Силаев, *Проблемы безопасности на Южном Кавказе: российско–грузинские отношения и перспективы долгосрочного урегулирования грузино–абхазского и грузино–югоосетинского конфликтов*. Аналитические доклады Института международных исследований МГИМО (У) МИД России, Москва 2011, вып. 3(27).

А. Eberhardt, *Pięć lat od wojny w Gruzji. "To Rosja spowodowała ten konflikt"*, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/905914>, [дата доступу: 15.11.2018].

Фактор Северного Кавказа в контексте грузино–абхазского конфликта, Москва 2012.

R. Grodzki, *Wojna gruzińsko–rosyjska 2008. Przyczyny – przebieg – skutki*, Poznań 2009.

Т. Головченко, *Здобутки і втрати міжнародного статусу Російської Федерації внаслідок військових операцій у Південній Осетії та Абхазії (за публікаціями західних ЗМІ)*, [w:] Політологічний вісник, Київ 2008, вип. 36, с. 289 – 302.

Я. Гордин, Зачем России нужен был Кавказ? Иллюзии и реальность, Санкт-Петербург 2008.

М. де Хаас, *Российская военная реформа: успех или провал?* [в:] Индекс безопасности, Москва 2009, т. 17, №1 (96), с. 85 – 92.

К. Какачия, *Российско–грузинская пятидневная война: цена, которую предстоит заплатить и непредвиденные последствия* [w:] Центральная Азия и Кавказ, Москва 2009, №1 (61), с. 13 – 24.

Є. Камінський, *Між Росією та Америкою: хто винен і що буде?*, День, 2008, 14 жовтня.

А. Киридон, С.Троян, *Російсько–грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико–політологічний аналіз*, Київ–Рівне 2009.

М. Липман, *Американская пресса о событиях на Кавказе: газета не только коллективный агитатор*, <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/media/78874.htm>, [дата доступу: 18.11.2018].

М. Липман, *Статьи и интервью*, Ежедневный журнал, 2008, 19 августа.

С. Лузянин, *Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.)*, Москва 2007.

В. Мартинюк, *Російсько–грузинський конфлікт: зміна тенденцій поставок енергоносіїв з Каспійського регіону*, Українська правда, pravda.com.ua/news/2008/9/19/81534.htm, [дата доступу: 18.11.2018].

I. Matcharashvili, *Wojna rosyjsko–gruzińska. Wojna, które nie wstrząsnęła światem*, Oświęcim 2013

A. Micek, *Wojna gruzińsko–rosyjska z 2008 r.*, <http://www.militis.pl/1990/wojna–gruzinsko–rosyjska–z–2008–r–dp1>, [дата доступу: 15.11.2018].

О. Половко, *Проблема співвідношення політики та моралі (на прикладі російсько–грузинського конфлікту)*, [w:] Політологічний вісник, Київ 2008, вип. 36, с. 213 – 218.

Я. Потоцкий, *Кавказская квадратура*, <http://inosmi.ru/sngbaltia/20120112/182706388.html?id=182795412>, [дата доступу: 15.11.2018].

Российско–грузинские отношения: в поисках новых путей развития, <http://www.kavkaz–uzel.ru/articles/240382/>, [дата доступу: 15.11.2018].

Російсько–грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської: експертна дискусія. Національний інститут стратегічних досліджень, 14 серпня 2008 року, <http://www.niss.gov.ua/table/408008/index.htm>, [дата доступу: 15.11.2018].

Н. Силаев, А.Сушенцов, *Грузия после выборов и перспективы российско–грузинских отношений*, <http://www.regnum.ru/news/polit/1620583.html>, [дата доступу: 15.11.2018].

Системная история международных отношений, ред. А.Богатуров, Москва 2007, т. 1. *Стенограмма заседания Европейского клуба «Интеграция на постсоветском пространстве» 28 июня 2005 г.*, www.kreml.org, [дата доступу: 11.11.2018].

Що ж насправді відбувається в Грузії, <http://blog.liga.net/user/bala/article/1912.aspx>, [дата доступу: 18.11.2018].

Танки августа, ред. М.С. Барабанова, Москва 2009.

В поисках путей нормализации Российско–Грузинских отношений, руков. проекта К. Гоголашвили, Тбилиси 2014.

И. Василенко, *Геополитика современного мира*, Москва 2007.

Wojna z Rosją. Gen. Polko: „Wariant gruziński” jest bardzo realny, <http://niezalezna.pl/42225>, [дата доступу: 15.11.2018].

Ф. Войтоловский, *Единство и разобщенность Запада: Идеологическое отражение в сознании элит США и Западной Европы трансформации политического миропорядка 1940–2000–е гг.*, Москва 2007.

К. Затулин, А.Мигранян, *СНГ: начало или конец истории. К смене вех*, Независимая газета. Содружество, 1997, 26 марта.

РЕЗЮМЕ

Дезінтеграція та розпад Радянського Союзу і прагнення Російської Федерації як спадкоємиці СРСР повернути собі статус повноцінного наддержавного міжнародного актора визначило особливості генези та еволюції інтеграційних процесів на пострадянському просторі у контексті становлення нової – постбіполярної – системи міжнародних відносин. Пріоритетність для Росії геополітичної складової і активна реалізація концепції по формуванню альтернативного – євразійського – центру впливу

веде до розгляду Москвою пострадянського простору як зони своїх «легітимних» життєво важливих інтересів. Серпневий 2008 року конфлікт на Кавказі та «гібридна» війна проти України в 2014 – 2018 рр. стали віхами в боротьбі Росії за пострадянський простір і створили серйозну загрозу руйнації всієї системи міжнародних відносин.

АЛЛА КИРИДОН (akyrydon@ukr.net) – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

СЕРГІЙ ТРОЯН (kattis@ukr.net) – доктор габлітований, професор, Інститут соціології Жешувського університету; професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційногшо університету.

ВАЛЕРИЯН ДОЛИДЗЕ

Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства: на примере Грузии

Уникальность процессов демократизации в посткоммунистических странах определяет сложность их научного исследования в рамках традиционной транзитологии, представители которых изучали демократизацию как политические изменения в уже сформировавшихся социальных системах¹. Поэтому социально–классовые и экономические системы представляли константы политических изменений. В Европе они препятствовали успешной демократизации, где консолидация демократии произошла в результате ее адаптации к существующим социально–классовым и экономическим системам. Это случилось тогда, когда демократия перестала быть опасной для консерваторов². В отличие от Европы и других случаев демократизации, посткоммунистические демократизации являются частью более широкого процесса, который изменяет не только политическую систему, но также и экономику, социально–стратификационную систему, культуру и идеологию. Поэтому, как правильно отмечает Вайнштейн, было бы упрощением говорить, что процессы, происходящие в посткоммунистическом пространстве аналогичны поставторитарным изменениям в других регионах³. Их своеобразие определяется спецификой распада реального социализма, который мы называем декоммунизацией. Декоммунизация это длительный и сложный процесс исчезновения реального социализма, который происходит в результате его деинституционализации на основе широкого распространения антисистемных поведений и явлений во всех сферах функционирования общества. Она представляет тотальность взаимосвязанных

¹ см. S. Huntington, *The third wave democratization in the late twentieth century*, University of Oklahoma Press 1993; Д.Растоу, *Переходы к демократии: попытка динамической модели*, «Полис» 1996, №5; А. Пшеворский, *Переходы к демократии*, «Путь» 1993, №3 и др.

² см. G. Alexander, *The sources of democratic consolidation*, New York 2002.

³ Г. Вайнштейн, *Закономерности и проблемы посткоммунистических трансформаций*, с. 136 <http://pavroz.ru/files/vaishzakon.pdf> (09.06.2018).

антисистемных изменений в экономике, социально–стратификационной системе, идеологии, культуре и политике.

Демократизация посткоммунистического пространства является неотъемлемой частью декоммунизации. Она освободила этот процесс от политической системы, которая сдерживала её развитие и открыла путь процессу коренного изменения общества на основе новых фундаментальных принципов организации и функционирования. Демократизация предполагает не только разрушение, но и «долгий процесс социального строительства»⁴.

Декоммунизация и демократизация являются общей характеристикой всех бывших социалистических стран, без которых невозможно было выйти из коммунизма. Но степень их декоммунизаций была неодинаковой. Например, Молдову, Беларусь и Россию она затронула слабее, чем Грузию, породив их разницу в *past dependence*. Если в независимой Грузии компартия давно сошла с политической сцены, то в России КПРФ является одной из главных партий, в Молдове коммунисты были правящей партией, а в Беларуси в 2017 году получили 406 мест в местных Советах. На примере Грузии, где в процессе декоммунизации разные режимы поочередно сменяли друг друга, мы постарались исследовать взаимосвязь между декоммунизацией и изменениями политических режимов.

1. Латентная стадия декоммунизации.

Каждая смена власти в независимой Грузии углубляла декоммунизацию её общества. Этот процесс своими корнями глубоко уходит в советское прошлое этой страны, когда он проходил латентно и подготавливал смену всей политической системы Советской Грузии. Социально–экономическую базу его развития создавало расширение теневой экономики, которое имело не только экономическое, но и социально –политическое и идеологическое значение. Как отмечают Ковачек и Зентай, коммунизм был искаженной школой капитализма⁵.

⁴ L. Whitehead, *Democratization: theory and experience*, Oxford 2002 p.6.

⁵ *Capitalism from outside: economic cultures in Eastern Europe after 1989*. ed . J. Kovachs, V. Zentai, Budapest 2012, p. 3.

История Советской Грузии подтверждает эту мысль. В 60-е годы XX века, здесь, на основе частной инициативы, развивается подпольное предпринимательство, появляются неофициальные миллионеры. Парадигмальным случаем этого является деятельность братьев Лазишвили, которые подпольно производили предметы ширпотреба. В этот период создается производство на основе инвестирования частного капитала. Например, в Тбилиси, два парикмахера на свои средства построили парикмахерскую, которая уже после этого была поставлена на баланс министерства бытового обслуживания. Чтобы возместить свои затраты на строительство, они обслуживали своих клиентов по ценам выше, чем в прежнему кафе. Кроме того, парикмахеры через торговую сеть продавали одеколоны и другие товары, которыми их снабжало государство. Доходы от их реализации распределялись между ними и работниками торговли (интервью автора с одним из двух участников этой истории, 2012 год).

В теневой экономике коммунизма выделяются два вида деятельности. Одна, которая направлена на удовлетворение общественных потребностей, когда актер одновременно является предпринимателем, инвестором и организатором производства и другая, связанная с использованием служебного положения, в целях личного обогащения. Они были тесно переплетены между собой и разрушали экономическую, политическую, социальную и идеологическую основы социализма, формировали нигилистическое отношение к государству, подрывали государственную дисциплину, способствовали деинституционализации политической системы, которая потеряла способность системной социализации, в результате чего, теневая экономика получила общественную легитимацию. Она изменила ценностную систему и ценностные ориентации, а также стратификационную систему общества разделив его на две большие группы на основе разницы в источниках и размерах доходов, а также во власти и влиянии. Для одной основным источником доходов являлась теневая экономика и коррупция, а для другой работа в государственном или колхозно-кооперативном секторе, где они получали мизерную зарплату, на которую невозможно было обеспечить тот уровень жизни, который стал потребностью общества. Эти две группы различались также и по жизненным шансам и возможностям удовлетворения потребностей. Они были значительно выше у антисистемных групп связанных

с теневой экономикой и коррупцией, чем у тех, которые имели только легальные доходы. Поэтому добросовестный труд потерял ценность.

В этих условиях произошла коммерциализация общественных отношений, когда продавалось все – начиная с мест в вузах, и кончая государственными должностями. Развитие теневой экономики подорвало легитимность так называемого развитого социализма, обусловило распад советского общества в форме его криминализации, когда широко распространилась не только практика антисистемных поведений, но также криминальная «идеология», которая охватила даже такие сферы, как образование, науку и культуру. В этих условиях криминальные авторитеты превратились в уважаемых для общества людей и объекты подражания для молодежи.

Политическая система настолько глубоко срослась с теневой экономикой, что слово «коммунист» в немалой части общества стало ассоциироваться с коррупцией и обманом. Такая ситуация вызывала протест той части населения, которая имея только легальные доходы, не могла достичь того высокого общественного стандарта потребления, который установился в результате деятельности дисфункциональных групп. Но она ничего не могла изменить, так как была неорганизованной и сама политэкономическая система делала невозможной борьбу с антисистемным поведением⁶. Институты оказались беспомощными перед ними. В литературе существует мнение, что институты больше определяют историю, чем сами детерминируются ею⁷. Однако опыт деинституционализации реального социализма показывает, что это не всегда так. Судьбы институтов в конечном счете зависят от поведений, которые формируются историей. Это подтверждается процессом декоммунизации. Можно предположить, что институты доминируют над историей в условиях уже сформировавшихся обществ и широкого распространения системных поведений. В других случаях они являются продуктами истории.

⁶ подробнее см. В. Долидзе, *Бизнес и политическая система Грузии*, Тбилиси 2001, стр. 13.

⁷ *Democratic Consolidation in Eastern Europe*. Vol. I, Ed. J. Zielonka, Oxford. 2001, p. 458.

2. Переход декоммунизации в открытую стадию и результаты демократизации Советской Грузии.

Распад советского общества стал причиной нового курса правительства Горбачова, который называют ускорением, перестройкой и гласностью, целью которого было спасение социализма, но было уже поздно: процесс декоммунизации общества зашел так далеко, что остановить его уже стало невозможно. В сфере политики и общественного сознания декоммунизация принимает форму департизации, деидеологизации общества и усиления национализма. Компартия Грузии никогда не была такой многочисленной, как перед распадом СССР, но она уже не была союзом единомышленников и борцов за коммунистические идеалы. Коммунистическая идеология принимает ритуальный характер и ее место в обществе занимает национализм.

Этому способствовало:

- Отсутствие классовых противоречий, что благоприятствовало объединению общества вокруг общей национальной идеи.
- Повышение материального уровня его жизни, что давало возможность людям не думать о проблемах выживания и ориентироваться на идеи национальной независимости.
- Повышение общеобразовательного уровня населения, что способствовало освоению богатого культурно-исторического наследия Грузии и на этой основе развитию национальной гордости.
- Политика советской власти в сфере образования укрепляла национальную идентичность.
- В Грузии доминировали грузинские школы, где главными предметами были грузинский язык и литература, все предметы преподавались на грузинском языке.
- Возможность получения, как среднего, так и высшего образования на грузинском языке. Получение высшего образования на русском языке было ограниченным.

*Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства:
на примере Грузии*

- Богатый человеческий и культурный капитал, который сформировался уже в период советской власти.
- Историческое сознание общества, которое часто мистифицировало прошлое.
- Установление Советской власти в Грузии в результате вторжения Красной армии Советской России.

Национализм в Советской Грузии развивался латентно. В условиях гласности и перестройки он принимает открытую форму и получает политическое оформление в виде оппозиционных партий и движений. Либерализация советского режима, которая началась в условиях перестройки и гласности переходит в демократизацию, когда в результате объективных и конкурентных выборов, к власти приходит оппозиционный блок – «Круглый стол – свободная Грузия» во главе с бывшим диссидентом З. Гамсахурдия. В результате этого затормозилась демократизация и политический режим перешел на авторитарные рельсы развития. З. Гамсахурдия, используя свой авторитет, совершил первый государственный переворот в истории постсоветской Грузии, когда заставил коммунистов, которых поддерживало 25% электората, покинуть парламент. Авторитарный режим Гамсахурдия формировался в специфических условиях Грузии. Она малая, но многонациональная страна. Поэтому богатый культурный и человеческий капитал, в условиях усиления вторжения русского элемента в грузинском культурном пространстве, формировал у представителей этого народа острое чувство опасности утраты своей национальной идентичности, что создавало благоприятные идеологические условия для формирования личного режима Гамсахурдия.

В этом значительную роль сыграли также особенности политического сознания грузинского общества, которое воспринимало Россию как колонизатора. Грузия долгое время развивалась сперва в составе Российской империи, а потом в СССР, где Россия была не только создателем этой федеративной структуры, но и самой большой среди союзных республик, а русский являлся языком межнационального общения, что создавало привилегированные условия для его распространения. Нужно также отметить, что советизация Грузии произошла в результате вторжения интернациональной, но российской революционной армии, что в условиях гласности

и перестройки, воспринималось общественным сознанием как завоевание Грузии Россией.

В этих условиях формировалось недоверие к России как колонизатору, которая отождествлялась с СССР. Ситуацию еще больше обострила непродуманная политика центра, который не принимал во внимание особенности грузинской политической культуры, этнопсихологию грузин и ту идеологическую ситуацию, которая создалась в Грузии. Именно этим можно объяснить попытку отнять государственный статус у грузинского языка, что стало причиной массового протеста грузинской общественности, в результате чего правительство вынуждено было ретироваться. Приблизительно в это же время, в Грузии прошел слух, что правительство собиралось перевести преподавание в Тбилисском госуниверситете на русский язык. Все это еще больше усилило недоверие к СССР. Победе Гамсахурдия способствовала также правильная тактика его организации «Круглый стол – свободная Грузия», которая приняла участие в выборах назначенных коммунистами; бойкотирование выборов другой частью оппозиции и неспособность компартии вести политическую борьбу.

В условиях правления Гамсахурдия, углубляется декоммунизация общества и политики. Начинается декоммунизация государства. Изменяется его социально-экономический характер, Грузия перестает быть Советской республикой, изменяется её политический строй, компартия уходит из власти, декоммунизация превращается в десоветизацию – Советская власть прекратила свое существование. Несмотря на это, политические изменения глубоко не затронули экономику, которая оставалась интегрированной частью общесоюзной экономики. Поэтому Гамсахурдия принимает закон о переходном периоде, когда должны были формироваться экономические основы политической независимости. Но он не торопился с проведением приватизации, хотя начал процесс слома советского государства, который закончился уже при президенте М. Саакашвили.

3. Декоммунизация и либерализованный авторитаризм Э. Шеварднадзе.

После совершения государственного переворота и попыток установления контроля над СМИ и политической жизнью страны, начинается кризис легитимности Гамсахурдия, который заканчивается новым государственным переворотом и приходом

*Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства:
на примере Грузии*

к власти Э. Шеварднадзе. В отличие от случаев, которые описаны в транзитологической литературе, когда либерализация авторитаризма происходит в условиях одного правительства, целью которой является удержание власти элитой, в грузинском случае она произошла в результате неконституционной смены правительства, которая переросла в гражданскую войну. В результате насильственного свержения режима затормозился процесс демократизации и появился либерализованный авторитаризм. Можно выделить несколько причин падения правительства Гамсахурдиа:

- Противоречие между авторитарным вектором развития и демократизацией. Гамсахурдия старался восстановить политический контроль над обществом в условиях, когда государственная машина была в процессе разложения и настолько ослабла, что не могла гарантировать даже защиту общественного порядка. В условиях гласности и перестройки произошла политическая самоорганизация общества, которая оказывало отчаянное сопротивление концентрации власти в руках одного человека, а государству нехватало ресурсов для его подавления.
- Решающую роль в падении режима Гамсахурдиа сыграл раскол политической элиты, когда министр обороны Китовани и председатель совета министров Сигуа перешли на сторону оппозицию. В результате этого Гамсахурдия потерял поддержку вооруженных сил – Национальной гвардии.
- Оппозиция со стороны бывшей номенклатуры, которая лишилась власти и влияния.
- Ухудшение материального положения большинства населения, что значительно уменьшило социальную базу поддержки правительства.
- Существенное ослабление легитимности в результате попыток установления персоналистического режима.

Приход к власти Шеварднадзе был обеспечен поддержкой широкой коалиции, в которую входили разнообразные силы, имеющие противоречивые интересы и ментальность: бывшие диссиденты и бывшая номенклатура, научная и техническая интеллигенция, демократическая общественность, «красные» директора и немалая

часть рядовых граждан, материальные условия жизни которых резко ухудшилась и которая с надеждой смотрела на Э. Шеварднадзе, как опытного политика, который добился международного признания и уважения. В условиях ухудшения экономического положения страны, харизма Гамсахурдиа существенно ослабла, но у него еще оставалась значительная поддержка в обществе, что дало ему возможность начать гражданскую войну.

Во время правления Шеварднадзе резко углубляется декоммунизация Грузии. Радикально изменяется ее стратификационная система. Шеварднадзе проводит курс на создание грузинской буржуазии. Причиной этого является не только мировоззрение новой власти, но и практическая необходимость усиления ее позиций, которые оставались нестабильными. Поэтому Шеварднадзе нуждался в формировании широкой и стабильной социальной базы поддержки. Исходя из этой необходимости, он берет курс на создание предпринимательского класса, который экономически был бы привязан к его режиму. Для этого, видимо, активно использовалась растрата кредитных ресурсов национального банка Грузии, председатель которого Двалишвили, по официальной информации, застрелился в здании МВД во время допроса. Но общество в эту версию не поверило. Тогда пошли слухи о потерявшей черной тетради Двалишвили, в которую он якобы вносил имена всех получателей кредитов банка. Государство помогало частным лицам, особенно из близкого окружения Э. Шеварднадзе, получить иностранные кредиты, за возвращение которых ответственность брало на себя государство. В результате проведенной приватизации ведущей силой грузинской экономики стал частный сектор. Экономические изменения изменили классовую структуру постсоветской Грузии.

В условиях правления Шеварднадзе массовый характер принимают восходящие и нисходящие социальные перемещения. Политический статус и должность в государственных структурах превращаются в лифты восходящей социальной мобильности и в источники формирования нового общества. Можно найти параллели между разложением феодализма и социализма. Развитие капитализма начинается в условиях феодализма. Он постепенно распространялся в условиях политического господства феодализма, в результате чего произошла дефеодализация общества. Она проявлялась в разложении дворянства, одна часть которой теряла феодальный облик – активно участвовала в рыночных отношениях, изменила свои источники доходов,

*Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства:
на примере Грузии*

ценностные системы и ценностные ориентации, поведения. Аналогичный процесс можно наблюдать перед падением коммунизма в Грузии.

Декоммунизация общества предшествовала политическому краху коммунизма. Это выразилось не только в легитимации теневой экономики, но и в распаде номенклатуры (управленческого класса) и политической элиты, часть которой не только покрывала, но сама активно участвовала в теневой экономике. Номенклатура перестала верить в идеалы коммунизма. Образовательная система и семья в Грузии перестали играть роль коммунистической социализации. Массовое распространение получили несистемные поведения, глубоко зашла деинституционализация государственной власти, которая уже не могла защитить и проводить политические курсы в условиях пассивного сопротивления общества.

Дефеодализация по своим результатам существенно отличается от декоммунизации. Если в процессе дефеодализации в массовом масштабе появляются новые хозяйственные структуры, идеология и поведение, укрепление которых создавало структурные и идеологические основы нового общества, декоммунизация привела к загниванию и развитию антиобщественных явлений. Она не смогла создать структуру нового общества. Поэтому наследство декоммунизации стало препятствием в Грузии для формирования не только демократии, но и государства и общества. Это особенно четко проявилось при Шеварднадзе, когда деинституционализированная власть превратилась в один из источников формирования новой стратификационной системы, лифтом восходящего социального перемещения государственных служащих в социально-экономической структуре. Вследствие этого автономность государства от общества уменьшилась настолько, что она не могла защитить политические курсы и социальные интересы.

В условиях дефеодализации начинает развиваться новая социально-классовая структура, идеология, культура. В отличие от этого, декоммунизация означает распад старого общества, без формирования нового. Поэтому, в посткоммунистическом пространстве оно начинает развиваться в условиях нового политического режима. Например, при Шеварднадзе начинается строительство экономических, социально-структурных и политических основ нового общества. Эти процессы происходили одновременно, но между ними существовала строгая иерархия. Формирование новой стратификационной системы подчиняло себе как процесс формирования

и функционирования новых государственных институтов, так и экономических отношений.

Это было детерминировано особенностью политэкономической системы социализма, центром которого было государство. Административная и политическая власть использовалась в личных целях ее носителей, которые с их помощью повышали свои статусы в стратификационной системе, превращались в собственников капиталов и активными участниками частного бизнеса, являясь также лобистами ее интересов. Это подчиняло функционирование государственных структур частным интересам, что парализовало функционирование государственной власти, развитие ее институтов, становление государственности Грузии и укрепление государственной дисциплины.

В этих условиях коррупция стала не только тормозом социально-экономического развития Грузии, но и одним из значительных источников развития новых экономических и социально-классовых структур. На западе, формирование социально-классовой структуры опережало появление нового государства, в результате чего политическая система, которая появилась позже новой стратификационной системы, отражала уже сформировавшиеся социетальные интересы больших социальных групп.

В условиях формирования посткоммунистического капитализма, функционирование политической системы подчиняется интересам восходящей социальной мобильности отдельных политиков и государственных служащих. Шеварднадзе воздерживался от активной антикоррупционной политики, так как по его мнению, Грузия еще не была готова для ведения такой политики. При его правлении начинаются активные, интенсивные процессы социальных перемещений, на основе которых происходит формирование новой классовой структуры.

Шеварднадзе пришел к власти в результате государственного переворота и его социальная база была не настолько широкой и стабильной, чтобы он мог считать свою победу окончательной. В этих условиях, восходящие потоки социальной мобильности, которые часто выходили за рамки закона, способствовали стабилизации режима. Контроль над социальными лифтами обеспечивал правительству регулировать эти процессы и обеспечивать для себя безопасную социальную экологию. Взамен политической поддержки оно закрывало глаза на противозаконные действия как государственных чиновников и политиков, так и рядовых граждан, которые занимались

*Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства:
на примере Грузии*

бизнесом в обход законодательства. Шеварднадзе старался в условиях массовой нищеты, когда почти полностью прекратились воспроизводительные процессы, максимально смягчать тяжесть государства для общества, чтобы предотвратить социальный взрыв. Но польза от такой политики неодинаково распределялась в обществе.

Для большинства населения, которое осталось без работы или же получало мизерные зарплаты и пенсии, мелкий бизнес являлся средством не обогащения, а простого выживания. Чтобы получить средство для существования, они платили взятки чиновникам и в случае ужесточения государственного контроля, легко могли превратиться в источник социального взрыва. Но так как бизнес для них был средством существования, а не обогащения, он не мог привязать их к существующему режиму, хотя обеспечивал политическую пассивность этой группы. Поэтому теневая экономика при Шеварднадзе играла роль социального амортизатора, который защищал государство от социального взрыва. Полиция, прокуратура и госслужащие имели дополнительные доходы от теневой экономики, используя административную власть для защиты своих интересов. Нельзя сказать, что все высшие руководители были коррумпированы. Не был таким и Шеварднадзе, который еще в Советской Грузии потерпел поражение в борьбе с теневой экономикой. Он на своем опыте убедился, что в Грузии она была не столько криминальным, сколько историческим явлением, формой разрушения социализма и оценивал ее не как прокурор, а как историк. Кроме этого, он использовал теневую экономику и коррупцию для упрочения своей власти. Но за такое отношение к ним обществу приходилось платить слишком дорогую цену. Государство не могло собирать налоги и платить пенсии и зарплаты бюджетникам, усилилось имущественное неравенство, криминализация общества и политики. В этих условиях Шеварднадзе потерял свою харизму.

Шеварднадзе активно проводит курс на декоммунизацию общества и создание правового государства. Усиливается процесс слома старой государственной машины и создания новой. В результате этого архитектура грузинского государства приближается к западным образцам. В 1995 году принимается новая либеральная конституция, создается налоговая служба, конституционный суд, институт омбудсмена, начинается строительство грузинских ВС по натовским стандартам, реформа образования и т.д.

Особую роль в декоммунизации Грузии сыграл курс на либерализацию ее общества. При Шеварднадзе в стране начинает функционировать ряд иностранных фондов, которые финансируют неправительственные организации и гражданские инициативы. В результате их деятельности в обществе распространяются и усиливаются либеральные ценности. Если раньше общество объединял лозунг «Язык, отечество, вера», при Шеварднадзе он теряет свое значение. В это время в Грузии распространяются разные секты, усиливает свои позиции католическая церковь. Страна все больше отдаляется от своего коммунистического прошлого, но пережитки распада социализма еще очень сильны, что выражается в распространении коррупции и криминализации общества. Без их преодоления Грузия не смогла бы формироваться как государство.

При Шеварднадзе развивается свобода СМИ, успешно проводятся журналистские расследования, представители разных политических направлений свободно выражают свое мнение, усиливается телекомпания Рустави 2, которая сыграла существенную роль в т.н. «революции роз». Но свобода СМИ была слишком далека от западных стандартов, и журналистам часто приходилось преодолевать сопротивление представителей власти.

Политическая элита периода Шеварднадзе была неоднородной. Она представляла блок номенклатуры и «зеленых» во главе с З. Жвания. Движение «зеленых» в Грузии развивается в период гласности и перестройки.

После провозглашения независимости Грузии начинается его политическая маргинализация. При Шеварднадзе часть «зеленых» вступает в его партию Союз граждан, а их лидер З. Жвания становится председателем парламента. Этим Шеварднадзе создает проевропейский и демократический имидж Союза граждан, который вернул в политику бывшую советскую номенклатуру. Он превращает бывших «зеленых» во влиятельную политическую силу, которая успешно конкурирует с бывшей номенклатурой внутри этой партии.

При Шеварднадзе, в Грузии начинает развиваться практика фальсификации выборов, что в общественном мнении ассоциировалось с группой Жвания. В это же время, с целью получения финансов для правящей партии Союза граждан Грузии, появляется практика давления на бизнес.

4. Государственный переворот Саакашвили и конец декоммунизации.

Когда Шеварднадзе почти полностью потерял свою харизму и исчерпал максимально разрешенное конституцией количество президентских сроков, произошел раскол правящей элиты. Бывшие «зеленые» и выдвиженец Жвания, бывший лидер парламентского большинства М. Саакашвили, переходят в оппозицию. Раскол элиты во второй раз переводит Грузию на стадию демократизации. Существенно ослабленная правящая сила не смогла эффективно проконтролировать результаты парламентских выборов 2003 года. Поэтому правящая партия и главная оппозиция получили почти одинаковый процент голосов: проправительственный блок «За новую Грузию» – 21,32%, блок Саакашвили «Национальное движение» – 18,08% (История выборов в Грузии 1990–2010 стр.15) Эти цифры в основном точно отразили тогдашний расклад сил. В результате этого создавалась возможность перехода в неконсолидированную демократию. Но Саакашвили, который хотел независимо контролировать правительство, организует государственный переворот и начинается формирование персоналистского режима.

В результате этого, политический режим возвращается к авторитаризму. Саакашвили устанавливает жесткий контроль над СМИ, проводит репрессивную и антипрофсоюзную политику в сфере труда, принимает трудовой кодекс, который ограничивает права рабочих в пользу нанимателей, проводит агрессивную политику декоммунизации. Он старался опираться на молодежь. После переворота все госслужащие выше сорока лет освобождаются от занимаемой должности и на их место принимают молодых активистов национального движения. Правящая партия активно использовала скрытый патронаж для занятия должностей в государственных и частных структурах своими активистами. Вводится практика занятия должностей на конкурентной основе, что создавало видимость справедливости, так как невыгодные для правящей партии кадры, рассеивались с помощью собеседования. Парламент стал послушным инструментом в руках Саакашвили. После переворота началось массовое перераспределение частной собственности – бывших собственников заставляли дарить их государству.

Саакашвили выделяется своей агрессивной политикой в сфере декриминализации общества. Принимается специальный закон против криминальных авторитетов, которые вынуждены были покинуть Грузию. Одновременно с этим, шла

идеологическая борьба против криминального менталитета, предпринимались конкретные, практические меры для морального уничтожения криминальных авторитетов, искоренения их влияния. Энергичные меры были приняты против коррупции в низших и средних звеньях государственной бюрократии, что создавало видимость освобождения Грузии от коррупции, которая расцветала в высших эшелонах государственной власти, в результате чего лидеры национального движения превратились в состоятельных людей. Например, бывший министр обороны Д. Кезерашвили⁸. В период правления Саакашвили происходит институционализация государственной власти.

Этому способствовали:

- Существенное повышение зарплат государственным чиновникам, в котором особую роль сыграл миллиардер Б. Иванишвили.
- Искоренение коррупции в средних и низших звеньях бюрократии.
- Усиление государственной дисциплины.

Он создает работающую государственную машину, которая служит упрочению его личной власти. Одновременно с этим происходит превращение парламента в придаток личного правления Саакашвили. С помощью государственной машины он устанавливает жесткий контроль над обществом, в том числе и над неправительственными организациями, которые создавали видимость критики режима.

В результате институционализации государственной власти, ужесточается учет и контроль в государстве. Но эта политика вызвала сопротивление нищенствующего населения, которое занималось мелким бизнесом, мизерные доходы от которой едва хватало на проживание. В результате этого, по стране прошла волна столкновений между полицией и рыночными торговцами, среди которых были женщины и дети. Саакашвили до конца разрушил советскую государственную машину. Например, была распущена госавтоинспекция и создан полицейский патруль, который совмещает функции автоинспекции и борьбу с уличной преступностью; закончился перевод армии на стандарты НАТО, который начался еще при Шеварднадзе; модернизируется техника предоставления государственных сервисов населению (например, дома юстиции) и. т. Однако, несмотря на это, в целом, за исключением

⁸ подробнее см. Paul Rimple, Who owned Georgia: 2003-2012. 2012

*Декоммунизация и демократизация посткоммунистического пространства:
на примере Грузии*

патрульной полиции, функционирование правоохранительной системы этого периода нельзя считать эффективным. Ее работа не только не соответствовала стандартам правового государства, но и страдала от дефицита профессиональных кадров, в результате чего полиция и прокуратура не могли собирать достаточных доказательств и суд выносил приговоры под давлением прокуратуры и политиков.

Особенную роль в декоммунизации Грузии сыграла реформа образования, которая началась еще при Шеварднадзе, но в условиях правления Саакашвили проводилась энергичнее, в результате чего радикально изменилась образовательная система страны. Она почти полностью освободилась от коррупции, изменились ее организация и управление. Система образования стала ориентироваться на воспитание глобализаторов и социализацию молодежи на основе либеральных ценностей, но реформа не смогла решить такую существенную проблему, как качество преподавания, результатом которого стало массовое распространение частного репетиторства. Это объясняется тем, что она подчинялась политическим интересам М. Саакашвили, что существенно снижал ее эффективность. Незаконные и волонтаристские действия Саакашвили наталкнулись на активное сопротивление со стороны профессорско-преподавательского состава Тбилисского Государственного университета им. И. Джавахишвили (ТГУ). Полиция оккупировала университет, и было возбуждено уголовное дело против организаторов протеста. ТГУ всегда был центром оппозиции любого правительства еще со времен советской власти. Им он остается и в постсоветской Грузии. Поэтому Саакашвили старался полностью подчинить его своему контролю, но это ему до конца все же не удалось. В конце его правления начинает развиваться независимое студенческое движение на факультете социальных и политических наук этого университета.

При Саакашвили бизнес продолжает оставаться заложником политики и служит источником формирования политических финансов правящей элиты.

В процессе формирования персоналистского режима происходит ослабление харизмы Саакашвили. Суживается социальная база его правления, разные классы и слои населения объединяются в борьбе против его режима. 7 ноября 2007 года он дважды подавил с применением силы мирные многотысячные митинги в Тбилиси и объявил чрезвычайное положение. В тот же день его спецназ разгромил оппозиционную телекомпанию «Имеди», которая прекратила вещание на два месяца.

5. Падение режима Саакашвили и переход Грузии в неконсолидированную демократию.

Несмотря на систематическое применение силы, Саакашвили проигрывает парламентские выборы 2012 года, в результате чего произошла конституционная смена власти, и страна в третий раз перешла на стадию демократизации. Впервые в истории посткоммунистической Грузии бывшая правящая партия не только не распалась в результате выборов, а превратилась в парламентскую оппозицию, контролирующая сильнейшую телекомпанию Грузии Рустави 2. Этому во многом способствовала политика демократизации нового правительства, которая проводила политику коабитации с партией Саакашвили «Единое национальное движение». Изменилась стратегическая ситуация в стране, началась рутинизация политики, с политической сцены исчез харизматический лидер, ослаб потенциал для его появления, начался процесс деперсонализации политики.

Но несмотря на это, институциональные основы демократии, которые должны обеспечить политическую организацию общества в автономном от власти режиме, остаются слабыми, что не исключает возможность возврата к авторитаризму, несмотря на существование демократического правового пространства и демократического дизайна государства. Основу неконсолидированной демократии в Грузии создает беспомощный организационный плюрализм.

БИБЛИОГРАФИЯ

Г. Вайнштайн, Закономерности и проблемы посткоммунистических трансформаций <http://www.pavroz.ru/files/vaishzakon.pdf>, [08.06.2018].

В. Долидзе, Бизнес и политическая система Грузии, Тбилиси 2001.

История выборов в Грузии : 1990–2010 history.cesko-ge/PDF/1990%20-%20Geo.pdf, [09.06.2018].

А. Пшеровский, Переходы к демократии, «Путь», 1993, №3.

Д. Растроу, Переходы к демократизации: попытка динамической модели, «Полис», 1996 №5.

G. Alexander, The sources of democratic consolidation, N.Y. 2002.

Capitalism from outside?: economic cultures in Eastern Europe after 1989, ed. J. Kovachs, V. Zentai, Central University Press, 2012.

Democratic Consolidation in Eastern Europe, vol., I, ed. J. Zielonka, Oxford 2011.

S. Huntington, The third wave democratization in the late twentieth century, University of Oklahoma Press 1993.

L. Whitehead, Democratization: theory and experience, Oxford 2002.

Who owned Georgia. 2003– 2012. P. Rimple, Transparency International Georgia. 2012 http://www.transparency.ge/sites/default/files/post_attachments/Who%20Owned%20Georgia%20English.pdf, [08.06.2018].

РЕЗЮМЕ

В статье на основе системного подхода и на примере Грузии рассматривается взаимосвязь между демократизацией и декоммунизацией. Особенности посткоммунистических демократизаций во многом определяются способом распада реального социализма – декоммунизацией. Декоммунизация – социетальный процесс, который охватывает экономику, социально–стратификационную систему, идеологию, культуру и политику. Она имеет латентную и открытую стадии. Латентная стадия проходит в условиях реального социализма на основе массового распространения теневой экономики. В период гласности и перестройки, в результате демократизации СССР, она переходит в открытую стадию, принимает легальную политическую форму и приводит к власти З. Гамсахурдия. В результате этого Грузия переходит на авторитарный вектор развития. До 2012 года она функционировала в основном в авторитарном режиме, который прерывался кратковременной демократизацией. С приходом к власти избирательного блока «Грузинская мечта – демократическая Грузия», Грузия переходит на стадию неконсолидированной демократии.

ВАЛЕРИЯН ДОЛИДЗЕ (dolidze2011@gmail.com) – доктор исторических наук, доцент кафедры политических наук. Факультет гуманитарных и политических наук Тбилисского университета имени Ивана Джавахишвили.

VAKHTANG MAISAIA

**The Caucasus Geopolitical Identification
and Georgia's Foreign and Security Policy Implication
for Reinforcing Regional Stability**

The Georgian society being swept with internal political problematic has been downplaying foreign policy issues that once upon a time used to be omnipotent and vital. Only two real issues from this substance at time being are matters: NATO integration policy and EU membership strategy. Rest is less importance and all other international political events are directly viewed in line with so-called "global foreign policy implications" driving toward Western community geopolitics (European and Euro-Atlantic spaces) and being "lost" in regional geopolitical game – mainly in aegis of the Caucasus region. The word "geopolitics" has been lost in contemporary Georgian political lexicon and no any politicians or public sector representatives are taking seriously what is occurring around Georgia at present time. However, "lost in politics" (some kind abbreviation and similarity to famous Hollywood movie "Lost in translation") the term "geopolitics" is really matters and very soon could cause very serious challenges and could harm to concrete national interests of Georgia. In that regard, at least, issue of territorial integrity and international recognition process of break-away republics of Abkhazia and South Ossetia are those ones which are going to be very hot and soon responsive. The foreign policy orientation is still irreversible and still pending on NATO and EU membership. Nevertheless global geopolitical problems, like civil war in Syria, Russia-US stalemate over strategic armament issues, Islamic radical group rising in South Asia, realization of geoeconomic projects (like "South Stream" gas pipeline), "great power" clashes for influence over Arctic zone, "Iranian dossier on nuclear weapon", etc. Some of them are truly linked to the Georgian regional geopolitical code development and are to be troublesome in nearest future.

Caucasus Geopolitics in 21st Century and Regional Security Complexity: Historic Review

Caucasus region where has a location connecting the North to the South and the East to the West has had strategic significant and kept it on throughout history, thanks to its location. Moreover, this region that was occupied in each term of history is a frontier area separating Europe from Asia. It has also military importance because all military operations have been led over Caucasus region¹. Besides, the Caucasus that is connecting Anatolia, Europe and Central Asia to Middle East has a location to be able to control Caspian Sea and Hint Ocean from North². On the other hand, it also takes part on the margin of water corridor that is arisen from internal seas such as Mediterranean, Marmara Sea, Black sea and Sea of Azov (Welcome to Circassian.us). Hence, Caucasus has an opportunity to reach inside of Europe and Asia by sea³.

“In the other side, the Caucasus integration has a political stage history as well. The Caucasus underwent according to its conquering powers plans over it. The region had experienced six stages for integration into its political stage. The first stage occurred between 1555 and 1801 years when it was occupied and shared between two Islamic empires that are Persian and Ottoman Empires. The region came under ‘Islamic integration’ after 1555 peace agreement in Amasya. The second stage of the integration was “Russification” from roughly 1801–1878. At the second part of 18th century Russia expanded into the Caucasus until the 19th century. The third stage of Integration could be called “consolidation”. Russia solidified its hold over the Caucasus by creating the Caucasus Military District, and the Kutaisi and Tbilisi governorates, ruled by Count Vorontsov, under the principle of the “power vertical” integration model. The fourth Stage of integration took place at a moment of disintegration of the Tsarist model. “Independent” integration took place between 1917–1922. In that period in parallel conditions two integration projects were taking shape; the Transcaucasia United Parliamentary Republic in the South Caucasus, and in the North Caucasus the “North Caucasus Mountainous People Republic.” Both projects premature attempts at political integration in the Caucasus space, owing to the onset of the Bolshevik revolution and of the

¹ S. Yanar „*Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık”, Turkey, 2002, p. 1–2.

² H. Kantarci „*Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık”, Turkey, 2006, p.6.

³ Ibid.

Russian Civil War. The fifth Stage of integration is certainly Sovietization, which ended in 1991. Due to the Sovietization the North and South Caucasus spaces were integrated into the Transcaucasia Soviet Socialist Federation Republic which became one of the founding member of the USSR on 30th December 1922. In Stalin's period the Caucasus integration model was mitigated by more direct subservience to Moscow. The sixth and final stage of integration began with the fall of the USSR, and pursues an independent path to regional peace⁴.

Caucasus region is a passage point since it provides to be transportation of oils from Caspian Region and Central Asia to the west. So that, it is an entry point to Central Asia in the meaning of geostrategic as well as new identification in case of Caucasus-Caspian and its energy resources to be delivered to international markets⁵. In addition to this, the Caucasus region had been dominated a couple of powers for centuries. For instance from history, Persian and Ottoman had dominated over the Caucasus during 16th-through 18th centuries. Later, Russian domination had emerged over the region from the first quarter of the 19th century through the early 20th century⁶.

Russian dominance on the region is still maintaining since tsarist Russia has won several battle against the main regional powers that are Iranian shahs and Ottoman sultans. Moreover, Russia underlines its situation in the region for the West that "the West must understand that Russia remains the major power in the area and will not accept a Yugoslavian resolution"⁷. Russia shows that it will not give up to gain its interest from the region because of the region's geostrategic signification and Russian near abroad policy. Even, Russia established the Commonwealth of Independence States (CIS) within Ukraine and Belarus after the collapse of USSR in December 1991. Thus, it has declared to reestablish practical cooperation between former soviet republics⁸.

Great Silk Road started to function in the 2nd century B.C. this route connected China to the Western countries. One branch of this route crossing the Caspian Sea was connected

⁴ V. Maisaia „The Caucasus Role in Peaceful Co-existence: The Caucasus Geostrata”, in E. M. Felberbauer, F. Labarre, & G. Niculescu (Eds.), *Apprehending Shifts in Status Over Time: The Quest for Strategic Patience in the South Caucasus*, Vienna: Republic of Austria / Federal Ministry of Defence and Sports, pp.77-78.

⁵ V. Maisaia „The Caucasus-Caspian Regional and Energy Security Agendas – Past, Contemporary and Future Geopolitics: View from Georgia”, second edition, IREX, Brussels, pp.20-21.

⁶ S. Markedonov „The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests”, in „Caucasus International”#2(3), Baku, Azerbaijan, 2012, pp.57-76.

⁷ P. Garton „Georgia: Pawn In The Great Game”, Pluto Press, Londodn/New York, 2010, pp.66.

⁸ Ibid.

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

with the Caucasus, passed through Georgia and from Phasis (Poti) by the Black Sea reached Byzantium and Rome⁹.

Georgia's Presidents and Caucasus Foreign Policy Implications

After the collapse of USSR in 1991, Georgia taken its independence from Soviet Union in April 9, 1991. Georgia that has an importance location in the Caucasus region is "bounded by Russia in the North, Turkey in the Southwest, Armenia in the Southeast, Azerbaijan in the East and Black Sea on the West. It is separated from Russia by the Greater Caucasus mountain chain, with the highest point being Mount Shkhara at more than 17.000 feet"¹⁰.

Georgia has a short history as an independence state after the fall of USSR. Since Georgia took its independence, it has been a complex and trouble past. At the same time, it is reality that it is a weak and small country. It has a difficult neighborhood position with Iran, Russia and Turkey which are nervous about each other's activities in the South Caucasus¹¹. In the fact that Georgia has a long history in the world. However, it was intervened by then powers. For instance, it was devastated and divided by the Mongol invasion in the 13th century. On the other side, it has been an arena between Ottoman Empire and Persia which were in a competition to ensure a sphere of influence for themselves over Georgian territory in 16th century. So, the west of Georgia was controlled by Ottoman Empire and the east of Georgia was controlled by Iran. In 1801, while Georgia was a kingdom, Emperor Alexander I of Russia unilaterally abolished and annexed this Georgian Kingdom to Russian Empire¹².

Georgia had a series of problems after independence. Weak and powerless state structure of Georgia was on the top of the most important issues which caused state to face a fragmented Georgia issue and separatists and ethnic group in its territory¹³. As

⁹ R. Asatiani "Caucasus and Georgian Economy: Past, Present, Prospects Caucasus and Georgian Economy: Past, Present, Prospects", in journal *"The Caucasus Region: Economic and Political Developments"* edited by B.C. Ryan, Nova Science Publisher, Inc., New York, 2011, pp.193–207.

¹⁰ M. Kaeter „*Nations in Transition: The Caucasian Republics*”, Facts on File, Inc., New York, 2004, p.9.

¹¹ S. N. MacFarlane „*Georgia: National Security Concept versus National Security*”, Center for Social Sciences, Tbilisi, 2012.

¹² H. Peimani „*Conflict And Security In Central Asia And The Caucasus*”, California: ABC–CLIO, LLC., 2009, p.23.

¹³ E. Burke „Georgia Fragmented, 1990–2003” in journal „*THE POLITICS OF ETHNIC SEPARATISM IN RUSSIA AND GEORGIA*” edited by J.A.George, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 2009, pp.95–143.

a result of this, Georgia had multi-ethnicities after the independence as the Caucasus region has. And there are more than 100 ethnic groups, including large groups of Armenians, Russians, Azerbaijani, Abkhaz, Ossetians and Adjarians who are ethnically Georgians, in 5 million Georgia population. So that, it experienced difficult transition period after taking its freedom from Soviet Unions¹⁴.

In following years, Georgia lived in hard conditions because of conflicts deriving from ethnic and separatists groups. The newly independent states which took their own independence after cold war have been focal points of strategic and geopolitical struggles because of ethnic issues in international relations. Especially, the South Caucasus and Georgia in the South Caucasus had to face important ethnic and separatist issues arising from regions where Abkhazian, Ossetian, Azeri and Armenian minorities live and Adjara region. All these regions takes place on the borderlands¹⁵. This issues were unfortunately irreversible problems for both Georgia's future and foreign and security policy. Especially, Russian federation after the fall of USSR was main actor in most of Georgian internal and external issues.

In Georgia, while political and religious groups were making their impressions understand, two regions, Abkhazia and South Ossetia, were demanding their independence in the Caucasus¹⁶. One reason of this rebellion movements was Georgian nationalist movements and policies over the ethnic minorities in the early years of independence of Georgia. Georgian nationalism made separatists regions provoked to gain their own independency willing¹⁷. So, government misled Georgian domestic policy over the minorities in the first years of independence Georgia. On the other side, Georgia was not recognized as an independence state to end of 1991 and was not accepted to United Nations to 1992 but despite of the matter obtained full-pledge international recognition by the international society¹⁸.

Georgia faced a number of crises in point of economic transition, setting a rule of law, creating civil society and democratic political culture as many post-Soviet states did after independence. Especially, it was in a struggle or fight with three regions including Abkhazia,

¹⁴ Kaeter, op.cit., p.14.

¹⁵ G. Ozkan „Gurcistan'da Yeni Yonetim, Etnik Ayrilikci Bolgeler ve Guvenlik {New Government in Georgia, Ethnic Separatist Regions and Security}” in journal „Orta Asya ve Kafkasya'da Guc Politikasi {Power Policy in Central Asia and The Caucasus}” edited by M.T. Demitrepe, Ankara, Turkey, 2008, pp.211-248.

¹⁶ Kaeter, op.cit, p.18.

¹⁷ Burke, op.cit.,pp.95-143.

¹⁸ V. Maisaia “Georgia's Foreign Policy Priorities and Determinants after Cold War (1991-2004)”, monograph in Georgian, Sukhishvili Teaching University, Tbilisi, 2013, pp.53-56.

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

South Ossetia and Adjara. Abkhazia and South Ossetia remains their struggle with Georgia to be independence¹⁹. During Zhviad Gamsakhurdia period, Georgian nationalism propaganda spread in whole country. According to this propaganda or policy, ‘citizen rights of minorities which are not ethnic Georgian shouldn’t be recognized by government²⁰. Gamsakhurdia who is accused to be authoritarian president by opposition leaders had to flee Chechnya after a Coup D’état in 1992²¹.

President Eduard Shevardnadze has been acting chairperson of state council on September in 1992 after the coup d’état. Next year, he was elected president of Georgia. In comparison with Gamsakhurdia, Shevardnadze rejected nationalist and racist policies as a pragmatist leader of Georgia. Even though he attempted to solve ethnic conflicts, he caused Russian peace troops and military bases to be established in Georgia²². So that, Georgian foreign policy was related to balancing and bandwagoning with Russia between 1992 and 2003. Especially, Abkhazia war which was a humiliating defeat for Georgia forced Georgian government to integrate Georgia into Commonwealth Independence States (CIS) and to let Russian bases in Georgia (Sayin & Modebadze, 2014).

On the other hand, Shevardnadze established close relations with the United States, which he perceived as a counterbalance to the Russian influence in Transcaucasia by using his former contacts in the diplomatic world. Georgia soon became a major recipient of U.S. foreign and military aid. It joined the Council of Europe, the World Trade Organization, and NATO’s Partnership for Peace Program and even declared its goal of joining NATO and the EU. One of Shevardnadze’s major achievements was the establishment of Georgia as a transit route for the export of the Caspian region’s oil and gas, particularly Azerbaijan’s, to the European markets (Peimani, Conflict and Security In Central Asia And The Caucasus, 2009)²³.

In other words, Shevardnadze government started to lead Georgian foreign policy toward the west after being forced to join CIS. Georgia tried to descent relations with Russian federations and it withdrew from Collective Security Treaty Organization (CSTO), CIS-affiliated security pact, in 1999. In following year, Shevardnadze declared Georgian

¹⁹ Burke, op.cit., pp. 95–143.

²⁰ Ozkan, op.cit., pp. 211–248.

²¹ V. Maisaia, monograph in Georgian, op.cit., p. 35.

²² Ozkan, op.cit., pp. 211–248.

²³ Pemani, op.cit., pp. 36–38.

ambitions to join North Atlantic Treaty Organization (NATO) and applied to NATO for membership of NATO in 2002 by declaring this desire. This developments provided Georgia to establish good relations with the West, especially USA. For instance, it has sent 200 soldier to Iraq for war in 2003²⁴.

As a natural result of relations desire with the West against Russian aggression, Georgia has been members of a series of international organizations such as World Trade Organization, the International Monetary Fund (IMF), the World Bank (WB), GUAM that is Organization for Democracy and Economic Development, the Council of Europe, Black Sea Economic Cooperation (BSEC), Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)²⁵.

Georgian domestic issues have usually been problem for its security and foreign policy issue such as the conflicts in two separatist regions and Pankisi Gorge region. Abkhazia and South Ossetia region supported to maintain the Union within Moscow after the dissolution of Soviet Union²⁶. On the other side, during the second Chechnya war of Russia, thousands of Chechen refugee fled to Pankisi Gorge region of Georgia. They settled within some other armed fighters in Pankisi Gorge. Naturally, this situation escalated the issues between Georgia and Russia. Specifically, when Putin has threatened Georgia by sending military troops to Pankisi Gorge, and USA started also its relations with Georgia and Russia's military air jets bombed the gorge and according to than Georgian government was at disrupting preparations for crucial military exercises begun in lawless Pankisi Gorge²⁷.

Within the dissolution of Soviet Union, Georgia had to face issues with regard to economic, rule of law, politics, democracy and especially ethnic conflicts as other republics did. Later, these issues affected the Georgian security and foreign policy as all Caucasus was affected. To 2003, Shevardnadze government failed to solve ethnic conflicts and corruptions. So that, "Georgia received less financial support and assistance from foreign countries and

²⁴ P. Garton, *op.cit.*, p.80.

²⁵ V. Modebadze „Georgia's Pro-Wesern Path: Analysis of The Georgian Foreign Policy In The Post-Soviet Period" in journal „*Abant Izzet Baysal University Social Sciences Institute*"#14(1), edited by F.M. Sayin, Turkey, 2014, pp.339-353.

²⁶ Burke, *op.cit.*, 95-143.

²⁷ Gregorie Feifer „Caucasus: Tensions Between Russia, Georgia Mount Over Pankisi Operations", Prague, 2002, <https://www.rferl.org/a/1100620.html>, [August 26, 2002].

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

international organizations, for instance, IMF suspended aid to Georgia in 2002 and refused to give Shevardnadze's regime any loans²⁸.

On January, 2004, Mikhail Saakashvili was elected president of Georgia. His propaganda was generally about economic developments and preventing crime in the country. So that, he supposedly started to carry out effective social and political reforms that at the end led toward installation of hard authoritarian regime style of governance. The government at initial stage of coming to power with effort of then incumbent Prime-minister of Georgia Zurab Zhvania, who was killed in February 2005²⁹, had focused on fixing bureaucracy, getting rid of corruption and stagnation. Georgia started to accelerate foreign policy toward integration NATO and officially declared Georgian intention to join NATO in 2008.

On the other hand, Georgia has been separatist groups in three regions including Abkhazia, South Ossetia and Adjara since it was independence. Therefore, Saakashvili concentrated on restoring territorial integrity of Georgia. However, he was also unsuccessful to solve this issue except for Adjara region. Later, a war was started between Georgia and Russia in August 2008 (Sayin & Modebadze, 2014)³⁰. In the fact that, "Georgian suspicions of Russia's imperial ambitions were reinforced by the 2008 war. Russia is now considered an occupier, not just a threatening neighbor. But statements from both the Shevardnadze and Ivanishvili administrations suggest Georgian elite views of Russia are not only characterized by fear, but by long-standing historical connections and a practical recognition of Russian power (Jones & Kakhishvili, 2013).³¹" On the other side, this war caused Russian army to enter into Georgian, destroy naval and air bases and occupy Georgian territory. Russia recognized occupied regions of Georgia, Abkhazia and South Ossetia, as an independent states after the war. As a result of this war, Georgia broke off all diplomatic relations with Russia. Moreover, the Georgian government withdrew from membership of CIS in 2009). In the fact that, Georgia seen that it doesn't have enough power to keep its territorial integrity out any aggression of Russia. Hence, it needs to set military alliances up with anyone after the

²⁸V. Modebadze, op.cit., p.346.

²⁹ Interview with Georgian renowned producer Eldar Shengelaia "It Was Clear from Beginning that Zhvania was Killed", "Georgian Journal", Tbilisi, August, <https://www.georgianjournal.ge/politics/24294-it-was-clear-from-the-beginning-that-zhvanias-was-killed.html>, [01 August, 2013].

³⁰ V. Modebadze, op.cit., p.348.

³¹ S. Jones and L. Kakhishvili „The Interregnum: Georgian Foreign Policy From Independence to The Rose Revolution” in publication „*Georgian Foreign Policy the Quest for Sustainable Security*” edited K. Kakachia, Konrad-Adenauer Stiftung, Tbilisi, 2013, pp.13–40.

war³². And, “Russian military presence in the occupied Georgian territories is regarded as the major threat to the national security of Georgia. Despite all these increased threats to national security of Georgia, Russian government could not change the foreign policy orientation of Georgia and forcibly return country to the Russian political orbit. Russian military aggression could not alter Georgia’s pro-Western course. The Establishment of the NATO-Georgia Commission after the 2008 August War and the beginning of implementation of the Annual National Plan, as well as the inauguration of a NATO Liaison Office in Georgia in 2010, gave new impetus to NATO-Georgia relations. The North Atlantic Treaty Organization’s representation in Georgia reflects special relations between Georgia and NATO and expresses alliance’s support to Georgia’s Euro-Atlantic integration, its sovereignty and territorial integrity³³.

Even though Georgia tries to integrate into the Euro-Atlantic organizations, Moscow declared that “Moscow will not withdraw its troops from Georgia’s provinces, and that neither US nor the EU are making any real demands on Russia or putting pressure it to withdraw those forces and return to the status quo ante”³⁴. In fact that, it is understood from this sentence that Russia wants Georgia to descent relations with the pro-Western organizations, and it believes that they are not enough to affect Russian behaviors in its foreign policy.

The fact that, Georgia has a strong card that affects Russian foreign policy. Russia has gained nothing by escalating conflict with Georgia. Because Georgia’s card is about its capability as a WTO member to veto Russia’s entry into WTO³⁵.

While Saakashvili was a president of Georgia, the power passed peacefully from Saakashvili to new coalition government within 2012 parliamentary elections. And, new government has declared the improvement of relations with Russia as one of its foreign policy priorities. At the same time, it will carry out pro-west foreign policy of Georgia³⁶. “After the 2012 election, some experts on Georgia-Russia relations considered that Georgian foreign policy will change from pro-west to pro-Russia. However, they were wrong because Georgia

³² G. Khelashvili „*Georgia's Foreign Policy Impasse: Is Consensus Crumbling?*”, PONARS Eurasia, Tbilisi, 2011.

³³ National Security Concept of Georgia, 2011, <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>, pp.16-17.

³⁴ S. Blank „Georgia's Precarious Security” in journal „Caucasus International”#1, Baku, Azerbaijan, 2011, pp.117-131.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

maintained its foreign policy relations with the European Union and NATO. In other words, 'Georgia's foreign policy priorities included the integration into the EU and NATO. For these priorities, Georgia will maintained to try to build and strengthen democratic institutions; to establish a governance system based on the principle of the rule of law and supremacy of human rights; and to ensure the irreversibility of sustainable economic development. So that, Georgia will not prefer to join such international organizations, whose policies contradict these priorities'³⁷.

**Georgia Security and Foreign Policy Conceptual Documents
and Caucasus Geopolitical Identity**

Georgia's security and foreign policy is important also for the Caucasus region because of strategic importance of Georgia. Hence, there are two powers in competition for the Caucasus. These powers are called the West and Russia in the Caucasus, therefore, global economic forces and regional environment shape the Georgian foreign policy. Georgian governments have faced some issues which influence Georgian foreign policy as a powerful force. These are nation building, state building and democracy building³⁸.

Georgian foreign policy investigates some subjects including the economy, political culture, national minorities, public opinion, institutional structures and leadership in Georgia. Especially, economy is important indicator that affecting foreign policy. It determines its ability to address its own internal vulnerabilities, economic security for its citizens, and social services, such as health, environmental and pension supports. Georgia's internal social and political crises were intimately connected with failed economic policies and had dramatic impacts on its ability to pursue foreign policy goals³⁹. For instance, the NATO and the EU are interested in economically successful democracy because Georgia should integrated into similar institutions, interests and values with the West⁴⁰.

Georgia has some institutions or structures for security and foreign policy for state. And National Security Council (NSC) is one of them which was established in 1996. This

³⁷ V. Modebadze, op.ict., pp. 353–354.

³⁸ Jones and Kakhishvili, op. cit., pp.13–40.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Special Edition „*Georgia's Security Challenges And Policy Recommendations*“, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2012.

council includes the prime minister, foreign, interior, finance and defense ministers as permanent members of the council. The Council, crucially for foreign policy, 'proposes draft legal acts in the spheres of defense, national security, and law enforcement, and composes relevant directives for the President of Georgia on responses to contemporary threats and challenges, and is responsible for their implementation. Georgia occupies strategic location at an important geopolitical juncture between South East Europe, the Black Sea littoral, the Caspian Basin, and the Middle East though it has no important natural sources in the South Caucasus⁴¹. When its location is considered, Georgia have to face significant security risks by depending on domestic situation, regional instability which has important results, an important regional power, an unwillingness of Euro-Atlantic actors to take significant risks, and significant vulnerability to global economic risks⁴².

Georgia's strategic location and environment provided Georgia to prepare official documents on security and foreign policy that declares basic national values and national interests of Georgia, security developments, threats, risks and challenges for Georgia and Georgians. Moreover, security environment of Georgia and its impact on Georgia's national security and challenges were reflected on an official documents that is called National Security Concept of Georgia. Therefore, National Security Concept for Georgia is the clear recognition that security is not only about military and diplomatic affairs⁴³. This concept sees that Russia which doesn't admit Georgia's sovereignty, democracy choice, independent domestic and external policy priorities and intervened Georgia's territorial integrity as a significant threat. Russia has been main source of conflicts in relations with Georgia. It was real actor which disturbed relations between two countries because of several troublesome issues. For instance, Russian military presence in Georgia because it had four bases in Georgia aftermath of the collapse of Soviet Union (Peimani, Conflict and Security In Central Asia And The Caucasus, 2009)⁴⁴.

⁴¹ Ibid.

⁴² S. N. MacFarlane, op, cit.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Peimani, op. cit., pp. 40-42.

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

In the National Security Concept, Georgia's national values are arrayed the following:

- *Sovereignty and territorial integrity* that determines nonintervention to Georgia's internal policy, and to be recognized as an independence state in international relations
- *Freedom* about citizens social and political rights,
- *Democracy and rule of law* that emphasizes democracy and supreme of law in the country,
- *Security* for country and its institutions, and citizens' security within international recognized borders,
- *Prosperity* that underlines to be granted basic human rights, to be provided economic freedom,
- *Peace* that is including to be ensured regional and international security and stability of a freedom, an independent, a united, a developed and a peaceful Georgia⁴⁵.

These values show that Georgia's almost all national values contradict Russian behaviors against Georgia. 20 percent of Georgian territory is occupied by Russia within stationed 10.000 troops⁴⁶. Moreover, Professor Nika Chitadze summarizes these points that “the concept pays attention to fundamental national values for Georgia such as independence, freedom, democracy and rule of law, prosperity, peace and security. Firstly, Georgia rejects interventions of any state in its territory and domestic affairs. Secondly, it guarantees human rights and freedoms for individuals and groups residing on its territory. Thirdly, it provides peace in the country by using democratic rules and the law, and arranging political system of Georgia. The last, Georgian state institution makes regulations in economy and rules for Georgians' prosperity and security.” This situation proves that Sovereignty and territorial integrity, Freedom, security, prosperity and peace are under threat for Georgia. So, Russia violated Georgian national values. Georgia has national interests within national values in the concept. “National security considers independence, territorial integrity, and people sovereignty to develop national values and interests in the context of constitutional order in a state governed by rule of law. These values and points are very important for a country's

⁴⁵ National Security Concept of Georgia, 2011.

⁴⁶ *Georgia's Security Challenges And Policy Recommendations*.

foreign policy principles and priorities. On the other meaning, national security interests are the key concept of foreign policy for a countries⁴⁷,

In other meaning that Georgia's national interests are parallel with national values. National interests of Georgia includes sovereignty of state and territorial integrity, democracy and developed state institutions, effective national security system, national unification and prosperity, keeping economic developments, energy security, regional stability, environmental security of Georgia, enhancing Georgia's transit role, cyber and demographic security, and the Euro-Atlantic integration of Georgia. Most of these national interest are deriving from Georgia's strategic location in the Caucasus. Because environmental developments affect Georgia's policies. On the other side, its international borders make them occurred for Georgia. If Georgia provides a coherent among internal and external policies, Georgia can be the most important state in the South Caucasus. However, Russian threat is a reality for Georgia. Because Russia has some intentions to intervene Georgia in point of territorial issues of Georgia, national unification, economic development, energy security, demographic security, and Euro-Atlantic integration policy of Georgia. Hence, national interest that is the key concept of foreign policy is attempted to keep from Russian aggression via international organizations by Georgian governments.

Georgia's foreign policy is generally interested in its security environment because of Russian aggression in the region and Georgia. The regional any factor is able to rapidly impact on Georgia's security because of its location in the South Caucasus. So that, it needs security and defense policies compatible with foreign policy priorities. Already, security, defense and foreign policy have to be arrayed together because they are inseparable for Georgia.

Some principles pay attention to Georgian security environment and policy. Especially, future of NATO, its partners and its aspirants should be made clear by NATO. Georgia's ambitions to integrate into NATO because of security issues in the region. In case of any declining of NATO, Georgia would be affected negatively.

- Economic development, democracy, and security issues must be recovered for integration into Euro-Atlantic institutions of Georgia.

⁴⁷ N.Chitadze, *Researches and Publications*. Retrieved 12.11.2018, from George C. Marshall Alumni Union, Georgia-International and Security Research Center, Tbilisi, 2015, <http://www.isrc.ge/researches-and-publications>, [07.02.2012].

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

- A membership in an effective collective defense organization would provide Georgia to feel more secure in its region where rapidly changings exist. Moreover, membership of NATO as a collective defense organization make relations improved between Georgia and Russia.
- Self–defense and military capabilities have to be enhanced to NATO’s standards within well–educated armed forces.

Security issue is one of the most important problems influencing Georgian existence as an independence sate in international relations. Particularly, its neighboring states cause this security issue. So, integration into NATO and other organizations would make relations easy between Georgia and its neighboring states, especially Russian Federation. Shortly, “Georgia’s strategic environment includes a rapidly changing political landscape, rapid technological changes, a diversity of potential adversaries and limited military capabilities”⁴⁸. Enhancing military capabilities, educating armed forces, integration security organizations, analyzing environment and adversaries are key points for Georgia.

On the other side, defense policy as an important branch of foreign policy has some priorities compatible with national security policy. “These priorities includes followings;

- Prevention of and protection from direct aggression
- NATO integration and international cooperation
- Ability to asses strategic environment policy
- Provide stability in the Caucasus region
- Contribution to the international security environment⁴⁹.”

Moreover, Georgian defense policy works together with National Military Strategy. Foreign policy focuses on security issues to ensure developments in point of economic, democratic, social, political, the rule of law and so on. So, Georgia’s strategies, concepts and policies concentrated on security of Georgia and the region. In the light of these, “National Military Strategy of Georgia” underlines the following:

- To Support National Security Concept
- To Identify Military goals, objectives and requirements
- To define activities and provide operational planning guidance to GAF(Georgian Armed Forces)

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

- To provide guidance for GAF structure and capabilities through 2020 (Chitadze, 2012)”

Georgia National Security Policy evaluates the developments and issues in the country and it keeps Russian aggression at the forefronts for them. Georgia declares that Russia must end its occupier position in Georgia. So that, Russian de-occupation from occupied regions, Abkhazia and South Ossetia is on the top of Georgian foreign and security policy priorities. On the other side, Georgia is in favor of European Union Monitoring Mission (EUMM) to take place actively in these regions.

In this concept, it is seen that Georgia tries to keep its military forces ready against any aggression which is able to come from the outside by consolidating relations between military and civil institutions of Georgia. Thus, defense and security policies attempted to provide civil security system and total defense in Georgia. When it is considered the past and existing borders and neighboring states, it is received that Georgia’s foreign policy priorities focus on Russia and the integration into NATO and the EU. Furthermore, NATO integration and international cooperation: Georgia faces a complex regional environment in the Caucasus with limited resources, which impels us to seek additional security in the form of alliances and partnership. So that, Georgia seeks close security cooperation within international community. Georgian defense focused on the dynamic development of military capabilities as part of the NATO integration process⁵⁰.

According to National Security Concept of Georgia, nation’s security, stability and significant role in the whole region depends on Georgia’s membership of NATO. It is believed that NATO is going to guarantee these to Georgia. In addition, all reforms related to NATO membership help to strengthen the country’s democratic institutions and foster its defense capabilities. Even any military aggression of Russian federation wouldn’t change Georgia’s path toward democratic developments and NATO integration. Otherwise, not only Georgia need NATO’s contribution to Georgia’s future but also NATO will have an active partner which sharing responsibility for collective security in international missions. For

⁵⁰ Ibid.

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

instance, to be participant of International Security Force in Afghanistan is really important sample of this⁵¹.

While NATO integration comprise part of security policy and development for Georgia, the EU is related to part of nation's political and economic development for Georgia. The cooperation with the EU supports democratic institutions and security, as well as its economic integration with the EU. Hence, broadening institutional frameworks of cooperation with the EU is important also for Georgia. It considers the European Neighborhood Policy and Eastern Partnership as important factors contributing to Georgia's integration into the EU. At the same time, Georgia anticipates more active EU involvement to resolve the Russian – Georgian conflicts. It is important that the EU and other members of the international community have recognized the occupation of Georgian territory by the Russian Federation. Hence, Georgia welcomes resolution to this effect of the European Parliament adopted on November 17, 2011⁵².

Georgia has tried to solve some strategic and significant issues from independence to present. All presidents and governments have striven to alter some situations in newly independence Georgia. Georgia has had ethnic and separatist conflicts in Abkhazia and South Ossetia regions supported Russia. Hence, both presidents and their own policy priorities were shaped according to these events. It is known that civil unrest causes democratic, economic, politic and security issues. And it can spread world policy or affect international relations. Especially, Georgia's location, history and neighboring states are usually reasons for conflicts, significant developments, or war in the Caucasus. In the fact that, weakness and powerlessness of Georgia in the world stage is main factor of its ambitions for integration into NATO and the EU. These two institutions provide security and democracy, economic growth, stability and effective relations with the West and rest of the world according to Georgia's belief.

Georgian National Security Concepts includes important subjects related to security environment, political environment, and strategic environment of Georgia. It interprets the threats, risks, challenges and actions to be taken for them. So, it makes everything clear and understandable for Georgia and foreign states. It declares Russian Federations as a significant threat for Georgia's territorial integrity, democracy, economy, internal and external policies

⁵¹ National Security Concept of Georgia, 2011.

⁵² Ibid.

because of the military aggression and occupation of two regions in Georgia and this occupation is approximately 20 percent of Georgia's territory. Otherwise, the concepts defines integration into NATO and the EU or Euro-Atlantic institutions as the most important goal and foreign policy priority for its democracy, economy, policy, and security. The most important is that Georgia assumes them as important gadget to recover Georgia-Russia relations and to provide de-occupation of Russia from Georgia's territory. Although all presidents and government tried to change bad situations in Georgia by depending on their own policy over separatist regions and Russia as a resource of bad situations. The common point of all governments was Russian aggression, separatist regions and integration into the west institutions or the Euro-Atlantic organizations. So that, Georgia maintains its national security concept compatible with its ambitions integration into NATO and the EU. And, the concept is so clear to declare its interests and foreign and security priorities for all states around the world.

Summary

Georgia's aspirations toward EU and NATO membership identified in conceptual and legal documents declared as key foreign policy implications at global level and at national level promoted in aegis of the societal consensus for achieving the geopolitical missions, left beyond of the scope of implementation regional geopolitical implications from foreign policy making of the incumbent Georgian government. Some initiatives proposed by the first and second Presidents of Georgia – by Zviad Gamsakhurdia and Eduard Shevardnadze “United Caucasus House” and “Peaceful Caucasus” initiatives have not been promoting and developing neither by third and fourth Presidents Mikhail Saakashvili and George Margvelashvili. Neither these attempts were identified in those conceptual papers determined further provisions of contemporary national security and foreign policy goals and missions. However, namely the Caucasus region is still remaining the most important geopolitical area for achieving national survival national interests and indeed reflects why Georgia's national security environment has the regional identity and determines its future political development.

BIBLIOGRAPHY

- R. Asatiani, (2011). *Caucasus and Georgian Economy: Past, Present, Prospects*. In B. C. Ryan, *The Caucasus Region: Economic and Political Developments*. New York: Nova Science Publisher, Inc.
- E. Ayan, (2010). KAFKASYA: BİR ETNO-KÜLTÜREL TARİH ÇÖZÜMLEMESİ. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2).
- S. Blank, (2011). *Georgia's Precarious Security*. *Caucasus International*, 1.
- E. Burke, (2009). *Georgia Fragmented, 1990–2003*. In J. A. George, *THE POLITICS OF ETHNIC SEPARATISM IN RUSSIA AND GEORGIA*. New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- M. Çelikpala, (2010). *Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dis Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Gecis*. *Uluslararası İlişkiler Dergisi { Journal of International Relations}*, 7 (25).
- I. Cem, (2013). *Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of A Millenium*. In D. N. Goksel, & Z. Shiriyev, *The Geopolitical Science Of The Caucasus: N. Chitadze, Researches and Publications*. Retrieved from George C. Marshall Alumni Union, Georgia–International and Security Research Center: <http://www.isrc.ge/researches-and-publications>, [December 11,2018,]
A Decade of Perspectives. Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- Defence and Security Policy of the Turkish Republic. (2011). *CIDOB International Yearbook 2011. Country Profile: Turkey*.
- B. Doster, (2012). *Türk Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olma Çabaları (Turkish Foreign Policy and Its Efforts To Be a Regional Power)*. *Ortadoğu Analiz (Middle East Analyzis)*, 4 (42).
- P. Gahrton, (2010). *Georgia: Pawn in the New Great Game*. London: Pluto Press.
- F. Gregorie, „Caucasus: Tensions Between Russia, Georgia Mount Over Pankisi Operation”, Prague, 2002, <https://www.rferl.org/a/1100620.html>, [August 26, 2002].
- Georgia's Security Challenges And Policy Recommendations*. Washington: Center For Strategic & International Studies (2012).
- F. O. Hampson, (2013). *The Caucasus and Its Neighborhood: A Region Where Economics and Security Collide*. In D. N. Göksel, & Z. Shiriyev, *The Geopolitical Scene of The Caucasus: A Decade of Perspectives* (pp. 159–168). Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.

- I. Turkey's Perspectives and Policies on Security Issues. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: http://www.mfa.gov.tr/i_-turkey_s-security-perspective_-historical-and-conceptual-background_-turkey_s-contributions.en.mfa, [December 11, 2015].
- International Organizations. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: <http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?7cafe2ef-78bd-4d88-b326-3916451364f3>, [December 10, 2015].
- S. Jones, L. Kakhishvili, (2013). The Interregnum: Georgian Foreign Policy From Independence to The Rose Revolution. In K. Kakachia, & M. Cecire, Georgian Foreign Policy the Quest for Sustainable Security. Tbilisi: Konrad-Adenauer Stiftung.
- M. Kaeter, (2004). Nations in Transition: The Caucasian Republics. New York: Facts On File, Inc.
- H. Kantarcı, (2006). Kısaçtaki Bölge Kafkasya. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- F. Karabayram, (2007). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası. Ankara: Lalezar Kitapevi.
- G. Khelashvili, (2011). Georgia's Foreign Policy Impasse: Is Consensus Crumbling? PONARS Eurasia.
- E. Kozakou-Marcoullis, (2009). Ahmet Davutoglu: A New Era in Turkey's Foreign Policy? A Perspective from Cyprus?. Larnaca,; European Rim Policy and Investment Council (ERPIC).
- S. N. MacFarlane, (2012). Georgia: National Security Concept versus National Security. Tbilisi: Center for Social Sciences.
- V. Maisaia, (2015). The Caucasus Role in Peaceful Co-existence: The Caucasus Geostrata. In E. M. Felberbauer, F. Labarre, & G. Niculescu (Eds.), Apprehending Shifts in Status Over Time: The Quest for Strategic Patience in the South Caucasus. Vienna: Republic of Austria/Federal Ministry of Defence and Sports.
- V. Maisaia, (2007). The Caucasus-Caspian Regional and Energy Security Agendas – Past, Contemporary and Future Geopolitics: View from Georgia, IREX, Brussels, 149 pages
- S. Markedonov, (2012). The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests. *Caucasus International*, 2 (3).
- S. Markedonov, (2012). The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests. *Caucasus International*, 2 (3).

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

- T. Mkrtychyan, V. Petrosyan (2013). Integration of Transcaucasia: Continued Failure and Hope. In D. N. Goksel, & Z. Shiriyev, *The Geopolitical Scene of The Caucasus: A Decade of Perspectives* (pp. 179–199). Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- National Security Concept of Georgia. (n.d.). Retrieved from Ministry of Foreign Affairs of Georgia: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx>, [May 12, 2015].
- J. Nichol, (2010). Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments And Implications for U.S Interests. In F. W. Haro (Ed.), *Georgia and The Caucasus Region*. New York: Nova S.
- G. Ozkan, (2008). Gurcistan'da Yeni Yonetim, Etnik Ayrilikci Bolgeler ve Guvenlik (New Government in Georgia, Ethnic Separatist Regions and Security). In M. T. Demirtepe, & M. T. Demirtepe (Ed.), *Orta Asya ve Kafkasya'da Guç Politikasi (Power Policy in Central Asia and The Caucasus)*. Ankara: USAK Yayinlari.
- H. Peimani, (2009). *Conflict And Security In Central Asia And The Caucasus*. California: ABC–CLIO, LLC.
- B. G. Punsmann, (2011). Turkey's Interest and Strategies in the South Cucasus. In *South Caucasus–20 Years of Independence*. Friedrich–Ebert–Stiftung.
- Questions. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: <http://www.mfa.gov.tr/questions.en.mfa>, [November 11, 2015].
- F. M. Sayin, V. Modebadze, (2014). Georgia's Pro–Wesern Path: Analysis of The Georgian Foreign Policy In The Post–Soviet Period. *Abant Izzet Baysal University Social Sciences Institute Journal*, 14(1).
- B. Sener, (2013). *Turk Dis Politikasinda Guç Kullanma Secenegi (1923–2010) [Use of Force Option in Turkish Foreign Policy(1923–2010)]*. Ankara: Barış Kitap.
- E. Suleymanov, (2013). The South Caucasus: Where th U.S and Turkey Succeeded Together. In D. N. Goksel, & Z. Shiriyev, *The Geopolitical Scene of The Caucasus: A Decade of Perspectives*. Istanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı.
- Turkey's Relations with Southern Caucasus Countries. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa [December 10, 2015].
- Turkey's Relations with NATO. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: <http://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa>, [December 12, 2015].

- Turkey–EU Relations. (n.d.). Retrieved from Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-european-union.en.mfa>, [December 12, 2015].
- S. Udum, (2007). Turkish Foreign and Security Policy in the Current Era. Kristiansand: Centre for European Studies, Agder University College. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11250/134893>, [December 12, 2015].
- A. R. Usul, (2013). BATI–SONRASI DÜNYAYA DOĞRU TÜRK DIŞ POLİTİKASI. İstanbul: MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ.
- T. Waal, (2010). The Caucasus: An Introduction. New York: Oxford University Press.
- T. D. Wall, (2010). The Caucasus: An Introduction. New York: Oxford University Press, Inc.
- Welcome to Circassian.us. (n.d.). Retrieved from Welcome to Circassian.us: <http://www.circassian.us/Makaleler/Biz-Cerkesler.pdf>, [December 05, 2015].
- S. Yanar, (2002). Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- G. Yuldasheva, (2008). Turkey's New Foreign Policy Landmarks and Central Asia. CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS, 1 (49).

ABSTRACT

The Caucasus region was one of the most important region in a lot of ways in the world history. Some features of region such as history, geographical location, ethnicities, and natural resources caused to be arisen powers' interest to the region. On the other hand, Caucasus should have an identification within its name, location, geostrategic position, history, and ethnicities in international relations. However, there is no exact definition about the region and there are several different definitions about geostrategic position, geographical location, and ethnical situation and so on. The Caucasus is one of the seldom regions that has 122 ethnic groups and 89 autonomous regions and one of the region that is the most various in point of language, religion and ethnic groups and multicultural regions in the world. Even though Caucasus has various in point of ethnicity and cultural, many scholars indicate that Caucasus has an identify that belongs to region itself. This is could be reflected in an example

The Caucasus Geopolitical Identification and Georgia's Foreign and Security Policy Implication for Reinforcing Regional Stability

about engagement, wedding ceremony and funeral that are similar each other. The geographical location of the region kept the existence of ethnicities and caused the multi-ethnicity in the region. This led to several autonomous regions to emerge in the Caucasus. In that regard is to be mentioned that Georgia's national security and foreign policy orientation is shaped according to global economic forces and regional environments. As it is seen that security anxiety is the top issue of the main problems in Georgian Security and Foreign Policy. And, Georgia has important geostrategic location at geopolitical point between the Southeast Europe, Black Sea littoral, the Caspian Sea and the Middle East though it has no important natural sources in the South Caucasus. So that, National Security Concept included the important points for Georgia according to this reality. Sovereignty and territorial integrity, freedom, democracy and rule of law, security, prosperity and peace are the primaries for Georgia. Especially, territorial integrity and sovereignty, and security are major issue for Georgia in point of Russian aggression. Because Russia didn't consider these priorities of Georgian foreign policy and showed this by occupying two regions in Georgia. These occupied regions comprise 20 percent of Georgian territory. This hostile attitude of Russia caused or provided Georgia to set close relations with the US, NATO and the West. Georgia pays importance fundamental values such as independence, freedom, democracy, rule and law, prosperity, peace and security in its foreign policy. So that, while Georgia respects other states' fundamental values, it also anticipates same attitude from them. Hence, the paper is seeking to identify why is important the Caucasus region for Georgia's national interests fully implementation and how the national authorities have been successfully used the geopolitical factor of the region for achieving these interests at any relev of international relations. Unfortunately the national strategic documents are not relevantly mentioned the importance of the region from Georgia's geopolitical development – these provisions are not identified in such documents as are: the national security concept, foreign policy strategy, the national military strategy, etc. This is real negative factor for further elaboration new approaches in formulating successful missions and goals of proper geopolitical code of Georgia that promotes stability and peaceful coexistence in the region.

VAKHTANG MAISAIA (vakhtang.maisaia@ciu.edu.ge) – author was born on August 28, 1972. He holds Ph.D. in Politics and Master Degree in Public Administration. He is USIA Alumni and Chairman of analytical center: “The Georgian Institute for Geostrategic and Euro–Atlantic Integration Studies”. He is a member of “Independent Expert’s Club of Georgia”. In 2013–2015 he was a member of Public Investigation Council at the Public Defender’s Office of Georgia on Special Operation of 28 August 2012 at Lopota Gorge (2012–2014). He was Georgia’s President’s State Advisor on Caucasus Regional Security Affairs (1997–1999); Main Advisor to Chief of Military Strategic Intelligence Department of Ministry of Defence of Georgia (1999–2003); Councilor to Georgian Diplomatic Mission at NATO HQ (2004–2008).

Currently he is Professor and Head of MA program on international security studies at Caucasus International University (CIU), visiting professor at Tbilisi State University as well as visiting professor at International Black Sea University (IBSU) and Deputy Director of IBSU Black Sea Region Geopolitical Research Center. Currently he is an Adjunct Professor at Lodz University (Republic of Poland) and Warsaw University (Republic of Poland). Member of the Polish Association of Political Science.

He has had more than 22 year’s working experience since 1993 as a journalist, international relations and national security analyst for various Georgian and International mass–media means. At time being, he is consulting various Georgian and International media means (electronic, TV, paper–edited, radiobroadcast) regarding military affairs, geopolitics, national and international security, Caucasus geopolitics and security, combating terrorism issues and on aspects of Political Islam. He is author of six monographs (two in English) and 200 academic and scientific articles.

KAMIL PIETRASIK

**Relacje pomiędzy Czeczenią a Arabią Saudyjską
Od lat 90. XX wieku do 7 sierpnia 1999 r.**

Wstęp

Kluczowym czynnikiem, który nadał kierunek niniejszemu artykułowi jest analiza kontaktów do jakich dochodziło pomiędzy Czeczenami a Saudyjczykami na szczeblu nieoficjalnym. Z uwagi na uwarunkowania polityczne wszystkie spotkania Saudów z Czeczenami nie miały oficjalnego, dyplomatycznego charakteru. Były traktowane jako robocze, więc bez wymogu sporządzenia jakiegokolwiek protokołu. Zdaniem autora, zaprezentowany problem zasługuje na uwagę, nie z powodu poddania pod wątpliwość wiarygodności dotychczasowych materiałów poznawczych w tej dziedzinie, lecz z powodu ich ilości. Tym samym żywi nadzieję, że podjęty temat posłuży zwiększeniu zasobu wiedzy i stanie się w przyszłości przyczynkiem do dalszych dyskusji.

Porządek czasowy zaproponowany przez autora, to nie przypadek, lecz kryteria, które są istotną częścią wydarzeń historycznych. A w całym ich strumieniu autor skoncentrował się na następujących faktach. Po pierwsze, początek lat 90. XX wieku to czas, kiedy Związek Sowiecki był w stanie wewnętrznych politycznych sporów, a po drugie, od wskazanego powyżej momentu datuje się pierwsze kontakty Czeczenów z Saudami. Mowa tutaj nie tylko o podróżach Czeczenów do Arabii Saudyjskiej na pielgrzymkę muzułmańską do Mekki, ale również na spotkania z ówczesnym królem saudyjskim. Ponadto, w przywołanym okresie widzimy także inny, budzący emocje problem. Czeczenii po wielokrotnych próbach ustanowienia swojego państwa w końcu ogłosili niepodległość od Związku Sowieckiego. Z kolei na pytanie, czym kierował się autor wyznaczając datę kończącą rozważania, odpowiedź jest następująca: pomimo różnic, znaczna część historyków wskazuje tę właśnie datę 7 sierpnia 1999 r. jako datę rozpoczęcia drugiej wojny czeczeńskiej¹. Kończąc niniejszy wstęp, autor proponuje, aby tekst był odpowiedzią na postawione pytanie badawcze, które

¹ Zob.: M. Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*. Oxford 2014, s. 51–52; por.: Ł. Donaj, *Contemporary Chechnya conflict – nation–liberation fight or terrorism*, „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 1, 103–111.

brzmi: Czy relacje między Czechenią a Arabią Saudyjską w okresie od połowy lat 90. XX wieku do wybuchu drugiej wojny czecheńskiej można uznać za dobre?

Krótką historia Czechenii

Pod koniec lat 80. w Czechenii uformowała czecheńska odrębność tudzież nastroje separatystyczne i antysowieckie. Tak więc, rozważania wypada zacząć od zaprezentowania tej wyjątkowej zbiorowości, jaką stanowią Czecheni. Czechenia, to konstytucyjnie jedna z republik Federacji Rosyjskiej, położona na północno-wschodnim Kaukazie, znana jako Czechenia a w samej Czechenii jako Iczkeria², z liczbą ludności 1 413 446 mieszkańców³. Zamieszkała głównie przez kaukaskich i muzułmańskich Czechenów (znanych jako *Nokhchuo*). Region ten podlegał rosyjskiej kontroli do połowy XIX wieku i ponownie w czasie wojny domowej (1918–1920), a po zwycięstwie bolszewików, został utworzony jako region autonomiczny w 1922 r., zanim połączono Czechenię z sąsiednią Inguszetią w 1934 r. Oba te narody pozostały jednością, ale już jako Czecheno-Inguska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka (ASRR) od 1936 r. do 1992 r. W 1944 r. decyzją Józefa Stalina Czecheni i Ingusze zostali deportowani, a następnie zrehabilitowani w wyniku decyzji Nikity Chruszczowa w 1956 r. Pod koniec lat 80. w Czechenii uformowała się nacjonalistyczna opozycja, na czele której stanął były radziecki generał lotnictwa Dżochar Dudajew, i która w roku 1991 doprowadziła do upadku komunistycznego rządu Czecheno-Inguskiej ASRR. Ogłoszona została oddzielna republika czecheńska, nazywana Iczkerią. Plany prezydenta Federacji Rosyjskiej Borysa Jelcyna dotyczące wysłania sił w celu przywrócenia "porządku" w republice zostały podważone przez silnie niezależną Radę Najwyższą, która odmówiła poparcia tej strategii. Starcia między Czechenami a Inguszami w republice doprowadziły w ostateczności do utworzenia w 1992 roku republiki Inguszetii. Dudajew z coraz bardziej autorytarnymi rządami spowodował silny wewnętrzny podział w Czechenii, a jego „rozprawienie” się z czecheńskim parlamentem w 1993 roku doprowadziło do wojny domowej. Siłom antydudajewowskim towarzyszyło ukryte wsparcie ze strony Federacji Rosyjskiej, lecz pomimo tego próba obalenia rządów Dudajewa podjęta

² A. J. Day, R. East, R. Thomas, *A political and economic dictionary of Eastern Europe*, London–New York 2002, s. 108.

³ M. Bilalov, *Prirost naseleniya Chechni sokrashchayetsya iz goda v god*, <https://www.kavkazr.com>, [data dostępu: 27.04.2018].

w grudniu 1994 r. nie powiodła się. Wówczas Jelcyń, pomimo sprzeciwu i braku poparcia ze strony nowopowstałej Dumy, wcielił w życie plan naprawczy „zepsutej” republiki. Wydał nakaz inwazji na Czeczenię. Konflikt spowodował straty po obu stronach, ale w początkowej fazie, to armia rosyjska wyłoniła się jako zwycięzca, skutecznie okrążając czeczeńską stolicę Groznego⁴. Później szczęście dopisywało bardzo wyraźnie stronie czeczeńskiej, którymi dowodził dowódca polowy, przywódca grupy *Bojownicy islamu*, Szamil Basajew. To on był odpowiedzialny za atak na szpital w Budionnowsku w czerwcu 1995 r., w którym zmarły 123 osoby, a 400 zostało rannych. Z nie mniejszą gwałtownością zaatakował Grozny w sierpniu 1996 roku, gdzie w wyniku otwartych walk terenowych wojska rosyjskie poniosły decydującą klęskę⁵. Wszystkie te wydarzenia spowodowały, że w 1996 r. przyjęto akt o zawieszeniu broni, a na początku 1997 r. siły rosyjskie zostały w dużej mierze wycofane z Czeczenii. W tym samym roku Asłan Maschadow został nowym prezydentem Czeczenii⁶.

Charakterystyka Arabii Saudyjskiej

Arabia Saudyjska to największe państwo na Półwyspie Arabskim, położone nad Zatoką Perską i Morzem Arabskim, na północ od Jemenu. Graniczy również z: Katarą, Omanem i Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi (ZEA), Irakiem oraz Jordanią. Arabia Saudyjska posiada rozległe wybrzeża nad Zatoką Perską (Arabską) na wschodzie i na Morzu Czerwonym, na zachodzie, które zapewniają dojście do portów dla żeglugi (zwłaszcza ropy naftowej) przez Zatokę i Kanał Sueski⁷. Większość obywateli Arabii Saudyjskiej to muzułmanie, z czego 85 proc. to sunnici i 15 proc. szyici. Językiem urzędowym jest język arabski. Arabia Saudyjska za prawodawstwo uznaje szariat⁸. Ustawa zasadnicza, która określa prawa i obowiązki rządu została wprowadzona w 1993 roku. Formą sprawowania władzy jest

⁴ A. J. Day, R. East, R. Thomas, dz. cyt.

⁵ H. Krech, *Der russische Krieg in Tschetschenien (1994–1996). Ein handbuch: Mit einer Sicherheitskonzept zur Einbindung der Russischen Föderation in die NATO und die Europäische Union*, Berlin 1997, s. 166.

⁶ A. J. Day, R. East, R. Thomas, dz. cyt., s. 109.

⁷ D. Seddon, *A political and economic dictionary of the Middle East: An essential guide to the politics and economics of the Middle East*, London–New York 2004, s. 476.

⁸ Szariat składa się z dwóch podstawowych części: całkowitego poświęcenia się naukom Koranu i dążenia do życia zgodnie z przykładem proroka Mahometa. Chociaż wśród muzułmanów panuje ogólna zgoda, że szariat jest prawem Allaha, poszczególne sekty muzułmanów inaczej interpretują i praktykują szariat. Ponadto szariat może wdrażać i islamizować nieislamskie doktryny i idee, jeśli są one korzystne i konieczne dla społeczeństwa i nie sprzeciwiają się Koranowi. Według islamistów, wprowadzenie szariatu ma charakter polityczny i stwarza niezliczone zagrożenia dla rządów świeckich. Za: M. Guidere, *Historical Dictionary of Islamic Fundamentalism*, Lanham–Toronto–Plymouth 2012, s. 317.

dziedziczna monarchia. Rolę głowy państwa i rządu od 13 czerwca 1982 r. sprawował król Fahd ibn Abdul Aziz al-Saud, który był także premierem⁹. Radę Ministrów mianuje monarcha, dokonując wyboru głównie spośród członków rodziny królewskiej. Podobnie jest z radą doradcą *Madżlis al-Szura*, składającą się z doradców w liczbie 90 członków plus przewodniczący, z tym, że ta mianowana jest na czteroletnią kadencję. Została ona wprowadzona po raz pierwszy w 1993 roku, po tragicznym końcu wojny w Zatoce (1991 r.) i wewnętrznych protestach przeciwko arbitralnemu rządowi. Arabia Saudyjska nie zaakceptowała ONZ jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. Działalność partii i grup politycznych w tym państwie nie jest dozwolona. Istnieją jednak grupy opozycyjne z tym, że ich liderzy przebywają za granicą. Islamiści działają w tajnych organizacjach/komórkach. Dodajmy, iż w tym kraju działa *Al-Kaida*¹⁰.

Kontakty czecheńsko-saudyjskie zapoczątkowane przez Dżochara Dudajewa

Droga do wspólnych kontaktów nie była ani prosta. Punktem kulminacyjnym w tym kontekście okazały się dwa wydarzenia. Pierwsze z nich miało miejsce 27 października 1991 r. Wtedy to w Czechenii przeprowadzono pierwsze wybory. Drugie, 23 marca 1992 r. kiedy to Czechenia odmówiła podpisania umowy akcesyjnej włączającej ją w skład Federacji Rosyjskiej. W tym samym roku w sierpniu nawiązano pierwszy oficjalny kontakt z Saudyjczykami. Przedstawiciel Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Czecheńskiej, Artur Umanski, poinformował na łamach „Kommiersanta”, iż król saudyjski, Fahd bin Abd al Aziz, oraz emir Kuwejtu, Sabah al-Ahmad al-Dżabir as-Sabah, w teletekście przesłanym osobiście do Dudajewa, zaprosili go, aby ten odwiedził ich państwa jako prezydent republiki Czecheńskiej. Według innych źródeł Dudajew otrzymał zaproszenie drogą nieoficjalną za pomocą szeregu pośredników¹¹. Co do przebiegu samej wizyty, odbyła się ona w następujący sposób: Dżochar Dudajew, jako prezydent Czechenii przybył do Strażnika Dwóch Świętych meczetów, Jego Wysokości Fahd bin Abdula Aziza Al-Saud. Spotkanie przygotował Eduard Chachukajew, który był w tym czasie doradcą króla Arabii Saudyjskiej, a częścią techniczną tej wizyty (lotem oraz tłumaczeniem) zarządzali Ramzan Alijew (ówczesny szef Departamentu Lotnictwa Cywilnego Czechenii) i Shamseddin Yusef

⁹ D. Seddon, dz. cyt., s. 476–477.

¹⁰ Tamże, s. 477.

¹¹ A. Bezmenov, *Vizit Dudayeva na Blizhniy Vostok*, <https://www.kommersant.ru/>, [data dostępu: 10.10.2017].

(wówczas doradca prezydenta ds. zagranicznych Czeczenii). Była to pierwsza taka wyprawa delegacji czeczeńskiej za granicę, rozpoczynająca się w Groznm – stolicy niezależnej republiki Czeczeńskiej. Delegacja czeczeńska spotkała się na lotnisku z Saudyjczykami w mieście Dżudda i została przywitana honorami według protokołów, odpowiadających roboczej wizycie szefa państwa, i Jego Królewskiej Mości, króla Fahda.

Podczas przyjęcia w rezydencji królewskiej w pobliżu Dżuddy, Strażnik Dwóch Świętych Meczetów król Fahd rozpoczął rozmowę od następujących słów: „Panie prezydencie, mój bracie muzułmański, słyszałem wiele od mojego doradcy Eddie (Eduard Chachukajew) o waszym pięknym górzystym kraju. Mówią, że jest jak szmaragd, i, że jest tam orzeźwiające powietrze i krystaliczna woda. Moim marzeniem jest, aby przybyć do waszego kraju i przyjrzeć się temu niezwykłemu miejscu. Itak, jeśli nie masz nic przeciwko swojemu bratu, to kupiłbym miejsce w pobliżu twojego pałacu i wybudował rezydencję, aby z dala od trosk mojego urzędowania móc spędzać tam każdą wolną chwilę. I dziś jest mi bardzo miło powitać cię mój drogi gościu i twoje otoczenie na tej ziemi świętej dla wszystkich muzułmanów, i mam nadzieję, że czas spędzony tutaj przez czeczeńską delegację będzie ważny i miły dla ludzi oraz Boga”¹².

Pomimo miłego i serdecznego spotkania, król okazał dystans i odrzucił prośbę Dudajewa o uznanie niepodległości Czeczenii¹³.

Podczas dłuższej audyencji u króla i emira Dudajew podniósł również kwestię nawiązania stosunków dwustronnych na szczeblu ambasadorów, ale kwestia ta przeszła bez echa. Zastosowana przez monarchów taktyka zwlekania z odpowiedzią dała Dudajewowi do zrozumienia, że nie uzyska on od Arabii Saudyjskiej poparcia w przedmiocie uznania suwerenności Czeczenii, zanim ta nie przeprowadzi odpowiednich konsultacji z Rosją i Stanami Zjednoczonymi.

Rozmowy Dudajewa nie przyniosły rezultatów takich, jakich oczekiwał. Nie wypracowano żadnego stanowiska dot. Czeczenii i nie podpisano żadnych dokumentów. Według Umanskiego, przywódcy arabscy, mając na względzie Rosję, nie chcieli jej drażnić, i dlatego nie zamierzali wykonywać gestów, które mogłyby ich narazić na zarzuty ze strony władz rosyjskich. Zupełnie odmienne było natomiast nieoficjalne zachowanie monarchów wobec Dudajewa. Na tej płaszczyźnie, nie mówiąc nic, w każdy możliwy sposób dawali oni

¹² *O vstreche Dzhokhara Dudayeva s Korolom Saudovskoy Aravii Fakhdom ibn Abdel' Aziz as-Saud*, <https://haamash.wordpress.com>, [data dostępu: 27.04.2018].

¹³ A. Bezmenov, *Vizit Dudayeva na Blizhniy Vostok*, <https://www.kommersant.ru/> [data dostępu: 10.10.2017].

do zrozumienia, iż, niezależnie od istniejącego porządku, uznają sprawowaną przez niego funkcję. Król Fahd polecił z Dudajewem do Medyny i oprowadził go po zabytkach architektonicznych muzułmańskiego sanktuarium. Następnie wspólnie modlili się w świątyni *al-Ka'ba* w Mekce, odbywając w ten sposób małą pielgrzymkę¹⁴. Warto nadmienić, iż pomimo braku oczekiwanego stanowiska ze strony monarchów, Dudajew uznał, że wizyta ta nie poszła na marne, i, chcąc wyrazić swoją sympatię do wspomnianych przywódców, powiedział: „Przede wszystkim chcę podziękować Jego Królewskiej Mości, Strażnikowi Dwóch Świątych Meczetów i mojemu islamskiemu bratu, za serdeczne przyjęcie naszej delegacji. Wszyscy jesteśmy pod wrażeniem odwiedzając świątynie muzułmańskie Kaaba. Jesteśmy szczególnie dumni, że dostąpiliśmy najwyższego zaszczytu czyli mogliśmy być wewnątrz Kaaby, modlić się w milczeniu w czterech kierunkach i odmówić *dua*. Tak, rzeczywiście, w moim kraju jest to, o czym mówiłeś, i taką sytuację niektóre kraje mogą sobie tylko wymarzyć. Grzechem byłoby na to narzekać. Jedyne, na co możemy narzekać to na naszego jednego wielkiego północnego sąsiada [Rosji – przyp. K.P]. Ale to również ma swoje zalety. Jeśli chodzi o sugestie na temat przybycia do naszego kraju, powiem, że naprawdę żyjemy w normalnym kraju [...] Czecheni nie wymownie czekają na tę wizytę i będziemy dążyć, aby na trwałe ustanowić dobre stosunki między naszymi krajami”¹⁵.

Emir Kuwejtu zaprosił Dudajewa na kolację w obecności ambasadorów 70 krajów akredytowanych w Kuwejcie. W Arabii Saudyjskiej przywódca czecheński przeprowadził rozmowy z prezydentem Albanii, Salim Berishą, oraz ministrem spraw zagranicznych Bośni i Hercegowiny, Harisem Silajdziciem. Według obserwatorów, plan trasy pierwszych wizyt zagranicznych prezydenta Czechenii świadczy przede wszystkim o chęci wsparcia podstaw ekonomicznych Czechenów, którzy niewątpliwie byli w potrzebie, a przede wszystkim miały przyczynić się do uzyskania kredytów i pomocy w organizacji przemysłu naftowego. Przedłużająca się wizyta Dudajewa z nad wyraz ciepłym jego przyjęciem przez przywołanych przywódców miała charakter propagandowy¹⁶. Czechenom bardzo zależało na partnerskich relacjach z Arabią Saudyjską, choć pewne sprawy budziły zaniepokojenie. Religią dominującą od 1744 r. na Półwyspie Arabskim był wahhabizm, który nie tolerował

¹⁴ A. Bezmenov, *Vizit Dudayeva na Blizhniy Vostok*, <https://www.kommersant.ru/>, [data dostępu: 10.10.2017].

¹⁵ *O vstreche Dzhokhara Dudayeva s Korolom Saudovskoy Aravii Fakhdom ibn Abdel' Aziz as-Saud*, https://haamash.wordpress.com, [data dostępu: 27.04.2018].

¹⁶ A. Bezmenov, *Vizit Dudayeva na Blizhniy Vostok*, <https://www.kommersant.ru/>, [data dostępu: 10.10.2017].

czeceńskiego sufizmu z całą jego mistycznością oraz oddawania czci przedmiotom itd., jaką propagowali czeceńscy wyznawcy sufi.

Oczywiście Saudowie mogliby z uwagi choćby na te religijne różnice odmówić wjazdu delegacji czeceńskiej na swoje terytorium, ale przyszłość pokazała, że „nic nie dzieło się bez przyczyny”. Już w kilka lat po tej wizycie Arabia Saudyjska pod pozorem wymiany handlowej i wygłoszenia swojego stanowiska względem poparcia Czeczenii zażądała ekspansji wahhabizmu nie tylko na terytorium czeceńskim, ale również w Dagestanie czy Inguszetii.

Stosunki czeceńsko-saudyjskie podczas prezydentury Asłana Maschadowa

Na początku należy wskazać, iż po zakończeniu pierwszej wojny czeceńskiej, czyli po 31 sierpnia roku 1996, na terenach Dagestanu i Czeczenii utworzono kilka ośrodków terytorialnych dla propagowania kultury wahhabickiej i ideologicznej. Pojawiły się tzw. wahhabickie enklawy. Najstłanniejsze z nich to: *Strefa Kadar*, która obejmowała m.in. wioski Karamachi i Czabanmachi. I dla nikogo nie było tajemnicą, że owa strefa powstała dzięki finansowemu wsparciu zagranicy, głównie Arabii Saudyjskiej. Była ośrodkiem geopolitycznej ekspansji ze strony świata muzułmańskich wahabitów¹⁷. Podkreślmy kolejny ważny moment w przełamywaniu izolacji pomiędzy mocarstwami. Na początku kwietnia 1997 r. pojawiła się w mediach rosyjskich informacja, iż liczna grupa muzułmanów z Czeczenii planuje pielgrzymkę do Mekki. Iwan Rybkin, szef Rady Bezpieczeństwa, potwierdził ten fakt i dodatkowo zakomunikował, iż prawowierni muzułmanie mogą wybrać się na pielgrzymkę, nie naruszając tym samym żadnych przepisów. Prezydent Czeczenii, Asłan Maschadow również wyraził chęć udania się do świętego miejsca. Rybkin zaznaczył, że władze rosyjskie: „wykażą dobrą wolę i pomogą w uczestniczeniu w obrzędku wszystkim mieszkańcom Czeczenii”¹⁸. Według *Interfaxu* ową grupą pielgrzymów kierował i wraz z nimi poleciał czeceński mufti, Achmat Hadzi Kadyrow¹⁹. Dla Maschadowa, jak sam zaznaczył, wyjazd do Arabii Saudyjskiej nie ograniczał się tylko do uczestnictwa w pielgrzymce. Chodziło również o kwestie polityczne.. Zamierzał on wykorzystać obecność

¹⁷ I. Dobaev, *Islamskiy radikalizm v sovremenny khetno politicheskikh protsessakh na Severnom Kavkaze*, <http://www.ca-c.org/>, [data dostępu: 01.11.2017].

¹⁸ M. Zhikov, S. Gabrilov, *Chechenskiy khadz*, <https://www.kommersant.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

¹⁹ *Prezident Chechni A. Maskhadov, gotovitsya sovershit khadz v Mekku i Medinu*, <http://www.interfax-religion.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

muzułmańskich przywódców w tych dniach w Mekce i spotkać się z nimi. A podczas rozmów, planował zwrócić uwagę przywódców państw muzułmańskich na: „trudną sytuację, w jakiej znajdowała się Republika Czechenii”²⁰.

Tymczasem władze rosyjskie, jak zapowiadały, tak też zrobiły. Wydały specjalny dekret w celu umożliwienia odbycia międzynarodowego lotu z płyty lotniska w Groznm, mimo, iż ten nie spełniał wymogów do takiej akcji. Kwintesencją przedsięwzięcia była zgoda rosyjskiego ministra spraw wewnętrznych na wydanie pielgrzymom trzech tysięcy paszportów²¹. Tak więc Czechenii mogli udać się na pielgrzymkę do Mekki. Jednakże za jaką cenę? Kwestia ta dotyczyła spraw o wiele głębszych, związanych z tożsamością i państwowością, gdyż, trzymając w ręku rosyjski paszport, wszyscy pielgrzymi z Czechenii udający się do Mekki nie byli obywatelami państwa czecheńskiego, lecz Rosjanami narodowości czecheńskiej, że trzymając w ręku rosyjski paszport, wszyscy pielgrzymi z Czechenii udający się do Mekki nie byli obywatelami państwa czecheńskiego, lecz Rosjanami narodowości czecheńskiej. Takie uregulowanie z pewnością było na rękę Arabii Saudyjskiej, która, wydając zgodę na uczestniczenie Czechenów w pielgrzymce do Mekki, nie miała żadnych wątpliwości, że przełoży się to na pogorszenie relacji z Rosją. Cieszyła się, że ten drażliwy dla Rosji problem został rozstrzygnięty w sposób, który nie dawał możliwości sporu żadnemu z mocarstw.

W kwietniu 1997 r. rozpoczęła się kolejna interesująca nas faza relacji czecheńsko –saudyjskiej, kiedy to Maschadow udał się do Arabii Saudyjskiej. Z informacji udzielonych przez rzecznika prasowego prezydenta Czechenii, Kazbeka Hadżyjewa, można dowiedzieć się, iż podczas wizyty w Arabii Saudyjskiej Maschadow spotkał się z przywódcami państw muzułmańskich, ale nie poruszał kwestii pomocy finansowej, gospodarczej czy też jakiegokolwiek innego rodzaju wsparcia dla Czechenii. Maschadow, pytany przez przywódców państw arabskich o sprawy związane z udzieleniem Czechenom pomocy, wysunął daleko idące sugestie, aby państwa arabskie nie przesyłały pieniędzy pod przykrywką prowadzonych działań humanitarnych w Czechenii. Prezydent Czechenii w sposób wyraźny zakomunikował, że: „te pieniądze są wykorzystywane do finansowania

²⁰ *Prezydent Chechni A. Maskhadov, gotovitsya sovershit khadz v Mekku i Medinu*, <http://www.interfax-religion.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

²¹ M. Zhikov, S. Gabrilov, *Chechenskiy khadz*, <https://www.kommersant.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

różnych gangów, które mają na celu osłabienie państwowości Republiki Czeczenii²². Dalej, w oświadczeniu prasowym czytamy, że prezydent Czeczenii odrzucił gotowość ze strony wielu mężów stanu państw arabskich dotyczącą budowy szkół, szpitali i innych obiektów socjalnych w republice [czeczeńskiej – przyp. K. P.].

W artykule K. Hadżyjev zaprezentował także punkt widzenia z perspektywy prezydenta Czeczenii, który podkreślił, że wizyta w Arabii Saudyjskiej i jego spotkania z głowami państw były pożyteczne i przełożą się na pozytywne stosunki Czeczenów ze światem arabskim²³.

Kontakty czeczeńsko-saudyjskie to nie tylko dyplomacja, ale również sprawy militarne, które najwyraźniej zarysowały się na linii frontu podczas I wojny czeczeńskiej. Nie jest tajemnicą, że Saudyjczycy walczyli ramię w ramię z Czeczenami: „liczne partie islamskie, ruchy, organizacje nie-muzułmańskie, a czasem bezpośrednio państwa islamskie (Arabia Saudyjska, Kuwejt, Katar, Syria, Pakistan, Turcja, Afganistan i inne) poprzez kanały swoich służb wywiadowczych, jak podaje algierski dziennik *La Tribune*, miały zapewnienia finansowe, wojskowe, ideologiczne i inną pomoc dla Czeczenii w walce z niewiernymi”²⁴.

Sytuacja przedstawiona w powyższym tekście wskazuje, że wojna w Czeczenii miała zupełnie inną konstelację niż oficjalna jej wersja. To nie atak na mniejszego i słabszego, to nie konflikt wolnościowy, lecz rozpętanie wojny na tle religijnym. Z jednej strony chrześcijanie – prawosławni (Rosjanie), a z drugiej muzułmanie – Czeczeni. Zatem, nie powinien dziwić fakt, że Arabia Saudyjska opowiedziała się po stronie swoich pobratymców, chociaż Czeczeni to sufi. Pomimo tego, że aktywnie uczestniczyła w zbrojnej rozprawie przeciwko Rosji, nie odmawiała żadnego ze sposobów niesienia pomocy (finansowej, humanitarnej i innej) tej niewielkiej północnokaukaskiej republice wchodzącej formalnie w skład nowopowstałego państwa Federacji Rosyjskiej, to jednak jej niepodległości nie uznała.

Warto podkreślić, iż według analityków *Stratforu* Arabia Saudyjska, Stany Zjednoczone i Turcja – wszystkie te państwa były żywo zainteresowane powstaniem Rosji po upadku Związku Radzieckiego. To one w znacznym stopniu przyczyniły się do rozpętania

²² *Prezident Chechni A. Maskhadov, gotovitsya sovershit khadz v Mekku i Medinu*, <http://www.interfax-religion.ru> [data dostępu: 27.04.2018].

²³ K. Hadzhiev, *V Groznom oprovergayuts oobschcheniya o tom, chto Maskhadov privez iz Saudovskoy Aravii sredstva na sotsialnyye nuzhdy*, <http://www.interfax-religion.ru>, [data dostępu: 10.10.2017].

²⁴ I. Dobaev, *Islamskiy radikalizm v sovremenny khetno politicheskikh protsessakh na Severnom Kavkaze*, <http://www.ca-c.org/>, [data dostępu: 01.11.2017].

wojen (pierwszej i drugiej wojny czeczeńskiej – przyp. K.P.), udzielając poparcia czeczeńskim rebeliantom. Szczególnie Arabia Saudyjska, przygotowując grunt pod ekspansję doktryny wahhabizmu, nie szczędziła pieniędzy na uzbrojenie, szkolenie partyzantów i moralne wsparcie dla bojowników czeczeńskich. Działo się to wszystko pod osłoną organizacji charytatywnych i uzasadnionej przecież pomocy humanitarnej w regionie²⁵.

Zakończenie

W tym miejscu autor proponuje na kanwie przedstawionego artykułu odpowiedzieć na postawione we wstępie pytanie badawcze, które warto przypomnieć, brzmiało: Czy relacje między Czeczenią a Arabią Saudyjską w okresie od połowy lat 90. XX wieku do wybuchu drugiej wojny czeczeńskiej można uznać za dobre? W ocenie autora korelacje między Czeczenami a Saudyjczykami w zaproponowanym okresie, mimo ogromnego sprzeciwu władz rosyjskich a także różnic, jakie wynikały na tle religijnym: wahhabici (Saudyjczycy) – sufi (Czeczeni) były zadowalające. Biorąc pod uwagę całokształt relacji pomiędzy Saudyjczykami a Czeczenami, można śmiało zaryzykować stwierdzenie, iż odżyły one i nabrały intensywności na początku lat 90. XX wieku, kiedy to Czeczenia odzyskała chwilową niepodległość od Federacji Rosyjskiej.

W wojnach toczonych pomiędzy Czeczenią a Rosją, środkiem ciężkości stała się religia, zatem wspieranie Czeczenów przez Arabię Saudyjską oraz inne państwa arabskie można wytłumaczyć w sposób nie budzący żadnych wątpliwości. Opowiedzenie się po stronie Czeczenów nie miało charakteru politycznego, lecz czysto moralny. Saudowie tak samo jak strona czeczeńska nie mieli najlepszych relacji z Federacją Rosyjską, zatem w konflikcie między muzułmańskimi Czeczenami a prawosławnymi Rosjanami, opowiedzieli się nieoficjalnie po stronie tych pierwszych.

Ukształtowane religijnie państwa arabskie nie mogły bezczynnie przyglądać się poczynaniom zwalczającym islam, nawet jeśli ten zasadniczo różnił się od ich nurtu. Jednak, jak pokazały późniejsze wydarzenia historyczne, oferowana pomoc odkryła rzeczywistą motywację działania Arabii Saudyjskiej. Istotnie pomagali, walczyli ramię w ramię z Czeczenami, ale nie bezinteresownie. Z góry liczyli na ekspansję swojej religii,

²⁵ D. Astakhov, *U.S., Saudi Arabia: Holding the Chechen Card*, <https://worldview.stratfor.com>, [data dostępu: 10.10.2017].

wahhabizmu, na terenie Czeczenii po zakończeniu wojny z Rosją 31 sierpnia 1996 r., a najlepiej, gdyby ta ekspansja rozprzestrzeniła się na cały Kaukaz Północny, także w Dagestanie, czy Inguszetii. Mimo wszystko wypada w tym momencie powiedzieć, że pomoc ze strony Arabii Saudyjskiej była nie tylko bardzo cenna, ale także dawała Czeczenom siłę do przeciwstawiania się polityce Rosji, z którą walczyli niemal od początku lat 90. XX wieku.

Prześledzone i omówione relacje między Arabią Saudyjską a Czeczenią od początku lat 90. XX wieku, można zaliczyć do pomyślnych i nawet pojawienie się emisariuszy z Arabii Saudyjskiej, którzy propagowali wahhabizm na Kaukazie Północnym, w tym także w Czeczenii, nie spowodowało pogorszenia się owych relacji. Dowodem na to mogą być chociażby wcześniej wspomniane wizyty ówczesnego prezydenta Czeczenii, Asłana Maschadowa, oraz jego delegacji (ministrów), którzy byli w ówczesnych latach w Czeczenii postaciami zaliczanymi do wpływowych.

BIBLIOGRAFIA

- D. Astakhov, *U.S., Saudi Arabia: Holding the Chechen Card*, <https://worldview.stratfor.com>, [data dostępu: 10.10.2017].
- A. Bezmenov, *Vizit Dudayeva na Blizhniy Vostok*, <https://www.kommersant.ru/> [data dostępu: 27.04.2018].
- M. Bilalov, *Prirost naseleniya Chechni sokrashchayetsya iz goda v god*, <https://www.kavkazr.com>, [data dostępu: 27.04.2018].
- J. A. Day, R. East, R. Thomas, *A political and economic dictionary of Eastern Europe*, London–New York 2002.
- I. Dobaev, *Islamskiy radikalizm v sovremenny khetno politecheskikh protsessakh na Severnom Kavkaze*, <http://www.ca-c.org/>, [data dostępu: 1.11.2017].
- Ł. Donaj, *Contemporary Chechnya conflict nation–liberation fight or terrorism*, „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 1.
- M. Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, Oxford 2014.
- M. Guidere, *Historical Dictionary of Islamic Fundamentalism*, Lanham–Toronto–Plymouth 2012.

K. Hadzhiev, *Groznom oprovergayuts oobschcheniya o tom, chto Maskhadov privez iz Saudovskoy Aravii sredstva na sotsialnyye nuzhdy*, <http://www.interfax-religion.ru>, [data dostępu: 10.10.2017].

O vstreche Dzhokhara Dudayeva s Korolom Saudovskoy Aravii Fakhom ibn Abdel' Aziz as-Saud, <https://haamash.wordpress.com>, [data dostępu: 27.04.2018].

H. Krech, *Der russische Krieg in Tschetschenien (1994–1996). Ein handbuch: Miteine Sicherheits konzeptzur Einbindung der Russischen Föderation in die NATO und die Europäische Union*, Berlin 1997.

D. Seddon, *A political and economic dictionary of the Middle East: An essential guide to the politics and economics of the Middle East*. London–New York 2004.

Prezident Chechni A. Maskhadov, gotovitsya sovershit khadz v Mekku i Medinu, <http://www.interfax-religion.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

M. Zhikov, S. Gabrilov, *Chechenskiy khadz*, <https://www.kommersant.ru>, [data dostępu: 27.04.2018].

STRESZCZENIE

Kontakty między narodem czeczeńskim a Królestwem Saudyjskim mają swój początek na początku lat 90. XX wieku. Od tego czasu do dnia 7 sierpnia 1999 r., kiedy to bojownicy czeczeńscy i arabscy pod dowództwem Szamila Basajewa i emira Chattaba zaatakowali trzy dagestańskie wioski, w celu proklamowania republiki islamskiej opartej o prawie szariat, relacje między Czeczenami a Saudami układały się dość dobrze, jednak nie spotykały się z pełną lub częściową aprobatą ówczesnych władz rosyjskich w tym prezydenta Federacji Rosyjskiej, Borysa Jelcyna.

KAMIL PIETRASIK (kamilpietrasik@interia.pl) – doktor nauk społecznych (obrona rozprawy doktorskiej na Uniwersytecie Łódzkim na wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych). Badacz niezależny, członek Towarzystwa Azji i Pacyfiku. Badania autora koncentrują się między innymi na kwestii czeczeńskiej oraz historii i współczesności Arabii Saudyjskiej i zjawisku migracji (np. diaspory, uchodźcy, przestępstwa kryminalne popełnione przez obcokrajowców w Polsce itd.).

GRZEGORZ BAZIUR

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

Zakończenie walk zbrojnych w Czeczenii, a w konsekwencji rozbięcie głównych sił czeczeńskiego podziemia zbrojnego po 2007 r. ustabilizowało sytuację społeczno-polityczną kraju. Również dzięki stopniowej poprawie sytuacji gospodarczej w Rosji do aneksji Krymu w 2014 r., w pierwszych latach rządów Władimira Putina Czeczenia była symbolem sukcesu rosyjskiego systemu politycznego, chociaż kwestia czeczeńska jest nadal jednym z głównych problemów Federacji Rosyjskiej. Ze względu na działalność polityczną jej przywódcy, Ramzana Kadyrowa i jego konflikty z rosyjskimi strukturami siłowymi, należy postawić pytanie, dotyczące trwałości pokoju w Czeczenii¹.

Niniejszy tekst dotyczy sytuacji społeczno-politycznej i ustrojowej republiki, która po 1999 r. ponownie znalazła się autonomicznym podmiotem Federacji Rosyjskiej, w kontekście dyktatorskich rządów Ramzana Kadyrowa. Stąd taki jest jego tytuł, gdyż Autor podjął próbę ukazania sylwetki obecnego przywódcy czeczeńskiego, który już od ponad 10 lat żelazną ręką sprawuje władzę, realizując wszelkie rozkazy władz rosyjskich, będąc dla własnego narodu de facto patriarchalnym przywódcą. Warto w tym miejscu pokreślić, że podstawą budowanego systemu politycznego są: nacjonalizm i islam, a także środki finansowe, które otrzymuje od prezydenta Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytania dotyczące: roli klanu Kadyrowów w pacyfikacji walczącej o wolność Czeczenii przez władze rosyjskie, sposobu „pozyskania do współpracy” najpierw muftiego Czeczenii, Ahmeda Kadyrowa, a po jego śmierci w zamachu 9 maja 2004 r. syna Ramzana. Dalsze pytania badawcze dotyczą głównych elementów dyktatorskich rządów R. Kadyrowa, jego stosunku do własnego narodu w kontekście łamania

¹ Zob. M. Falkowski, *Na peryferiach światowego dżihadu. Kaukaz Północny: iluzja stabilizacji. Punkt Widzenia Ośrodka Studiów Wschodnich*, Warszawa 2014, s. 1-31; K. Kurczab-Redlich K., *Głową o mur Kremła*, Warszawa 2012, s. 1-491; J. Brodowski, M. Smoleń, *Czeczenia-Rosja: mity i rzeczywistość*, Kraków 2006, s. 1-153; G. Baziur, P., Skorut, *Region Kaukazu północnego w geopolityce Rosji na przykładzie wojny czeczeńskiej*, „Racja stanu. Studia i Materiały” 2011, nr 1 [9], s. 47-77.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

praw człowieka, stosunku do b. bojowników czeczeńskich, jego pozycji wobec władz rosyjskich, w tym prezydenta W. Putina, jak i do innych państw regionu, a także wpływ R. Kadyrowa na politykę gospodarczą, opartą w znacznej mierze o działania przestępcze w rodzaju mafii czeczeńskiej.

Zasadnicze hipotezy badawcze, które należy założyć dotyczą następujących kwestii:

- rządy Ramzana Kadyrowa mają charakter patriarchalnej dyktatury „ojca narodu”, wynikającej zarówno z prawa zwyczajowego, jak i tradycji klanowej rodów czeczeńskich;
- wasalna zależność jego polityki od interesów Federacji Rosyjskiej i całkowite podporządkowanie Czeczenii prezydentowi Rosji przekłada się na subsydia finansowe dla rządu Kadyrowa, które zarówno wspierają odbudowę kraju po zniszczeniach wojennych lat 1994–1996 i po 1999 r., jak i rozwój kraju pod kontrolą Rosji;
- R. Kadyrow podejmuje pewne próby zachowania autonomii wobec Rosji pod względem kulturowym, religijnym, językowym, w tym w mediach czeczeńskich lub podczas posiedzeń rządu, jednak nie wykraczają one poza granicę określoną prawodawstwem rosyjskim i jego lojalnością wobec Moskwy;
- mimo odbudowy i rozbudowy Czeczenii wśród znacznej części społeczeństwa wciąż utrzymuje się zakamuflowany separatyzm wobec Federacji Rosyjskiej, spowodowany przeżyciami wojennymi, cichym kultem bohaterów czeczeńskich, jak i udziałem b. bojowników w strukturach ISIS, ich walką w Iraku i Syrii – co np. po powrocie do kraju mogą (choć nie muszą) wykorzystać do wznowienia walki przeciwko Rosji o niepodległość kraju – chociaż do tego muszą zaistnieć odpowiednie warunki geopolityczne i wojskowe. Można zatem założyć, że konflikt rosyjsko–czeczeński jest dziś „zamrożony”.

W tekście zostały również przyjęte naukowe metody badawcze, adekwatne do opisywanych wydarzeń. Spośród nich zastosowano elementy metody *genetycznej*, dzięki której przedstawiono związki przyczynowo–skutkowe, charakterystyczne dla stosunków czeczeńsko–rosyjskich. Kolejną jest metoda socjologiczna, pozwalająca badać struktury społeczne, co jest istotnym czynnikiem de facto klanowej struktury społeczeństwa

czeczeńskiego. Z kolei metodą geograficzną posłużono się sporadycznie do omówienia elementów działań wojennych i akcji czeczeńskiego ruchu oporu. Podczas przygotowywania tekstu posłużono się również metodą progresywną w celu ukazania faktologii podczas opisywanych wydarzeń.

Jeżeli chodzi o literaturę przedmiotu, Autor posłużył się opracowaniami traktującymi na temat problematyki stosunków rosyjsko-czeczeńskich, zarówno wydanymi drukiem, jak i zawartymi w sieci internetowej. Wspomniane teksty traktują na temat pierwszej i drugiej wojny rosyjsko-czeczeńskiej (Baziur, Skorut, Brodowski, Smoleń, Kurczab-Redlich), problemu udziału Czeczenów w działalności terrorystycznej i w walkach zbrojnych na Ukrainie (Falkowski), sytuacji na styku czeczeńskich i rosyjskich służb specjalnych (Kadyrow i Patruszew), jak i roli czeczeńskiego biznesu polityce wewnętrznej i kontaktach zagranicznych Ramzana Kadyrowa (Bołotnikow). Poszczególne pozycje zostały podane w odsyłaczach do tekstu, jak i w bibliografii.

Po rozbiściu bojowników, władze Rosji musiały wypracować sposób sprawowania władzy w Czeczenii, ale Putin odrzucił zarówno współpracę z prorosyjskimi Czeczenami, którzy wywodzili się ze środowiska komunistycznej nomenklatury i byli w opozycji wobec niepodległości, jak i bezpośrednią okupację. W drugim wypadku oznaczałoby to oddanie kraju pod władzę oddziałów wojsk federalnych oraz Federalnej Służby Bezpieczeństwa (FSB), które lobbowały to rozwiązanie, próbując sabotować politykę rządu w kwestii czeczeńskiej.

W 2000 r. część przywódców ruchu niepodległościowego nawiązała współpracę z władzami rosyjskimi. W latach 2000-2004 na czele grupy czeczeńskich ugodowców stanął ówczesny mufti republiki, Achmad Kadyrow, po jego śmierci w 2004 r. jego syn, Ramzan, a pozostałe czeczeńskie środowiska polityczne zostały odsunięte i zmarginalizowane przez władze rosyjskie, wśród nich byli m.in. czeczeńscy politycy i komendanci powiązani z federalnymi strukturami siłowymi, jak np. Bisłan Gantamirow. W pierwszych miesiącach drugiej wojny czeczeńskiej W. Putin zawarł z A. Kadyrowem nieformalny układ dotyczący systemu rządów w Czeczenii i relacji władz w Moskwie i Groznm. Putin uznał fakt, że w zamian za zapewnienie stabilności republiki przy użyciu wewnętrznych metod Kadyrow otrzymał władzę w Czeczenii, zostając początkowo szefem administracji, a w 2003 r.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

prezydentem. Ze swojej strony Rosja gwarantowała stabilność finansową, konieczną do odbudowy gospodarczej kraju i zapewnienia minimum socjalnego mieszkańcom.

W tym też celu rząd rosyjski rozpoczął realizację polityki czeczenizacji, którą wdrażał stopniowo, przekazując kolejne kompetencje i kontrolę nad republiką władzom czeczeńskim, ograniczając działania dowódców wojsk rosyjskich i FSB². Konsekwencją tej polityki było zakończenie operacji antyterrorystycznej i zniesienie w Czeczenii w marcu 2009 r. reżimu wojskowego. Proces czeczenizacji był zagrożony, a do najgroźniejszego kryzysu doszło po śmierci Achmada Kadyrowa, w wyniku zamachu terrorystycznego 9 maja 2004 r. na stadionie w Groznych, który prawdopodobnie przeprowadzili funkcjonariusze FSB³. Mimo tych wydarzeń, prezydent i rząd Rosji kontynuowały dotychczasową politykę, a W. Putin wyznaczył następcę Achmada Kadyrowa w osobie jego syna, Ramzana. W czasie rozmowy z Kadyrowem Putin złożył deklarację, że polityka czeczenizacji będzie kontynuowana⁴. Ramzan Kadyrow, pomimo obaw o brak samodzielności i doświadczenia ze strony władz rosyjskich, okazał się jednak równie dobrym politykiem, który w podejmowanych decyzjach i działaniach w żaden sposób nie naruszał zasadniczych warunków układu z prezydentem Federacji Rosyjskiej. Zagrożeniem polityki czeczenizacji były natomiast powtarzające się zamachy w Rosji i akcje podziemia zbrojnego, a za brak efektów w ich zwalczaniu były krytykowane władze rosyjskie i renegaci czeczeńscy⁵.

Jak wspomniano – najważniejszym rezultatem polityki czeczenizacji była stabilizacja kraju, postępująca po osłabieniu roli organów bezpieczeństwa i umacnianie władzy klanu Kadyrowów, a statystyki potwierdzały spadek liczby incydentów zbrojnych i ofiar walk⁶. Stabilizację sytuacji w republice umożliwiły zastosowane przez jej władze i akceptowane przez rząd rosyjski działania. Rząd Republiki Czeczenii zastosował w tym celu środki polityczne, militarne, ekonomiczne i ideologiczne, doprowadzając do marginalizacji podziemia zbrojnego w oczach społeczeństwa, które za wszelką współpracę z bojownikami

² M. Falkowski, op. cit., s. 9–10.

³ W. Uwierow, *Kto ubił Kadyrowa?*, <http://analysisclub.ru/index.php?page=putin1&art=1391>, [data dostępu: 2.09.2015]; por. J. Rudniewa, *Bież uczastija spieczsłużb Kadyrowa bylo nie likwidirowat'*, http://www.gazeta.ru/2004/07/19/oa_127444.shtml, [2.09.2015].

⁴ *Первая встреча Путина с Рамзаном Кадыровым*, https://www.youtube.com/watch?v=B7_7IUYSuGQ, [1.09.2017].

⁵ Chodzi głównie o zamachy, podczas których masowo brano zakładników, np. na moskiewskiej Dubrowce w październiku 2002 roku czy w północnoosetyjskim Biesłanie we wrześniu 2004 r. – zob. A. Politkowska, *Rosja Putina*, Warszawa 2005, s. 264–274; por. E. Wolska, *10 lat po tragedii na Dubrowce, czyli jak nie przeprowadzać akcji ratunkowej*, „Ostry Dyżur” 2013, T. 6, nr 1, s. 29–31.

⁶ M. Falkowski, op. cit., s. 11–12.

placiło często cenę życia, a dalsze konsekwencje ponosiła również cała rodzina – można więc mówić o odpowiedzialności zbiorowej za udział w walce o wolność Czeczenii.

W celu osłabienia podziemia, władze czeczeńskie nakłaniały aktywnych lub byłych bojowników, w szczególności wyznających idee niepodległości i przeciwnych koncepcji utworzenia na Kaukazie Emiratu Kaukaskiego do współpracy, często za cenę znacznych profitów politycznych lub finansowych, co dla umęczonego wojnami społeczeństwa miało duże znaczenie⁷. W tym też celu władze czeczeńskie ogłaszały kolejne amnestie, co doprowadziło do stopniowego przejścia na stronę rządzącego klanu Kadyrowów osób i grup zbrojnych, często po wcześniejszych negocjacjach i udzieleniu im przez czeczeńskich przywódców osobistych gwarancji bezpieczeństwa. Jednakże większość amnestionowanych bojowników nie złożyła broni i rozpoczęła służbę w powstających w Czeczenii formacjach zbrojnych, wchodzących w skład struktur rosyjskich, głównie MSW, a w rzeczywistości były podporządkowane Kadyrowowi. Wobec niepokornych działaczy reżim zastosował drastyczne metody: morderstwa, tortury, represje wobec krewnych (branie w charakterze zakładników, burzenie domów itd.). Jak się wkrótce okazało, terror władz pod przywództwem Kadyrowa był znacznie skuteczniejszy niż oddziałów rosyjskich, ponieważ uderzenia miały charakter punktowy, a nie ślepy, wynikający z nienawiści do Czeczenów⁸.

Władze czeczeńskie nie utrudniały emigracji wobec osób, które ją wybrały, głównie do Europy – według szacunków w państwach Unii Europejskiej przebywa ponad 100 tys. obywateli Federacji Rosyjskiej narodowości czeczeńskiej, głównie w Austrii, Francji, Niemczech, Belgii i Polsce⁹. Migracje doprowadziły do znacznej redukcji problemów społecznych, w tym głównie z około 30–procentowego bezrobocia. Z kolei w wymiarze ideologiczno–religijnym polityki Kadyrowa należy odnotować, że mimo porzucenia idei niepodległości i jego prorosyjskości, podstawą jego ideologii jest nacjonalizm czeczeński, w tym: duma z bycia Czeczenem, poczucie wyższości wobec innych kultur oraz suficki islam, przeciwstawiany idei reprezentowanej przez wahabitów¹⁰. Władze Czeczenii bardzo dbają o rozwój języka czeczeńskiego, lansując też kult przemocy i kulturę patriarchalną oraz

⁷ Аслан Бютукаев присягнул лидеру ИГ от имени боевиков Чечни (2015), <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/263915/>, [4.09.2017].

⁸ M. Falkowski, *RAMZANISTAN. Czeczeński problem Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 12–13.

⁹ Tamże, s. 13.

¹⁰ M. Składankowa, *Tajemnica, świętość i męstwo*, [w:] A. Parzymies (red.), *Islam a terroryzm*, Warszawa 2003, s. 77–103.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

prowadząc islamizację życia społecznego. Jak się okazało, zarówno ostentacyjna religijność islamska Kadyrowa, jak i ideologia nacjonalistyczna były zgodne ze społecznymi oczekiwaniami, przyczyniając się do osłabienia wsparcia działalności podziemia zbrojnego i umocnienia jego pozycji politycznej. Powróciły też archaiczne już dziś prawa zwyczajowe, jak: zemsta rodowa, porwania kobiet w celach matrymonialnych itd. Trudne jest wyznaczenie granicy tradycją czeczeńską a islamską, np. niepraktykowane dawniej wśród Czeczeńów, a obecnie rozpowszechnione wielożeństwo.

Efektom działań Kadyrowa było powstanie w Czeczenii autorytarnej dyktatury, w ramach której pozbył się on konkurentów politycznych i działaczy społecznych. Do współpracy pozyskał m.in. b. ministra obrony Iczkerii Magomeda Chanbijewa, nakazując też likwidację przywódców niezależnych od Kadyrowa czeczeńskich klanów i dowódców, w tym Mowladiego Bajsarowa, braci Rusłana i Sulima Jamadajewów, i obrońcy praw człowieka, Natalii Estemirowej. Za tymi zabójstwami stali prawdopodobnie ludzie Ramzana Kadyrowa¹¹. Pod presją władz w Groznm (w tym w formie brutalnej przemocy, pogromów biur itd.) obrońcy praw człowieka zostali zmuszeni do zaprzestania działalności w republice, jak np. rosyjski Memoriał czy Komitet Przeciw Torturom¹². Politycy czeczeńscy, którzy wywodzili się z dawnej sowieckiej nomenklatury partyjnej, jak np. Asłambek Asłachanow, Doku Zawgajew czy też dowódca rozformowanego na polecenie Kadyrowa batalionu Zachód, Said–Magomed Kakijew zostali zmuszeni przez reżim do zaprzestania działalności politycznej, którą reżim określił mianem „nieingerencji w wewnętrzne sprawy republiki”¹³. Tymi sposobami Kadyrow terroryzował ludność Czeczenii, doprowadzając ją do poczucia strachu przed jakąkolwiek działalnością polityczną, apatii i przekonania o bezcelowości opozycji wobec jego rządów. Władze rosyjskie nie reagowały na wspomniane działania, co oznaczało zapewne ich aprobatę ze strony Rosji.

Również życie polityczne Czeczenii jest podporządkowane reżimowi Kadyrowa, a kluczowe stanowiska w administracji i strukturach bezpieczeństwa zajmują jego krewni lub osoby pochodzące z jego rodzinnej wsi Centoraj/Chosi–jurt. Premierem rządu jest Abubakar

¹¹ K. Słabous K. (2006), *Były dowódca „Gorca” zastrzelony*, <http://www.psz.pl/162-wschod/rosja-byly-dowodca-gorca-zastrzelony>, [4.09.2017].

¹² В. Ващенко (2015), «Комитет против пыток» выбивают кувалдой, <http://www.gazeta.ru/social/2015/06/03/6744098.shtml>, [2.09.2017].

¹³ M. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 15.

Edelgerijew, a deputowanym do rosyjskiej Dumy Państwowej Adam Delimchanow, szefem czeczeńskiego MSW Ruslan Ałchanow, a merem Groznego – Islam Kadyrow¹⁴.

Dla władz czeczeńskich wielką wagę ma polityka informacyjna i propaganda, a celowi temu służą podporządkowane reżimowi media, głównie telewizja, która, propaguje czeczeński nacjonalizm, relacjonuje działalność Kadyrowa, propagując jego kult, jako przywódcy Czeczenii, podobnie, jak i jego ojca¹⁵. W telewizji R. Kadyrow jest przedstawiany, jako polityk skuteczny, człowiek religijny, wierny Rosji, choć również mający własne, często odmienne zdanie, co nie przeszkadza mu być czeczeńskim i rosyjskim patriotą. Temu celowi służy duża aktywność Kadyrowa w mediach społecznościowych, jak i w rosyjskich środkach masowego przekazu. Kadyrow udziela wywiadów dziennikarzom i zaprasza ich do Czeczenii, podobnie, jak znanych sportowców, aktorów, gwiazdy estrady z Rosji i zagranicy: Mike’a Tysona, Gerarda Depardieu, Vanessę Mae. Promuje też zdrowy styl życia: sport, walkę z alkoholizmem, narkomanią itd. oraz szacunek dla tradycyjnych wartości czeczeńskich i islamskich. Rosyjskie media przedstawiają go pozytywnie i tak też odbiera go znaczna część Rosjan, choć Czeczeni mają w Rosji negatywny wizerunek, jako terroryści¹⁶.

Ramzan Kadyrow kontroluje także gospodarke, biznes i mafię czeczeńską w skali całej Rosji i prawdopodobnie za jej granicami. Jako prezydent, nawiązał on współpracę z wpływowymi czeczeńskimi biznesmenami z Moskwy: Umarem Dżabraiłowem i Ruslanem Bajsarowem, którzy współfinansują szereg inwestycji w republice, nie ciesząc się jednak wpływami politycznymi. W kluczowych przedsiębiorstwach (poza sektorem naftowym pozostającym pod kontrolą rosyjską) ich zarządy i rady nadzorcze obsadzili współpracownicy Kadyrowa, tworząc wiele nowych projektów biznesowych, jak np. linie lotnicze Grozny Avia, firmy budowlane, czy klub piłkarski Terek Grozny¹⁷. Dochody z pochodzące z działalności gospodarczej nie są głównym źródłem finansów rządu republiki, który otrzymuje dotacje zarówno z rosyjskiego budżetu, jak i tzw. alternatywnego systemu podatkowego, ze ściągania haraczy z czeczeńskich biznesmenów, w tym mieszkających za

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M. Falkowski, *Na peryferiach...*, op. cit., s. 16.

¹⁶ Az 55% respondentów, którzy wzięli udział w przeprowadzonym w marcu 2015 roku przez Centrum Lewady badaniu opinii publicznej, uznało, że Ramzan Kadyrow jest politykiem, któremu można ufać, a 35% odczuwało wobec niego sympatię i szacunek, http://info.minfin.ru/subj_analytics.php, [2.09.2017].

¹⁷ M. Falkowski, *Ramzanistan ...*, op. cit., s. 17.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

granicami Czeczenii, urzędników, funkcjonariuszy, które trafiają do stworzonej w 2007 r. Fundacji Achmada Kadyrowa. Tylko w 2014 r. Czeczenia otrzymała łącznie 56,8 mld rubli z rosyjskiego budżetu, co stanowiło 81,6 proc. budżetu republiki, zaś sąsiedni Dagestan otrzymał 63 mld rubli, tj. 70 proc. budżetu tej republiki, a Inguszetia 20 mld rubli, co stanowiło 85 proc. budżetu¹⁸. Środki są wykorzystywane zarówno w celach prywatnych, biznesowych, jak i inwestycyjnych z przeznaczeniem a budowę lub renowację obiektów, np. meczetów w republice i poza jej granicami, jak i charytatywnych, np. poprzez udzielanie wsparcia biednym rodzinom, inwalidom itd.¹⁹.

W ramach polityki czeczenizacji, pod rządami Kadyrowa powstała czeczeńska enklawa w granicach Rosji, rządząca się własnymi zasadami i żyjąca własnym życiem, obca cywilizacyjnie i kulturowo wobec społeczeństwa rosyjskiego. Obok umocnienia czeczeńskiej tożsamości narodowej i nacjonalizmu wzrasta znaczenie języka czeczeńskiego, który stał się językiem obowiązującym w republice. Przykładem jego pozycji jest prowadzenie posiedzeń rządu republiki w języku czeczeńskim, niezrozumiałym dla władz rosyjskich i wypowiedzi urzędników, w tym Kadyrowa dla mediów, które nie są przetłumaczone na język rosyjski²⁰.

Źródeł wspomnianych procesów społecznych należy szukać zarówno w efektach obu wojen czeczeńskich, jak i przekształcenia Czeczenii w monoetniczną i monoreligijną republikę, które wzmocniła i usankcjonowała rosyjska polityka czeczenizacji. Po wojnach czeczeńskich doszło do zmian etnicznych: o ile w 1989 r. Rosjanie stanowili około 30 proc. mieszkańców Czeczeno–Inguskiej ASRR, to w 2010 r. nie więcej niż 2 proc. mieszkańców Czeczenii i 0,7 proc. Inguszetii²¹. W związku z zamachem na redakcję Charlie Hebdo, w styczniu 2015 r. Kadyrow zorganizował kilkusettyśięczną manifestację w Groznm, podczas której jej uczestnicy potępił obrazę uczuć religijnych muzułmanów. Uczestniczyły w nim osoby z Czeczenii, Inguszetii i Dagestanu oraz kilku przywódców rosyjskich muzułmanów²².

¹⁸ Сводная таблица исполнения бюджетов субъектов РФ на 01.01.2015 (2015), http://info.minfin.ru/subj_analytics.php, [2.09.2017].

¹⁹ G. Tumanow (2015), *Robota na wznos*, „Gazeta Kommiersant”, <http://www.kommersant.ru/doc/273610>, [2.09.2017].

²⁰ M. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 18.

²¹ НАСЕЛЕНИЕ ПО НАЦИОНАЛЬНОСТИ И ВЛАДЕНИЮ РУССКИМ ЯЗЫКОМ ПО СУБЪЕКТАМ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2010), http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol14/pub-04-04.pdf, [2.09.2017].

²² Мы любим пророка Мухаммада (с.а.в.)” *Манифестация в г.Грозный 19.01.2014 г.* Pobrany z: <https://www.youtube.com/watch?v=Gm5jLIqYdO4>, [2.98.2017].

W Czeczenii następuje też przenikanie się instytucji obu systemów: czeczeńskiego i rosyjskiego, czego przykładem jest współlistnienie rosyjskiego sądownictwa i prawodawstwa federalnego, zaś republika rządzi się mieszaniną czeczeńskich praw zwyczajowych (adatów), szariatu (prawa koranicznego) i prawa siły, a władze czeczeńskie (głównie Kadyrow) nie ukrywają ignorancji wobec rosyjskiego porządku prawnego i priorytetowego traktowania czeczeńskich praw zwyczajowych i norm islamskich. Przykładem łamania prawa federalnego w tym zakresie była głośna w Rosji sprawa ślubu 17-letniej Luizy Gojłabijewej z 46-letnim naczelnikiem policji z Nożaj-jurtu, Nażudem Gućzigowem. Mimo, że ślub w świetle prawa rosyjskiego był przestępstwem, ponieważ doszło do niego w wyniku nacisków naczelnika policji na rodzinę nieletniej, która miała zostać jego drugą żoną, Kadyrow poparł Gućzigowa i przybył na wesele. Kilka dni później wpływowy szef administracji Kadyrowa Magomed Daudow wysunął w wywiadzie dla portalu Gazeta.ru propozycję legalizacji poligamii w Rosji²³. Władze Czeczenii propagują również wielożeństwo – o czym wspomniano, noszenie w urzędach i na uczelniach islamskiego stroju przez kobiety (burki, długie spódnice, bluzki zakrywające ramiona), zakaz palenia tytoniu w czasie Ramadanu czy ograniczenia sprzedaży alkoholu. Sprzeczne z rosyjskim porządkiem prawnym były niektóre, nagłaśniane w rosyjskich mediach, wypowiedzi Kadyrowa, np. zapowiedź represji wobec krewnych bojowników, burzenie domów, banicja z republiki, np. po akcji bojowników w Groznych w nocy 4/5 grudnia 2014 r., po której władze odpowiedziały zburzeniem domów ich krewnych, zmuszając ich do emigracji²⁴. Władze Republiki Czeczenii wydały też rozkaz otwarcia ognia do funkcjonariuszy sił bezpieczeństwa z innych podmiotów Federacji Rosyjskiej, którzy pojawiają się w Czeczenii bez wcześniejszego jego uzgodnienia z rządem republiki²⁵.

Instytucje czeczeńskie, które zachowują zewnętrznie formy zgodności z rosyjskim prawem, w rzeczywistości funkcjonują w oparciu o miejscowe, nieformalne układy i obyczaje. Wątpliwość budzi też lojalność większości z nich wobec organów Federacji Rosyjskiej, które jedynie w ograniczony sposób kontrolują ich działalność i dysponują wiedzą

²³ Е. Маевна, А. Громов (2015), «Хорошо бы легализовать многоженство», <http://www.gazeta.ru/social/2015/05/18/6692937.shtml>, [2.09.2017].

²⁴ Как разрушают дома в Чечне (2014), Кавказский Узел, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/253822/>, [2.09.2017].

²⁵ Кадиров разрешил стрелять в федеральных силовиков на поражение (2015). Pobrano z: <https://www.youtube.com/watch?v=dHu6AOLz7zI>, [2.09.2017].

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

o realnej sytuacji na miejscu. Ich faktycznym zwierzchnikiem jest Ramzan Kadyrow, który jako głowa republiki formalnie nie sprawuje wobec wielu z nich funkcji nadzorczych, wyjątkiem jest republikańska Federalna Służba Bezpieczeństwa pozostawiona przez Kreml w rękach Rosjan, która jednak nie ma wielkich możliwości wpływu na czeczeńskie władze.

Przykładem słabości wpływów rosyjskich w republice są czeczeńskie struktury siłowe, w tym policja, które formalnie wchodzą w skład ugrupowań federalnych, w rzeczywistości jednak podlegają Kadyrowowi, zaś miejsce Rosjan w tych formacjach zajęli lojalni wobec Kadyrowa i rządu rosyjskiego Czeczeni. Znaczną część, jeśli nie większość funkcjonariuszy stanowią byli bojownicy, którzy walczyli przeciwko Rosjanom, zaś wielu urzędników (w tym wysokich rangą) stanowią ludzie młodzi, nie pamiętają czasów sowieckich, wychowani w kulturze czeczeńskiej, dla których Rosja, jej kultura i mentalność są pojęciami obcymi. W grudniu 2014 r. na centralnym stadionie w Groznych miał miejsce wiec, podczas którego ok. 10–20 tys. uzbrojonych funkcjonariuszy czeczeńskich sił bezpieczeństwa złożyło „przysięgę wierności” prezydentowi Putinowi, a Ramzan Kadyrow zadeklarował, że Czeczeni gotowi są wypełnić każdy jego rozkaz i bronić interesów Rosji gdziekolwiek to będzie potrzebne²⁶.

Jako prezydent Czeczenii, Ramzan Kadyrow zaczął też prowadzić regionalną politykę zagraniczną, a funkcjonariusze czeczeńskich formacji zbrojnych wzięli udział w konfliktach poza Czeczenią. Warto wspomnieć, że w czasie wojny sierpniowej 2008 r. w Gruzji, po stronie rosyjskiej walczył batalion Wschód, który w 2009 r. został rozformowany, natomiast w latach 2014–2015 Czeczeni, służący w różnych formacjach zbrojnych brali udział w aneksji Krymu i walczyli w Donbasie²⁷. Kadyrow wielokrotnie zgłaszał też gotowość uczestnictwa wiernych mu formacji w zwalczaniu zagrożeń terrorystycznych w Rosji, w tym w sąsiednich republikach kaukaskich, choć próby przeprowadzania akcji antyterrorystycznych w Inguszetii i Dagestanie blokowały władze rosyjskie, które obawiały się negatywnej reakcji elit i społeczeństw tych republik.

Kadyrow, jako przywódca Czeczenii obserwuje i komentuje sytuację wewnętrzną w Rosji i na całym obszarze postsowieckim. Wspiera politykę prezydenta Putina, krytykuje opozycję wobec reżimu, a przykładem tej krytyki był jego wrogi stosunek do Michała

²⁶ M. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 23.

²⁷ *Чеченский спецназ распугал всех грузинских солдат (2008)*, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=201122&cid=1>, [3.09.2017]; por. *Чеченцы рассказали, сколько их воюет на Донбассе (2014)*, <http://korrespondent.net/ukraine/3454071--chechentsy-rasskazaly-skolko-ykh-vouet-na-donbasse> [3.09.2017].

Chodorkowskiego²⁸. W wypadku obszaru postsowieckiego krytyka dotyczy głównie władz Ukrainy, które uważa – za propagandą rosyjską – za „faszystowski”, zapowiadając dalsze zaangażowanie sił czeczeńskich w Donbasie²⁹. Krytycznie odnosi się on również do sytuacji międzynarodowej, w tym polityki USA i państw zachodnich na Bliskim Wschodzie, jak i działań Państwa Islamskiego. W tym kontekście Kadyrow zapewnia ciągle prezydenta Rosji, Putina o lojalności i gotowości nie tylko do wypełnienia każdego jego rozkazu, ale i do oddania za niego życia³⁰.

Prezydent Republiki Czeczenii nawiązuje też kontakty międzynarodowe, zwłaszcza z państwami Bliskiego Wschodu, w których spotyka się z politykami, biznesmenami, działaczami religijnymi, składa wizyty w tych państwach, przyjmując też rewizyty gości z tego regionu świata³¹. W tym kontekście Kadyrow dąży do przekształcenia się z polityka lokalnego w federalnego, co udało mu się osiągnąć, m.in. lidera Kaukazu Północnego i wszystkich rosyjskich muzułmanów. Celem aktywności politycznej i medialnej Kadyrowa jest zachowanie stanowiska, kontroli nad republiką i własnym narodem oraz przychylności prezydenta Putina. Wydaje się, że Ramzan Kadyrow ma świadomość, że alternatywą jest w najlepszym wypadku polityczny niebyt lub emigracja, zaś w najgorszym – a biorąc pod uwagę kaukaskie prawo zwyczajowe i najbardziej prawdopodobnym – utrata życia i zagrożenie dla całego klanu. Wobec ludności Czeczenii Kadyrow terroryzuje niepokorne osoby i grupy, manipulując pozostałymi, utwierdzając władze rosyjskie w wiarygodności, a czeczeńskie społeczeństwo w bezcelowości jakiegokolwiek oporu.

Przykładem działań zgodnych z tym schematem była reakcja na akcję bojowników w Groznych w nocy 4/5 grudnia 2014 r. Grupa licząca 11 bojowników Emiratu Kaukaskiego wdarła się do centrum miasta, rozstrzelując czeczeńskich policjantów. Po rozdzieleniu się na dwie grupy, bojownicy zabarykadowali się w Domu Prasy i w jednej ze szkół w centrum Groznego i dopiero po kilku godzinach walk funkcjonariusze czeczeńscy zlikwidowali wszystkich atakujących. Po akcji w internecie pojawiło się nagranie, w którym bojownicy podali motywy akcji – zemstę za prześladowanie muzułmanów i poniżanie muzułmanek

²⁸ *Рамзан Кадыров объявил Михаила Ходорковского своим личным врагом* (2015), <http://lifefews.ru/news/148124>, [2.09.2017].

²⁹ *Рамзан Кадыров: на Украине действуют фашисты, которые «легли под Запад»* (2014), <http://www.ntv.ru/novosti/1277258>, [3.09.2017].

³⁰ M. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 24.

³¹ Tamże, s. 25.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

przez kadrowców. Ramzan Kadrow wydał rozkaz jak najszybszej ich likwidacji, bez względu na straty ludzkie, a w efekcie chaotycznie prowadzonych walk zginęło 14 czeczeńskich funkcjonariuszy, a 36 zostało rannych, po czym złożył raport prezydentowi Putinowi. Po akcji zapowiedział represje wobec krewnych bojowników, a w internecie pojawiło się nagranie, podczas którego Kadyrow przez telefon prowadził z nimi negocjacje, próbując przy użyciu argumentacji islamskiej udowodnić, że nie mają racji i powinni złożyć broń – jednak broni złożyli i zostali zabici podczas akcji czeczeńskich sił bezpieczeństwa³².

Niezależność i samowola Kadyrowa w Czeczenii, ignorowanie rosyjskiego prawa i federalnych organów władzy oraz aktywność czeczeńskiego lidera i jego ludzi poza granicami republiki krytykują rosyjskie elity, zarówno rządzące, jak i opozycyjne. Przejawia się ona m.in. w licznych publikacjach, wypowiedziach dziennikarzy i ekspertów, jak i otwartej, bądź zawoalowanej krytyce. Zarówno krytycy rządowi, którzy stosują zawoalowaną krytykę, jak i opozycjoni, otwarcie mówiący o polityce reżimu Kadyrowa widzą w nim nowego prezydenta Dudajewa, polityka, który w sprzyjających warunkach może otwarcie wystąpić przeciw Rosji, który szantażuje władze rosyjskie, celem wymuszenia kolejnych ustępstw. Niektórzy komentatorzy obawiają się, że Kadyrow i podporządkowane mu czeczeńskie formacje zbrojne stały się jedną z najważniejszych sił na rosyjskiej scenie politycznej, a dyktator czeczeński może w przyszłości objąć również stanowisko we władzach federalnych. Może to grozić „czeczenizacją” Rosji i zaprowadzeniem wzorowanego czeczeńskim reżimu autorytarnego³³.

Głównym i najpoważniejszym oponentem Ramzana Kadyrowa są rosyjskie struktury siłowe (MSW, FSB, armia), które od początku były konsekwentnymi przeciwnikami polityki czeczenizacji, postrzegając Achmada i Ramzana Kadyrowów, jako ukrytych separatystów. Powodem krytyki ze strony funkcjonariuszy tych służb jest specjalny status Kadyrowa w rosyjskim systemie politycznym, w tym jego faktyczne podporządkowanie wyłącznie i bezpośrednio prezydentowi Putinowi, z pominięciem urzędów federalnych. Funkcjonariusze rosyjskiego aparatu bezpieczeństwa postrzegają jego aktywność polityczną w kategoriach zagrożenia ich pozycji w samej Rosji³⁴.

³² Tamże, s. 26.

³³ Tamże, s. 27.

³⁴ Tamże, s. 28.

Szczególnie niebezpieczną dla nich jest ekspansja kontrolowanego przez Kadyrowa nielegalnego biznesu czeczeńskiego w Rosji, jak również poza jej granicami, m.in. na okupowanym od 2014 r. Krymie³⁵. Kontrolowane przez Kadyrowa, a pozostające poza kontrolą rosyjskich służb specjalnych czeczeńskie gangi ściągają haracze z przedsiębiorców, a według doniesień rosyjskich mediów w działalność przestępczą w Moskwie zaangażowani byli m.in. ochroniarze Kadyrowa³⁶. Wątpliwości budzą źródła finansowania i funkcjonowanie Fundacji im. Achmada Kadyrowa, która prowadzi szeroko zakrojoną działalność w Czeczenii, Rosji i poza jej granicami, zwłaszcza jej finansów. Jako wchodzenie w kompetencje rosyjskich służb specjalnych, ich funkcjonariusze traktują utrzymywanie przez władze czeczeńskie kontaktów z czeczeńską diasporą za granicą, w Europie, innych państwach b. ZSRR, na Bliskim Wschodzie, a za pośrednictwem nieoficjalnych przedstawicieli Kadyrowa, we Francji czy na Ukrainie³⁷.

FSB nie akceptuje również samowoli czeczeńskich sił bezpieczeństwa poza granicami Czeczenii, w tym np. ich domniemanego udziału w szeregu zabójstw w Rosji, m.in. Anny Politkowskiej, czy rosyjskiego oficera, płk. Jurija Budanowa, który odbył karę więzienia za brutalne morderstwo czeczeńskiej dziewczyny, Elzy Kungajewej w 2000 r., czy też zabójstw wspomnianych opozycyjnych wobec Kadyrowa działaczy czeczeńskich³⁸. Konflikt Kadyrowa z funkcjonariuszami FSB rosyjskie media upubliczniły w Federacji Rosyjskiej po zabójstwie rosyjskiego opozycjonisty Borysa Niemcowa w Moskwie 27 lutego 2015 r., oskarżając o jego zorganizowanie ludzi Kadyrowa, a głównym podejrzanym jest wysoko postawiony oficer czeczeńskiego batalionu Пółnoc, Zaur Dadajew³⁹.

Wspomniany konflikt stanowi wyzwanie dla polityki wewnętrznej prezydenta Putina, który ma poważny dylemat: ze względu na groźbę destabilizacji sytuacji społeczno-politycznej w Czeczenii i jej ewentualne oddziaływanie na sąsiednie kraje (Inguszetia, Dagestan) nie może pozbawić stanowiska czeczeńskiego przywódcy, a ignorowanie interesów

³⁵ С. Болотникова, *ЧЕЧЕНСКИЙ БИЗНЕС ЗАСТОЛБИЛ КРЫМ* (2014), <http://www.bigcaucasus.com/events/topday/17-03-2014/89593-krim-0/>, [2.09.2017].

³⁶ *В Москве орудует «охрана Кадарова»*, Правда-TV.ru (2013), <http://www.pravda-tv.ru/2013/03/26/23236>, [3.09.2017].

³⁷ А. Szepielewicz (2015), „Kreml wykarmił małego smoka”. *Kariera Ramzana Kadyrowa*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/kadyrow-to-stalin-naszycz-czasow-kariera-prezydenta-czeczenii,524180.html>, [2.09.2017].

³⁸ М. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 29.

³⁹ *Кадаров перечислил подвиги Дадаева в борьбе с терроризмом* (2015), http://lenta.ru/news/2015/03/13/kadyrov_dadaev/, [4.09.2017].

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

służb specjalnych oznaczałoby osłabianie podpory własnej władzy. W istniejącej sytuacji Putin próbuje łagodzić napięcia istniejące między FSB a Kadyrowem, nakłaniając strony do kompromisów, a ich przykładami było według rosyjskich mediów spotkanie Kadyrowa z szefem Rady Bezpieczeństwa Narodowego, Nikołajem Patruszewem w marcu 2015 r.⁴⁰.

Mimo, że stanowi to dla Władimira Putina istotny problem w zarządzaniu systemem politycznym, zagrożenia płynące dla Rosji i osobiście prezydenta Putina ze strony Kadyrowa są wyolbrzymiane, być może w efekcie propagandowych działań FSB, a traktowanie Kadyrowa jako wyzwania dla władzy rosyjskiej na Kaukazie lub potencjalnego przywódcy kolejnej rewolty Czeczenów przeciwko Rosji nie wydaje się zasadne. Wprawdzie Ramzan Kadyrow jest niezależny, ambitny, sprawuje pełnię władzy w republice, której stabilność w dużym stopniu zależy od jego dalszych rządów, ale jest on w pełni zależny od prezydenta Putina, zaś jego reżim w pełni zależy od Rosji finansowo i politycznie.

Ramzan Kadyrow demonstracyjnie odcina się od iczkeryjskiej przeszłości i symboliki, jego tolerowana przez władze Rosji polityka wewnętrzna prowadzi jednak do faktycznego budowania ideologicznych, instytucjonalnych i kadrowych podstaw czeczeńskiej państwowości, chociaż ryzyko otwartego wystąpienia Kadyrowa przeciwko Federacji Rosyjskiej jest minimalne, także ze względu na postrzeganie go przez samych Czeczenów, którzy są zmęczeni wieloletnią wojną, terroryzowani przez ludzi Kadyrowa, dlatego też tolerują jego władzę. Z drugiej strony społeczeństwo docenia stabilizację, odbudowę republiki i poprawę sytuacji ekonomicznej pod jego rządami. Ponadto, szczególnie ludziom młodym, Kadyrow imponuje siłą, zdecydowaniem, zdrowym stylem życia, co jest w dużej części efektem skutecznej propagandy, choć ciąży na nim piętno kolaboracji, zdrady własnego narodu, wyparcia się jego historii i walki o niepodległość przeciwko Rosji.

Nie bez znaczenia jest akt, że dyktatura Kadyrowa i kult jednostki są niezgodne z historią i mentalnością czeczeńskiego społeczeństwa, które cechuje egalitaryzm, zaś w historii kraju nie było dyktatury, natomiast porządek społeczny nie opierał się na władzy politycznej dysponującej kodeksem karnym i monopolem na stosowanie przemocy, tylko na prawie zwyczajowym oraz relacjach między równymi sobie rodami i klanami. W tradycyjnym społeczeństwie czeczeńskim ogromne znaczenie mają ponadto kwestie honoru własnego i rodziny, a także obowiązku zemsty rodowej za doznane krzywdy. Nie jest

⁴⁰ *Кадиров и Патрушев обсудили противодействие терроризму и экстремизму* (2015), http://polit.ru/news/2015/03/11/kadyrov_patrushev/, [5.09.2017].

tajemnicą, że Ramzan Kadyrow i jego ludzie od lat dopuszczają się zbrodni wobec tysięcy Czechenów, dlatego zagrożeniem dla niego i jego klanu są przeciwnicy polityczni, jak i wrogowie osobiści, którzy ze względu na okoliczności odłożyli w czasie dokonanie obowiązkowego aktu zemsty na bardziej sprzyjający moment⁴¹.

Federacja Rosyjska musi płacić za stabilność w Czeczenii i dotrzymanie warunków paktu Putin–Kadyrow wysoką cenę, głównie przez konieczność utrzymywania Czeczenii, godzenia się na jej cywilizacyjne oddalenie się od Rosji oraz ponosić ryzyko związane z działalnością Kadyrowa poza Czeczenią i jego konfliktem ze strukturami siłowymi. Należy przypomnieć, że w ocenie władz rosyjskich procesy zachodzące w Czeczenii, oddalenie się jej od Rosji, mimo niekorzystnego wpływu na integralność Federacji Rosyjskiej, obniżania jej wewnętrznej spójności i bezpieczeństwa, mają jednak charakter nieodwracalny, ponieważ Czeczenia nigdy nie stanie się w pełni częścią Rosji. Poza tym tendencje do islamizacji i derusyfikacji, choć nie o tak dużej dynamice są widoczne w innych kaukaskich republikach, głównie w Dagestanie i Inguszetii, które ponadto – podobnie jak Czeczenia – utrzymywane są z federalnego budżetu. Ponieważ prawo federalne nie działa często w innych częściach Federacji Rosyjskiej, a kaukaskie peryferie są określane, jako „wewnętrzna zagranica” rosyjskie elity polityczne nie postrzegają tego, jako poważnego problemu, a rządy rosyjskie bez obaw o reperkusje wewnętrzne inspirują i wykorzystują lokalne separatyzmy w skali całego obszaru postsowieckiego – Kaukaz Północny nie jest tu wyjątkiem.

Problematyczność Kadyrowa jest mniej groźna dla Rosji, niż jego użyteczność w zapewnieniu stabilności w samej Czeczenii. Zarówno on sam, jak i kontrolowane przez niego formacje zbrojne są wygodnym narzędziem w polityce wewnętrznej Rosji, jak i w ramach rosyjskiej polityki na obszarze postsowieckim i Bliskim Wschodzie⁴². Stąd też Kadyrow jest pewnym „straszakiem” wobec wrogów wewnętrznych, np. istnieje możliwość użycia kadyrowców do pacyfikacji antyputinowskich demonstracji, czy też zewnętrznych rozruchów, głównie na obszarze postsowieckim. Wykorzystywanie formacji czeczeńskich w takim charakterze jest możliwe ze względu na złą reputację i negatywne konotacje

⁴¹ A. Szepielewicz (2015), „Kreml wykarmił małego smoka”. *Kariera Ramzana Kadyrowa*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/kadyrow-to-stalin-naszych-czasow-kariera-prezydenta-czeczenii,524180.html>, [2.09.2017].

⁴² M. Falkowski, *Ramzanistan...*, op. cit., s. 32.

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

Czeczenów w oczach większości mieszkańców b. ZSRR, którzy są postrzegani, jako ludzie bezwzględni, okrutni, niepokorni, nieliczący się z konsekwencjami, hermetyczni, o niezrozumiałej kulturze i mentalności, budzący powszechny strach⁴³.

Aktywność Ramzana Kadyrowa, jego rosnące ambicje i samowola, konflikty z FSB, silna personalizacja systemu zarządzania Czeczenią stanowi dla władz rosyjskich poważny problem, co też w perspektywie może zagrozić stabilności systemu politycznego Rosji, nie jest to jednak zagrożenie dla integralności terytorialnej Federacji Rosyjskiej, ponieważ niebezpieczeństwo otwartego wystąpienia Kadyrowa przeciw Rosji, od której uzależniona jest jego władza w Czeczenii, jest minimalne. Problem Czeczenii jest dla Rosji wyzwaniem, które w przyszłości może wpłynąć na spójność państwa i bezpieczeństwo wewnętrzne, podważając integralność terytorialną. Należy zauważyć, że likwidacja Czeczeńskiej Republiki Iczkeria, rozbicie podziemia zbrojnego w republice i jej stabilizacja pod rządami Kadyrowa nie są równoznaczne z rozwiązaniem problemu czeczeńskiego separatyzmu, który został zamrożony. Konfliktogenne w przeszłości relacje Rosji z Czeczenią zostały nierozwiązane, gdyż obie strony konfliktu wiąże nieformalny układ Putin–Kadyrow, a przy sprzyjających warunkach idea czeczeńskiej niepodległości może znów wypłynąć⁴⁴.

Ryzyko zerwania owego układu oraz ponownego wysunięcia przez Czeczenów hasel niepodległościowych wiąże się jednak z ewentualną zmianą na stanowisku prezydenta Rosji lub Czeczenii. W trakcie rządów Putina wydaje się to mało prawdopodobne, choć nie można wykluczać np. dymisji Kadyrowa pod presją rosyjskich służb specjalnych, bądź śmierci czeczeńskiego prezydenta w wyniku zamachu. Koszty takich zdarzeń byłyby bardzo wysokie dla obu stron: dla Rosji oznaczałyby destabilizację Czeczenii, zaś dla Czeczenii koniec finansowania z budżetu Federacji Rosyjskiej i ponowną pacyfikację przez wojska federalne, stąd też nie jest to dla nikogo opłacalne, dlatego też następcy obu polityków będą raczej dążyć do utrzymania zasad umowy z 2000 r. Szczególnie mało prawdopodobne wydaje się, aby na wypowiedzenie posłuszeństwa Rosji zdecydował się Kadyrow mający w takiej sytuacji minimalne szanse na utrzymanie się u władzy ze względu na niewielkie poparcie społeczne, dlatego też taki krok musiałyby być aktem desperacji wynikającym np. z prób usunięcia go

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, s. 34.

w wyniku lobbingu służb specjalnych⁴⁵. Do tego rozwiązania jest bardzo daleko, ponieważ wiązałoby się ono z kryzysem państwa rosyjskiego, które – dopóty, dopóki rządy sprawuje Władimir Putin – nie wchodzi w grę.

Podsumowując opisywaną problematykę należy stwierdzić, że konflikt czeczeńsko – rosyjski ma charakter bardzo złożony. Składają się nań następujące czynniki:

- geopolityczne interesy Rosji na północnym Kaukazie, takie jak: wyjście strategiczne na Bliski Wschód i Morze Kaspijskie, w razie potrzeby szafowanie, Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji – państw leżących na południowym Kaukazie;
- geoeconomiczne interesy w postaci możliwości wykorzystania kaukaskich złóż ropy naftowej i gazu ziemnego – również w celach eksportowych wspomnianych surowców energetycznych;
- kulturowo–językowo–religijny, ukazujący zasadnicze różnice między prawosławną w wierze i słowiańską większością Rosjan, a muzułmańskim i mówiącym niezrozumiałym dla większości Rosjan językiem nachijskim społeczeństwem czeczeńskim, tworzącym świat kulturowy górali kaukaskich. Należy podkreślić, że o ile Czeczeni zapewne chcieliby mieć własne państwo, o tyle rosyjskie elity polityczne nie wyrażają na to zgody, uważając od wieków, że małe narody, mieszkające wokół Rosji powinny być im podporządkowane – problem ten dotyczy zarówno górali kaukaskich, jak i np. Ukrainy, Białorusi, czy też ludów Azji Środkowej – Kazachstanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Kirgistanu.

Na tle wspomnianej złożoności stosunków czeczeńsko–rosyjskich patriarchalno –klanowy system rządów klanu Kadyrowów, sprawowany w Czeczenii, jako autonomicznej republiki, wchodzącej w skład Federacji Rosyjskiej jest akceptowalny przez część jej społeczeństwa, jako zgodny z historycznie ukształtowanym prawem zwyczajowym. Mimo łamania praw człowieka pod dyktatorskimi rządami Ramzana Kadyrowa, społeczeństwo Czeczenii akceptuje system oparty na religii islamskiej i Koranie, a zatem i tak lepszy od rosyjskiego „miru”, opartego na prawie silniejszego. Kończąc, można stwierdzić z dużą dozą

⁴⁵ Tamże, s. 35.

*Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana
Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku*

prawdopodobieństwa, że społeczeństwo czeczeńskie dzisiejszej doby trwa między „realnymi możliwościami walki o wolności kraju a marzeniami o niej”. Generuje to sposób na jego przetrwanie w obecnej sytuacji na zasadzie „ukrytego separatyzmu”. Może on ujawnić się z całą mocą podczas poważnego kryzysu politycznego, załamania się systemu politycznego, władzy lub gospodarki Federacji Rosyjskiej. Mogłoby tak się stać np. przy zwiększeniu sankcji zachodnich, jako reakcję świata na dalszą okupację anektowanego przez Rosję w 2014 r. Krymu lub wciąż trwającą hybrydową wojnę Rosji na wschodzie Ukrainy. W dzisiejszych realiach Republiki Czeczenii, leżącej składzie Federacji Rosyjskiej nie ma innej drogi, niż trwanie przy swojej tożsamości narodowej, religijnej, językowej i tradycji rodowej, aby w odpowiednim do tego czasie wybić się na niepodległość do której naród ten ma prawo.

BIBLIOGRAFIA

- Аслан Бютукаев присягнул лидеру ИГ от имени боевиков Чечни* (2015), <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/263915/>, [4.09.2017].
- G. Baziur, P. Skorut, *Region Kaukazu północnego w geopolityce Rosji na przykładzie wojny czeczeńskiej*, „Racja stanu. Studia i Materiały” 2011, nr 1 [9], s. 47–77.
- J. Brodowski, M. Smoleń, *Czeczenia–Rosja: mity i rzeczywistość*, Kraków 2006, s. 1–153.
- С. Болотникова, *ЧЕЧЕНСКИЙ БИЗНЕС ЗАСТОЛБИЛ КРЫМ* (2014), <http://www.bigcaucasus.com/events/topday/17-03-2014/89593-krim-0/>, [2.09.2017].
- Чеченцы рассказали, сколько их воюет на Донбассе* (2014), <http://korrespondent.net/ukraine/3454071-chechentsy-rasskazaly-skolko-ykh-vouiet-na-donbasse>, [3.09.2017].
- Чеченский спецназ распугал всех грузинских солдат* (2008), <http://www.vesti.ru/doc.html?id=201122&cid=1>, [3.09.2017].
- M. Falkowski, *Na peryferiach światowego dżihadu. Kaukaz Północny: iluzja stabilizacji*, „Punkt Widzenia Ośrodka Studiów Wschodnich”, Warszawa 2014, s. 1–31.
- M. Falkowski, *RAMZANISTAN. Czeczeński problem Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 1–37.

Кадыров и Патрушев обсудили противодействие терроризму и экстремизму (2015), http://polit.ru/news/2015/03/11/kadyrov_patrushev/, [5.09.2017].

Кадыров перечислил подвиги Дадаева в борьбе с терроризмом (2015), http://lenta.ru/news/2015/03/13/kadyrov_dadaev/, [4.09.2017].

Кадыров разрешил стрелять в федеральных силовиков на поражение (2015), <https://www.youtube.com/watch?v=dHu6AOLz7zI>, [2.09.2017].

Как разрушают дома в Чечне (2014), „Кавказский Узел”, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/253822/>, [3.09.2017].

Kurczab–Redlich K., *Głowa o mur Kremla*, Warszawa 2012, s. 1–491.

Маенная Е., Громов А. (2015), «Хорошо бы легализовать многоженство», <http://www.gazeta.ru/social/2015/05/18/6692937.shtml>, [2.09.2017].

Мы любим пророка Мухаммада (с.а.в.). Манифестация в г.Грозный 19.01.2014 г., <https://www.youtube.com/watch?v=Gm5jLlqYdO4>, [2.09.2017].

НАСЕЛЕНИЕ ПО НАЦИОНАЛЬНОСТИ И ВЛАДЕНИЮ РУССКИМ ЯЗЫКОМ ПО СУБЪЕКТАМ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (2010), http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-04.pdf, [2.09.2017].

Первая встреча Путина с Рамзаном Кадыровым, https://www.youtube.com/watch?v=B7_7IUYSuGQ, [1.09.2017].

Рамзан Кадыров: на Украине действуют фашисты, которые «легли под Запад» (2014), <http://www.ntv.ru/novosti/1277258>, [3.09.2017].

Рамзан Кадыров объявил Михаила Ходорковского своим личным врагом (2015), <http://lifenews.ru/news/148124>, [2.09.2017].

M. Składankowa, *Tajemnica, świętość i męstwo*, w: A. Parzymies (red.). *Islam a terroryzm*, Warszawa 2003, s. 77–103.

K. Słabous, *Były dowódca „Gorca” zastrzelony* (2006), <http://www.psz.pl/162-wschod/rosja-byly-dowodca-gorca-zastrzelony>, [4.09.2017].

Сводная таблица исполнения бюджетов субъектов РФ на 01.01.2015 (2015), http://info.minfin.ru/subj_analytics.php, [2.09.2017].

A. Szepielewicz, (2015), „Kreml wykarmił małego smoka”. *Kariera Ramzana Kadyrowa*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kadyrow-to-stalin-naszych-czasow-kariera-prezydenta-czeczenii,524180.html>, [2.09.2017].

Między pozycją „ojca narodu” a wasalną zależnością od Moskwy: dyktatura Ramzana Kadyrowa w Czeczenii po 2004 roku

- G. Tumanow, *Robota na wznos*, „Gazeta Kommiersant” (2015), <http://www.kommersant.ru/doc/2736101>, [2.09.2017].
- W. Uwierow, *Kto ubił Kadyrowa?* (2004), <http://analysisclub.ru/index.php?page=putin1&art=1391>, [2.09.2017].
- В Москве орудует «охрана Кадырова»*, Правда–TV.ru (2013), <http://www.pravda-tv.ru/2013/03/26/23236>, [3.09.2017].
- B. Ващенко, *«Комитет против пыток» выбивают кувалдой*, (2015) <http://www.gazeta.ru/social/2015/06/03/6744098.shtml>, [2.09.2017].
- E. Wolska, *10 lat po tragedii na Dubrowce, czyli jak nie przeprowadzać akcji ratunkowej*, „Ostry Dyżur” 2013, s. 29–31.

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą opisu sytuacji społeczno–politycznej i ustrojowej Republiki Czeczenii po jej włączeniu do obszaru Federacji Rosyjskiej, jako autonomicznego podmiotu tego państwa. W jego tekście Autor stara się ukazać kraj i istniejący w nim system polityczny w kontekście dyktatorskich rządów Ramzana Kadyrowa, dlatego też Autor podjął próbę ukazania sylwetki obecnego przywódcy czeczeńskiego, który od 2004 r. sprawuje władzę w tym kraju, będąc wykonawcą woli i rozkazów kolejnych prezydentów Rosji. Autor również opisał sposoby budowania wobec narodu wizerunku patriarchalnego przywódcy państwa i „ojca narodu czeczeńskiego” w oparciu o zasady nacjonalizmu i upolitycznionego islamu w zamian za środki finansowe na rozwój kraju i – co najważniejsze – spokój i stabilizację w tym ważnym dla Rosji regionie świata, bogatym w złoża gazu ziemnego i ropy naftowej, czyli surowców energetycznych, potrzebnych zarówno dla gospodarki rosyjskiej, jak i w celach ich eksportu poza granicę Rosji.

GRZEGORZ BAZIUR (baziurg64@gmail.com) – doktor, starszy wykładowca w Instytucie Nauk Politycznych im. Jana Karskiego, w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu. W badaniach koncentruje się na: stosunkach polsko-rosyjskich i polsko-sowieckich, systemach totalitarnych, ich mechanizmach działania i percepcji społecznej, antykomunistycznej konspiracji młodzieżowej w PRL, geopolityki rosyjskiej oraz spraw etnicznych państw Europy Środkowej i Wschodniej.

ВАЛЕРИЙ ДЗИДЗОЕВ

**О государственном суверенитете Абхазии и Южной Осетии
(исторические и политико–правовые аспекты)**

1. Разделенность осетинского народа и его последствия.

Южные осетины являются единственным народом в бывшей Российской империи и в бывшем СССР, подвергшиеся тбилискими властями – меньшевиками, коммунистами и демократами Грузии чудовищному акту геноцида (1920, 1989–1992 и 2008 гг.) за желание быть в составе Российского государства. Заметим, что актам геноцида подверглись кроме осетин и некоторые другие народы – евреи, армяне, абхазы и т.д. Для того, чтобы лучше понять трагедию южных осетин, необходимо, на наш взгляд, объективно изучить многовековые осетино–русские отношения, и, конечно же, сложнейший процесс вхождения Осетии в состав Российской империи. Обращаем особое внимание на общеизвестную историческую истину, которая состоит в том, что южные осетины считали и считают себя гражданами Российского государства, независимо от его исторического названия (Российская империя, РСФСР, СССР, Российская Федерация), куда они вместе с северными осетинами вступили действительно добровольно в 1774 году.

Через два дня после нападения Грузии на Республику Южная Осетия, части Вооруженных сил Российской Федерации вступили на территорию Южной Осетии, осуществляя защиту российских граждан и миротворцев. Фактически Российская Федерация и Грузия вели пятидневную войну на территории Южной Осетии и за ее пределами в зонах дислокации грузинских вооруженных формирований. Война велась в интересах защиты россиян, проживающих в Южной Осетии. Следует признать, что Российская Федерация нанесла ощутимый военный удар по агрессору, который, судя по всему, не ожидал такой оперативной реакции Москвы. Заметим также, что реакция Москвы на трагические события в Южной Осетии, готовность Российской Федерации защищать своих граждан и российских миротворцев, где бы они ни находились, стало

неожиданностью для США, Великобритании и некоторых других влиятельных государств Запада. Скорее всего, молодой и импульсивный президент Грузии М. Н. Саакашвили просчитался, полагаясь на всемерную поддержку Вашингтона, других стран НАТО в реализации своих опасных и сомнительных планов.

Организаторы и исполнители геноцида южных осетин, их современные апологеты, обороняясь от неопровержимых фактов, защищаются под прикрытием правовых аргументов во многом формального характера. Они утверждают, что физическое уничтожение десятков тысяч южных осетин в 1920 г. – это вынужденная мера меньшевистского Правительства Грузии, которое защищало «свой суверенитет и территориальную целостность»¹. Так, например, доктор исторических наук, профессор А. М. Ментешашвили считает восстание трудящихся Южной Осетии в 1920 г. «авантюризмом и экстремизмом»² осетинских политиков, а желание южных осетин быть в составе РСФСР «грубым нарушением территориальной целостности и суверенитета Грузии»³. Проблема, однако, в том, что такие фундаментальные понятия как национальное самоопределение и территориальная целостность государства (в данном случае Грузии) политиками и интеллектуалами интерпретируются не всегда по «единым правилам», а иногда прямо противоположно. Так, например, в составе Российской империи были многие нерусские народы, в том числе грузины, осетины, абхазы и т.д. С установлением советской власти грузины сполна воспользовались правом нации на самоопределение вплоть до отделения и образования нового независимого государства. Напомню, что грузины и в 1991 г. воспользовались вторично этим правом. Однако этим правом под различными предлогами, созданными в Тбилиси и их влиятельными покровителями не могли (до 26 августа 2008 года) воспользоваться мирно, без войн, цивилизованно (как, например, разделились мирно в начале 90–х годов XX века действительно цивилизованные чехи и словаки, создав два независимых, процветающих, дружественных государства в Европе – Чехию и Словакию) южные осетины и абхазы. Одна из главных причин здесь – достаточно вольная интерпретация в Тбилиси принципа «территориальной целостности Грузии», Конституция которой как в 1921 г., так и сейчас, обязывает вести беспощадную

¹ А. М. Ментешашвили, Из истории взаимоотношений грузинского, абхазского и осетинского народов (1918–1921 гг.). Тбилиси, 1990, с. 66.

² Там же, с. 80.

³ Там же, с. 66.

«конституционную войну» против нарушения этой самой целостности. При этом апологеты «территориальной целостности Грузии» забыли спросить мнение сотен тысяч южных осетин и абхазов о том, где они хотят жить – у себя в Южной Осетии и Абхазии или же в «территориально целостной Грузии», куда их политики, вопреки желанию этих народов, загоняли под дулами автоматов.

Профессор А. М. Ментешашвили прекрасно понимает, что осетины в Южной Осетии и абхазы в Абхазии живут на своей исторической родине и они не «гости на гостеприимной земле Грузии». Тем не менее, профессор истории, преднамеренно занимаясь софистикой, называет Южную Осетию «Шида Картли», другие специалисты истории Грузии называют Южную Осетию «Самачабло» и объявляют её «исконной территорией Грузии»⁴. Такой же «исконной территорией Грузии», по мнению А.М.Ментешашвили, является Абхазия. Таким образом, любая попытка выхода Южной Осетии и Абхазии из состава «территориально целостной Грузии» автоматически влекла за собой «законную, справедливую войну» Тбилиси против осетинских и абхазских «сепаратистов», что и развернули М. Саакашвили и его окружение на территории Южной Осетии 8–12 августа 2008 года, в результате чего около 2 000 мирных жителей, в основном граждан Российской Федерации, было уничтожено. Это и есть самый настоящий геноцид южных осетин. И если он был остановлен через несколько дней после начала боевых действий грузинскими войсками, то в этом заслуга мужественных защитников Южной Осетии, и, конечно же, Российской Федерации, которая четко, принципиально и оперативно приняла эффективные меры к защите своих собственных граждан.

Официальная государственная политика мини-империи, которая называется унитарной «территориально целостной Грузией», как в 20–е годы XX века, так и сейчас всячески пытается ввести мировое сообщество в заблуждение рассуждениями «о конституционном праве», «о территориальной целостности», «о справедливом характере войны», «демократии» и т.д. В этой информационной войне, направленный против южных осетин и абхазов, против Российской Федерации, грузинским политикам активную и неоценимую помощь оказывали и оказывают грузинские историки, юристы, политологи, журналисты и т.д. Так, например, профессор истории

⁴ Ментешашвили А.М. Из истории взаимоотношений грузинского, абхазского и осетинского народов (1918–1921гг.). Тбилиси, 1990, с.76.

А. М. Ментешашвили и его многочисленные единомышленники в Грузии не устают повторять, что уничтожение десятков тысяч южных осетин в 1920 г. и сожжение более 130 осетинских сел⁵ в Южной Осетии «грузинскими соколами» Валико Джугели не может квалифицироваться как преступление геноцида, так как меньшевистская Грузия защищала свою «территориальную целостность».

Следует подчеркнуть, что в 1920 г. международное сообщество ещё не имело достаточно четкой квалификации преступления геноцида, так как такого понятия ни в политике, ни в науке ещё не было. Квалификация соответствующих действий как преступления против человечества и адекватное наказание за это были установлены Конвенцией о предупреждении преступления геноцида и наказания за него. Она была принята в 1948 г., а вступила в силу в 1955 г. Нынешние власти Грузии пользуются тем, что данная Конвенция не может распространяться на случаи геноцида, совершенные до 1948 г.

С формальной точки зрения властям и интеллектуалам Грузии удастся исключить возможность международно–правовой оценки уничтожения десятков тысяч осетин Южной Осетии, сожжения более 130 осетинских сел как геноцида, несмотря на соответствие имеющихся фактов составу этого преступления в той редакции, в которой сформулирован в Конвенции. Повторимся еще раз. Это формальная постановка вопроса и она вполне устраивает власти Тбилиси. Согласно такой логике невозможно доказать правомерность юридической квалификации как преступления геноцида уничтожение Османской империей армян подвластной ей Западной Армении в 1876–1923 гг. Невозможно доказать факты других геноцидов (например, терских и сунженских казаков в 1920–1921 гг.), так как они были совершены до даты вступления в силу этой Конвенции. Таким образом, создается парадоксальная ситуация, когда преступления геноцида нельзя признать геноцидом если он совершен до 1948 г. Но в таком случае невозможно доказать и геноцид русских, белорусов, украинцев, других славянских народов, евреев, цыган и т.д. в годы Второй мировой войны на территории оккупированных немецко–фашистскими захватчиками стран Европы. Самого термина геноцид тогда еще не было и акты геноцида, которыми активно занимались немецко

⁵ Джугели В. Тяжелый крест (записки народногвардейца). Тбилиси, 1920, с. 228; 230–231; Республика Южная Осетия (документы, хроники, краткая историческая справка на русском и английском языках). Цхинвал, 2007, с. 20.

–фашистские захватчики, как политическое руководство Грузии, определялись по–другому, например, «холокост», «истребление неполноценных», «массовое уничтожение» и т.д. Однако в сущности это был настоящий геноцид, как и уничтожение южных осетин в 1920 г. Необходимо отметить, что термин «геноцид» введен в оборот сравнительно недавно. Так, например, в Уставе Международного военного трибунала, судившего главных военных преступников немецко–фашистской Германии за акты геноцида в отношении «неполноценных народов» (евреев, славянских народов, цыган и др.) нет упоминания термина «геноцид». Однако трибунал судил преступников именно за акты геноцида. Статья № 6 Устава указывает на «убийства, истребление, порабощение, ссылки и другие жестокости, совершенные в отношении гражданского населения до или во время войны, или преследования по политическим, расовым или религиозным мотивам...»⁶. Заметим, что общепринятое определение геноцида в широком смысле подразумевает « истребление отдельных групп населения по расовым, национальным или религиозным признакам»⁷. А в международном праве понятие «геноцид» подразумевает действия, совершаемые с намерением уничтожить полностью или частично, какую–либо национальность, этническую, расовую или религиозную группу. В соответствии с одобренной Генеральной ассамблеей ООН Конвенцией о предупреждении и наказании преступлений геноцида 1948 г. (вступила в силу 12 января 1951г.) к подобным действиям относятся: убийство членов такой группы; причинение им серьёзных телесных повреждений или умственного расстройства; преднамеренное создание для какой–либо группы населения жизненных условий, рассчитанных на её полное или частичное физическое уничтожение; меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы; насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую»⁸. В 1917– 1920 гг. осетины в Южной Осетии все эти ужасы испытали на себе. Однако власти тогдашней геноцидной Грузии, как и нынешнее руководство не признавали и не хотят признать очевидные факты геноцида южных осетин, прикрываясь патриотическими рассуждениями защиты «территориальной целостности Грузии». При этом, как в 1920 г., так и сейчас, власти

⁶ Цит. по: Барсегов Ю.Г. Геноцид армян – преступление по международному праву. М., 2000, с. 62

⁷ Юридическая энциклопедия. М., 2007. с.181.

⁸ Там же.

фактически распавшейся «территориально целостной Грузии» не могут убедительно обосновать с правовой, политической и исторической позиции закономерность вхождения чужих территорий, т.е. Южной Осетии и Абхазии и других народов, т.е. южных осетин и абхазов в состав ненавистного геноцидного грузинского государства. Абсурдными во всех отношениях, в том числе и в правовом контексте, представляются обвинения Южной Осетии и Абхазии «в сепаратизме», в попытках «развалить территориально целостную Грузию», в «антигрузинском политическом курсе» и т.д. Как будто когда–то хотя бы часть южных осетин и абхазов изъявляла желание быть в составе унитарного геноцидного грузинского государства.

Многолетняя изнурительная национально–освободительная борьба южных осетин и абхазов закончилась, наконец–то, победой малочисленных народов, фактическая независимость которых около 20 лет подвергалась варварской агрессии геноцидной Грузии и подстрекательству ее влиятельных спонсоров на Западе. После третьего геноцида южных осетин, устроенного преступным авторитарным режимом М.Н.Саакашвили 8–12 августа 2008 года, в дни Олимпийских игр в Пекине, марионеточный и трусливый президент «демократической» Грузии нанес самый сокрушительный удар по «территориальной целостности грузинского государства», оказавшийся смертельным. 26 августа 2008 года Российская Федерация, обязанная по Конституции страны защищать интересы россиян, где бы они ни жили, признала независимость Южной Осетии и Абхазии. Затем их признали Никарагуа, Венесуэла, Науру и др. Процесс признания бывших непризнанных кавказских республик приобрел необратимый характер. Начался новый этап в истории народов Кавказа. А это уже качественно новая страница в геополитике Российской Федерации на Кавказе.

2. Из истории взаимоотношений Южной Осетии и Грузии.

Анализируя взаимоотношения Южной Осетии и Грузии, необходимо еще раз напомнить о том, что на территории Южной Осетии предки современных осетин – скифы и аланы проживали более 2000 лет тому назад. Исторические данные античных, древнегрузинских, древнеармянских и других источников убедительно свидетельствуют о том, что на территории Южной Осетии предки современных осетин

живут уже веками. Так, например, «Армянская география» VII в. н. э. убедительно свидетельствует о принадлежности территории южных склонов Центрального Кавказа раннесредневековой Алании. К этому следует добавить, что предки осетин как и их потомки на территории Южной Осетии вели многолетнюю изнурительную борьбу с иноземными захватчиками, которые пытались покорить южных осетин. В этих захватнических походах преуспели картлийские, то есть восточногрузинские правители, которые на протяжении веков вынашивали планы не только покорения Южной Осетии, но и ее поглощения и уничтожения. Тем не менее осетинский народ в массе своей упорно сопротивлялся иноземным захватчикам и полностью никогда не покорился ни одному из них. Заметим, что многие из захватчиков, особенно картлийские правители, сделали для ослабления Южной Осетии, в целом осетинского народа все возможное. Это отразилось негативно на истории, культуре, языке, перспективе исторического развития осетинского народа. Уместно будет напомнить что в результате экспансии картлийских правителей десятки и сотни осетинских фамилий, многие из которых исчислялись несколькими сотнями отдельных семей, огрузинились, что достаточно известно как грузинским, так и российским специалистам историкам. Любой профессионально подготовленный историк – кавказовед может перечислить и сегодня многие грузинские фамилии, в основе которых лежит осетинский этнический корень. Оращаю внимание, историческая наука располагает достаточными аргументами, которые свидетельствуют о том, что Осетия, в том числе ее южная часть, к моменту вхождения в состав Российской Империи в 1774 году была единой и не находилась в зависимости у какого либо государства. В то же время нельзя представлять сложный процесс вхождения единой Осетии в состав Российской Империи как праздничное мероприятие, запланированное сверху и реализованное в одночасье всеми снизу. Речь не идет о том, чтобы хоть как то, в чем-то усомниться в прогрессивности этого исторического факта в судьбе осетинского народа. Однако следует помнить исключительно тяжелые условия жизни и быта осетин во второй половине XVIII века. Конечно, сказанное относится в той или иной степени практически ко всем народам Кавказа и России. Но осетины, которые вынуждены были бороться за свое существование в исключительно тяжелых условиях жизни в горах, даже в процессе вхождения в состав Российской Империи испытали достаточно

большие трудности, в том числе и субъективного характера. Заметим, что субъективные трудности осетинам устраивались более мощными и влиятельными соседними народами – картлийскими правителями и кабардинскими князьями. Они, как известно, претендовали на части Осетии (кабардинские феодалы на дигорцев – осетин, проживавших на границе с Кабардой, а грузинские феодалы на южных осетин) и осетин как подвластных крестьян.

Следует подчеркнуть, что Осетия юридически стала составной частью Российской Империи в 70–е годы XVIII века. Однако фактически в горных частях Южной Осетии вплоть до 1830 года, то есть до военной экспедиции русского генерала Ренненкампа, не было российской администрации. Трудящиеся Южной Осетии систематически боролись против грузинского диктата. Историческая наука зафиксировала десятки массовых восстаний осетинского населения против грузинских помещиков. На протяжении нескольких веков осетины вели национально-освободительную борьбу против грузинского диктата в Южной Осетии. В этой борьбе осетины потеряли десятки тысяч мужественных борцов. Эта борьба набирала большие обороты в первой четверти XX века, на то были свои причины. Среди них рост революционного сознания, национального осетинского самосознания, революционные события на территории Российской империи, а также в других странах, где угнетенные народные массы, как и южные осетины, ожесточенно боролись за свои национальные, политические и социальные права. Многолетняя борьба осетинского народа достигла своего апогея в 1920 году, когда меньшевистское правительство независимой Грузии спланировало и организовало массовую резню южных осетин в Южной Осетии. Это был первый геноцид южных осетин, о котором подробнее было сказано выше. К этому следует добавить, что с установлением советской власти в Грузии, грузинские большевики, чтобы не допустить развала «территориальной целостности» грузинского государства, предоставили статус автономии Южной Осетии и волюнтаристским методом включили в состав Грузинской ССР. Надо ли доказывать, что автономию Южной Осетии включили в состав Грузинской ССР вопреки воле коренного осетинского народа, что это противоречило цивилизованным нормам правового демократического государства, новой национальной политики, которая декларировала одинаковые права и свободы большим и малочисленным народам Советского Союза.

Первый геноцид южных осетин в силу многих объективных и субъективных причин не получил своего освещения. После образования Советского Союза в 1922 году, куда на правах «братских народов» вошли осетины, грузины и многие другие, конечно же «следовало забыть» о той вражде, которая имела место во взаимоотношениях грузин и осетин, грузин и абхазов, армян и азербайджанцев и т.д. В СССР была другая национальная политика, другие политические, духовно-нравственные, межэтнические ценности и цели, добиваясь которых ученые – исследователи должны были обходить «острые углы» в сфере межнациональных отношений. Однако исторические факты свидетельствуют о том, что власти независимой Грузии в 1920 году привели в исполнение заветную мечту грузинской политической и аристократической элиты об уничтожении Южной Осетии и осетинского народа на южных склонах Центрального Кавказа. Это была государственная политика Грузии в отношении Южной Осетии. Грузинская газета «Эртоба» в дни трагедии южных осетин писала: «Наша республика выселяет осетин туда, куда они стремились – в социалистический рай»⁹.

Областной Совет народных депутатов Южной Осетии на своей сессии 20 сентября 1990 года охарактеризовал трагедию Южной Осетии 1920 года как геноцид осетинского народа. Парламент Республики Южная Осетия принял постановление, где сказано:

- Признать события 1918–1920 гг. национально-освободительной борьбой народа Южной Осетии.
- Признать действия руководства «демократической» Грузии против осетинского народа в 1920 году геноцидом.

Геноцид южных осетин в 1920 г. – масштабное международное преступление на территории бывшей Российской империи, совершенное меньшевистским руководством Грузинской Демократической Республики (ГДР) с целью уничтожения южных осетин, защищавших до последней возможности территорию своего исконного проживания – Южную Осетию, которую официально провозгласили составной частью советской России.

⁹ Единая Осетия, 2006, октябрь, №6, стр. 3

К концу 80–х годов в бывшем СССР в силу многих обстоятельств крайне обострились этнополитические проблемы, которые зрели десятилетиями. В бывшей Грузинской ССР резко обострились межнациональные отношения, причины которых были грузинские шовинизм, пропаганда величия грузинской нации и ее превосходство над осетинами, абхазами, армянами, азербайджанцами и другими народами. Заметим, что некоторые из них, например, южные осетины и абхазы оказались по волюнтаристскому решению партийно–советских властей в составе «территориально целостной» Грузинской ССР. Особенно обостренный и опасный характер имели грузино–осетинские и грузино–абхазские отношения. За все время советской власти южные осетины и абхазы проявляли аргументированное недовольство шовинистической политикой грузинских властей, которые всячески старались держать на вторых, а то и на третьих ролях южных осетин и абхазов. В Цхинвале и Сухуме всячески боролись против грузинского диктата, добиваясь политико–правового равноправия в межнациональных отношениях. В конце 80–х годов XX века, когда политика перестройки стала набирать обороты, в Южной Осетии и Абхазии решили усилить национально–освободительную борьбу. К этому времени сформировалось мощное сепаратистское движение в Грузинской ССР, целью которого было отделение от СССР. В ноябре 1989г. и в первой половине 1990г. Верховный Совет Грузинской ССР принял важнейшие решения, отменявшие законы, принятые советской Грузией после февраля 1921г. т.е. после установления советской власти. Среди отмененных законодательных актов следует отметить и такой важнейший, как Договор от 30 декабря 1922г. «Об образовании СССР». Фактически такое решение следует рассматривать как мощный импульс грузинского сепаратизма, ощутимый удар по единству и «территориальной целостности» бывшего Советского Союза. В Тбилиси понимали, что отмена законодательных актов, принятых Грузией за весь советский период, означал по существу односторонний выход Грузинской ССР из состава Советского Союза. Обращаю особое внимание на то, что эти решения тбилисских властей настораживали многих трезвомыслящих политиков, общественных деятелей, ученых Грузии. Однако в той обстановке их мнение не волновало руководителей Грузии, взявших курс на отделение от СССР и создание «великой, неделимой и территориально целостной» Грузии. Особенно эти решения затрагивали интересы

и судьбу Южной Осетии и Абхазии, где прекрасно понимали, что независимость Грузии для них будет означать новые акты насилия и даже геноцида, как это делали меньшевики независимой Грузии в 1920 году. Верховный Совет Грузинской ССР своими решениями фактически упразднял Юго-Осетинскую автономную область, которую создали большевики в апреле 1922 года на основе законодательства бывшего Советского Союза. В постсоветский период грузинские ученые, политики, общественные и государственные деятели не уставали критиковать власти Южной Осетии и Абхазии за их сепаратистскую деятельность, направленную против «территориальной целостности» Грузии. Как в начале 90-х годов XX века, так и сейчас в Тбилиси любят поговорить о «территориальной целостности» Грузии, понимая под этим территорию бывшей Грузинской ССР. При этом грузинские политики «забывают» о том, что Абхазия и Южная Осетия никогда добровольно не входили в состав так называемой «территориально-целостной» Грузии. Власти Тбилиси в постсоветский период не устают напоминать мировому сообществу, и в первую очередь Российской Федерации, о том, что сепаратисты Южной Осетии и Абхазии нарушают Конституцию Грузии, «территориальную целостность» независимого грузинского государства, игнорируют волю грузинского народа и т.д. В этом имеется доля истины. Однако заметим, что решение Верховного Совета Грузинской ССР конца 80-х – начало 90-х гг. XX века тоже были нарушением Конституции СССР, были направлены против «территориальной целостности» Советского Союза, и, конечно же, нарушали его суверенитет. Более того, Грузия цинично проигнорировала политико-правовые процедуры и фактически вышла в одностороннем порядке из состава СССР. Таким образом, Грузия нарушала и суверенитет СССР, и волю многонационального советского народа, и ее Конституцию, и Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» (этот закон был принят Верховным Советом СССР 3 апреля 1990г.). Тбилиси целенаправленно и сознательно игнорировало интересы бывшего Советского Союза и в нарушение существовавших советских законов, в том числе и Конституции СССР, в одностороннем порядке вышло из состава Советского Союза. Однако, когда в отношении Грузии точно также стали поступать политики, и что самое главное абсолютное большинство народов Южной Осетии и Абхазии, то руководство грузинского государства на весь мир заговорило

о «сепаратисткой деятельности» осетинских и абхазских властей, забывая собственный богатый опыт сепаратизма. Решение Верховного Совета Грузинской ССР о выходе в одностороннем порядке Грузии из состава СССР поставили Южную Осетию и Абхазию вне политико–правового пространства Грузии. Во–первых, потому, что сами власти Грузии отменили «Декрет об образовании Юго–Осетинской автономной Области» (1922г.), по которому Южная Осетия юридически входила в состав Грузинской ССР. Во–вторых, народ Южной Осетии и его политическое руководство справедливо считали и считают, что право нации на самоопределение вплоть до отделения и образования независимого государства, распространяется не только на грузин, но и на осетин, абхазов и на многие другие народы.

3. О новой политико–правовой обстановке в Южной Осетии после распада СССР.

После распада Советского Союза в декабре 1991 года сложилась совершенно новая политико–правовая обстановка в Южной Осетии и вокруг нее. Самопровозглашенная Республика Южная Осетия, которую, конечно же, не признавала и сейчас не признает политическое руководство Грузии, 21 декабря 1991 года приняла «Декларацию о независимости Республики Южная Осетия». Это следует рассматривать как отчаянную попытку Южной Осетии вырваться из фашистско–имперских тисков Грузии. 19 января 1992 года в Южной Осетии был проведен второй референдум, где 99 % из 70 %, принимавших участие в голосовании высказались за независимость Республики Южная Осетия и воссоединение с Россией. Политико–правовые акты руководства Южной Осетии того периода следует рассматривать, как желание южных осетин остаться в составе России. В ответ руководство Грузии перешло к открытой агрессии против Южной Осетии и 6 января 1991 года в четыре часа утра 6 000 грузинских милиционеров, которым помогали различные добровольцы, в том числе и уголовники, выпущенные для этой цели из тюрем Грузии, вошли в столицу Южной Осетии г. Цхинвал и заняли главные городские объекты (МВД, Парламент, горводоканал, водопровод и т.д.). Грузинские милиционеры блокировали дороги, ведущие в Цхинвал. Фактически это следует рассматривать как начало военных действий Грузии против Южной Осетии. Антиосетинская пропаганда в Грузии

достигла своего пика, тем более, что грузинские милиционеры приступили к массовому физическому уничтожению осетин. В результате агрессии Грузии в Южной Осетии было уничтожено полностью или частично около 120 осетинских сел (Арцев, Сверх, Отрев, Белот, Н. Монастер, Мамитыкау и др.). Боевые действия, развернутые Грузией на территории Южной Осетии в 1991–1992-х годах привели к уничтожению более 2000 осетин. Сотни осетин пропали без вести, а около 100 000 человек стали беженцами в Северную Осетию и другие регионы Российской Федерации. В этой связи уместно напомнить, что двор средней школы № 5 г. Цхинвал стал новым кладбищем, т.к. осетины были лишены возможности хоронить погибших на городском кладбище. Грузинские фашисты круглосуточно и преднамеренно обстреливали городское кладбище Цхинвала, лишив горем убитых осетин даже возможности хоронить погибших на кладбище. Превращенное в кладбище двор школы № 5 Цхинвала, – яркая страница истории второго геноцида южных осетин в начале 90-х годов XX века. Замечу, что таких страниц достаточно много. Одна ужаснее другой. Все они свидетельствуют о фашистском характере независимой Грузии, которая, как и раньше, продолжала вынашивать планы по окончательному уничтожению Южной Осетии и осетин. Чудовищным актом геноцида южных осетин является преступление грузинских «соколов», которые 20 мая 1992 года на Зарской дороге в Южной Осетии расстреляли колонну машин с беженцами из Южной Осетии. В результате было убито 33 человека, среди которых было 19 женщин, детей и стариков. Зарская дорога в то время, когда Цхинвал был осажден грузинскими войсками и фактически город находился в положении блокады, была «дорогой жизни», которая соединяла Южную и Северную Осетию.

Кроме 33 погибших, 30 осетин, среди которых в основном были женщины и дети, получили тяжелейшие ранения. Сегодня на месте этой масштабной трагедии установлен оригинальный памятник жертвам второго геноцида южных осетин. Непосредственные убийцы осетин на Зарской дороге не привлечены к какой либо уголовной ответственности. Вполне допустимо, что они участвуют и сегодня в различных политических акциях, выбирая в Парламент Грузии то одного представителя, то другого. Главное для них – "территориальная целостность Грузии", которую они понимают по-своему, с имперских позиций.

4. О преступлениях грузинских властей против осетин в Южной Осетии.

К преступлениям грузинских властей против осетин в Южной Осетии можно отнести достаточно много конкретных и убедительных примеров, которые в той или иной степени зафиксированы в различных документах, в средствах массовой информации, в воспоминаниях очевидцев и т.д. Так, например, 23 ноября 1989 года свыше 30 000 грузин на более чем 400 автобусах и легковых машинах из всех грузинских городов, а также многих грузинских населенных пунктов двинулось в Южную Осетию, где в ее столице Цхинвале намеревались провести так называемый «мирный митинг» солидарности всех грузин. На самом деле это была акция устрашения южных осетин, которые, наряду с абхазами, неоднократно заявляли о необходимости равноправия в межнациональных отношениях на территории Грузинской ССР, повышения статуса автономии Южной Осетии. Звиад Гамсахурдиа, который к этому времени уже был фактическим лидером грузинских национал – патриотов, наиболее радикальной части грузинской нации, неоднократно заявлял на митингах и в средствах массовой информации о большой опасности абхазской и югоосетинской автономии для Грузии, для грузинской нации. Так называемый «мирный поход» на Южную Осетию был организован по инициативе Звиада Гамсахурдиа и его ближайшего окружения. Заметим, что среди митингующих грузин на подступах к Цхинвалу было достаточно много агрессивных молодых людей, вооруженных различными видами оружия (пистолеты, снайперские винтовки, автоматы и т.д.). Накануне «мирного похода» распоряжением министерства внутренних дел Грузинской ССР у населения Южной Осетии оперативно изъяли зарегистрированные охотничье оружие. Оно было передано на хранение в различные отделы УВД Южной Осетии. Впоследствии это оружие было вывезено в Тбилиси. Грузинские власти в мае 1989 года вывезли практически все служебное оружие, которое хранилось на законном основании в пределах Юго–Осетинской автономной области. Фактически высшее руководство Грузии разоружило правоохранительные органы Юго–Осетинской автономии. Вполне допустимо, что приехавшие из грузинских городов и сел 23 ноября 1989г. грузинские «ура–патриоты» были вооружены различными видами стрелкового оружия, вывезенного из Южной

Осетии в Тбилиси. События 23 ноября 1989г. в Цхинвале фактически можно охарактеризовать как первую попытку силового захвата власти в Юго–Осетинской автономной области, как первое масштабное наступление грузинских радикалов на политические права южных осетин, первую общегрузинскую акцию устрашения жителей Южной Осетии.

Жители Южной Осетии, видя наступление грузинских радикалов, различного рода «ура–патриотов», среди которых были даже уголовники, сплотились и показали образцы политической самоорганизации, борьбы за равноправие народов, высокий дух патриотизма и преданности советскому государству. В абсолютном большинстве жители Южной Осетии не испугались, начали формировать добровольные дружины защитников Южной Осетии и заявили о своей решимости бороться до конца с грузинским национал – экстремизмом. Южные осетины, объединившись в отряды самообороны, преградили дорогу непрошеным гостям, а на угрозы грузинских «демонстрантов» осетинские «ура–патриоты» отвечали такими же угрозами, заявляя о своей решимости вести борьбу до победного конца. Масштабное осетино–грузинское противостояние продолжалось сутки. Грузинские демонстранты были остановлены отрядами самообороны Южной Осетии и не сумели войти в Цхинвал. Тогда грузинские демонстранты, у которых были и военные советники, и политические консультанты, взяли Цхинвал в кольцо блокады, длившийся более пяти месяцев. Эти пять месяцев стали серьезным испытанием для всех жителей Южной Осетии и особенно цхинвальцев. Грузинские радикалы, поддерживаемые властями Тбилиси, установили самую настоящую блокаду столицы Южной Осетии со всеми вытекающими отсюда негативными последствиями. Почти полгода распоясавшиеся грузинские «соколы», чувствуя абсолютную безнаказанность за свои уголовные деяния, творили чудеса уголовных преступлений. Таким образом, вчерашние «братские советские народы» – грузины и южные осетины стали непримиримыми врагами с далеко идущими планами и политическими мотивами. Так называемая грузинская милиция, которая стала составной частью продолжительного «мирного митинга» грузин в Южной Осетии на подступах к Цхинвалу фактически проявляла жестокость и творила насилие над мирным осетинским населением. Если обратиться к проверенной статистике этой трагедии, то она выглядит следующим образом. 16 декабря 1989г. вечером в с.Кехви

(Чех) (село было расположено в грузинском анклав Южной Осетии) Цхинвальского района Южной Осетии наряды грузинской милиции, не подчинявшиеся властям автономной области, установили свои «особые порядки», суть которых сводилась к следующему. Милиционеры останавливали все транспортные средства (автобусы, легковые и грузовые автомашины), насильно высаживали всех проезжавших в них осетин, независимо от возраста, пола, состояния здоровья, занимаемой служебной должности и т.д. и передавали их в руки грузинских боевиков. Фактически к числу последних относились уголовники, выпущенные из тюрем Грузии для «мирного похода» в Цхинвал, экстремисты, различного рода герои и патриоты «свободной и демократической» Грузии. Обращаем внимание на то, что грузинские милиционеры в с.Кехви (Чех) таким образом передали в руки боевиков около 20 осетин, над которыми издевались самым изощренным способом. Так, например, ни в чем не повинных осетин раздевали до гола, избивали их, а затем загоняли в ледяную воду, после чего жертвы «демократической» Грузии испытывали нечеловеческие моральные и физические страдания, муки, ползая по снегу и прося пощады неизвестно за какие грехи. Некоторым осетинам, носившим усы, срезали их. Грузинские боевики, изощренно издеваясь над осетинскими жертвами, демонстративно заставляли последних кушать и глотать собственные усы. При этом грузинские «соколы» требовали от своих жертв «чистосердечного покаяния» и признания в любви и уважении к великой грузинской нации. Пятимесячная блокада Цхинвала обошлась дорого южным осетинам. Более 400 осетин получили тяжелые травмы, огнестрельные ранения и телесные увечья. А около 10 человек были физически уничтожены грузинскими боевиками. Более 2000 человек из Южной Осетии стали беженцами в Северную Осетию. Экономический ущерб Юго-Осетинской автономной области превысил 15 000 000 руб. в ценах 1989 г.¹⁰.

5. О грузино-абхазских взаимоотношениях.

Многовековые грузино-абхазские взаимоотношения полны противоречий и борьбы за справедливость и равноправие абхазского народа. Заметим, что грузинская

¹⁰ Единая Осетия, 2006, октябрь, №6, с.1

феодалная и политическая элита во все времена стремилась подчинить своим интересам малочисленные народы, которые жили по соседству с Грузией. В этом плане больше всех досталось от более могущественных грузин абхазам, южным осетинам и некоторым другим народам, которым судьба уготовила по настоянию грузинской политической элиты статус «второсортных народов». Для того, чтобы держать в повиновении абхазов, идеологи Грузии всегда придумывали изощренные методы борьбы против них и других малочисленных народов. Периодически в Грузии начинали муссировать различные версии о «братстве» грузинского и абхазского народов, создавая миф о близком этническом родстве двух народов. З. Гамсахурдиа даже заявлял не только о близком этническом родстве грузин и абхазов, но и утверждал в письме к Нобелевскому лауреату А. Д. Сахарову, что «Абхазия является вторым названием Грузии» подобно тому, как «Альбион является вторым названием Англии». Все это, конечно же, фантазии З. Гамсахурдиа. Следует подчеркнуть, что грузины и абхазы не были родственными народами, хотя веками жили по соседству и за долгие годы имели и имеют много общего, интересного и даже поучительного. Были и есть немало межнациональных грузино-абхазских браков, дети от которых, разумеется, пострадали больше других в результате грузино-абхазских войн и конфликтов в постсоветский период. Историческая наука признает тот непреложный факт, что на территории Абхазии с древнейших времен жили предки современных абхазов. Нет никаких сомнений в том, что абхазы сегодня живут на своей исконной территории и, конечно же, не являются гостями на «гостеприимной земле Грузии». Разумеется, историческая наука признает и тот факт, что давнее историческое соседство абхазов с грузинами сыграло большую роль в этногенезе абхазов.

Обращаю внимание, грузинская аристократия, политики и военные деятели, как подчеркивалось выше, никогда не «забывали» о существовании Абхазии и всегда старались сделать ее, добровольно или насильственно, «составной частью» Грузии. Эти попытки грузинских патриотов изложены в многочисленных исследованиях абхазских и российских историков, особенно постсоветского периода. Есть немало исторических документов, из которых явствуют самостоятельный статус Абхазии. Так, например, в Георгиевском трактате 1783г. сказано о «прошении» Ираклия II Теймуразовича «о принятии его со всеми его наследниками и преемниками и со всеми его царствами

и областями в монаршее покровительство», «с признанием Верховной власти Всероссийских Императоров над царями Карталинскими и Кахетинскими...». Титул Ираклия II, представленный в российском варианте трактата, – «его светлость царь Карталинский и Кахетинский». Однако в тексте Георгиевского трактата на грузинском языке титул Ираклия II был представлен следующим образом: «наследственный государь и владетель Ираклий II, Божьею милостью Е.И.В., царь Карталинский, царь Кахетинский наследственный владетель Самцхе–Саатабаго, владетельный князь Казахский, Борчалинский, Шамшадильский, Кахский, Шакийский, Ширванский, Владетель и повелитель Гянджи и Эривани»¹¹. Здесь следует обратить внимание на значительные претензии грузинской стороны, которая готовила исторический документ, в частности, на территории нынешних Армении, Азербайджана и Турции. Грузинская сторона, подписавшая текст знаменитого Георгиевского трактата 1783 г., претендовала на части соседних народов и государств, но в их числе нет Абхазии и абхазского народа. Отсюда можно сделать политико–правовой вывод о том, что юрисдикция этого документа не может быть распространена на государства и народы, не упомянутые в Георгиевском трактате. Отсюда следует также, что Абхазия в момент вхождения разрозненных грузинских княжеств в состав Российской империи существовала самостоятельно, то есть вне Грузии. Есть немало и других документов, которые подтверждают самостоятельность Абхазии. Так, юридическим документом, свидетельствующим о самостоятельности Абхазии до XVIII века, является карта «План операций корпуса генерал–майора Сухотина в Азии в кампании 1771 года»¹². Из этого документа явствует, что Абхазия в XVIII веке и ранее ничего общего с Грузией в плане государственного образования не имела. Юридических документов, которые бы устанавливали хоть какие то правовые отношения между Грузией и Абхазией так же не было. Заметим и то, что после распада Российской империи и образования на ее территории новых независимых государств, в том числе Грузии, Абхазия оставалась самостоятельным государством. Однако войска грузинской гвардии под командованием палача осетинского и абхазского народов Валико Джугели в середине мая 1918 года растоптали свободу и независимость Абхазии. Ввод воинских

¹¹ З. Д. Авалов, Присоединение Грузии к России... с.140; А. А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии. Т.2. СПб., 1902. Вып. 2. Док. №76, л. 99–110.

¹² Шамба Т.М., Непрошин А.Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета. М., 2005. с. 148.

формирований Грузии на территорию Абхазии в мае 1918 года следует расценивать как агрессию одного государства против другого государства, как акт, противоречащий международному праву. Следует подчеркнуть, что такие акты Грузии против Абхазии и Южной Осетии оставили глубокий и кровавый след во взаимоотношениях грузин, абхазов и осетин.

Краткие выводы. Традиционная политика и практика этнической чистки Южной Осетии и Абхазии от коренного осетинского и абхазского населения, осуществлявшаяся Грузией на протяжении длительного времени достигла своего пика летом 1918–1920 гг. и завершилась геноцидом осетин и абхазов в 1920г. и полным разгромом свободной и независимой Абхазии. Развернутая в Южной Осетии и Абхазии политика и практика государственного террора представляла сочетание традиционного грузинского решения «осетинского вопроса» и «абхазского вопроса» путем массовых репрессий, насилий и физической расправы над осетинским и абхазским населением с декларациями и заявлениями о необходимости укрепления суверенитета и «территориальной целостности демократической Грузии». Военные операции, которые велись по решению правительства меньшевистской Грузии на территории Южной Осетии и Абхазии в 1918–1920 гг. велись на уничтожение коренного осетинского и абхазского народов. Чудовищные акции Грузии в Южной Осетии и Абхазии в 1920 году официально именовались «защитой территориальной целостности Грузии», хотя фактически были направлены на захват, насильственное присоединение Южной Осетии и Абхазии, вопреки воле коренного осетинского и абхазского народов. Это было грубейшим нарушением прав осетинского и абхазского народов, нарушением фундаментального принципа самоопределения наций. Грузинское государство несет ответственность за геноцид южных осетин и абхазов и полный разгром Южной Осетии и Абхазии в 1920г. Политика меньшевистской Грузии в 1918–1921 гг. и режима З. Гамсахурдиа, Э.Шеварднадзе и М.Саакашвили ясна и однозначна. В Тбилиси не выражали и не выражают сожаления по поводу геноцида южных осетин и абхазов. Грузия никогда не проявляла готовности вести равноправный диалог с Южной Осетией и Абхазией, устанавливать с ними цивилизованные межнациональные отношения.

Многолетняя изнурительная национально–освободительная борьба южных осетин и абхазов закончилась, наконец–то, победой малочисленных народов, фактическая независимость которых около 20 лет подвергалась варварской агрессии геноцидной Грузии и подстрекательству ее влиятельных спонсоров на Западе. После третьего геноцида южных осетин, устроенного преступным авторитарным режимом М.Н.Саакашвили 8–12 августа 2008 года, в дни Олимпийских игр в Пекине, марионеточный и трусливый президент «демократической» Грузии нанес самый сокрушительный удар по «территориальной целостности грузинского государства», оказавшийся смертельным. 26 августа 2008 года Российская Федерация, обязанная по Конституции страны защищать интересы россиян, где бы они не жили, признала независимость Южной Осетии и Абхазии. Затем их признала Никарагуа, Венесуэла и Науру. Процесс признания бывших непризнанных кавказских республик приобрел необратимый характер.

БИБЛИОГРАФИЯ

- З. Д. Авалов, Присоединение Грузии к России. СПб., 1901.
- Ю. Г. Барсегов, Геноцид армян – преступление по международному праву. Москва 2000.
- А. А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии. Т.2. СПб., 1902. Вып. 2.
- В. Джугели, Тяжелый крест (записки народногвардейца). Тбилиси, 1920.
- Единая Осетия. №6, октябрь. 2006.
- Юридическая энциклопедия. Москва 2007.
- А. М. Ментешашвили, Из истории взаимоотношений грузинского, абхазского и осетинского народов (1918–1921гг.). Тбилиси, 1990.
- Республика Южная Осетия (документы, хроники, краткая историческая справка на русском и английском языках). Цхинвал, 2007.
- Шамба Т.М., Непрошин А.Ю. Абхазия. Правовые основы государственности и суверенитета. Москва 2005.

РЕЗЮМЕ

Подводя итог настоящей статьи, необходимо еще раз обратить внимание на имперские амбиции, которые проявляли власти Грузии не только в дореволюционный период, но и в советские годы. Сказанное относится больше к периоду победы социализма в СССР, т.е. ко времени принятия Сталинской Конституции 1936 г. Именно с этого периода, и в последующие времена начинается укрепление и совершенствование притеснений не только южных осетин, но и других негрузинских народов, например, абхазов, азербайджанцев, армян, турок–месхетинцев и др. Притеснения проявлялись в ограничении родных национальных языков в школах, других учебных заведениях, включая высшие, понижении статуса автономий в составе Грузии, политики огрузинивания негрузинских народов, некоторые из которых жили с древнейших времен на территориях, которые в советский период в силу различных объективных и субъективных причин оказались в составе «территориально–целостной Грузии». Именно по этой причине на территории Советской Грузии имели место национально–освободительные движения абхазов и южных осетин, которые мечтали о национальном равноправии и повышении статуса своих автономий. Напомню и то, что Союзная Республика Абхазия на протяжении 10 лет – с 1921 по 1931 гг. была равноправной частью Федеративной Советской Республики Грузия, которая «по просьбе трудящихся Абхазии» в 1931 г. на правах автономии вошла в состав Грузинской ССР. Проще говоря, партийно–советские органы Грузии и Московского Кремля, где влиятельные этнические грузины, например, Иосиф Сталин (Джугашвили), Серго Орджоникидзе, Авель Енукидзе и другие волонтаристским способом «от имени трудящихся Абхазии» загнали ее в тесные рамки автономного образования, ущемив тем самым политические права этих трудящихся. Такие же попытки, но в других ракурсах и проблемах, тбилисские власти неоднократно вынашивали и в отношении Южной Осетии. Это, например, проявлялось в массивированной ассимиляторской политике южных осетин, следствием которой стало упразднение в Южной Осетии осетинских школ, перевод их на грузинский алфавит, и, разумеется, на грузинский язык. Слишком много накопилось таких проблем в Южной Осетии, где национально–освободительное движение набирало темпы, а грузинская политическая элита, добивавшаяся окончательного решения «осетинского вопроса» в Грузии,

предпринимала отчаянные попытки под различными предлогами упразднить автономию Южной Осетии. На этой почве укреплялось этнополитическое противостояние между Южной Осетией и Грузией, которая в конечном итоге завершилась провозглашением суверенитета Южной Осетии и возникновением молодого независимого государства на Южном Кавказе. Разумеется, не без помощи Российской Федерации, которая оказала существенную помощь гражданам Южной Осетии.

ВАЛЕРИЙ ДЗИДЗОЕВ (dzidzoevv@mail.ru) – профессор кафедры социально–гуманитарных дисциплин Северо–Осетинского государственного университета имени К. Л. Хетагурова во Владикавказе. Под его научным руководством защищены около 50 кандидатских и докторских диссертаций. Удостоен почетных званий: Заслуженный деятель науки Республики Северная Осетия–Алания, Заслуженный деятель науки Республики Южная Осетия, Заслуженный деятель науки Кабардино–Балкарской Республики, Заслуженный деятель науки Республики Дагестан».

НИКОЛАЙ СУДАВЦОВ

Поляки юга России в революции 1917 года

После включения по решению Венского конгресса значительной части территории Герцогства Варшавского в состав Российской империи в качестве Царства Польского, поляки вели практически непрерывную борьбу за свободу и независимость своей Родины. Особенно ярко это проявилось во время восстаний 1830–1831 гг. и 1863 – 1864 гг., которые сурово подавлялись царским правительством. Борьба не прекращалась и в последующие годы. В начале XX века, особенно в период Первой российской революции 1905–1907 гг., с которой поляки связывали надежды на своё освобождение, рассчитывая добиться этого при поддержке российского пролетариата.

Во время Первой мировой войны с территории Царства Польского в связи с немецкой оккупацией частично была проведена эвакуация предприятий, ценностей, населения. С территории Польши было переселено, бежало более двух миллионов человек. Особенно велик этот поток был в 1915 году, когда Германия предприняла все усилия к тому, чтобы разгромить российскую армию и вывести Россию из войны. Часть беженцев из Царства Польского оказалась на Юге России. Сюда были эвакуированы ряд предприятий, учебных заведений, в том числе в город Ростов на Дону в 1915 году Варшавский университет, ряд других учебных заведений. Ростовская городская дума приложила немало усилий для того, чтобы заполнить в город университет. Для этих целей было выделено 2 млн. рублей, помещения для учебных аудиторий, библиотеки, лабораторий, квартир для преподавателей. Среди профессорско – преподавательского состава было немало именитых учёных, известных не только в России, но и за рубежом: филолог А. И. Яцимирский, математик Д. Д. Мордухай–Болтовский, основатель вирусологии Д. И. Ивановский, медик И. Ф. Пожарисский, физиология животных Н. А. Рожанский, химик И. О. Годлевский. и др¹.

Коллектив университета быстро освоился на новом месте, органично влившись в состав города, превратившись в крупный научный и просветительский центр, положив начало университетскому образованию на Юге России. Студенчество

¹ Государственный архив Ростовской области. Ф. 527. Оп. 1. Д. 1. Л. 4.

университета выделялось в Ростове на Дону своей сплочённостью и революционной активностью.

Прибывшие эвакуированные поляки создали на юге России многочисленные польские общества и организации, которые затем объединились в региональном и российском масштабе, выступали защитниками интересов польских беженцев, оказывая большое влияние на активизацию общества. Для объединения сил поляками были созданы свои общества в Ростове на Дону Области Войска Донского, Тифлисе в Закавказье, Екатеринодаре на Кубани других местах. Они координировали свою деятельность, опираясь на поддержку местного населения, сочувственно относившегося к пострадавшим от войны и лишившимся Родины. Это находило своё выражение в материальной, финансовой, бытовой помощи, обеспечении беженцев продовольствием, жильём, работой.

Польские общества активно сотрудничали на местах с общественными организациями, органами местного самоуправления, защищая интересы польских беженцев. Они играли важную роль в общественно–политической жизни регионов, участвуя в политических акциях, направленных на улучшение социально – экономической ситуации, борьбу с ухудшением условий жизни, ростом дороговизны. На местах стали дополнительно открываться школы с обучением на польском языке, национально–культурные учреждения, увеличилось поступление газет, журналов и литературы на польском языке.

Это способствовало более тесному единению поляков в отстаивании своих жизненных и национальных интересов. Они укрепляли связи с местным населением, общественными организациями, оказывавшими поддержку беженцам. Местные власти с участием польских объединений провели большую работу по обустройству беженцев, обеспечению их жильём, работой, оказанию материальной помощи остро нуждающимся. В этом движении участвовали не только поляки, но и все народы, населявшие многонациональный регион. Одним из объединительных центров выступал коллектив Варшавского университета.

Для объединения сил в регионе и более целенаправленной деятельности по инициативе профессоров и преподавателей университета в конце августа 1915 года в Ростове на Дону состоялось совещание польских обществ Северного Кавказа и юга России по вопросам оказания помощи жертвам войны. В нём приняли участие

представители обществ городов Юга России Новочеркаска, Ростова на Дону, Ставрополя, Армавира, Екатеринодара, Царицына, Владикавказа, Майкопа, Новороссийска. После широкого обмена мнениями на совещании было решено создать областные отделы в Кубанской и Донской областях, где их не было. Ростовский отдел стал центральным руководителем отделов в работе по размещению беженцев, отысканию семей, регистрации и пр. Он также являлся представителем для сношения обществ с государственными и общественными организациями России в связи с изысканием средств для нужд обществ².

Польские беженцы внимательно следили за тем, что происходило на фронтах Первой мировой войны и теми отрывочными сведениями, которые поступали из оккупированной немцами Польши. На территории Польши, оккупированной немецкими войсками, германское правительство пыталось создать марионеточное польское государство под своей эгидой. Но эти усилия не дали желаемого результата. Поляки надеялись на скорейшее поражение Германии, её союзников, освобождение Родины от оккупантов и своё быстрое возвращение на польскую землю. Все надежды были на поражение Германии или заключение Россией и её союзниками сепаратного мира. Однако, в ближайшей перспективе этого не предвиделись, хотя об этом шло много разговоров.

В то же время в России ширилась борьба населения за прекращение продолжавшейся войны, несшей массовые беды, снижение уровня жизни населения, среди которого всё настойчивее раздавались призывы к заключению мира между воюющими странами. В эту борьбу всё активнее включались польские общественные организации.

В трудных условиях войны поляки ждали того времени, когда наступит крушение самодержавного режима в России и создадутся благоприятные условия для освобождения их родины от германской оккупации и они смогут возвратиться в родные места.

И такое время настало. В результате экономического, политического и продовольственного кризисов в России, слившихся во второй половине 1916 года в общенациональный кризис взаимоотношения между властью и обществом достигли небывалой остроты. На фоне затянувшейся войны, значительного ухудшения условий

² «Северокавказский край» 1915, 10 сентября, С. 3.

жизни встал вопрос о смене власти, которая не хотела ни в чём уступать обществу. В феврале 1917 года самодержавие в России было свергнуто и к власти пришло Временное правительство. Россия стала самой демократической страной в мире.

Поляки вместе с народами России с радостью восприняли эту весть. Как только об этом стало известно, поляки вместе с другими народами вышли на улицы. Повсюду вспыхивали стихийные митинги, проходили манифестации, на которых звучала искренняя радость по поводу свержения самодержавия и выражалась уверенность в том, что теперь Россия пойдёт по демократическому пути развития. В происходящих событиях принимали активное участие польские общества, а также учащиеся, студенты, в том числе Варшавского университета и других учебных заведений, эвакуированных из Польши.

Заседание совета профессоров Варшавского университета 4 марта 1917 года горячо, с большим воодушевлением приветствовало свержение самодержавия, выразив надежду на скорое освобождение Польши и создание независимого Польского государства. После эмоциональных выступлений в поддержку революции, были направлены телеграммы председателю Государственной думы М.В. Родзянко, председателю Временного правительства князю Г. Е. Львову и министру просвещения Мануйлову.

В телеграмме, посланной М.В. Родзянко, в частности говорилось: «Угнетённый событиями предшествовавшими кризису, совет профессоров Варшавского университета с душевной радостью и нравственным удовлетворением принял весть о великом подвиге, совершенном народными избранниками в тот роковой час, когда отечеству угрожала быть может гибель. С глубокой верой в светлое будущее нашей многострадальной родины мы шлём привет Государственной думе в лице глубокоуважаемого председателя Родзянко и поставленному его новому правительству в лице князя Львова, которые поведут Россию на путь верной победы и свободной гражданской жизни»³.

По инициативе профессоров университета 5 марта было созвано собрание педагогов университета, медицинского института, женских курсов, на котором имелось в виду обсудить вопросы, связанные с переживаемыми событиями. Все тянулись к университету. К зданию Варшавского университета подошла манифестация горожан,

³ «Приазовский край» 1917, 5 марта.

учащейся молодёжи. Вся улица перед зданием университетом была запружена людьми. В это время в университете собралось более 100 профессоров, доцентов, ассистентов. Перед началом собрания его участники вышли на балкон и поприветствовали манифестантов. Были произнесены пламенные речи, встреченные криками «Ура!» и пением «Марсельезы».

Несмотря на то, что на собрании царила эйфория, его участники пришли к единодушному мнению, что учебный процесс не должен страдать и приняли решение возобновить полноценные занятия. Особо было подчёркнуто, что студенчество в учебное время не должно устраивать манифестации, а заниматься изучением предусмотренных учебным планом дисциплин. Лозунгом дня стало: «Непрерывные занятия и энергичная работа!» Для налаживания занятий и контроля за ними был избран университетский орган, состоявший из представителей администрации, общественности, студентов и преподавателей, что явилось примером для других учебных заведений города⁴.

Свидетельством высокого авторитета профессорско–преподавательского состава университета и других учебных заведений города было то, что их представителей избирали в органы управления. Так, при создании Ростовского городского гражданского комитета в его состав были избраны профессора университета И. А. Малиновский, А. Р. Колли и приват–доцент П. И. Лебедев.

Поляки принимали активное участие вместе с народами России в акциях, которые проходили в стране после свержения самодержавия. Для поляков, находившихся на Юге России, очень дорогим было обращение «К польскому народу» Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов, принятое 14 марта. В нём выражалась надежда на скорейшее освобождение Польши от оккупации, когда польский народ волен будет сам решать свою судьбу на принципах демократии и самоопределения народов. 16 марта Временное правительство также заявило о необходимости создания польского независимого государства, находящегося в военном союзе с Россией.

Горячее одобрение среди поляков вызвало воззвание Временного правительства в котором излагалась его позиция по польскому вопросу: «Поляки! Старый государственный порядок в России, источник нашего и вашего порабощения

⁴ «Приазовский край» 1917, 6 марта.

и разъединения ныне низвергнут навсегда. Освобождённая Россия в лице своего Временного правительства, облеченного полнотой власти, спешит обратиться к вам с братским приветом и зовет вас к новой жизни и свободе.... Братья поляки! Настанет и для вас час великих свершений. Свободная Россия зовет вас в ряды борцов за свободу народов. Сбросивший иго русский народ признает и за братским польским народом всю полноту права собственной волею определить судьбу свою.... Соединенное с Россией свободным военным союзом свободное Польское государство будет твердым оплотом против срединных держав на словенстве. Освобожденный и объединенный польский народ сам определит государственный строй свой, высказав волю свою через Учредительное Собрание, созванное в столице Польши и избранное всеобщим голосованием. Получат при этом обеспечение своего гражданского и национального существования. Российским Учредительным собранием предстоит скрепить окончательно новый братский союз и дать свое согласие на те изменения государственной территории России, которые состоят из разрозненных частей ее. Примите же, братья поляки, братскую руку, которую протягивает вам свободная Россия. Верные хранители великих преданий прошлого, встаньте теперь на встречу новому светлому дню нашей истории, дню воскресения Польши. Пусть союз наших чувств и сердец предварит будущий союз наших государств и пусть с обновленной и неотразимой силой прозвучит старый призыв славных правозвестников вашего освобождения «Вперед на борьбу плечом к плечу и рука с рукою за нашу и вашу свободу»⁵.

По разному отнеслись к воззванию Временного правительства поляки. Горячее одобрение оно вызвало среди тех, кто находился за пределами Польши, которые могли ознакомиться с документом, недоступным для находившихся на оккупированной территории. Председатель объединения польских организаций в Тифлисе: комитета помощи жертвам войны, «Дом Польский», благотворительного общества направил правительству телеграмму: «Осведомившись с воззванием Временного правительства к полякам с чувством глубочайшей радости и восторга, веруя, что стена, воздвигнутая отжившим режимом и искусственно поддерживаемая, могучим натиском свободного народа и русской демократии ныне разрушена навсегда, польская колония города Тифлиса – граждане независимой свободной Польши от всей глубины души посылает

⁵ «Астраханский листок» 1917, 18 марта.

великой свободной России, её передовой демократии, в лице вашем, братский привет и восторженную благодарность на ясно открыто и во всеуслышание высказанные слова, коих так долго ждала многострадальная Польша. Да здравствует свободная Россия, доказавшая миру какое счастье и какой подъём сил могут дать народам полная независимость и свобода»⁶.

Всё это значительно повышало активность польской общественности, побуждало её вступить в более тесные контакты с представителями Временного правительства, в которых она очень нуждалась.

Однако реализация заявления Временного правительства откладывалась до Учредительного собрания и окончания войны. Это в значительной мере обуславливалось тем, что в то время польская территория была занята войсками Германии и Австро-Венгрии.

В этот период шли многочисленные встречи поляков с местными властями, во время которых обсуждались животрепещущие вопросы для польского народа. Так, 25 марта 1917 года польская делегация была принята комиссарами Закавказского комитета Временного правительства. Приветствуя комиссаров, как представителей Временного правительства, на которое поляки возлагали надежды на скорейшее освобождение своей Родины от оккупации германскими войсками, руководитель делегации епископ барон Э. Ропп, закончил свою речь фразой на польском языке: «Да здравствует свободный справедливый русский народ».

Комиссар В.А. Харламов в свою очередь, говоря о событиях, происходящих в стране, подчеркнул: «я непоколебимо надеюсь и верю, что впредь никто и ничто не воспрепятствует уже наступившей новой эре для братского единства польского и русского народов, тем более, что Временное правительство одушевлено горячим желанием создать условия свободного и счастливого развития польского народа и его независимости. Данное Временным правительством слово будет свято исполнено»⁷.

В городе Екатеринодаре широко развернулась деятельность различных польских организаций. Особенно активно действовали польские социалисты. В городе действовал Союз военных поляков Екатеринодарского гарнизона, активно работал польский клуб «Огниско», который проводил многочисленные культурно-просветительные мероприятия, объединявшие поляков города. По инициативе

⁶ «Кавказское слово» 1917, 25 марта.

⁷ «Кавказское слово» 1917, 28 марта.

руководителей образованного на Кубани в 1915 году Польского общества вспомоществования жертвам войны 26 марта 1917 года состоялось собрание поляков, проживающих в городе Екатеринодаре, которое всецело поддержав российскую революцию, выразило твёрдую уверенность в скорейшем освобождении польского народа от оккупации и создании Польского государства .

По мере развития революционных событий в стране, на юге России шли процессы дальнейшей консолидации поляков, активизации их в борьбе за освобождение Родины и создание польского государства. Укреплялись и набирали силу польские организации, создавались новые, расширялись их связи. Состоявшееся 11 июня 1917 года в городе Новочеркасске собрание польского общества, решило открыть на Дону отдел Петроградского общества взаимопомощи польских интеллигентных тружеников. Это было сделано для того, чтобы объединить усилия всех польских тружеников, находившихся в этих местах ещё до Первой мировой войны, а также эвакуированных в регион во время войны. Имелось также в виду облегчить возвращение беженцев на родину, предоставив им там соответствующие посты, аналогичные тем, которые они занимали в России⁸.

Создававшиеся в регионе, как и в целом в стране, благоприятные условия для объединения сил поляков в их борьбе за независимость своей страны, вселяло в них уверенность в скорейшее обретение суверенитета для родной Польши. Вынужденно находившиеся вдали от родины поляки, истосковавшиеся по ней, с особенным нетерпением ожидали разгрома Германии и Австро–Венгрии, окончания войны и вывода их войск с территории Польши. С этим они связывали свою главную надежду: возрождение польской государственности.

В апреле 1917 года Временное правительство приняло закон о проведении в России выборов в городское самоуправление на основе всеобщего, прямого, равного и тайного голосования. Поляки, живущие на Дону, Северном Кавказе и в Закавказье приняли в них самое активное участие, выдвигая своих кандидатов в гласные. В числе избранных гласных были и поляки. В городе Ростове на Дону профессор Малиновский был даже избран товарищем городского головы, председателя городской управы, что свидетельствовало о высоком авторитете преподавателей университета. В городе Сухуме в состав городской думы были избраны 2 поляка. На выборах

⁸ «Приазовский край» 1917, 18 июня.

в Екатеринодарскую городскую думу в августе 1917 г. они выдвинули свой список «Объединения социалистического польского». Кандидат от поляков здесь не прошел, но в Новороссийске польские организации были представлены одним гласным. Председателем городской думы г. Анапы был избран поляк.

Поляки надеялись на заверения Временного правительства союзникам о том, что Россия остаётся верной своему союзническому долгу и будет вести войну с Германией до победного конца, считая это гарантией свободы для своей Родины.

Они воспрянули духом, наблюдая летом 1917 года за успешно начавшимся наступлением русской армии против германских и австрийских войск, связывая свои надежды с освобождением Польши. Однако вскоре наступило глубокое разочарование. Русские войска, будучи плохо подготовленными к наступательной операции, стали терпеть поражения и начали отступать. Надежды на скорейший разгром Германии и Австро-Венгрии снова отодвигались на неопределённое время.

В ходе развития революционных событий в стране, на юге России шли процессы дальнейшей консолидации поляков и их активизации в борьбе за освобождение Родины и создание свободного польского государства. Всё это создавало благоприятные условия для объединения сил поляков в их борьбе за независимость своей страны и вселяло уверенность в скорейшее обретение Польшей суверенитета. Поляки, особенно вынужденно находившиеся вдали от родины, с нетерпением ожидали разгрома Германии и Австро-Венгрии и окончания войны, с чем они связывали своё возвращение на Родину и возрождение польской государственности.

В целом консолидация поляков была направлена для достижения главной цели: добиться независимости родины и образования суверенного Польского государства. В этом они находили всемерную поддержку русского народа, что сыграло важную роль в будущем.

После октября 1917 года, когда Вторым Всероссийским съездом советов власть в России была передана Советам, новое правительство, Совет Народных Комиссаров, образованное на съезде, провозгласило право наций на самоопределение вплоть до отделения. Поляки воспрянули духом. Осуществление их надежд на возрождение польской государственности становилось реальностью.

Новое российское правительство обратилось к воюющим государствам с предложением немедленно заключить мир без аннексий и контрибуций. Однако, это

предложение получило решительный отказ от союзников по Антанте, не признававших Советской России и её инициатив. Тогда Совет народных комиссаров РСФСР начал переговоры с Германией и её союзниками о заключении мира самостоятельно.

На переговорах в Брест–Литовске представители России настаивали на том, чтобы населению оккупированной территории Польши была предоставлена возможность самостоятельно решать свою судьбу и создать независимое польское государство. Это вселило надежды в поляков об обретении в ближайшее время возможности возвратиться на Родину. Однако, германские власти, соглашаясь на словах, на деле не собирались этого делать.

Наконец, 3 марта 1918 года в Брест –Литовске был подписан долгожданный мирный договор, заключённый между Советской Россией и Германией. Однако, после подписания договора между Россией и Германией для поляков наступило глубокое разочарование. Территория Польши продолжала оставаться оккупированной. Более того, Германские войска, пользуясь тяжёлым положением Советской России, начали наступление на Восточном фронте, занимая всё новые территории на Украине, в Белоруссии.

Обстановка стала ухудшаться. Германские и турецкие войска оккупировали часть Закавказья, Украину, Донбасс, вступили на территорию Донской области. Но это продолжалось недолго. Вскоре германские войска стали покидать Украину под ударами Красной Армии. Советское правительство оказалось верным своему заявлению. В подтверждение своих намерений о предоставлении польскому народу независимости правительство России 29 августа 1918 года приняло декрет об отказе от договоров и других актов о разделе Речи Посполитой, заключённых в своё время правительством Российской империи с Пруссией и Австрией, как противоречащими принципу самоопределения наций и революционному правосознанию русского народа, признавшего за польским народом неотъемлемое право на самостоятельность и единство. Российская Федерация отказывалась от прав на Польшу, что было с удовлетворением воспринято поляками в Варшаве и на территории России⁹.

Радость освобождения для поляков наступила в ноябре 1918 года, когда Германия потерпела окончательное поражение в войне и немецкие войска вынуждены были покинуть польские территории. Наконец было образовано самостоятельное

⁹ Декреты Советской власти. Т.1. М., 1957. С. 322.

Польское государство. Беженцы получили возможность возвратиться на Родину, чтобы строить новую Польшу.

БИБЛИОГРАФИЯ

«Астраханский листок» 1917, 18 марта.

Декреты Советской власти. Т.1. М., 1957.

Государственный архив Ростовской области. Ф. 527. Оп. 1. Д. 1. Л. 4.

«Кавказское слово» 1917: 25 марта; 28 марта.

«Приазовский край» 1917: 5 марта; 6 марта; 18 июня.

«Северокавказский край» 1915, 10 сентября.

РЕЗЮМЕ

В статье речь идёт о поляках, которые проживали на Юге России, беженцах Первой мировой войны, которые вынуждены были покинуть родину, а также эвакуированных с предприятиями, учебными заведениями. Показаны деятельность польских обществ, их взаимоотношения с местными народами, обществами, правительством и местными властями в решении тех или иных жизненно важных вопросов, отражено влияние их на общественно-политическую и культурную жизнь региона.. Показано отношение поляков к тем событиям, которые происходили в России, политике российского самодержавия, Временного правительства и советской власти к решению польского вопроса. Большое внимание уделено участию поляков в революционных событиях 1917 года и тому, как решался национальный вопрос в частности по отношению к полякам и решению вопроса о польской государственности.

НИКОЛАЙ СУДАВЦОВ (249609@mail.ru) – доктор исторических наук, профессор кафедры истории России Гуманитарного института Северокавказского федерального университета.

ОЛЬГА ЗАПОРОЖЦЕВА

Беженцы из Царства Польского на Ставрополье

В период Первой мировой войны важное место занимал вопрос о приёме и размещении беженцев в тыловых губерниях России. Он особенно обострился в 1915 году, когда германское командование начало осуществлять наступление против России. Центр тяжести был перемещен на Восточный фронт. Наступление началось в апреле 1915 года прорывом обороны русских войск в Галиции. К осени немецко-австрийской армией была занята большая часть Галиции, Польши, часть Прибалтики и Белоруссии. Однако основная задача – полный разгром вооруженных сил и вывод России из войны – германским командованием решен не был. 5 августа 1915 года русские войска были вынуждены сдать Варшаву. Это не благоприятнейшим образом сказалось на населении захваченных территорий. Немецкое командование превращало их в рабов, отбирая земли, имущество. Многим жителям оккупированных территорий удалось найти приют в России¹.

Беженцы в большом количестве распространялись в разные уголки нашей родины. Что касалось Ставропольской губернии, то здесь буквально с первых притоков беженцев стали прилагаться всевозможные усилия для их принятия и создания нормальных условий для существования.

5 сентября 1915 года при Ставропольской уездной земской управе состоялось заседание Ставропольского уездного земского комитета по оказанию помощи беженцам. На заседание прибыли: председатель комитета А. К. Озеров и члены комитета: Н. А. Левшаков, С. М. Поминов, М. М. Струков, А. С. Зююкин, Д. А. Кордубан и «особо приглашенные лица»: уездный исправник И.П. Друженко, помощник неперменного члена землеустроительной комиссии П.С. Назаров и земские начальники: Д. В. Васильев и Л. Н. Кулисич.

Выслушав доклад уездной земской управы по вопросу об оказании помощи беженцам и размещении их в селах уезда, комитетом было постановлено:

¹ Ш. М. Мунчаев, История России. – М., 2011, С. 234–235.

1. К делу оказания помощи беженцам пригласить волостные и сельские правления, и волостные попечительства. Желательно, чтобы в помощь волостным попечительствам, а где таковых нет, волостным и сельским правлениям, были организованы сельские комитеты из местной интеллигенции: учителей, учительниц, священников, дьяконов, псаломщиков, врачей, фельдшеров и прочих лиц.
2. Беженцев размещать во все селения, поселки и хутора уезда в имеющиеся свободные дома и те крестьянские семьи, которые могут потеснить себя.
3. Пунктами высадки для беженцев назначить ж/д станции: 1. «Ставрополь»; 2. «Пелагиада»; 3. «Изобильная».
4. На местах высадки беженцев организовать питательные пункты, медицинский осмотр больных и оказание им помощи, а также иметь помещения, где бы беженцы могли ожидать прибытия за ними подвод для перевозки в намеченные села.
5. По пути следования беженцев в село, когда явится надобность в ночлеге, размещать их для бесплатного ночлега по наряду в квартиры обывателей.
6. Перевозку беженцев с пунктов высадки производить путем бесплатной поставки обывателями подвод, а в случае крайней необходимости и по найму.
7. Уезд для эвакуирования беженцев с мест высадки разделить на три части, то есть по числу пунктов высадки, отнеся к станции «Ставрополь» следующие села: Татарское, Надеждинское, Старомарьевское, Бешпагирское, Спицевское, Константиновское, хутор Кугутского товарищества, хутор Козлов (Ставромарьевской волости), поселок Кононовский и кол. Молочную; к станции «Пелагиада» – села: Михайловское, Пелагиадское, Московское, Дубовское, Казинское, Тугулукское, Благодаринское, Кугультинское и хутора: Русский (Пелагиадской волости), Кизилев, Кожевников, Белобородов, Саньков, Грачевский, Дубовский (Пелагиадской волости), Новоборисовский (Казинской волости); к станции «Изобильная» – села: Тищенское, Птичьё, Безопасное, Донское, Терновское, поселки: Эмануиловский, Подлесный (Воровская Балка), Ключевской, Нововасильевский, Добровольный, Софиевский, Золотаревский, Кубияровский и Мартыновский.
8. Неработоспособных стариков, старух и детей, не имеющих трудоспособных членов семьи, расселить в патронажном порядке.

9. Предоставить детям беженцев одинаковое право обучения с местным населением в земских школах в тех пределах количества, на какое окажется в училищах мест. Если появится такое число детей, которое не будет вмещаться в школах, просить Г.Г. учащихся не отказать прийти бесплатным трудом на помощь путем вторичных смен.
10. Подыскание бесплатных или платных квартир, для указанных в 8-м пункте лиц, поручить членам уездного земского комитета в районе их каждого участка с их сельскими комитетами.
11. Оказание помощи беженцам на местах нового водворения на жительство, как – то: подыскание и размещение по квартирам, подыскание подходящих для них работ и продовольствия на первое время возложить на сельские комитеты.
12. Всякую медицинскую помощь и лечение беженцев в земских больницах производить наравне с местным населением бесплатно².
13. Общий надзор за устройством на местах беженцев и выполнением всего дела возложить на членов уездного земского комитета в пределах их районов.
14. Ходатайствовать пред местным отделением комитета Ея Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны об отпуске уездному земскому комитету 1000 рублей на оказание временной помощи прибывающим беженцам на первое время и войти в сношение с союзом земств и городов об отпуске средств из общего фонда на помощь беженцам.
15. В целях своевременного приготовления пищи на пунктах высадки беженцев и подготовки должного количества подвод, просить распоряжения или ходатайства господина начальника губернии пред кем следует о том, чтобы о партиях беженцев, о числе душ в них и времени прибытия более заблаговременно сообщалось бы Ставропольской уездной земской управе.
16. Также просить начальников железнодорожных станций «Ставрополь», «Пелагиада» и «Изобильная» заблаговременно узнавать о количестве направляющихся по железной дороге на город Ставрополь беженцев и доводить о сем до сведения уездной земской управы хотя бы по телефону, а также сообщать эти сведения и членам комитета, когда они обратятся за справкой.

² «Северокавказский край» 1915, № 196, 10 сентября, С. 3.

17. На случай же надобности в кипячении воды для чая беженцам просить этих же начальников ж/д станций не отказать в бесплатном предоставлении имеющихся у них кубов.
18. Имея в виду, что кооперативы в селах, как стоящие в непосредственном и близком единении народа и его жизни, могут своим участием сыграть немалую пользу в деле устройства беженцев. Совещание полагало бы пригласить все кооперативы, имеющиеся в уезде, примкнуть к уездному земскому комитету для совместной работы.
19. Поручить организацию местных комитетов.
20. Просить членов организованных (сельских) комитетов немедленно приступить к делу собирания сведений: а) о помещениях платных и бесплатных (частных и общественных); б) количестве беженцев, которых можно приютить в данном районе: в качестве работников, платных и бесплатных квартирах; в) в способах доставки беженцев на места³.

9 сентября при Ставропольской губернской земской управе на совещании представителей земских управ рассматривался вопрос об организации призрения беженцев. После того, как был заслушан доклад доктора К.Г. Славского, совещанием был намечен план организации размещения беженцев по губернии и оказании им помощи. Вот некоторые из пунктов:

1. В городе Ставрополе при губернском комитете помощи больным и раненым воинам образовывалась губернская комиссия по оказанию помощи беженцам.
2. К обязанностям губернской комиссии относились:
 - сношение с центральными органами распределения между уездными комиссиями по призрению беженцев средств, получаемых от главного комитета Всероссийского земского союза и других источников;
 - регистрация беженцев, направляемых в губернию, выдача касающихся их справок;
 - учет помещений для беженцев и спроса на их труд для передвижения беженцев из одного уезда в другой;

³ «Северокавказский край» 1915, № 197, 11 сентября, С. 2–3.

- организация врачебной помощи беженцам по губернии и санитарный надзор за их движением и другие подпункты.
3. Для приема беженцев были назначены следующие пункты приема:
- в городе Ставрополе, для направления беженцев в г. Ставрополь, Ставропольский уезд, в некоторые части Благодаринского и Александровского уездов;
 - при станции Изобильная, для направления в Ставропольский и частью в Медвеженский уезды;
 - при станции Белая Глина и Торговая, для направления в Медвеженский и частью в Благодаринский уезды;
 - при станции Нагутская, для распределения беженцев по Александровскому уезду;
 - в Святом Кресте и Воронцово–Александровском, для распределения по Святокрестовскому и частью Благодаринскому уездам.
4. В перечисленных выше пунктах приема устраивались распределительные пункты, при которых должны были располагаться: бараки для приема, осмотра и наблюдения беженцев; больница для заразных больных; столовая и баня.
5. Для руководства размещением беженцев по селам губернии при уездных управах образовывались уездные комиссии по призрению беженцев. В их обязанности входило:
- установление количества беженцев, которое можно было разместить в пределах уезда и выяснение для этого селений, которые могли бы принять беженцев, и квартир в селениях, в которые можно было бы поместить беженцев;
 - организация перевозки беженцев с распределением пунктов;
 - устройство питательных пунктов по пути перевозки беженцев, в которых им предлагался чай и хлеб;
 - отпуск денег уполномоченным уездных комиссий и наблюдение за их правильным расходованием;
 - доставление губернской комиссии материала по регистрации беженцев в уезде⁴.
6. В селениях уездными комиссиями назначались особые уполномоченные из местных общественных деятелей, в обязанности которых входило: приискание

⁴ «Северокавказский край» 1915, № 201, 17 сентября, С. 3.

квартир для беженцев; выдача им денег на продовольствие; отчетность по движению беженцев в селениях; забота о благосостоянии беженцев, в частности, присутствие при найме беженцев на работы, охрана их интересов при найме, наблюдение за точным соблюдением сторонами условий найма.

7. С свою очередь, уполномоченным уездных комиссий рекомендовалось пользоваться сотрудничеством местных организаций – кредитных, ссудо –сберегательных, потребительных товариществ и других кооперативов.
8. В каждом селении, где будут размещаться беженцы, должна была быть фельдшерница–акушерка, или сестра милосердия для наблюдения за здоровьем беженцев⁵.

14 сентября 1915 года при Ставропольской уездной земской управе состоялось совещание по вопросу организации помощи беженцам. На совещании был намечен следующий план. Следует рассмотреть некоторые моменты плана: подводы для перевозки беженцев требовалось поставлять принудительно; поставка подвод должна была производиться теми селениями, в которые будут предназначены к размещению беженцы. На подводах должны были перевозить детей до 10 лет, стариков и больных, также все вещи, принадлежащие беженцам. Нормой передвижения в сутки считалось не менее 30 верст. За подводы необходимо было уплачивать по 5 копеек с версты и лошади, и это считай в один конец, и при всем выдавая подводчику 1 рубль в день. Суточное довольствие в пути следования беженцев устанавливалось для взрослых – 20 копеек, а для детей до 5–летнего возраста – 10 копеек; на местах водворения – взрослым 15 копеек, детям 10 копеек. Работоспособными считались лица мужского пола от 15 до 55–летнего возраста, женского пола от 15 до 45–летнего возраста. Пребывающих в села беженцев сельские комитеты должны были размещать по квартирам и составлять именные списки хозяевам квартир с указанием квартирующих у них семей. Этот список должен был содержать следующие сведения: а) Ф.И.О. главы семьи беженца, б) звание, в) место приписки, г) ремесло или занятие, д) число работоспособных душ, е) неработоспособных душ, ж) Ф.И.О. хозяина квартиры и какая плата в месяц за квартиру.

⁵ «Северокавказский край» 1915, № 202, 18 сентября, С. 3.

15 сентября 1915 года состоялось вторичное заседание, где было постановлено организовать при уездной земской управе комиссию по оказанию помощи беженцам наименовав ее как «Ставропольская уездная земская комиссия по оказанию помощи беженцам». 16 сентября было намечено направить из города Ставрополя в села: Константиновку – 117 душ, 15 подвод; Кугульту – 150 д., 20 под.; Спицевку – 51 д., 7 под.; Благодатное – 100 д., 15 под.; Дубовку – 50 д., 7 под.; колонию Молочную – 35 д., 7 подвод. 20 сентября в села: Безопасное – 300 д., 40 под.; Птичье – 100 д., 10 под.; Московское – 100 душ. 25 сентября в села: Терновку – 250 д., 30 под.; Донское – 200 д., 25 подвод⁶.

На кустарно–кооперативном съезде, созванном Ставропольским губернским комитетом всероссийских земского и городского союзов по снабжению армии, представители кооперативных организаций и сословных учреждений сочувственно отнеслись к судьбе беженцев. В.А. Лукаш высказывался с тем, что в городе Ставрополе уже существовал комитет, но город сам по себе многого сделать не может для оказания помощи всем беженцам. Поэтому он предложил распределять беженцев по губерниям, создав при этом сельские комитеты. Выступивший Лагода обратил внимание на то, что «те толпы, которые нам довелось видеть, это не беженцы, это выселенцы, жертвы государственной необходимости» и поэтому правительством было решено сделать то, что было сделано в 1812 году, то есть оказать денежную помощь беженцам. Съезд принял резолюцию о том, что помощь беженцам должна быть организована на широких началах и для осуществления этой задачи необходимо образовать на местах сельские комитеты⁷.

Большую помощь беженцам оказывал комитет великой княжны Татьяны Николаевны, которым было открыто в Петрограде Центральное Всероссийское бюро для регистрации беженцев и отыскания потерявших их родственников⁸.

Так как беженцы прибывали в Ставрополь очень быстро, то за короткий срок трудно было найти для них благоустроенные помещения. В свою очередь, Ставропольский городской комитет по оказанию помощи беженцам обратился к горожанам с воззванием:

⁶ «Северокавказский край» 1915, № 203, 19 сентября, С. 3.

⁷ «Северокавказский край» 1915, № 201, 17 сентября, С. 3.

⁸ «Северокавказский край» 1915, № 196, 10 сентября, С. 2.

«Для семей беженцев, прибывающих в город Ставрополь, необходимы квартиры и поэтому Ставропольский комитет помощи беженцам просит, как домовладельцев, так и квартирананимателей, обо всех свободных квартирах и о ценах на них сообщать или в городские полицейские части, или в комитет (Народный дом, Воронцовская улица). При этом комитет надеется, зная всегдашнюю отзывчивость ставропольцев, что найдутся между ними лица, которые предоставят беженцам квартиры и безвозмездно. Все беженцы – безвинные жертвы войны, пострадавшие за общую дорогую родину, и поэтому обязанность всех прийти к ним на помощь, чем кто может»⁹.

Сначала первые несколько десятков семей были размещены в помещениях Ярморочной площади, в легких деревянных сарайчиках без окон и без дверей, а открытая четвертая стена являлась одновременно и окном, и дверью. Все было устроено наподобие нар, несмотря на то, что большинство беженцев располагалось на полу. Не было организовано никаких гигиенических и санитарных норм. Вся эта обстановка была мучительной, так как у многих семей на руках находились грудные и маленькие дети, нередко больные. Все они испытали ужасы войны: потеряли дома, имущество, землю, голодали, и единственным спасением для них было бежать в Россию, в страну, которая может их защитить от опасности.

С наступлением холодов, необходимо было предпринять по вопросу размещения более серьезные меры. Во-первых, предоставить жилье, которое могло бы отапливаться ежедневно, так как среди беженцев из-за холода могли развиваться такие заболевания как сыпной тиф, холера, дизентерия. В результате на первое время были предложены

в качестве жилища некоторые общественные здания в Ставрополе. Например, на Николаевской улице находился дом Меснянкина, верхний этаж которого, был совершенно пустым, и помещения которого хватило бы на несколько десятков семей. Мог приютить у себя беженцев и женский монастырь. В городе были и госпитали, которые мало удовлетворяли свое назначение: госпиталь № 8 (при монастыре), госпиталь № 10 (школа на Ташле), один из которых можно было бы обратить в изоляционный пункт для заболевших беженцев. В крайнем случае, можно было бы

⁹ «Северокавказский край» 1915, № 196, 10 сентября, С. 3.

использовать школьные помещения, клубы, театры для временного размещения беженцев¹⁰.

Поступление беженцев с каждым днем становилось все значительнее по своим размерам. 15 сентября прибыла новая партия беженцев в количестве несколько сот человек¹¹. Непосредственная помощь беженцам оказывалась городами и селами. Так, в городе Святой Крест, селе Воронцово–Александровском Святокрестовского уезда, в виду большого наплыва беженцев были устроены карантинные пункты. Также решался вопрос о присылке в эти места эпидемического персонала. Что касалось питания беженцев, то на совещании в Святокрестовском уезде было признано удобным, выдавать на каждого члена семьи беженцев денежное пособие по 20 копеек в сутки на продовольствие для взрослых и по 10 копеек на детей до 5–летнего возраста. Одной из задач, рассматриваемых на совещании, было то, чтобы работоспособные беженцы были устроены на работы. По примеру других уездов, в Святокрестовском также был создан «Святокрестовский уездный земский комитет по оказанию помощи беженцам»¹².

Многие жители сдавали помещения для жилья беженцам совершенно бесплатно, но топливо они бесплатно не отпускали, так как его самим не хватало. Поэтому было признано отпускать на отопление до 1 рубля 50 копеек в месяц на каждого беженца, достигшего 5–летнего возраста. Был решен вопрос относительно устройства детей беженцев, которые потеряли своих родителей. Их отдавали на воспитание бездетным, желающим воспитывать, за определенную плату. Сбором добровольных пожертвований на нужды беженцев занимались сельские комитеты, принимая пожертвования по подписным листам¹³. В Александровском уезде для беженцев было подготовлено 300 бесплатных квартир, в которых могли разместиться около 2000 человек¹⁴.

В село Донское Ставропольского уезда беженцы прибыли в непогоду жалкие и изможденные. Они были практически все босые и укрывались от холода тряпьем. Местные жители встретили их весьма любезно и безвозмездно приглашали на квартиры. Нетрудоспособным беженцам сельский комитет должен был выдавать

¹⁰ «Северокавказский край» 1915, № 199, 13 сентября, С. 3.

¹¹ «Северокавказский край» 1915, № 201, 17 сентября, С. 2.

¹² «Северокавказский край» 1915, № 214, 4 октября, С. 3.

¹³ «Северокавказский край» 1915, № 239, 4 ноября, С. 3.

¹⁴ «Северокавказский край» 1915, № 214, 4 октября, С. 2.

суточное содержание в размере 15 копеек взрослым и 10 копеек детям, но денег в комитете на то время не оказалось, а от уездного комитета они так и не были получены. В итоге местному населению приходилось подкармливать беженцев¹⁵.

В село Кугульта прибыло около 250 человек. Здесь был сформирован комитет помощи беженцам. В оказании помощи принимало участие всё население села во главе со старшиной Щербаковым. Беженцам выдавалось пособие по 15 копеек на взрослого: трудоспособным на 7 суток вперед, а нетрудоспособным за 15 суток; детям до 5-летнего возраста по 10 копеек в сутки. Многие трудоспособные беженцы не могли найти подходящего занятия. Денежных, кружечных и со спектаклей сборов едва хватало на обеспечения для них сколько-нибудь сносного существования. Жители села подкармливали беженцев хлебом, овощами, салом¹⁶.

Ставропольская уездная земская управа оказывала денежную помощь беженцам. Так, с 15 сентября по 15 октября было направлено сельским комитетам уезда более 12000 рублей¹⁷. Была оказана денежная помощь беженцам уезда и Ставропольским губернским комитетом Всероссийского земского союза помощи беженцам в размере 5000 рублей¹⁸.

Ставропольская уездная земская управа помогала беженцам не только деньгами. Так, председатель Ставропольского отдела общества вспомоществования бедным семействам поляков, участвующих в войне, и бедствующему населению, пострадавшему от военных действий, обратился в управу с просьбой о выдаче уполномоченному обществу билета на пользование земскими лошадьми во время поездок по уезду для оказания польским выселенцам нравственной, просветительской и материальной помощи¹⁹.

На заседании Губернского комитета по устройству беженцев обсуждался вопрос о белье и теплой одежде для беженцев. Далее секретарем было доложено, что Дамский комитет согласился приготовить белье для беженцев при условии 5 % приплаты к стоимости заказа. В результате чего было решено заказать Дамскому комитету 90 комплектов белья для заразных барачков (по числу готовых уже коек)²⁰.

¹⁵ «Северокавказский край» 1915, № 215, 6 октября, С. 3.

¹⁶ «Северокавказский край» 1915, № 224, 16 октября, С. 3.

¹⁷ «Северокавказский край» 1915, № 224, 16 октября, С. 3.

¹⁸ «Северокавказский край» 1915, № 241, 6 ноября, С. 2.

¹⁹ «Северокавказский край» 1915, № 241, 6 ноября, С 2–3.

²⁰ «Северокавказский край» 1915, № 245, 11 ноября, С. 3.

Не оставался без внимания и вопрос, касающийся школьной жизни детей беженцев. Так, Губернской земской управой в Ставропольский городской комитет об устройстве беженцев были переданы для выдачи наиболее нуждающихся из учащихся в средне–учебных заведениях детям беженцев пожертвованные учебники и учебные пособия:

1. Галахов: русская хрестоматия, том I и II.
2. Мартыновский: русские писатели.
3. Кронеберг: начальный курс физической географии.
4. Виппер: учебник истории средних веков.
5. Иловайский: руководство к русской истории (средний курс).
6. Марисьен: иллюстрированный курс французского языка.
7. Шапошников: сборник арифметических задач, часть I.
8. Евтушевский: сборник арифметических задач, часть I.
9. Смирновский: теория словесности.
10. Линберг: учебный атлас всеобщей географии.
11. Мережковский: Софокл и Антигона²¹.

Епархиальным комитетом города Ставрополя было постановлено представить для беженцев помещения школ при Даниловской церкви и свечном заводе для того, чтобы городская управа могла принять учеников этих школ в свои училища²².

Ставропольский уездный земский комитет помощи беженцам, столкнувшись с тем, что детей для создания новых классов в ряде мест немного, обратился с ходатайством о разрешении принимать в сельские начальные школы сверх нормы, хотя бы по 5 детей беженцев. В результате, ходатайство было удовлетворено директором народных училищ губернии²³.

Чтобы до конца решить проблему жилья, земские служащие Ставрополя решили открыть приют для 35–40 человек детей–беженцев на Батальонной улице. На его содержание комитет служащих выделил 400 рублей²⁴. Также земством было

²¹ «Северокавказский край» 1915, № 228, 21 октября, С. 2.

²² «Северокавказский край» 1915, № 232, 27 октября, С. 2.

²³ «Северокавказский край» 1915, № 242, 7 ноября, С. 3.

²⁴ «Северокавказский край» 1915, № 231, 25 октября, С. 3.

арендовано и отремонтировано здание Ф.К. Попова для жилья беженцев с семьями, в котором раньше располагалась мукомольная мельница²⁵.

Ставропольская уездная земская управа поставила перед управляющим губернией вопрос о разрешении волостным старшинам выдавать беженцам удостоверение личности на основании сведений, имеющихся в сельских комитетах помощи беженцам²⁶. Управляющий губернией с пониманием отнёсся к просьбе и разрешил волостным старшинам выдавать беженцам удостоверения личности²⁷.

Несмотря на военные тяготы, для беженцев организовывались благотворительные вечера и концерты. Так, 13 декабря в помещении римско-католического училища состоялась лекция артистки Львовского драматического театра Соколич на тему: «Идея подвига в произведениях С. Выспянского», являвшегося ярким выразителем переживаний и стремлений польского измученного народа. Он предсказывал, что польский народ сумеет достичь свободы ценой собственной крови. Только народная масса должна была сыграть решающую роль в деле освобождения Польши.

И то, что Польша переживала сейчас, – по мнению лектора, – являлось началом осуществления заветов Выспянского который, твердил, что лишь путем народных страданий воссияет над Польшей заря освобождения. Соколич цитировала отрывки из наиболее известных произведений писателя: «Казимир Великий», «Варшавянка» и других. Эмоциональное выступление артистки, слова о прошлом и настоящем Польши произвели сильное впечатление на аудиторию, где каждый задумывался, что пока Польша обладает такими женщинами, как Соколич, за ее будущее не страшно²⁸.

Светлым и радостным праздником для детей беженцев был наступающий Новый 1916 год. 27 декабря в здании городской управы супругой вице-губернатора княгиней Шервашидзе была устроена для них елка. По окончании праздника детям были розданы подарки. На третий день праздника, на елку явились 251 мальчик и 236 девочек детей беженцев. Тут были русские, поляки, евреи, армяне, греки. Они получили чай, бутерброды, пряники и конфеты. Для них были организованы игры и танцы, по окончании которых, А.А. Чернышевым были показаны кинематографические картины.

²⁵ «Северокавказский край» 1915, № 230, 24 октября, С. 3.

²⁶ «Северокавказский край» 1915, № 233, 28 октября, С. 3.

²⁷ «Северокавказский край» 1915, № 248, 14 ноября, С. 3.

²⁸ «Северокавказский край» 1915, № 273, 15 декабря, С. 3.

Затем детям были вручены подарки: мальчики получили по сорочке, верхним бумазейным штанам, рубашке, носкам и теплой шапке; девочки по нижней сорочке, бумазейному платью, теплому суконному платку и чулкам, а также все дети получили по игрушке. Сверх того, каждой семьей было получено по три фунта сахара, по полфунта чая, по одному фунту мыла²⁹.

Когда наблюдалось стремление беженцев возвратиться на родину, то переселенческое управление обратилось к губернаторам с просьбой принять меры, чтобы на время не допустить этого, так как из-за этого создаются значительные затруднения для военного и грузового движения по железным дорогам. В связи с этим, было решено, не выдавать бесплатных билетов беженцам, пока не улучшится положение³⁰.

В ноябре 1915 года из Тифлиса поступила телеграмма о том, что по соглашению великого князя наместника с верховным начальником санитарной и эвакуационной части, был совершенно прекращен приток беженцев с западного фронта на Кавказ через Ростов и Тихорецкую³¹. Но деятельность Ставропольского губернского комитета по устройству беженцев продолжалась по-прежнему³². В губернии находились 6 тысяч беженцев, которые уже осели и все еще нуждались в помощи комитета³³. Уполномоченный по оказанию помощи беженцам на Северном Кавказе генерал Тимашев телеграфировал, что в виду прекращения в Ставропольскую губернию эвакуации беженцев надобность в распределительных пунктах для их приема и во врачебном персонале отпала³⁴. Губернским комитетом устройства беженцев были закрыты 6 распределительных пунктов, за исключением Ставропольского, и уволен служащий персонал³⁵.

В эти трудные времена Россия не отвернулась от своих братьев, приютила их и дала возможность выжить. В обеспечении нормальных условий к существованию в Российской Империи принимал участие каждый человек, осознающий всю тяготу, горе и лишения, которые испытали, принявшие первыми на себя удар, беженцы.

²⁹ «Северокавказский край» 1915, № 283, 30 декабря, С. 3.

³⁰ «Северокавказский край» 1915, № 235, 30 октября, С. 3.

³¹ «Северокавказский край» 1915, № 247, 13 ноября, С. 3.

³² «Северокавказский край» 1915, № 249, 15 ноября, С. 3.

³³ «Северокавказский край» 1915, № 254, 21 ноября, С. 3.

³⁴ «Северокавказский край» 1915, № 257, 26 ноября, С. 3.

³⁵ «Северокавказский край» 1915, № 260, 29 ноября, С. 3.

БИБЛИОГРАФИЯ

Мунчаев Ш.М. История России. – М., 2011.

«Северокавказский край» 1915: № 196, 10 сентября; № 197, 11 сентября; № 201, 17 сентября; № 202, 18 сентября; № 203, 19 сентября; № 201, 17 сентября; № 196, 10 сентября; № 196, 10 сентября; № 199, 13 сентября; № 201, 17 сентября; № 214, 4 октября; № 239, 4 ноября; № 214, 4 октября; № 215, 6 октября; № 224, 16 октября; № 224, 16 октября; № 241, 6 ноября; № 241, 6 ноября; № 245, 11 ноября; № 228, 21 октября; № 232, 27 октября; № 242, 7 ноября; № 231, 25 октября; № 230, 24 октября; № 233, 28 октября; № 248, 14 ноября; № 27, 15 декабря; № 283, 30 декабря; № 235, 30 октября; № 247, 13 ноября; № 249, 15 ноября; № 254, 21 ноября; № 257, 26 ноября; № 260, 29 ноября.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена беженцам Царства Польского в годы Первой мировой войны. Важным является описание положения польских беженцев на Кавказе, отношения к ним местного населения, политики, проводимой для улучшения условий проживания и пропитания со стороны местных властей, а также выдача суточного пособия. Рассматривается вопрос, касающийся школьной жизни детей беженцев, снабжения их учебной литературой, устройства праздников для детей. Показаны примеры организации благотворительных вечеров и концертов для беженцев.

ОЛЬГА ЗАПОРОЖЦЕВА (qlbz1992@mail.ru) – аспирант 3–го года обучения кафедры истории России Гуманитарного института ФГАОУ ВО «Северо–Кавказского федерального университета». Исследования и сфера научных интересов в области: социально–экономической и военной истории периода XVIII – XXI вв., истории Первой мировой, Гражданской и Второй мировой войн, локальной истории, краеведения и истории Ставрополя.

ВЛАДИМИР ЗАБЕЛИН

СБОР пожертвований в Ставропольской Губернии в пользу польского народа в 1914 году

Проблема изучения традиции благотворительности в России актуальна¹. Особый интерес вызывает история региональной благотворительности, особенно, когда она связана с межнациональным общением. В объеме данной статьи рассмотрим отдельные моменты сбора пожертвований в Ставропольской губернии в ноябре–декабре 1914 г. польскому народу в условиях Первой мировой войны: как происходил сбор пожертвований, кто им руководил, как отчитывались о собранных суммах и пр. При написании статьи использованы публикации современников и отчеты о проведении сборов, публиковавшиеся в либеральной газете «Северокавказский край», издаваемой в г. Ставрополе.

6 ноября 1914 г. ежедневная общественно–политическая, экономическая и литературная газета «Северокавказский край» опубликовала Воззвание «Всероссийского Земского Союза помощи больным и раненым воинам» об оказании посильной помощи Польше, пострадавшей от военных действий. В нем, в частности говорилось: «Великие бедствия войны охватили чуть ли не половину Польши. Сотни тысяч жителей остались без пищи и крова, потеряли все свое имущество, многие десятки тысяч из них принуждены бежать из родных мест. Урожай погиб, поля не засеяны, и население, на которое пали первые удары войны, переживает ужасы голода среди общего опустошения края.

Русские люди не могут остаться равнодушными к участи несчастной Польши. Это – не только веление нравственного долга. Это – голос русского сердца, Великая сила единения, которая ненарушимо связала все народности России, выступившая на защиту общего отечества и родной земли, спаяла святым чувством братства польский

¹ А. В. Забелин, *Благотворительность в провинции в конце XIX века* [в] Traditional and modern culture: history, actual situation, prospects: Materials of the V international scientific conference on September 20–21, 2015. Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra–CZ». – P. 28–30.

*СБОР пожертвований в Ставропольской Губернии в пользу польского народа
в 1914 году*

народ с Россией. Приютим же бездомных, накормим голодных, согреем братским участием и заботой несчастные жертвы войны.

Всероссийский земский союз призывает к широкой помощи бедствующему населению Польши»².

В том же номере газеты был опубликован отчет о сборе пожертвований братской Польше в г. Ставрополе: «По подписному листу № 1, выданному губернским земским комитетом на имя Е. И. Астафьевой поступили в пользу мирного населения, пострадавшего от войны, следующие пожертвования: от Ан. М. Кухтина 25 руб., М. К. Русина 3 руб., В. Т. Оборина 1 руб., Ин. Н. Кокшайского 2 руб., Е. И. Астафьевой 2 руб., П. И. Смирнова, А. П. Рослякова 3 руб., А. Н. Сайчика 3 руб., Н. В. Карпушова 50 коп., В. В. Устинова 1 руб., Мартынова 1 руб., Скаценко 1 руб., Пекалкевич 1 руб., Богдановой 50 коп., Садковой 20 коп., Белова 20 коп., Чернокопова 17 коп., Н. Гранова 30 коп., А. Щербиной 20 коп., П. Меркурина 50 коп., от 10 лиц из чертежной, фамилии которых написаны неразборчиво 3 руб. 25 коп., Завадского 25 коп., Хаймовича 2 руб., Гликштейн 50 коп., Милова 3 руб., И. П. Клушенцева 3 руб., И. Б. Серова 3 руб., М. С. Кургановского 1 руб. 50 коп., Тихонова 1 руб., М. Аваева 1 руб., В. З Бурькина 1 руб., Жоры и Сережи 20 коп., Т. И. Поповой 3 руб., Ф. М. Шескина 3 руб., В. М. Белявского 1 руб., И. Н. Виолентова 3 руб., Т. Г. Шмидт 1 руб., А. Ф. Александровой 60 коп., А. П. Булыгина 5 руб., Н. Г. Колесникова 1 руб., Алафузова 50 коп., В. Аваева 50 коп., А. А. Макова 1 руб., Вл. Воскресенского 30 коп., Д. Г. Крюкова 1 руб., А. Бычковой 50 коп., Ф. Степурина 20 коп., Л. Нестеровой 50 коп., Т. Г. Щербаковой 1 руб., Е. Г. Чернышевой 20 коп., Э. А. Дзюба 50 коп., Б. Я. Цахалова 50 коп., М. А. Григорьевой 1 руб., Н. А. Гамецкого 1 руб., П. Г. Горшенина 50 коп., С. Ротченкова 30 коп., М. Карагодина 50 коп., от 7 лиц, фамилии которых написаны неразборчиво 3 руб. 80 коп. и от неизвестных 2 руб. 30 коп., а всего по настоящее время поступило по этому листу 117 руб. 87 коп. Пожертвования принимаются.

По подписному листу №31, выданному редакции газеты «Северокавказский край»: от Нестора 20 руб., от служащих Ко Зингер 11 руб. 44 коп.»³. Впоследствии

² От Всероссийского Земского Союза помощи больным и раненым воинам, «Северокавказский край». 1914. №1042 (6 ноября). С. 3.

³ Ставрополь – Польше, «Северокавказский край». 1914. №1042 (6 ноября). С. 3.

было опубликовано еще несколько сообщений о сборе пожертвований в г. Ставрополе. Публиковались и списки пожертвователей.

Центрами сбора пожертвований в Ставропольской губернии были губернская и уездные земские управы. В первую каждый день поступали новые подписные листы с суммами пожертвований. Публиковались данные и об отосланных суммах. Например: «Отделом губернской земской управы по сбору пожертвований в пользу населения царства польского, пострадавшего от войны послано 18 ноября в Всероссийский земский союз 1500 рублей, собранных по подписным листам. Ранее тем же отделом было послано в земский союз 3000 рублей. Приток пожертвований продолжается»⁴.

В печати публиковались данные не только о поступивших пожертвованиях в губернскую земскую управу, но и уездные, в которых описывались и приемы их сбора. В сообщении Благодарненской уездной земской управы говорилось следующее: «2 ноября был устроен у нас кружечный сбор.

Уже с самого утра этот день каждому проезжему и прохожему стали встречаться сборщики, любезно предлагая, бросить в кружку кто сколько может. Бросали рубли и копейки.

Тот день всем казался каким–то выдающимся. Прикальываемые «колосья хлеба» напоминали каждому, в особенности крестьянам, о чувстве сострадания к оказавшимся в настоящее время в голоде и холоде мирным полякам»⁵.

В публикациях о сборе пожертвований народу Польши указывалась численность подписных листов – каждый раз прибавлялись новые суммы, и какая в итоге получалась. По приведенным в них данным перечисляли по несколько тысяч руб. Например: «Кроме ранее опубликованных пожертвований по 144 подписным листам в сумме 2794 руб. 02 коп. к казначею отдела губернского земского комитета Б. А. Старосветскому вновь поступили следующие пожертвования в пользу мирного населения Царства

Польского: по подписному листу №24, выданному Р. С. Миркиной 13 руб., №35 – И. К. Барабашу 4 руб., №59 – А. Г. Бояринцеву 50 коп., №80 – Воронцово–Николаевскому комитету всероссийского земского союза 157 руб. 89 коп. по листам, выданным г.г. заведующими училищами №127 – 7–м Новогеоргиевским 5 руб. 43 коп.,

⁴ *Наше земство*, «Северокавказский край». 1914. №1054 (20 ноября). С. 3.

⁵ С. Благодарное. *В пользу Польши*, «Северокавказский край». 1914. №1061 (29 ноября). С. 3.

*СБОР пожертвований в Ставропольской Губернии в пользу польского народа
в 1914 году*

№190 – 2-м Алексеевским 14 руб. 42 коп., №204 – Канглинским 9 руб. 85 коп., №212 – 2-м Чернолесским 18 руб., №213 – 1-м Янкульским 7 руб. 40 коп., №217 – 1-м Томузловским 11 руб. 68 коп., №220 – Суркульским 50 коп., №227 – 1-м Казинским 15 руб. 05 коп., №234 – Росляковским 20 руб. 18 коп., №237 – 4-м Новоселицким 1 руб. 35 коп., №240 – 1-м Новоселицким 9 руб. 87 коп., №251 – 4-м Песчанокопском 14 руб. 08 коп., №254 – 3-м Бурлацким 8 руб. 17 коп., №266 – 1-м Бурлацким 9 руб. 35 коп., №271 – 3-м Большеджалгинским 25 руб. 11 коп., №278 – 4-м Богородицким 16 руб. 20 коп., №296 – 1-м Дербетовским 3 руб. 20 коп., №308 – 5-м Среднегорлыкским 2 руб. 50 коп., №388 – 5-м Воронцово–Николаевским 4 руб. 13 коп., №330 – 7-м Воронцово–Николаевским 7 руб. 26 коп., №354 – 3-м Воронцово–Николаевском 2 руб., №355 – 2-м Воронцово–Николаевском 4 руб. 17 коп., №358 – 1-м Тахтинским 9 руб., №368 – 1-м Разсыпнянским 3 руб. 16 коп., №386 – 3-м Павловским 15 руб. 05 коп., №389 – 2-м Новомихайловским 11 руб., №393 – 6-м Ново–Дмитриевским 7 руб., №402 – 2-м Летницким 7 руб. 70 коп., №403 – 1-м Летницким – 7 руб., №404 и №405 – Камбулатским 1-м и 2-м 16 руб., №411 – 4-м Донскобалковским 2 руб., №413 – 2-м Донскобалковским, 3414 – 1-м Донскобалковским 2 руб. 03 коп., №418 – 1-м Кевсалинским 12 руб. 20 коп., №419 – 2-м Кевсалинским 8 руб. 20 коп., №343 – 4-м Кевсалинским 3 руб. 60 коп., №438 – 2-м Архангельским 9 руб. 18 коп., №439 – 1-м Архангельским 9 руб. 37 коп., №445 – 1-м Киевским 16 руб. 73 коп., 3447 – 1-м Довсунским 30 руб. 50 коп., №450 – 2-м Эстохагинским 13 руб. 85 коп., №457 – 3-м Овощинским 4 руб. 72 коп., №465 – 1-м Малоягурским 10 руб., №469 – 6-м Архангельским 5 руб. 03 коп., №474 – Отказненским 21 руб. 85 коп., №503 – 3-м Николаево–Александровским 3 руб. 10 коп., №508 – 6-м и № 437 – 7-м Архангельским 9 руб. 15 коп., №512 – 1-м Прасковейским 1 руб., №521 – 1-м Орловским 2 руб. 60 коп. Всего же по 56 листам поступило 633 руб. 40 коп. Кроме того от устройства вечера в гимназии с. Петровского по инициативе М. А. Холодкова 128 руб. 30 коп., а всего с ранее поступившими – 3555 руб. 72 коп.»⁶.

Таким образом, по инициативе «Всероссийского Земского Союза помощи больным и раненым воинам» об оказании посильной помощи Польше, в Ставропольской губернии в ноябре–декабре 1914 г. развернулась широкая кампания

⁶ *Ставрополь – Польше*, «Северокавказский край». 1914. №1076 (18 декабря). С. 3.

по осуществлению таковой. Важным источником по ее изучению являются публикации отчетов о ходе сбора пожертвований на страницах газеты «Северокавказский край».

Центрами сбора были губернская и уездные земские управы. Сборы пожертвований производились и по отдельным селам. Это были, как отдельные пожертвования, так и устраивались различные культурные мероприятия, доход от проведения которых поступал на благотворительность. Пожертвования сдавали, как отдельные люди, так и организации. Сдавали, кто, сколько может – от нескольких копеек до нескольких рублей, получая взамен приколотые на одежду «колосья хлеба», как символы доброты и сострадания.

Несмотря на всю сложность переживаемого времени – Первой мировой войны, население Ставропольской губернии, как и по всей стране, исходя из сложившихся традиций взаимопомощи, откликнулись на призыв оказать посильную помощь в сборе пожертвований польскому народу, оказавшемуся на передовой театра военных действий.

БИБЛИОГРАФИЯ

- С. Благодарное. *В пользу Польши*, «Северокавказский край». 1914. №1061 (29 ноября).
- Наше земство*, «Северокавказский край». 1914. №1054 (20 ноября).
- От Всероссийского Земского Союза помощи больным и раненым воинам*, «Северокавказский край». 1914. №1042 (6 ноября).
- Ставрополь – Польше*, «Северокавказский край». 1914. №1042 (6 ноября).
- Ставрополь – Польше*, «Северокавказский край». 1914. №1076 (18 декабря).
- А. В. Забелин, *Благотворительность в провинции в конце XIX века* [в] Traditional and modern culture: history, actual situation, prospects: Materials of the V international scientific conference on September 20–21, 2015. Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra –CZ».

РЕЗЮМЕ

В статье на фактическом материале, рассматривается, как происходил в Ставропольской губернии сбор пожертвований в пользу народа Польши в 1914 г., уделено внимание изучению организационной структуры по его проведению. Установлено, что благотворительные сборы осуществлялись, как в отдельных населенных пунктах по всей губернии, так и среди коллективов служащих и пр. Средства на благотворительность собирались и во время проведения культурных мероприятий. Крестьяне, служащие, чиновники и другие группы людей сдавали от нескольких копеек до нескольких десятков рублей, кто сколько мог.

ВЛАДИМИР ЗАБЕЛИН (zvm1962@mail.ru) – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и теории государства и права АНО ВО «Северо–Кавказский социальный институт», г. Ставрополь, Россия.

АЛЕНА ХЛЫСТОВА

РУСЛАН СУНГУРОВ

Кавказ как объект геополитических устремлений России и Турции

Кавказ всегда имел статус значимого региона в системе международных отношений. Начиная с древнейших времен, его стратегическое и торговое положение не давали покоя великим державам. Геополитический интерес сохраняется и сегодня. Для России этот регион важен в стратегическом и военно-политическом отношении, но Россия не единственное государство, которому интересен этот богатейший регион. И Северный и Южный Кавказ – это сфера традиционного геополитического интереса Турции.

Однако следует отметить, что привлекательность Кавказа приводит к совершенно разным оценкам и действиям со стороны России и Турции.

Для Турции это регион, населенный преимущественно тюркскими народами, исповедующими ислам и, следовательно, этнически и конфессионально близкими. Это потенциальные экономические партнеры, носители тюркской культуры, а также, в перспективе, и идей пантюркизма, османизма или турецкой модели евразийства (все эти движения имеют в современной Турции большое количество последователей).

После распада СССР Турция очень активно стала налаживать связи, как с республиками Северного Кавказа, так и новыми на тот момент на политической карте мира независимыми государствами Южного Кавказа – Азербайджаном, Грузией и Арменией. При этом этническое и культурное сходство обеспечили активное взаимодействие Турции, прежде всего, с Азербайджаном, а также рядом государств Центральной Азии. С 1992 года началась деятельность Агентства по сотрудничеству с тюркоязычными государствами (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı), которое реализовало большое количество программ экономического, торгового, технического, социального, культурного и образовательного сотрудничества с тюркскими республиками. Агентство начало выпуск нескольких журналов на турецком, казахском, киргизском, туркменском, узбекском языках.

За очень короткий период Турция в значительной степени укрепила свои связи (исторические, политические, экономические, религиозные, культурные, языковые) с новыми участниками геополитических процессов – независимыми республиками Кавказа и Центральной Азии.

Характер связей Турецкой республики с этими государствами несколько изменялся под воздействием других участников «геополитических игр» – США, России, стран ЕС, Ирана. Взаимоотношения со стратегическими партнерами не были, да и сегодня не являются «безоблачными», достаточно вспомнить разочарование в проекте интеграции в ЕС. На сегодня ряд исследователей отмечают, что наиболее прочные отношения сложились у Турции с ключевым партнером в регионе – Азербайджаном, а также Грузией. Взаимоотношения с Арменией носят более напряженный и исторический характер (проблема признания Анкарой факта геноцида армян). Вместе с тем следует отметить и тот факт, что появление новых «точек напряжения» на Ближнем Востоке (события в Ливии и Сирии) потребовали от Турции пересмотра своего внешнеполитического курса в сторону сближения со странами Запада, и это привело к снижению интереса к республикам Кавказа. Тем не менее, по нашему мнению, Турция не планирует исключать и списка своих внешнеполитических интересов ни Северный, ни Южный Кавказ. Это во многих отношениях ресурсный для Турции регион, о чем свидетельствует всё содержание известной книги А. Давутоглу «Стратегическая глубина», где четко задана геополитическая роль Турции в современном мире. Согласно этому подходу турецкая дипломатия должна ориентироваться на глубокие исторические и культурные корни Турции на Балканах, Ближнем Востоке, Кавказе, в Центральной Азии. В системе взаимоотношений со странами–соседами уровень проблем должен стать „нулевым”, ставится задача укрепления экономических связей и развития многоуровневых межкультурных контактов. Подобный подход может обеспечить роль Турции как региональной, так и глобальной державы¹.

Если говорить о политике России на Кавказе в постсоветский период, то следует отметить, что она не была продуманной и последовательной. Кавказ – это регион латентной напряженности во многом благодаря «усилиям» российских властей. Историческая память сохранила трагедию мухаджирства, депортацию ряда

¹ А. Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2011. P. 559.

северокавказских народов в 40–е годы, преследование за религиозные и этнические «пережитки». Практически нет механизма реализации Закона о репрессированных народах, что усиливает протестные настроения среди турок–месхетинцев, карачаевцев и балкарцев. Есть серьезные претензии к реализации Закона «О реабилитации репрессированных народов» и у ингушей. Ингуши требуют принятия конкретных решений по территориальной реабилитации, т.е. решить вопрос о возвращении Пригородного района в состав республики (сейчас он находится в составе Северной Осетии). Ни федеральные, ни региональные власти ничего не делают. Фактически ингуши не могут вернуться в места прежнего проживания.

Бывший главный редактор газеты «Илчи» (издаётся на лакском языке) Качар Гусейнаева отмечала, что происходило насильственное переселение лакцев в Ауховский район, откуда были депортированы чеченцы–аккинцы. А в 90–ые годы XX века было принято решение ликвидировать Новолакский район и восстановить Ауховский район, переселив лакцев в Кумторкалинский район республики, земли которого являются исконной территорией компактного проживания кумыков.

Федеральные власти не могут разрешить проблем ногайцев и кумыков, национальные движения которых (Бирлик и Тенглик) выступают за развитие государственности и федерализацию Дагестана. Региональные власти тоже не способствуют улучшению ситуации. Не первый год формируются протестные настроения среди ногайцев Дагестана, связанные с действиями региональных властей в Ногайском районе, где появляются новые населенные пункты, образованные на землях отгонного животноводства, что оценивается как наступление на территории компактного проживания ногайцев. 14 июня 2017 года в ауле Терекли–Мектеб прошел общероссийский съезд ногайского народа, участие в работе которого приняли около шести тысяч делегатов из разных регионов России. Съезд состоялся, несмотря на стремление властей Дагестана под руководством Р. Абдулатипова, помешать его проведению. В итоговой резолюции съезда прозвучало требование признать «недействующим» (отменить) Закон Республики Дагестан от 09.10.1996 г. №18 «О статусе земель отгонного животноводства в Республике Дагестан», как не соответствующий федеральному законодательству», а также «передать в собственность земли Ногайского района органам местного самоуправления в соответствии

с федеральным законодательством»². По итогам Общероссийского съезда ногайского народа были приняты резолюция, а также обращение к президенту РФ Владимиру Путину, в котором делегаты съезда отметили нежелание властей Дагестана решить земельную проблему в Ногайском районе, и необходимость вмешательства федеральных властей в сложившуюся ситуацию. Аналогичная ситуация сложилась и в районах компактного проживания кумыков в республике.

Северокавказские республики находятся в сильной экономической зависимости от федеральных властей, бюджетных вливаний и поэтому вынуждены проявлять лояльность к Москве. Рамазан Алпаутов, специалист по международным аспектам защиты прав национальных меньшинств, высказал предположение, что сильный в экономическом отношении Северо–Кавказский регион федеральному центру и не нужен, сейчас им проще манипулировать³. Печальным итогом является и резкое снижение собственного потенциала экономического развития, отсутствие стимула у местных национальных элит к инновационному развитию, отсутствие реальной модернизации, иждивенчество на фоне бюджетных «инъекций».

По оценке Сергея Дохоляна, доктора экономических наук, профессора, директора Института социально–экономических исследований Дагестанского научного центра Российской академии наук (РАН), пока ни о каком устойчивом развитии и даже позитивной динамике в развитии Дагестана речь идти не может. «В 2013–2014 году прирост ВРП был на уровне 6 %, хотя ранее были цифры в 2–3 раза более высокие. А в 2015 году динамика стала отрицательной, впервые с 1998 года... Доля промышленности в ВРП Республики Дагестан в 9 раз меньше по сравнению со среднероссийским уровнем (упал с 18,5% в 2000 г. до 5,5% в 2015 г.)»⁴.

Отсутствуют прямые выборы глав республик, что лишает регионы самостоятельности при принятии важнейших политических решений, а по сути, лишает возможности выбора и проведения независимой от центра политики.

² А. Капаева, «Участники съезда ногайского народа попросили Путина решить земельную проблему», <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/304355>, [Доступ: 24.02.2018].

³ Р. Алпаут, «Кавказская зависимость», <https://www.kavkazr.com/a/kavkazskaya-zavisimost/28811098.html>, [Доступ: 24.02.2018].

⁴ С. Дохолян, «О социально–экономическом положении и путях развития экономики Дагестана» http://kavpolit.com/articles/o_sotsialno_ekonomicheskom_polozhenii_i_putjah_raz-37013/#, [Доступ: 24.02.2018].

Сохраняется настороженность и в силу конфессионального состава Кавказа, так как регион воспринимается как один из возможных ареалов распространения идей ваххабизма и набора боевиков для разнообразных исламских террористических группировок.

События 90–х годов XX века привели к поискам собственной идентификации народами Северного Кавказа. Сегодня ученые отмечают приоритет этнической, северокавказской и религиозной идентификаций, российская выражена гораздо слабее⁵, следовательно, есть определенные предпосылки к сепаратизму, что прекрасно понимает как федеральный центр, так и „заклятые друзья” России. «Инаковость» Северного Кавказа спокойствия Москве не придает, часто даже раздражает, но в то же время до сих пор не выработана адекватная национальная и региональная политика, которая обеспечила бы постоянное и неуклонное развитие этого непростого, но очень значимого для России региона. Если подобная политика не будет выработана, то Северный Кавказ будет регулярно использоваться для геополитического давления на Россию. Практика показала, что только политико – правовым и административным путями решить «кавказский вопрос» невозможно. Необходимо глубокое понимание особенностей социально–экономического и культурного развития республик Северного Кавказа, модернизация экономического развития (прежде всего, развитие промышленного производства и развитие современного аграрного сектора) с учетом особенностей развития и менталитета. А также жизненно необходимо преодоление дотационного характера экономики, при наличии реального потенциала развития, в противном случае мы можем получить ту же модель иждивенчества, что наблюдается в индейских резервациях в США.

Дагестан, как и весь Северный Кавказ, богат разнообразными ресурсами. Развитие предприятий топливно–энергетического комплекса, развитие судостроительного кластера, переработка сельскохозяйственной продукции, развитие рекреационного комплекса Дагестана, использование выгодного транспортного положения республики может привести к мультипликативному эффекту развития экономики Дагестана в целом⁶.

⁵ В. В. Черноус, «Этнонационализм и геополитические игры на Кавказе» // *Философия права*. 2011. №2, <https://cyberleninka.ru/article/n/etnonatsionalizm-i-geopoliticheskie-igry-na-kavkaze>, [Доступ:24.02.2018].

⁶ С. Дохолян, «О социально–экономическом положении и путях развития экономики Дагестана» // http://kavpolit.com/articles/o_sotsialno_ekonomicheskom_polozhenii_i_putjah_raz-37013/#, [Доступ: 24.02.2018].

Однако, камнем преткновения являются низкая инвестиционная привлекательность региона и относительная неразвитость транспортной инфраструктуры. В 2015 г. региону был присвоен рейтинг 3D – низкий потенциал/высокий риск. Проблема привлечения инвестиций в Дагестан напрямую связывается с террористической угрозой, коррумпированностью чиновников, а также клановостью руководства. Регион мог бы обеспечить работой многих жителей, но пока безработица в Дагестане выше общероссийских показателей почти в два раза, и как в большинстве северокавказских республик основная часть безработных – это молодые люди (до 30–35 лет). Молодежь ищет варианты занятости, нередко приобретающие криминальные черты, что служит экономической базой террористических группировок, а также приводит к оттоку молодого трудоспособного населения из региона.

Северный Кавказ сегодня достаточно мозаичный регион, каждая из республик которого имеет специфику, как в социально–экономическом, так и в политическом плане. Необходимо развитие единой федеральной политики регионального развития, а не разрозненных и не увязанных между собой федеральных программ. Думаем, что подобная политика должна создать механизм формирования на местах условий и стимулов устойчивого социально–экономического развития на основе собственных ресурсов региона.

Но сводить всё только к экономической составляющей мы бы не стали. Уменьшение возможностей изучения и использования национальных языков – это прямой путь к бездуховности и утере национальных самобытных традиций. В современном Дагестане телевизионное вещание на языках титульных народов сократилось до 15 минут в день. Наблюдается явный спад численности носителей региональных языков. Если учесть активное развитие распространение медресе (что само по себе не несет никакой угрозы) при „провалах” светского и национального, и патриотического образования, то, скорее всего, получим в итоге манкуртов. Уже несколько лет не разрешится вопрос о статусах языков в Дагестане, в парламенте Дагестана находится 3 проекта. Нет единства даже в том, как назвать закон. Практика Дагестана показывает, что отсутствие статуса государственного языка приводит к тому, что язык сначала утрачивает свой прикладной характер, а потом и умирает. Член Совета Федеральной лезгинской национально–культурной автономии (ФЛНКА), Амиль Саркаров отмечает, что отсутствие соответствующей законодательной базы

о статусе языков в Дагестане приводит к тому, что «русскоязычие не дополняет, как это должно быть, а вытесняет иные языки, даже из сфер их традиционного применения»⁷. Необходимо развивать преподавание на национальных языках с уровня начальной школы, а не изучать национальные языки как отдельный предмет. Однако, по мнению черкесского общественника Андзора Кабарда, поправки, внесенные в Федеральный закон «Об образовании» в 2012 году и „последующие изменения в региональных законодательствах о месте региональных языков в образовательной системе, битва за татарский язык в Татарстане – все это вехи столбовой дороги к уже выкопанной братской могиле всех региональных языков РФ»⁸.

Подводя итог, следует отметить, что Северный Кавказ действительно сложный и мозаичный регион, но регион, являющийся неотъемлемой частью России. Регион, который сегодня многими воспринимается как источник напряженности и даже хаоса, но на самом деле, это территория, которая не являлась, по большому счету, сферой стабильного государственного интереса (исключение составляют только периоды острых конфликтов (Чечня, осетино–ингушский конфликт)). Однако, несмотря на явное отставание Северного Кавказа в социально–экономическом развитии по сравнению с рядом других регионов России, данный регион, по нашему мнению, располагает необходимым потенциалом модернизационного развития, есть „точки роста”, которые очень хорошо (на примере республики Дагестан) показал Сергей Дохолян, директор Института социально–экономических исследований Дагестанского научного центра Российской академии наук (РАН). Необходимо четкое и своевременное определение таких «точек роста» и в других республиках Северного Кавказа.

Перспективным является участие в процессе социально–экономического развития Северного Кавказа иностранных инвесторов (государств и частных лиц). И в данном случае есть заинтересованность Турецкой республики, которая была готова поучаствовать в ряде инвестиционных проектов.

⁷ «Народные проблемы». Кавказ. Реалии, https://www.kavkazr.com/a/narodnie_problemy/28159212.html, [Доступ: 24.02.2018].

⁸ Л. Черкес, «Нет языка – нет народа, это ведь очевидно». Кавказ. Реалии, <https://www.kavkazr.com/a/net-yazyka-net-naroda/29098037.html>, [Доступ: 24.02.2018], С. Дохолян, «О социально–экономическом положении и путях развития экономики Дагестана» http://kavpolit.com/articles/o_sotsialno_ekonomicheskom_polozhenii_i_putjah_raz-37013/#, [Доступ: 24.02.2018].

По объемам экспортных поставок Турция занимает для регионов Северо–Кавказского федерального округа третье место, уступая Азербайджану и США, и опережая Украину. Импорт из Турции в СКФО за девять месяцев 2017 года превысил 81,6 млн долларов, или 11,3% от общего объема по СКФО, впереди по этому показателю только Азербайджан и Китай⁹. Среди успешных совместных проектов – дагестанский тепличный комплекс «Агромир» – одна из «витрин» приоритетного проекта бывшего главы республики Рамазана Абдулатипова «Эффективный АПК». Перспективные проекты: организации во Владикавказе фабрики по производству чая (переговоры велись с турецкой государственной чайной компанией «Чайкур»), строительство в Дагестане крупного текстильного производства холдинга «Нергиз» (турецкие инвесторы заявили о намерении создать 5 тысяч рабочих мест и за пять лет довести объемы дагестанского экспорта до 500 млн долларов в год) и ряд других так и не дошли до стадии реального воплощения из–за обострения российско–турецких отношений. Последнее совещание по «Нергизу» состоялось всего за несколько дней до инцидента с СУ–24 в Стамбуле.

По нашему мнению, отсутствие последовательной кавказской политики, отсутствие должного интереса к проблемам республик региона (прежде всего, социального и экономического характера), абсурдные методы решения проблем (возьмем в качестве примера последние мероприятия по борьбе с коррупцией в Дагестане, осуществлённые федеральным центром), могут привести к росту напряженности в регионе, а в крайних вариантах, и долговременной дестабилизации обстановки. Основные проблемы региона: низкий уровень социально–экономического развития, коррумпированность, клановость, террористические угрозы, не могут быть решены без политической воли как центральных, так и региональных властей, без стратегии развития этого важнейшего в геополитическом отношении региона России. И насколько контрастными на этом фоне выглядят методы «мягкого проникновения» Турции. С другой стороны, можно отметить и некоторое снижение интереса Турецкой Республики к региону как Северного, так и Южного Кавказа в связи с событиями на Ближнем Востоке (в Сирии).

⁹ Ф. Громыко, *Кавказский бизнес без Турции* // http://kavpolit.com/articles/kavkazskij_biznes_bez_turtsii-21810/ Филипп Громыко, [Доступ: 24.02.2018].

БИБЛИОГРАФИЯ

A. Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2011. P. 559.

A. Капаева, «Участники съезда ногайского народа попросили Путина решить земельную проблему», <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/304355>, [Доступ: 24.04.2018].

В. В. Черноус, «Этнонационализм и геополитические игры на Кавказе» // *Философия права*. 2011. №2, <https://cyberleninka.ru/article/n/etnonatsionalizm-i-geopoliticheskie-igry-na-kavkaze>, [Доступ: 24.02.2018].

Л. Черкес, «Нет языка – нет народа, это ведь очевидно». *Кавказ. Реалии*, <https://www.kavkazr.com/a/net-yazyka-net-naroda/29098037.html>, [Доступ: 24.04.2018].

«Народные проблемы». *Кавказ. Реалии*, https://www.kavkazr.com/a/narodnie_problemy/28159212.html, [Доступ: 24.02.2018].

Р. Алпаут, «Кавказская зависимость», <https://www.kavkazr.com/a/kavkazskaya-zavisimost/28811098.html>, [Доступ: 24.04.2018].

С. Дохолян, «О социально-экономическом положении и путях развития экономики Дагестана», http://kavpolit.com/articles/o_sotsialno_ekonomicheskom_polozhenii_i_putjah_raz-37013/#, [Доступ: 24.02.2018].

Ф. Громыко, *Кавказский бизнес без Турции*, http://kavpolit.com/articles/kavkazskij_biznes_bez_turtsii-21810/ Филипп Громыко, [Доступ: 24.02.2018].

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены проблемы взаимоотношений России и Турции по поводу столь сложного и неоднородного региона, как Кавказ. Геополитические реалии стали стремительно меняться после распада Советского Союза, этот фактор сегодня должны учитывать все участники международных отношений. Геополитические устремления России и Турции явно противоположны. И по-разному проводится политика этих стран в отношении региона.

Отдельно авторы отметили повышенный интерес Турции к тому, что происходит в республиках Северного Кавказа. Анализируются проблемы, возникающие в северокавказских республиках (особо выделен Дагестан), их причины

и возможные последствия. Территории современных северокавказских республик не очень благополучны в экономическом и социальном отношении, здесь нередки этноконфессиональные столкновения, во многом это связывается с недальновидной политикой как федеральных, так и региональных властей. Зачастую в общественном сознании россиян Северный Кавказ ассоциируется с такими понятиями как терроризм и экстремизм, клановость и коррупция, дотационная экономика.

В то же время Турция проводит политику “мягкого проникновения”, стараясь не привлекать особого внимания к своей политике, но и не оставляя надежды усилить своё влияние в регионе. Несомненно, что в последнее время внимание Турции направлено на сирийскую проблему, однако говорить об отказе геополитических устремлений на Кавказе не приходится.

На уровне декларации положительных намерений властей России всё обстоит неплохо. Однако по оценке экспертов – кавказоведов ситуация в действительности не столь «радужна». Со стороны федерального центра и региональных властей России необходимо выстраивать новую политику на Северном Кавказе с привлечением специалистов – кавказоведов, авторитетных представителей научной и творческой интеллигенции, хорошо знающих и понимающих проблемы региона изнутри, и трезво оценивающие потенциал региона. Новый подход, по мнению авторов, поможет реализовать этот экономический и социальный потенциал во благо развития, как всех народов Северного Кавказа, так и России в целом.

Отмечены также проблемы сохранения национальных языков в регионе. Наблюдается явный спад численности носителей региональных языков, что подтверждает сравнительный анализ результатов переписи населения в 2002 и 2010 годах. Использование национальных языков зачастую ограничивается исключительно бытовой, повседневной сферой жизни.

Северный Кавказ с точки зрения геополитической – это южный форпост России. Вместе с тем, это уникальный социокультурный феномен. Именно на Северном Кавказе, различные народы веками вырабатывали принципы и механизмы мирного сосуществования (аталычество – временное воспитание ребенка в другой семье, маслихат – примирение, куначество – дружба, «родство» представителей разных народов). О том, что это форпост – федеральный центр помнит (усиление Каспийской флотилии), а о социокультурном феномене – всё чаще забывает...

Политика России в Дагестане, да и на Северном Кавказе в целом, претерпела изменения. Авторам она видится как некая модель, на которой отрабатываются методы, которые могут быть применены и в других национальных республиках. Дагестан стал объектом пристального внимания федерального центра с октября 2017 года, когда на смену Рамазану Абдулатипову пришёл Владимир Васильев, а по республике прокатилась волна антикоррупционных «чисток». Статья не отражает этих изменений, так как была написана раньше и данные события, несомненно, станут объектом дальнейшего анализа заинтересованного научного сообщества.

АЛЕНА ХЛЫСТОВА (gerber.a@mail.ru) – кандидат философских наук, доцент (Краснодарский край, Россия). Сфера научных интересов: социальный и национальный менталитет, кавказоведение, социальные процессы и социальная политика, формирование институтов свободы слова и печати, развитие демократии, глобализация и её социальные последствия, социальная инклюзия и эксклюзия.

РУСЛАН СУНГУРОВ (elken1@rambler.ru) – свободный журналист, соискатель (Республика Дагестан, Россия), член Союза журналистов России. Сфера научных интересов: кавказоведение, ориенталистика, тюркология, формирование институтов свободы слова и печати, развитие демократии.

ВАЖА КИКНАДЗЕ

Грузинские рукописи в Библиотеке Князей Чарторыйских в Кракове (Польша)¹

В Библиотеке Князей Чарторыйских (Biblioteka Książąt Czartoryskich) в Кракове хранятся одиннадцать грузинских рукописей, переписанных от 12-го – до 18-го веков. Из них: 4 псалтырей, 3 часослова, 2 четьи–минеи, триодь постная, синаксарий (В каталоге рукописей, составленных Я. Брауном (J. Braun), одна рукопись (1921/II) описана как минея², мы же считаем ее синаксарием).

Все рукописи духовно–церковного содержания и предназначены для практического применения в церкви. Согласно грузинским исследователям конца 19-го века (например, Ал. Цагарели), эти рукописи были приобретены на Парижском аукционе в 60-х годах 19-го века одним из потомков Адама Ежи Чарторыйского – Владиславом. Как видно из печатей помещенных на листах рукописей, первоначально они хранились в библиотеке Пулавской усадьбы Чарторыйских.

Самая старая из рукописей, согласно каталогу, это минея праздничная³ (рукопись 1919/III; размеры 21x25 см). Она писана на пергаменте, крупным почерком строчно–церковного грузинского алфавита (т. н. «хуцури»); Ныне сохранилось всего 203 листа. Заглавия и начало глав писаны красными чернилами т. н. киноварью. Большинство листов повреждены, текст на многих листах выцвел. Согласно каталогу, который составлен, как уже отмечалось, грузиноведом Яном Брауном (1926–2015), эта рукопись датируется 11–м веком⁴. После тщательного изучения рукописи, мы пришли к выводу, что она переписана не ранее 12-го века. Основой для такой датировки нам послужила, в первую очередь, форма написания первой буквы грузинского церковно–заглавного алфавита (т. н. «асомтаврили») – «а». В 11–м веке, полукруг основы этой буквы

¹ Статья была написана благодаря финансированию Фондом Лянцкоронских проекта Dokumenty dotyczące Kaukazu i kontaktów polsko–kaukaskich, przechowywane w zbiorach Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie, реализованного вместе с доктором Пшемиславом Адамчевским из Института политических исследований Польской академии наук.

² K. Roszko, J. Braun, *Katalog rękopisów ormiańskich i gruzińskich*, [в:] *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich*, т. III, ред. K. Roszko, J. Braun, S. Strelcyn, M. Lewicki, Warszawa 1956, с. 53

³ *Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, opracował M. Kukiel, Kraków 1988, с. 223.

⁴ Там же, с. 52.

и черточка сверху, почти сходятся и часто соединены⁵. В данной же рукописи верхняя черточка и основная часть буквы «а» четко разделена, что характерно для рукописей написанных или переписанных с конца 12–го века.

Данная рукопись №1919/III, согласно каталогу библиотеки, переписана в грузинском Крестовом монастыре в Иерусалиме⁶. Это вполне вероятно. Но как видно из одной приписки, рукопись, в 12–13 вв. оказалась в Грузии, в знаменитом Вардзийском монастыре (Рукопись, с. 265). В приписке, которая исполнена архаическим почерком гражданского письма (т. н. «мхедрули»), говорится: «Богородица Вардзийская! Помилуй Ешедайдзе», и далее, тем же почерком: «Властитель небес, утешитель наш».

Следует отметить, что кроме общехристианских святых, в данной рукописи приводится краткая версия жизни и деяний святой грузинской церкви – равноапостольной Нино (Указ. рукопись, с. 113–115). Кроме того, на странице 169, красными чернилами, заглавноцерковным алфавитом («асомтаврули») представлена биография: «достопочтенного нашего отца Евфимия». Вероятно, речь идет об Евфимии Святогорце (955–1028), который был одним из основателей монастыря «Ивирон» на св. горе Афон. Евфимий перевел десятки церковных книг с греческого на грузинский, в том числе т. н. малый номоканон.

Проверить, реально ли о нем идет речь в рукописи, невозможно, так как чернила рукописи на этой странице почти выцвели (вероятно, из-за повреждения водой или сырости).

В данной рукописи, на полях, встречаем приписанный грузинский алфавит. Так, на странице 22 приписан гражданский алфавит («мхедрули», а на с. 29, церковный алфавит («хуцури»). На странице 123 имеется приписка гражданским письмом 12–13 веков: «Хр(истос), помилуй душу Бега, того [которого именуют] Цхада». О нем других сведений не имеем.

Остальные приписки (сс. 34, 38, 70, 76, 92, 119, 129, 226, 228, 300, 394) отрывочны и малозначительны.

⁵ См. Палеографический альбом: И. Абуладзе, *Образцы грузинского письма*, Тбилиси 1973, сс. 139, 141, 150, 153 (XI век); сс. 213, 225 (XII–XIII вв.) (На груз. языке).

⁶ *Katalog...*, с. 222.

Рукопись №1918/III (размеры 20x28 см). Триодь постная, согласно каталогу, она датируется 17–18 веками⁷, что вполне вероятно. Всего в рукописи 358 листов (без обложки). Бумага светлорыжеватая, желтоватая. Письмо церковное, чернила черные, заглавные буквы, как обычно, выделены красными чернилами. Первые страницы вырваны, остались лишь малые обрывки. Концы почти всех страниц оборваны. На странице

5 приписка следующего содержания: «Это, брат мой Лазаре». На странице 80 приписка (продолжается и на странице 81), следующего странного содержания: «Ты, парень, зачем не угомонишься..; На полях часто встречаем технические пометки. Имеется также правка текста, иногда перечеркнуты целые строки (так, на с. 186, красными чернилами перечеркнута строка, которая повторяется дважды). Последняя строка 319-ой страницы написана продолговатыми буквами в отличие от всего остального текста. На странице 399, странная для церковного текста приписка (плохим церковно-строчным почерком «хуцури»): «Я хочу спать брата, и голова болит. Господь помоги». На странице 565 помещено начало молитвы «Отче наш, который есь на небесах, да святится имя твое...» На странице 431 гражданским почерком («мхедрули») 18-го века, имеется приписка: «Хр(истос). Это есть завещание переписчика этой книги. Господь помилуй написавшего это. Раба...; (далее текст отсутствует). Рукопись заканчивается на 720 странице (в тексте говорится об Иуде и сребролюбии).

Рукопись №1920/II (размеры 16x22 см). По каталогу⁸ и мнению Я. Брауна⁹, рукопись эта озаглавлена как «уроки из евангелия». По-нашему же мнению, эта рукопись – часослов. Рукопись написана плохим, крупным церковным почерком 17–18 веков. На страницах 490–493 помещена таблица песнопений. Страницы 494–495 написаны совершенно отличным от основного текста почерком, черными чернилами. На этих страницах встречаем молитвы, которые обращены святому Георгию, Богородице, Михаилу Архангелу. Приписки незначительные 25, 53, 55, 77. Страница 87 совсем выцвела и не читается. На 153 странице приписка «Евангелия от Иоанна». Всего, на сегодняшний день, рукопись имеет 247 листов.

⁷ Там же.

⁸ Там же с. 223.

⁹ K. Roszko, J. Braun, *Katalog...*, с. 52.

Рукопись №1921/II (размеры 18x19 см). Согласно каталогу¹⁰ и мнению Я. Брауна¹¹, это минея праздничная. Она переписана примерно в 12–13 веках. Всего, на сегодняшний день, сохранилось 60 листов. Как явствует из поздней приписки (примерно 17–18 века, гражданское письмо), это синаксарии (не исключено, что в полном виде, она была частью миней). На странице 17, на левой стороне, имеется значительная приписка: «Хр(истос). Сей синаксарий принадлежит Бодорнскому монастырю святой Богородицы. Я, Аниасшили Дам(иан), написал это. Дай Бог, чтобы в этом монастыре этот (синаксарий) будет (прибывать) с миром». Церковь Бодорнской богородицы находится около районного центра Душети. Она основательно была обновлена в начале 18–го века (в 1717 году). Таким образом, из приписки становится ясным, что данная рукопись (во всяком случае, то, что от нее осталось): а) является синаксарием, б) в 18 веке она (рукопись) оказалась в Грузии, в Бодорнской церкви Богородицы. Исходя из другой приписки, о которой речь пойдет ниже, можно предположить, что рукопись была переписана на св. горе Афон (видимо, в Ивироне). На 97–ой странице, почерком основного текста, черными чернилами, помещена надпись: «Завещание», а под ним, длинная приписка мелким церковным шрифтом. Приписка в форме столбца, который два раза пересекается с горизонтальным текстом. В начальной части приписки можно разобрать следующие слова: «С греческого...», «Ирмологионы¹², «Святогорец». Эти слова, совпадают с завещанием Георгия Святогорца, которое он поместил на листах, переведенных им с греческого большого синаксария и миней. В конце приписки, уже сам переписчик, добавляет несколько строк (приписка примерно 13–14 веков). Переписчик пишет, что эта рукопись написана: «святым отцом нашим Георгием Святогорцем». Таким образом, ясно, что текст данной рукописи переписан с синаксария (может быть миней), который перевел с греческого известный грузинский церковный деятель с горы Афон – Георгий Святогорец (1009–1065). Он является крупным представителем той переводческой школы, которая была основана Евфимием Святогорцем в 10–м веке. Видимо, уже в 13–14 веке «завещание» Георгия святогорца, невозможно было разобрать полностью, поэтому, переписчик скопировал то, что можно было прочесть, а в конце приписки добавил свое объяснение.

¹⁰ *Katalog...*, с. 223.

¹¹ К. Roszko, J. Braun, *Katalog...*, с. 53.

¹² Ирмологий – в православной церкви песнопения особого типа.

В рукописи имеются и другие, менее значительные приписки. Так, на 10-ой странице, очень мелким церковным шрифтом, черными чернилами, приписано: «Господь, тебя я умоляю, в Верховный, Судный день [помилуй меня], новоученика». На 13-ой странице приписан грузданский грузинский алфавит, но не полный, только до буквы «м» (а рядом пририсован знак: крест и четыре точки в пространстве между рукавами креста). Алфавит выглядит довольно архаическим и его можно датировать 13–14 веками. Другие приписки на страницах: 11, 13, 20, 29, 34, 35, 65, 104, 105, 106 малозначительны.

Рукопись №1922/II (размеры 14x20 см). Рукопись представляет собой часослов (Hologium). Она переписана примерно в 16–17-м веках (всего 124 листа). Чернила черные, почерк довольно плохой. Рукопись плохой сохранности. Посередине, почти все страницы выедены червями. Красными чернилами исполнены заглавия и начала строк. На 210 странице красными чернилами написано заглавие: «Тропари (Стихари) сказанные царем Константином». На 215-ой странице, красными чернилами написано заглавие: «Ямбы святой Богородицы»; На 245-ой странице: «Евангелие от Матфея». В рукописи имеется только одна значительная приписка. На странице 118 (приписка продолжается и на 119-ой странице), гражданским шрифтом очень плохой каллиграфии, черными чернилами, написано следующее (лист оборван и текст читается не полностью): «Хр(истос)... и даю я, Сабанадзе Тевдорэ... моего племянника (сына брата) с его семей... и даю я, своей волей, Сабанадзе Тевдоре». На 119-ой странице продолжение: «Являются свидетелями этого: Зурабасшвили... Херсиасшвили Бэри...»

Рукопись №1923/II (размеры 14x20 см). Псалтырь. Сохранилось (без обложки) 95 листов. Чернила черные, заглавные буквы выведены красными чернилами. Рукопись по каталогу датирована 17–18-ми веками¹³. По нашему мнению, датировка приемлемая. На 33-ой странице, также красными чернилами, выведено: «Псалмы Давида, когда он изменил свои слова, перед Абомеликом». На 38-ой странице, в конце, приписка: «Эстате (имя написано красными чернилами), какую ты хорошую книгу пишешь!» (подразумевается переписываешь). В отличие от собственного имени, остальной текст приписан очень мелким, церковным шрифтом, черными чернилами. В тексте много исправлений, иногда пропущенное слово написано поверх строки. На 96-ой странице много выскобленных мест. На 115-ой странице, как бы смысловое продолжение той

¹³ *Katalog rękopisów...*, с. 223.

приписки, что помещена на 38–ой странице: «Хр(истос). Дорогой Эстате. Что ты делаешь до сих пор» (Письмо гражданское – «мхедрули», приблизительно 17–18–го века).

Рукопись №1924/1. Минея (размеры 12,5x16,5 см). Приблизительно переписана в 13–14–м веке. Сравнительно мелкий, церковный шрифт. Большинство листов повреждены и оборваны. Сохранилось всего 30 листов. Приписок мало и незначительные. На 31–ой странице, плохим гражданским почерком (приблизительно 15–ый–16–тый век), приписано: «Хр(истос). Это написал я, Захария...». Отдельные мелкие приписки, тем же почерком, встречаем на страницах: 43, 45, 60. В конце рукописи, прикреплены два маленьких фрагмента печатной книги из типографии Ираклия II–го¹⁴. Собственные имена и заглавные буквы напечатаны т. н. Заглавно–церковным шрифтом («асомтаврული»). В незначительном фрагменте первой страницы книги упоминаются: царь Ираклий II, его супруга Дареджан Дадияни, католикос Антоний (сын Ираклия II–го). На этой же странице отмечено, что книга напечатана в царском дворце в Тифлисе и что эта книга молитв.

Рукопись №1925/1 (размеры 10,5x15,5 см). Сохранилось 200 листов. Согласно каталогу, составленного Я. Брауном, это «Молитвенник»¹⁵, но более вероятно, что это часослов (Hologium). Почерк жирный, церковный, 16–18–х веков. Чернила черные и красные (заглавные буквы). Но красные чернила почти на всех страницах выцвели. Знаком препипания применен круг с жирной точкой посередине (видно, что когда–то, круг был исполнен красными чернилами, в настоящее же время чернила везде выцвели). Почерк меняется с 369–ой страницы. Он становится более небрежным. С 373–ой страницы, почерк опять меняется. На 387–ой странице почерк мелкий, далее же, опять крупные буквы. На страницах 109–112 помещена таблица (видимо песнопении). На 162–ой странице приписан церковный алфавит («хуцури»), очень плохим почерком. В рукописи привлекает внимание то, что в нескольких местах приписаны «рецепты» от разных недугов, что совершенно не вписывается в рамки церковно–богослужебной книги. Так, на странице 222, очень плохим церковным почерком, в конце текста, приписка: «При запоре желудка [используйте] желчь [?] кукурузной лепешки («мчади»)». На странице 223–ой, таким же небрежным почерком, в перемешку с буквами гражданского алфавита (приблизительно 17–тый век),

¹⁴ Ираклий II царь Картли–Кახетинского царства (1762–1798).

¹⁵ K. Roszko, J. Braun, *Katalog...*, с. 52.

приписка: «При болезни живота, семя сельдерея...»; (далее, приписка прерывается). На 259-ой странице, таким же неровным почерком имеется приписка: «При запоре желудка (приложи) желчь волка», и далее: «При болезни желудка, в тесте запекли семя сельдерея и дай поесть». На той же странице, в перевернутом виде, наверху текста, приписка: «Желудь преврати в зажаренную кашу и дай поесть». На 262-ой странице в конце текста, тем же почерком что и другие приписки подобного содержания, приписано: «При боли в ухе, яйцо...» (далее текст отсутствует). И наконец, на 263-ой странице, видимо, продолжение предыдущей приписки: «подогрей молоко жеребца и налей [в ухо?]».

На 237-ой странице встречаем тайнопись. Тут написаны несколько странных слов «Га», «Ани», «Да», «Пафни»...

Рукопись заканчивается на 408-ой странице, со следующей фразой: «И восстал завистью брат его Каин...».

Рукопись №1926/I (размеры 11x14,5 см). Псалтырь, почерк 16-17 веков. Листов сохранилось 98. Почерк крупный, чернила коричневые. Несколько листов вырваны и остались только обрывки (например, лл. 29, 30), оборвана нижняя часть листа 98. Незначительные приписки имеются на страницах: 7, 35, 40, 80, 86, 93, 94, 95. На странице 31, внизу текста, следующая приписка: «Бог помилуй Свимона Ичантидзе [?]. Мать, отца [его] помилуй бог».

Рукопись №1927/I (размеры 10,5x15,5 см). Псалтырь. Переписан приблизительно в 16-м-18-м веках. Черные чернила, крупный почерк. Заглавные буквы, как обычно, написаны красными чернилами. Всего 321 лист. Много незначительных, коротких приписок на страницах 30, 44, 154, 210, 226, 229, 236, 270, 276, 288. На странице 210 приписка церковным алфавитом: «Господь, помилуй Сарплана [?]; Брат мой Павлэ, брат мой Амбако...». На 267-ой странице очень плохим почерком «хуцури», черными чернилами, прямо в тексте два слова (между 3-ей и 5-ой строками) (голосовое пение?) и тем же почерком в конце страницы, приводим текст с раскрытием сокращений (приписка с ошибками): «боже, я согрешил, помилуй меня, аминь, аминь!». На 268-ой странице незначительная приписка вверху текста. В середине приписки чернила частично (клякса) закрывают текст. На 269-ой странице очень неровными буквами «хуцури», частично в перемешку с буквами «мхедрули», крупными черными буквами, наверху основного текста: «Боже помилуй косога (прозванного?) мисл (в слове «хазри»

– «мисл» «х» пропущено и вставлено поверх текста). На 270-ой странице две приписки разным почерком. Одна черная, неровная, квадратными буквами, начинается сверху основного текста и продолжается вниз параллельно: «ах, Боже, кроме тебя нет никакой силы...». Такими же буквами и черными чернилами начинается с правой стороны основного текста и продолжается внизу, в перевернутом виде: «это написал я Лазар(е). Помилуй Бог». Другая приписка написана коричневыми чернилами, ровными буквами (видимо, переписчика рукописи) с правой стороны, параллельно основного текста: «Здесь сделал ошибку» (далее следует написанное слово, видимо ошибочное, так как такого слова – «шеломы» – не существует). Далее текст: «надо соскоблить. Пусть никто не проклинет меня (!). Сердце екнуло» (последнее слово, видимо, диалектическое, так как оно не употребляется в литературном языке – «гули шемимцкада»).

В рукописи встречаем приписки, где переписчик извиняется за то, что допустил ошибки и кое-что сам же выскоблил. На страницах 340 и 406 приписан церковный грузинский алфавит. Интересно то, что на 367-ой странице, с левой стороны текста, приписан весь греческий алфавит (Весьма плохим почерком; Например, Буква «омега», выведена в форме «8»), отдельные буквы греческого алфавита встречаем и на 411-ой странице (такой же плохой почерк). Исходя из этого факта, можем предположить, что рукопись переписана в Греции, скорее всего в грузинской обители Ивирон, на горе Афон.

Рукопись №1928/1 (размеры 9х13,5 см). Псалтырь. Бумага. Чернила коричневого цвета. Заглавные буквы и начала глав выведены красными чернилами. Почерк приблизительно 16-го–17-го веков. Сохранилось всего 112 листов (в неполном виде). Испорчены листы (вырваны частично или почти полностью) до 41 в такой степени, что поврежден тоже текст. На некоторых листах, например, 1, 2, 3, 4, 9, 72, остались только маленькие его обрывки. Начиная с 145 страницы, все страницы посередине съедены червями. Приписок фактически нет. На 81-ой странице имеется одна приписка, очень мелким церковным шрифтом (точнее, приписок две, одна в перевернутом виде) с правой стороны параллельно основному тексту. Приписки следующего содержания: «Конец второй книги псалмов. Третья книга псалмов» (эта последняя надпись, в перевернутом виде по отношению к первой). Последняя страница написана более

черными чернилами. Несколько строк перечеркнуты. Много исправлений и перечеркнутые строки. Незначительные технические приписки.

Таким образом, в краковской Библиотеке Князей Чарторыйских, хранятся ценные оригинальные грузинские рукописи. Древнейший из них, по нашему мнению, можно датировать концом 12-го века, а позднейший – 17–18 веками.

Все рукописи церковно-богослужебного содержания. Некоторые из них, переписаны или созданы вне пределов Грузии, в грузинских церковных обителях в Иерусалиме (Крестовый монастырь) и на горе Афон (предположительно, в обители Ивирон) (Рукописи: №№ 1919/III и 1927/I)

К сожалению, почти все рукописи нуждаются в срочной консервации и реставрации.

БИБЛИОГРАФИЯ

И. Абуладзе, *Образцы грузинского письма*, Тбилиси 1973 (на груз. язык.).

Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, opracował M. Kukiel, Kraków 1988.

K. Roszko, J. Braun, *Katalog rękopisów ormiańskich i gruzińskich*, [w:] *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich*, т. III, ред. K. Roszko, J. Braun, S. Strelcyn, M. Lewicki, Warszawa 1956.

Рукопись 1918/III, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1919/III, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1920/II, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1921/II, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1922/II, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1923/II, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1924/II, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1925/I, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1926/1, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1927/1, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

Рукопись 1928/1, Библиотека Князей Чарторыйских в Кракове.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны десять грузинских рукописей (церковно-богослужебного содержания), переписанных с 12-го до 18-го веков, находящиеся в Библиотеке Князей Чарторыйских в Кракове. Среди них псалтыри, часословы (Hologion), четьи-минеи (Meneion), один синаксарий (Sinaksarion) и триодь постная (Lenten Triodion). В тексте представлено, среди прочего, их состояние, век появления, а также описаны находящиеся в них приписки.

ВАЖА КИКНАДЗЕ (vazhakiknadze@yahoo.com) – ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. И. Джавахишвили при Тбилиском Государственном Университете им. И. Джавахишвили. В. Кикнадзе занимается историей Грузии, особенно XIV и XIX веком, а также историей Грузинской Православной Церкви. Является автором пяти монографий, в том числе *The Eurasian State of Georgia at Forteenth Century. The Mongol Era and it's End*, и нескольких десятков научных статей, опубликованных как в Грузии, так и за рубежом. Читал лекции на университетах, среди прочего, в Японии, Польше и Соединенных Штатах. За заслуги в развитии научного сотрудничества между Польшей и Грузией в 2012 г. президент Польши наградил В. Кикнадзе Офицерским Крестом Ордена Заслуг перед Республикой Польша.

СЕЙФУЛЛА РАШИДОВ

«Виляят Кавказ»

«Виляят Кавказ» – 34-ая и последняя провинция (вилаят), объявленная в своё время международной исламистской террористической организацией «Исламское государство».

Появление самого «Исламского государства» стало результатом столкновения интересов мировых держав и геополитических процессов на Ближнем Востоке. По мнению экспертов и политических лидеров (к примеру, бывшего премьер-министра Великобритании Тони Блэра и бывшего министра иностранных дел Дэвида Мэлибенда) вторжение США в Ирак с целью свержения режима Хусейна стало одной из основных причин возникновения ИГ. Следствием вторжения США в Ирак стал конфликт шиитской и суннитской идентичностей на Ближнем Востоке с участием международных игроков. Государственную власть в Ираке ранее в течение продолжительного времени контролировали сунниты. С переходом власти в Ираке к шиитскому большинству сунниты оказались на периферии социально-политической жизни и их права стали ущемляться. Тем не менее после вывода контингента США из Ирака в 2011 сунниты активизировали свою деятельность. В Сирии диктатура Асада исключила возможности для утверждения демократических процедур, что также стала неприемлемой для суннитов. Была создана прекрасная социальная база для создания ИГ.

«Исламское государство» было учреждено принятием 15 октября 2006 года в Ираке 11 радикальными суннитскими формированиями проекта «конституции» под названием «Уведомление человечества о рождении Исламского государства». Первоначально организация называлась «Исламское государство Ирака» и поставила перед собой задачу захватить суннитскую часть Ирака и превратить ее в военизированное исламское суннитское государство. 9 апреля 2013 года была образована группировка «Исламское государство Ирака и Леванта», целью которой стало создание исламского халифата на территории Ливана, Сирии и Ирака.

После того, как 29 июня 2014 года некий Абу Бакр аль–Багдади в мечети в иракском Мосуле объявил халифат на завоеванных территориях (а себя халифом), организация «Исламское государство Ирака и Леванта» была переименована и получила название «Исламское государства». Группировка ИГ тут же призвала присягнуть всех мусульман на верность новому халифу¹.

Главной целью ИГ было построение на всей территории планеты халифата, управляемого халифом исламского государства, в котором все должны жить по нормам шариата, зафиксированным в Коране и хадисах. «Исламское государство» было объявлено единственной страной в мире, где правят согласно шариату.

21 ноября 2014 года Сулейман Зайланабидов, один из командиров ауховских боевиков, действующих на территории Хасавюртовского района Дагестана, после обвинений со стороны соратников в раскольничестве, присягнул лидеру ИГ. Точно так же, Амир Хамзат, лидер подразделения Нохчийчоь (Чечня) «Имарата Кавказ», в аудиозаявлении, опубликованной 13 июня 2015 года от имени всех своих боевиков присягает на верность Аль Багдади².

21 июня 2015 г. боевики вилайатов «Имарата Кавказ»: Дагестан, Нохчийчоь (Ичкерия), Галгайче (Ингушетия), Кабарды, Балкарии и Карачая присягнули лидеру ИГ Абу Бакру аль–Багдади. По мнению ряда экспертов этому поспособствовало и раскол внутри «Имарата Кавказ» по линии сторонников и противников ИГ. Конфликт в «Имарате Кавказ» начал разгораться ещё зимой 2014 года. Новый лидер чеченской группировки заподозрил нечистоплотное и несправедливое использование денег «Имарата Кавказ»³.

23 июня 2015 года ИГ объявила о формировании новой провинции «Вилаят Кавказ», идеологией которого является джихадизм салафитского толка. Согласно аудиозаписи заявления пресс–секретаря ИГ Абу Мухаммад аль Аднани, размещенной в июне 2015 года на сайте международной неправительственной организации Institute for the Study of War (Институт по изучению войны), лидером «Вилаята Кавказ» был

¹ Организация «Исламское государство». Загружено из: <https://ria.ru/spravka/20150930/1293434849.html>, [12.10.2017].

² В Дагестане один из амиров ауховских боевиков присягнул лидеру «Исламского государства». Загружено из: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/253084/>, [09.11.2018].

³ Обращение Маджлис Шуры Вилаята Нохчийчоь Имарата Кавказ. Загружено из: <http://www.checheninfo.com/2015/09/10/240/>, [02.10.2018].

назначен бывший амир входившего в «Имарат Кавказ» «Вилята Дагестан» Рустам Асельдеров, присягнувший Абу-Бакру аль Багдади ещё 19 декабря 2014 года.

Не смотря на то, что ИГ объявило о присяге всех боевиков Северного Кавказа аль Багдади, по одной из версий свою преданность «Имарату Кавказ» сохранил Кабардино-Балкарский джамаат. Созданный Шамилем Басаевым ещё в 2002 году батальон смертников «Рийад ас-Салихийн» (араб. – «Сады праведных») вопреки утверждениям некоторых экспертов в «Виляят Кавказ» не вошёл. На смену «Виляату Дагестан», состоящему из одиннадцати джамаатов (араб. – «общество, коллектив, община»), приходит «Виляят Кавказ».

Ещё одной причиной раскола «Имарата Кавказ» является то, что часть боевиков не поддержала призыв лидера «Имарата Кавказ» Алиасхаба Кебекова не атаковать гражданских лиц и не использовать смертников (идея, принадлежащая лидеру террористической группировки Аль-Каида Айману аз-Завахири с целью построить более широкую базу народной поддержки). Некоторые представители «Имарата Кавказ» осудили и посчитали большой ошибкой «выезд муджахидов (араб – участник джихада) и молодых людей с территории «Имарата Кавказ» с целью участия в войне в Сирии и Ираке, оставляя при этом в своем доме хозяйничать врагов». В чём, в частности, в эксклюзивном интервью «Newcaucasus» рассказал один из лидеров «Имарата Кавказ» (амир маджлис шуры Виляята Нохчийчъ), родной брат первого главы «Имарата Кавказ» Докки Умарова Ахмед Умаров (Абу Хамза). Тем не менее, идея создания всемирного халифата стала привлекательней, чем идея построения регионального Имарата.

На призыв лидеров ИГ вступать в их ряды, ответили тысячи молодых людей; многие уезжали целыми семьями. Отъезд северокавказских боевиков в Сирию постепенно приводит к окончательному упадку «Имарата Кавказ».

Одним из основных факторов, вызывавших рост насилия, радикализацию молодежи и их отъезд в зону конфликта является реакция мусульман на закрытие салафитских мечетей, образовательных институций, борьба с религиозным инакомыслием (салафитами), давление на проповедников и их уголовное преследование. Из более чем полусотни салафитских мечетей в Дагестане почти все закрыты. Усилилось давление на законопослушных, нерадикальных салафитов, особенно в Дагестане и Чечне.

Именно в Дагестане конфликт религиозных исламских идентичностей носил затяжной и кровопролитный характер (В настоящее время этот конфликт практически сошёл на нет).

Первые конфликты между салафитами и суфиями зафиксированы 1989–90 гг, а к середине 1990–х гг. Дагестан становится эпицентром противостояния салафитов и последователей традиционного ислама.

В чем смысл конфликта или в чем разногласия между салафитами и представителями традиционного ислама? Салафиты (от араб – «предки, предшественники») считают, что необходимо ориентироваться на пример Мухаммада, его сподвижников и праведных предков (ас–салаф ас–салихин). Они отвергают основанные на культурно–этнических особенностях нововведения в исламе.

Их оппоненты – суфии – принципиально называют их «ваххабитами» (по имени одного из сторонников идеологии салафизма – аль Ваххаба), заведомо определяя их сторонников как фундаменталистов и исламских экстремистов. Действующий Президент Дагестана Р. Абдулатипов будучи федеральным министром считал, что «в понятие «ваххабизм» мы вложили все невежественное, что оказалось вокруг ислама. Такой ваххабизм после себя оставляет пустыню, все культурное уничтожается»⁴. «Ваххабизм» чаще всего используется российскими властями как политический ярлык, оправдывающий, в том числе, и незаконные репрессии.

Вместе с тем, лидер салафитов Багаутдин Кебедов утверждает: «В исламе нет слов ваххабизм, ваххабиты. Мы последователи сунны. Наше кредо: следовать Корану и хадису и не делать то, что противоречит им». Главным и единственным способом разрешения разногласий в исламе по мнению салафитов является возвращение к Корану и сунне Мухаммада и 4 праведных халифов. В своих видеолекциях Кебедов неустанно повторяет: «Мы начали очищать ислам от изъянов, ошибок, заблуждений и несоответствия шариату. Их много и больше всего в тарикате», то есть у «суфиев». К примеру, салафиты не признают наставника (шейха, устаза) в качестве посредника между Богом и человеком и отвергают суфийскую традицию поклонения «святым местам» (зиярат), как противоречащие фундаментальным основам ислама. В одной из видеолекций, размещенных в интернете, лидер салафитов заявляет: «Всех тарикатчиков я считаю язычниками, все суфии являются язычниками».

⁴ Независимая газ. – 1999. – 19 окт.

«По мнению многих северокавказских салафитов, основной мотивацией выходцев из региона отправиться на вооруженный джихад в Сирию являются религиозные убеждения. Непосредственно религиозный контекст подкрепляется глубоким недовольством, которое подталкивает к радикализации: неразрешенные конфликты, неподотчетное и непрозрачное государственное управление, неудовлетворительные социально–экономические условия, а также глубокое чувство несправедливости и отчужденности. ИГ предлагает сторонникам вооруженного джихада на Кавказе альтернативу суицидальной борьбе у себя дома и делает отъезд с целью выполнения своих религиозных обязательств еще более убедительным»⁵.

Точной статистики выходцев с Северного Кавказа, принимавших участие в сирийском конфликте нет. По разным данным из северокавказских республик с целью участия в боевых действиях на стороне различных группировок выехало от 1200 до 7 тысяч человек. По данным главы МВД Дагестана, в январе 2017 года в рядах боевиков в Сирии пребывали порядка 1200 жителей республики. Пишут и 2000–х воевавших дагестанцах в Сирии. Дагестан являлся одним из главных регионов вербовки запрещенной экстремистской организации «Исламское государство». Большинство российских боевиков, примкнувших к ИГ составляют чеченцы и дагестанцы. И практически все они – салафиты. Это связано с тем, что большинство кавказских салафитов (да и российских) – это представители народов Дагестана и чеченцы, которым, по всей видимости, пришлось по душе идеи, пропагандируемые ИГ. Количество боевиков, присягнувших ИГ прямо пропорционально числу салафитов в том или ином кавказском регионе. Среди них были проповедники, спортсмены, бывшие работники правоохранительных органов, учащиеся медресе, представители культуры, журналисты, дети состоятельных родителей и высокопоставленных чиновников и т.д. Многие эксперты и простые дагестанцы убеждены в том, что вступление радикально настроенных молодых людей в ряды ИГ было не следствием ошибки спецслужб, а частью спецоперации их по переброске неугодных и проблемных молодых мусульман в горячие точки. В докладе европейской Кризисной группы «утверждается, что накануне Олимпиады российские силовые структуры открыли

⁵ *Джихад на экспорт? Северокавказское подполье и Сирия Доклад Кризисной группы* (Европа) No 238, 16 марта 2016. Загружено из: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/56eba0c4.pdf>, [02.12.2018].

границы для местных радикалов, чтобы дать им возможность выехать за пределы Северного Кавказа»⁶.

Начиная с сентября 2015 года, боевики «Вилаята Кавказ» совершили около десятка нападений на российских военных и мирных жителей. Три нападения из них было осуществлено в Южном Дагестане: два – в 2015 году и одно нападение – в 2016 году (нападение в Магарамкентском районе, обстрел посетителей крепости Нарын–Кала в Дербенте и нападение смертника на пост ГИБДД в Дербентском районе). 28 августа 2017 года было совершено нападение на полицейских на АЗС в Каспийске в результате которого один сотрудник МВД получил смертельные ножевые ранения. 18 февраля 2018 года боевик–одиночка напал на прихожан одной из двух христианских церквей в Кизляре – четвертое в Дагестане, за которое взяло ответственность «Исламское государство». Вместе с тем это первое нападение, направленное на христианское население северокавказского региона. В августе 2015 г. в Ингушетии сотрудниками была уничтожена группа вооруженных лиц из восьми человек, присягнувших по данным Национального антитеррористического комитета ИГ и причастных к ряду преступлений террористической направленности, в том числе убийствам сотрудников правоохранительных органов и вымогательству денежных средств у предпринимателей. 20 марта 2018 года в Старопромысловском районе города Грозного ответным огнем был убит нападавший на сотрудника полиции боевик 1997 года рождения. Ответственность за нападение на сотрудника правоохранительных органов взяла на себя организация «Исламское государство». «Это стало первым в 2018 году и третьим за все время случаем, когда ИГ взяло на себя ответственность за вооруженные инциденты в Чечне»⁷. Наиболее резонансным из них было нападение на Российскую гвардию в Чечне, в результате которого погибло шестеро военнослужащих.

На начало апреля 2018 года известно о десяти совершенных в Дагестане и о четырёх в Чечне нападениях, ответственность за которые взяло на себя «Исламское государство». Кроме того, ИГ взяло на себя ответственность за совершенные выходцами из северокавказских республик нападения в других регионах. Но не для

⁶ Там же.

⁷ Следственный комитет раскрыл подробности обстрела полицейского в Грозном. Загружено из: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/318166/>, [23.12.2017].

всех экспертов связи северокавказских боевиков с ИГ очевидны. К примеру, объявленный частью чеченской эмиграции премьер–министром Чеченской республики Ичкерия в изгнании Ахмед Закаев уверен, что участники вооруженных нападений в Чечне не имеют никакого отношения ни к ИГ, ни к другим организациям, признанным террористическими в некоторых странах мира. По его мнению – это сопротивление оккупационному режиму, «когда молодые люди – отчаявшиеся, доведенные до изнеможения той несправедливостью, которую они испытывают в Чечне – восстают против существующего режима»⁸. Журналист Орхан Джемаль в своё время писал о том, что, «члены ИГ не оказывают финансовой или кадровой поддержки кавказскому подполью, а также не дают ему прямых указаний: отсутствуют заказы на теракты, убийства политиков и силовиков. Просто после каждой вылазки подполья у ИГ стало традицией брать ответственность на себя. Понятно, что им нужна имитация активной непрекращающейся борьбы»⁹. Следует отметить тот факт, что в правоохранительных органах и местные жители в своё время опровергли факт нападения 2 сентября 2015 года на российские военные казармы в Южном Дагестане, ответственность за которое взяло ИГ.

Что касается финансирования, то эксперты не исключают получение денег «Вилаят Кавказ» от частных лиц и с Ближнего Востока. По данным главы дагестанского управления Следственного комитета РФ группировка финансировалась за счет вымогательства денег у предпринимателей и чиновников, а также выкупа за похищенных людей. А по мнению бывшего руководителя подразделения КГБ по борьбе с терроризмом Владимира Луценко «она питалась из грузинских источников, через Грузию. Сейчас другие какие–то пути изыскивает. Но главная–то финансовая база стоит там, в «Исламском государстве», а за ним стоит кто? Саудиты, стоит Катар, стоят фонды различные. И наши друзья заклятые, американцы, они странно себя ведут, если не сказать больше»¹⁰.

Последний раз «Вилаят Кавказ» дал о себе знать прошедшей зимой. 10 января 2018 г. в сети появляется видеоролик от имени боевиков «Вилаят Кавказ», где четверо

⁸ Л. Меренкова, *Премьер–министр Ичкерии о восставших в Чечне*. Загружено из: <https://www.kavkazr.com/a/premyer–ministr–ichkerii–o–vosstavshih–v–chechne/28389462.html>, [15.11.2018].

⁹ *Эксперты связали обострение конфликта в Южном Дагестане с давлением на салафитов*. Загружено из: <https://www.kavkaz–uzel.eu/articles/277724/>, [09.10.2017].

¹⁰ *Россию с прицела никто не снимал*. Загружено из: <https://www.kommersant.ru/doc/3052959>, [02.06.2018].

вооруженных пистолетами и ножами людей в масках и камуфлированной одежде на фоне флага «Исламского государства» обращаются к своим последователям с призывом убивать известных российских правозащитников с целью расшатать ситуацию к выборам президента РФ в 2018 году. С тех пор о «Вилайте Кавказ» практически ничего не слышно. Об этой организации перестали писать и в СМИ.

БИБЛИОГРАФИЯ

Джихад на экспорт? Северокавказское подполье и Сирия Доклад Кризисной группы (Европа) № 238, 16 марта 2016. Загружено из: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/56eaba0c4.pdf>, [02.12.2018].

Эксперты связали обострение конфликта в Южном Дагестане с давлением на салафитов. Загружено из: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/277724/>, [09.10.2017].

Л. Меренкова, *Премьер-министр Ичкерии о восставших в Чечне. Загружено из: <https://www.kavkazr.com/a/premyer-ministr-ichkerii-o-vosstavshih-v-chechne/28389462.html>, [15.11.2018].*

Независимая газ. – 1999. – 19 окт.

Обращение Маджлис Шуры Вилаята Нохчийчовь Имарата Кавказ. Загружено из: <http://www.checheninfo.com/2015/09/10/240/>, [02.10.2018].

Организация «Исламское государство». Загружено из: <https://gia.ru/spravka/20150930/1293434849.html>, [12.10.2017].

Россию с прицела никто не снимал. Загружено из: <https://www.kommersant.ru/doc/3052959>, [02.06.2018].

Следственный комитет раскрыл подробности обстрела полицейского в Грозном. Загружено из: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/318166/>, [23.12.2017].

В Дагестане один из амиров ауховских боевиков присягнул лидеру «Исламского государства». Загружено из: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/253084/>, [09.11.2018].

РЕЗЮМЕ

«Виляят Кавказ» – 34-ая и последняя провинция (вилаят), объявленная международной исламистской террористической организацией «Исламское государство». После принятия присяги в июне 2015 года халифу так называемого «Исламского государства» Аль Багдади лидеров четырех из шести провинций «Имарата Кавказ» – Дагестана, Чечни, Ингушетии и КБК (Кабарды, Балкарии и Карачая) – «Исламское государство» объявило о создании в северокавказском регионе новой провинции – «Виляят Кавказ». Тем самым «Исламское государство» захотело демонстрировать свою глобальную жизнеспособность в ведении джихада. В свою очередь создание «Виляят Кавказ» приводит к упадку «Имарата Кавказ» как ячейки «Аль-Каиды» на Кавказе и массовому оттоку боевиков на Ближний Восток.

СЕЙФУЛЛА РАШИДОВ (seifulla.rashydov@gmail.com) – профессор, Измаильский государственный гуманитарный университет, Украина. Круг научных интересов: ислам, исламская идентичность на Кавказе, социально-экономические и культурные проблемы Дагестана, проблемы толерантности и диалога религий, мультикультурализм, межкультурная коммуникация.

СВЕТЛАНА АККИЕВА

**Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях¹**

Гостеприимство и куначество – традиционные социальные институты народов Кавказа, известные с глубокой древности. Куначество сформировалось на основе гостеприимства и стало формой постоянных и длительных дружеских отношений, поддержки и взаимопомощи. По мнению известного кавказоведа М. Агларова «Все коммуникации между общинами (селоми) и народами осуществлялись по каналам гостеприимства и куначества, поскольку культура и каналы гостеприимства были [...] кровеносными сосудами, дающими обществу жизнь. И если перекрыть каналы, окаменел бы весь Кавказ»².

Обычаи гостеприимства и куначества по сути был одинаков у всех народов Кавказа, но отличался в деталях. Важнейшей и наиболее архаичной чертой института гостеприимства было правило, согласно которому хозяин должен был предоставить приют, угощение и защиту любому человеку, который переступил порог его дома в любое время дня и ночи.

Гостеприимство народов Северного Кавказа зародилось в глубокой древности, о чем свидетельствуют пословицы, поговорки и нартский эпос. Так в балкарском нартском сказании «Ёрюзбек и Ногай–коротыш» дан яркий пример роли гостеприимства. Так вождь нартв Ёрюзбек, принимает незнакомца как желанного гостя и затем по его просьбе отправляется с ним в дальний и неизведанный путь, на борьбу с циклопами. В битве с ними гость погибает, а Ёрюзбек отправляется в путь, чтобы выяснить кто был его гость и сообщить родным о его смерти. После долгих и нелегких поисков нарт нашел мать своего гостя и узнал печальную историю о гибели в битве с циклопами двух старших братьев и ранении самого Ногая, который после выздоровления отправился мстить за своих братьев и за помощью обратился к вождю

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ, проект «Проблемы доверия и справедливости в традиционной культуре балкарцев» No 17-01-00432 ОГН\18.

² М. А. Агларов, Дагестанцы, Культура мира в традициях и обычаях народов Северного Кавказа, Назрань 2013, с. 59.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

нартов. Ерюзмек рассказывает матери Ногая про свой поход с ее сыном против циклопов (эмегенов), и затем «ее всем обеспечил, а затем к себе домой вернулся»³.

С незапамятных времен сформировалось отношение к гостю, как сакральной фигуре. По мнению А. Байбурина и Топоркова, «Сакральностью гостя обусловлен целый ряд деталей гостеприимства, которым обычно не уделяется должного внимания. Такова, например, безмянность гостя. Во многих традициях не принято спрашивать незнакомого путника о том, кто он и куда направляется, какова цель его приезда. Через определенный обычаем срок он сам может рассказать об этом, но может так и уехать, не назвавшись»⁴.

У всех народов Кавказа гость был фигурой сакральной и ему оказывали почет и уважение, гостя радушно принимали и оказывали ему вниманию, окружали заботой. Время пребывания гостя никак не регламентировалось, он мог переночевать одну ночь и затем уйти, а мог жить несколько дней. У балкарцев особый почет гостю оказывали первые три дня, а затем хозяин мог поинтересоваться делами гостя и целью его визита. В устном народном творчестве содержится много преданий о том, как отдельные семьи и принимали гостя, а помогая ему или выполняя просьбу, сталкивались не только с серьезными испытаниями, но нередко жертвовали собой. Так в балкарском сказании «Бекмырзала, Къайсынла» идет повествование о том, что к князю Жабо Айдоболу прибыли почетные гости издалека из Гемиргоя (от темиргоевцев – А.С.), прибыли с подарками (с овцами и ягнятами), и в их честь устроили «той–оюн» (игры и празднество):

«Гемиргеуден хан къонакла келдиле
Тазретлагъа бу къозу бла, ой, къой бла,
Ала келдиле да бир оюн бла той бла. Ой, ой, ой».

«Из Гемиргоя прибили почетные гости,
В семью Тазрита они прибыли с ягнятами, ой, и с овцами
Они прибыли, да было пиршество и празднество, ой, ой, ой».

³ Нарты. Героический эпос балкарцев и карачаевцев. Москва 1994, с. 347.

⁴ А. К. Байбурин, *У истоков этикета*. Ленинград, [в:] *Этнографические очерки*, Ленинград 1990, с. 21.

Далее повествуется о том, что три дня им был оказан почет и уважение, каждый день в их честь закалывали трех животных, вечером яловую корову, а в обед откормленного барана. Три дня и три ночи гости ели и пили, а на четвертый день хозяин говорит, вы приехали из далека, и наверное приехали неспроста, да и не уедете, не выполнив дело, ради которого проделали дальний путь, да и не скажете цель визита, пока я не поинтересуюсь. Гости рассказали о цели визита, их рассказ расстроил хозяина, но гостям он не выдал себя и сказал гостям, да и закон гостеприимства не дает возможности ответить отказом, потому он говорит, что их просьба сейчас невыполнима, перевалы закрыты. Приезжайте летом и получите то, что просите. Летом сыновья Къайсын и Бекмырза, чтобы выполнить просьбу темиргоевцев отправляются в Сванетию в поход и оба погибают⁵.

Закон гостеприимства требовал от хозяина принять любого гостя, кто бы он ни был, из каких бы краев не пришел, обязан был обеспечить ему кров и безопасность. Долг гостеприимства требовал от хозяина выполнения пожелания гостя, какой бы она не была. О святости обычая гостеприимства свидетельствует и нартское сказание «Шауай». В нем говорится, что вождь нартов Ёрюзбек, наказывает своей жене Сатанай привечать всякого гостя. А причина такого поведения вождя нартов Ёрюзбека было то, что он встретил одного отважного юношу Шауая, за которого обещал выдать свою красавицу – дочь Агунду. Но Шауай насколько отважен и храбр, настолько и загадочен и непредсказуем, в гости он может прийти в любое время и постарается быть неузнанным. Потому жена Ёрюзбека должна «прилагать все заботы, чтобы принимать лучше всякого гостя, какой только явится, кто бы он не был – богаты или бедный, «оборванный или роскошно одетый»⁶.

У народов Кавказа, в том числе и у карачаевцев и балкарцев с древних времен повелось встречать любого гостя радушно, ведь никто не знает, кем мог оказаться гость, какого рода – племени и с какой целью он явился. Отголоски этого обычая по полевым материалам автора бытовали у балкарцев до 80-х годов XX века. Любому путнику, который по тем или иным причинам оказался в балкарском селе, и особенно в позднее время суток или в плохих погодных условиях (снег, дождь), в доме, куда он

⁵ Карачаево-балкарский фольклор, Нальчик 1996, с. 259–264.

⁶ Карачаево-балкарский фольклор в дореволюционных записях и публикациях, Нальчик 1983, с. 76.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

обратился с просьбой, не отказывали в гостеприимстве. Ему оказывались все почести, обеспечивая ему безопасность, комфорт (который был возможен) и угощение.

Практически все путешественники побывавшие на Кавказе в XVII – начале XX века отмечали гостеприимство и радушие жителей региона. Характеризуя гостеприимство у народов Дагестана, Н. Дубровин писал: «Бедный горец старается предоставить [...] удобства; то, чего нет у него, он попросит у соседа или родственника [...]. Гость полный хозяин в доме [...]. За столом хозяин только и заботится о том, как бы лучше угостить своих гостей»⁷.

О гостеприимстве карачаевцев и балкарцев писали все путешественники, побывавшие в Карачаев и Балкарии. Путешествуя в конце XIX в. по Кавказу В. Я. Тепцов, известный русский географ, в своих путевых записках рассказывает о том, что гостеприимство у карачаевцев и балкарцев являются этической нормой, как и уважение к старшим, возведенное в ранг социальных институтов. Он приводит два примера гостеприимства, которое было им оказано в Карачае и Балкарии. В первом случае, встретившийся им на пути карачаевец пригласил их в гости, мотивировав свое приглашение тем, ему это обычай и ему будет стыдно перед людьми и перед своей совестью, если гости минуют его дом, пренебрегут его гостеприимством. Второй пример касается двух пастухов в Орусбиевском обществе (Приэльбрусье современной КБР– С.А), которые видя уставших путников, предложили им отдохнуть и принесли им войлоки, чтобы они могли сесть, сметану, свежее масло, бурдюк кефира и три больших круга сыра. Тепцов пишет: «Все предлагалось радушно, почтительно, с серьезным видом. Они как бы священнодействовали. В манерах и речи их сквозило осознание исполняемого долга [...] На предложение заплатить деньги за сыр и кефир, балкарские пастухи, которые к тому же находились в трауре по поводу кончины отца, ответили, что они не торговцы и продавать пищу не могут, они выразили сожаление, что не имеют возможности принять гостей достойно, но все, что у них есть отдают в полное распоряжение путешественников и просят не осудить их за худой прием»⁸.

У народов Кавказа, в том числе и у балкарцев и карачаевцев недостаточно ревностное исполнение правил гостеприимства считалось большим пороком

⁷ Н. Ф. Дубровин, *История войны и владычества русских на Кавказе*, Санкт–Петербург 1878, т.1, ч.1.

⁸ В. Я. Тепцов, *По истокам Кубани и Терека*, СМОМПК, Тифлис 1892, вып. 14, с. 82–83.

и вызывало общественное порицание. У балкарцев человек, отказавший принять гостя, покрывал позором не только себя и свою семью, но и весь свой род, всю «фамилию», где бы они ни жили⁹. У адыгов людей, нарушивших обычай гостеприимства, встречали на «каждом шагу оскорбительные упреки [...], а в прежние времена подобные изверги вовсе были изгоняемы из общества людей чтимых и даже и даже нередко лишаемы жизни своими родственниками за нанесение всему их роду неизгладимое посрамление»¹⁰.

С принятием ислама в балкарском обществе гостеприимство получило религиозное обоснование, что нашло отражение в таких фразеологизме, как «Къонакъ Аллахну келечисиди» («Гость посланник Бога»).

Гостеприимство было сопряжено со значительными материальными издержками и не все могли обеспечивать гостя всем необходимым (постелью, пищей и т.д.), как того предписывал обычай. В таком случае можно было обратиться за помощью к соседям за необходимым (едой, постелью и т.д.). Человек, «принимающий гостей в своем доме, нес материальные издержки, но повышал свой статус в обществе, обретал репутацию, уважение и почет, которые в той или иной форме компенсировали затраты. Хозяин дома, где часто бывали гости, отец, допусквший сверстников сына в свой дом, [...], пользовались в горском ауле не только авторитетом, но и уважением»¹¹.

Гостеприимство базировалась на доверии между гостем и хозяином, убежденности в том, что гостю будет гарантирована безопасность. Перед входом в дом гость отдавал все свое оружие, что служило показателем его уверенности в том, что отныне он может рассчитывать на безопасность и защиту со стороны хозяина. Обеспечение безопасности гостю был закон, который распространялся на всех, будь он враг или друг, богат или беден, представитель знати или простолюдин.

У балкарцев хозяин гарантировал безопасность гостю не только в своем доме, но и на территории всего общества, гарантией этой безопасности была репутация хозяина и его имя. Нередко хозяин провожал гостя до выезда из села или же из общества. Так, жители селений Черекского общества Балкарии провожали гостя до выхода из ущелья (тардан чыкъгынчы). Посетивший в 1930–м году Балкарию Ф. М. Перебийнос писал,

⁹ А. Мусукаев, *Балкарский тукъум*, Нальчик, 1978, с. 133.

¹⁰ Хан-Гирей, *Записки о Черкессии* Нальчик, 1978, с. 300.

¹¹ Ю. Карпов, *Джигит и волк*. Санкт–Петербург, 1996, с. 49.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

что балкарцы «провожают меня до самой верхней тропы, заботливо указывая мне дорогу, снова и снова прощаются со мной и стоят долго, смотря вслед [...]. Балкарцы, вообще говоря, чрезвычайно внимательны к гостю»¹².

В результате многовекового развития института гостеприимства, в процессе которого он постоянно подстраивался под новые условия, в обществе сложились четко разработанные правила приема гостей, их прав, обязанностей хозяев.

Гость мог обратиться к хозяевам, с просьбой принять его, либо при наличии кунацкой войти в нее без спроса. Кунацкая – специальное помещение для гостей имела распространение повсеместно на Северном Кавказе. Кунацкая могла представлять собой отдельно стоящую на или вне территории усадьбы постройку (такие кунацкие были в основном характерны для предгорных районов) либо отдельную комнату в общем доме (горные районы). Известный исследователь С. В. Кокиев так характеризовал кунацкую: «Кунацкая есть скорее общественное учреждение, нежели частная собственность; потому в жизни холостой молодежи она играет весьма важную роль: как только она свободна, сюда собирается молодежь, здесь происходят все интимные разговоры, невинные забавы, здесь же подчас решаются и серьезные общественные вопросы. После обеда для отдыха или на ночь молодежь рассыпается по кунацким; ложись в какой хочешь и спи спокойно; никто не спросит, кто ты такой, зачем ты здесь, какое имеешь право и т.д.»¹³.

Для гостей чеченцы имели специальное помещение «хьеша цла» (хьаша – гость, цла – дом) или же в доме имелось отдельная комната – «сов цла» для гостя. Чеченцы, жившие «в горах под кунацкую (хьеший цла или сов цла) обыкновенно отводили комнаты на втором или третьем этаже. В предгорьях, где дома были в основном одноэтажными, для большего удобства гостя «кунацкую» строили отдельно от дома (хьешан ото – «ото для гостей»). В конце XIX в. под кунацкую обычно выделяли одну из комнат дома»¹⁴. У карачаевцев и балкарцев кунацкая располагалась во дворе – дом для гостей (кьонак юй) или же кунацкой служила отдельная комната (кьонак отоу), которая имела отдельный вход в общем доме. У карачаевцев перед кунацкой

¹² Ф. С. Перебийнос, *В теснинах Кавказа: По Балкарии и Сванетии*, Ростов на–Дону, 1930, с/Д : кн–во «Северный Кавказ», 1930, с. 158.

¹³ С. Кокиев, *Записки о быте осетин*, Сборник материалов по этнографии, изд. При Дашковском этнографическом музее, М., 1983, с.78–79.

¹⁴ И. Алироев, З. Хасбулатова, *Гостеприимство и куначество*, Чеченцы, Москва, 2012, с. 345.

«обыкновенно находилась коновязь (ат иллич). У богатых и знатных людей иногда коновязь имела вид каменного столба, украшенного резьбой орнаментального характера и надписями религиозного содержания. Гость, сойдя с лошади, привязывал ее, снимал бурку и плетку и вешал на коновязь. Это служило знаком, что он хочет остановиться у этого хозяина (кьонакьбай)»¹⁵.

Убранство кунацкой учитывало потребности гостя настолько хорошо и красиво, насколько это было позволяли средства и ресурсы хозяев. Устройство кунацкой вне территории усадьбы, как было у некоторых народов Северного Кавказа, у карачаевцев и балкарцев не практиковалось, так как «не соответствовало этикетным нормам гостеприимства»¹⁶. Комната для гостя (кьонак отоу) была чисто убрана и готова для приема гостя в любое время. В ней имелось все необходимое для полноценного отдыха гостя, по мере повышения материального благосостояния хозяев улучшалось убранство комнаты для гостей. Комната для гостей (кьонакь отоу) просуществовала у карачаевцев и балкарцев вплоть до 80-х годов XX века.

Нередко приезд гостя становился важным событием и в его честь хозяин дома устраивал кьурманлыкь (жертвоприношение). Для этой цели хозяин в летнее время, когда скот был на пастбище оставлял дома пару голов овец, в том случае, если приезжал гость, а животного для устройства кьурманлыкь дома не было, то скот покупали у соседей или брали в долг (обязуясь вернуть осенью овцу или барана, которая по своим экстерьеру и весу была не хуже, чем взятая в долг). В том случае, если приезжал долгожданный гость из дальних краев или после долгого отсутствия, проведать гостя приходили родственники и соседи, хозяин устраивал не только кьурманлыкь, но и той (празднество).

Вторая половина XIX в. ознаменовалась реформами в административно-политической и судебной системы местных сообществах, направленных на «приручение» Кавказа и встраивания его в общероссийское пространство. Реформы проводились последовательно, осторожно, с сохранением большинства форм общественного и социального устройства, чтобы избежать серьезного недовольства среди горских народов. Проводились реформы, направленные на переустройство местного самоуправления горских народов. Так, в 1870-м году было утверждено,

¹⁵ Карачаевцы. Историко-этнографический очерк, Черкесск 1978, с. 213.

¹⁶ К. Текеев, *Карачаевцы и балкарцы. Традиционная система жизнеобеспечения*, Москва 1989, с. 220.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

разработанное под предводительством начальника Терской области М. Н. Лорис–Меликова «Положение «О сельских (аульных) обществах, их общественном управлении и повинности Государственных и общественных в горском населении Терской области», что изменилось сельское общественное управление. Представителем государственной власти стал старшина. Должность старшины была номинально–выборная и на нее обычно назначались представители богатой верхушки общества. В руках старшины сосредотачивались ряд административно–полицейских функций. К его компетенции относились надзор за общественным порядком в ауле и своевременным сбором налогов, созыв общинного схода; исполнение приговоров схода и др.»¹⁷. Еще в 1860 г. старшинам было предоставлено право единолично наказывать в чем–либо провинившихся жителей и арестовывать их до пяти дней¹⁸.

В результате реформ усиливался полицейский контроль над горской территорией. Аульным владельцам и старшинам запрещалось без разрешения начальства принимать на жительство новых переселенцев, в случае такого разрешения аульное общество связывалось круговым поручительством за поведением новоприбывших¹⁹.

В крупных балкарских селах в последней четверти XIX века появились «общественные квартиры» (кунацкие), где могли остановиться путники, а в свободные от постояльцев время служившие залом для сельского суда и даже кузницей²⁰. Строительство «общественных квартир» в балкарских селах, видимо, было продиктовано желанием контролировать людей, которые приходили в село. Кроме того появление «общественных кунацких» было обусловлено тем, что приезжали в село все больше чиновников разного рода и путешественников, которых необходимо было где–то обустроиваться, аульные кунацкие («общественные квартиры») решали проблему ночлега и кратковременного пребывания этой группы лиц в горском селе.

На основе морально–эстетических норм гостеприимства развивался у народов Кавказа, в том числе и балкарцев и институт куначества, по названию тюркского

¹⁷ С. Аккиева, *Местное самоуправление горских народов Северного Кавказа во второй половине XIX века (на основе «Положений об аульных обществах и горском населении Кубанской и Терской области и их общественном управлении»)*, Обычное право и правовой плюрализм на Кавказе в XIX, Материалы Всероссийской научной конференции, Карачаевск, 2009, с. 24–25.

¹⁸ ЦГА КБР, ф. И–30, д. 467, л. 9. об.

¹⁹ ЦГА КБР, ф. 30, оп.1, д.2, л 20 и об.

²⁰ В. Я. Тепцов, *По истокам Кубани и Терека*, «СМОМПК», Тифлис, 1892, вып.14, с. 130, с. 183.

происхождения. На это указывает то, что у карачаевцев, балкарцев, кумыков, ногайцев кунак в точном переводе обозначает гость. Институт куначества, несомненно, вырос из гостеприимства, но представляет собой установление длительных отношений между кунаками на основе взаимовыручки и взаимопомощи. Несмотря на то, что правила приема гостя вообще и кунака были в основном одинаковы, а сами они пользовались одними и теми же правами и привилегиями, тем не менее, были в них некоторые различия.

Для установления куначеских, т.е. долговременных дружеских взаимоотношений нужно было, чтобы между гостем и хозяином, возникло взаимное доверие и желание к продолжению связи. Если такое желание возникало, то принимающий гостя хозяин (балк. кьонакбай) становился кунаком гостю. Гость в следующий приезд отправлялся в знакомый дом к своему кунаку, где он мог рассчитывать на то, что хозяин будет не только рад ему, но окажет всяческое содействие и помощь пришельцу в делах. При посещении хозяином своего гостя в его селе, роли менялись, хозяин становился кунаком, а гость хозяином, т.е. кьонакбаем.

Очень часто куначеские отношения, основанные на дружбе, возникали между балкарцами и грузинами (особенно между жителями Рачи и Сванетии), балкарцами и кабардинцами, балкарцами и горскими евреями, балкарцами и армянами, балкарцами и осетинами. А с XIX в. между балкарцами и казаками. В. К. Гарданов отмечал: «Два лица, принадлежащие к различным родам и даже племенам и народностям, вступали друг с другом в близкие дружеские отношения и оказывали друг другу в нужных случаях всяческую помощь и защиту»²¹.

Кунаки оказывали друг другу помощь в ведение торговых дел, так горский еврей или армянин, прибыв в балкарское село, мог рассчитывать, что ему будет оказана помощь и поддержка в реализации товара (фабричных тканей, галантереи и т.д.). Горцы, в том числе карачаевцы и балкарцы, на рынках в Ставрополе, Георгиевске, Пятигорске и Моздоке, а со второй половины XIX в. и во Владикавказе обменивали крупный и мелкий рогатый скот, лошадей, а также продукты животноводства (масло,

²¹ В. К. Гарданов, *Общественный строй адыгских народов. XVIII — первая половина XIX века*. Москва 1967, с. 308.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

сыр) и кустарные изделия из шерсти (овчины, бурки, башлыки и черкески) на зерно, соль, металлические изделия²².

Ритуал приема гостя, а тем более – будущего кунака, т.е. того, кто в будущем мог стать из «чужого» «своим, носило сакральный характер»²³. Наделение статусом кунака требовало проведения ритуалов, близких по форме и содержанию к ритуалам побратимства. Вступающие в отношения куначества стороны брали чашу с бузой и поочередно пили из нее, произнося клятву (ант) в верности. После глубокого проникновения ислама клятв проходила на основе исламской обрядности – обе стороны клали руку на Коран и клялись в верности. Система отношений кунаков напоминало понятие «побратимство». Обычай побратимства не утратил своего значения среди балкарцев и по настоящее время.

Кунаки обязаны были не только принимать друг друга, обеспечивая защиту, но помощь в делах и покровительство, но и родных и близких того, человека, с которым поддерживали куначеские отношения, если к нему являлся кто-либо от имени его друга – кунака.

Понятие «кунак» вошло в научную терминологию как обозначение лиц, вступивших в долгосрочные дружественные отношения, возникшие в процессе гостеприимства и перешедшие в куначество с взаимными правами и обязательствами, признанием близости между собой по признакам искусственного родства.

При этом отношения куначества не возникали среди кровных родственников, односельчан, они возникали у людей равных по социальному статусу. У балкарцев говорят: «Къонакъ болсанг – тенг адамгъа» (Если быть гостем – у равного) в независимости от места жительства и этнической принадлежности.

Обычная форма гостеприимства у народов Северного Кавказа предусматривала вежливый, радушный прием, кем бы гость ни был. По закону гостеприимства хозяин по своей инициативе не мог интересоваться целью визита гостя или его делами. Порой гость сам не хотел начинать разговор о цели визита и эзоповым языком давал знать хозяину, чтобы он поинтересовался целью визита и делами гостя. В отношении же кунаков отношения были более простыми и доверительными. Хозяин мог

²² Л. В. Куприанова, *Города Северного Кавказа во второй половине XIX века. К проблеме развития капитализма вширь*. Москва, 1981, с. 36.

²³ *Карачаевцы*, балкарцы, Москва, 2014, с. 384.

поинтересоваться тем, какие проблемы вызвали приезд кунака, спросить о том требуется ли кунаку помощь или поддержка в каких-то его делах и т.д. Кунаки могли быть заранее информированы о времени прибытия друг друга и быть готовы к встрече. Если кунаков связывали торговые дела или один из кунаков был человек, занимающийся торговлей, то он мог заранее сообщить, чтобы к его приезду были выяснены некоторые вопросы. Более того, к его приезду могли быть проведены какие-то переговоры, заключены частично сделки, чтобы по приезду не теряя времени решить дела.

Принимающий кунака вел себя, как самый близкий человек, проявлял повышенный интерес и его делам и намерениям, с готовностью принимал в них самое деятельное участие, все внимание уделял кунаку лично, вплоть до готовности защищать его, интересы, жизнь и репутацию. Более того, принимая кунака лично, хозяин олицетворял отношение к нему всего этноса, на земле которого оказался кунак.

Обязательство кунаков помогать друг другу и защищать друг друга действовало вне пространственно-временных рамок, а не только тогда, когда один из кунаков находился в доме другого. Главным фактором куначеских отношений было доверие друг к другу, взаимопомощь и поддержка.

Если горец посещал село, где жил его кунак, то он должен был останавливаться в его доме. Нарушение этого правила рассматривалось как оскорбление кунака и грозило не только ухудшением отношений, но могло привести к разрыву дружбы. Такой поступок осуждался обществом и ронял авторитет обеих сторон. О таких людях балкарцы говорят человек променявший голову (т.е. авторитет) кунака на еду: «Къонакъбайын алышхан – башын ашха алышхан» (Меняющий хозяина (гость) меняет свою честь на угощение).

В 1960–1980-ые годы институт куначества в Кабардино-Балкарии получил своеобразное развитие. В горной и предгорной зоне республики, где проживают балкарцы были расположены туристические базы, санатории и курорты. Многие приезжающие на отдых в КБР жители из разных республик и городов СССР знакомились с балкарцами, работающих на рекреационных объектах, или жителями близлежащих балкарских сел. В те же годы развитие туризма подстегнуло и шерстяной промысел балкарцев, которым традиционно занимались женщины. Туристы и отдыхающие покупали изделия балкарских мастериц (носки, перчатки, свитера,

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

кофты и т.д.), в результате этих сделок также завязывались знакомства. Новые знакомые из Тюмени, Томска, Орска, Хабаровска, Казани, Уфы, Москвы, Сыктывкара, Воркуты и т.д. на следующий год или через несколько лет приезжали отдыхать в Кабардино–Балкарию уже в гости к своим знакомым балкарцам или кабардинца. В доме у своих знакомых и друзей они оказывались в роли почетных гостей. Нередко балкарцы, кабардинцы делали ответный визит и оказывались в роли гостей. Отношения укреплялись, взаимные визиты учащались, балкарцы посылали своим друзьям изделия шерстяного промысла, в ответ получали конфеты, сладости и т.д. Балкарцы отсылали своих детей поступать в учебные заведения крупных советских городов, где жили их знакомые и друзья. До настоящего времени многие из этих людей (сами или их потомки) продолжают поддерживать такую форму «куначества», приходя на помощь и оказывая поддержку друг другу.

Взаимоотношения между кунаками поддерживалось взаимными подарками или услугами. Стоимость подарка определялась материальными возможностями сторон и уровнем взаимоотношений и частотой встреч. Кунаки дарили друг другу скот (лошадей, овец и т.п.), предметы конского убранства «ат жер», «сату–саба» (оружие): кинжал, ружье, нож, или же башлык, черкеску и т.д. По обычаю, получатель дара отвечал взаимностью, но старался дарить более весомые вещи. Обычай взаимного одаривания был так широко распространен, что бытовало пословица: «Къонакъгъа баргъан – саугъа бла, къонакъдан келген – саугъа бла» («В гости – с подарком, из гостей – с подарком»).

Институт гостеприимства поддерживал высокий уровень гуманитарного достоинства и сохранял уровень доверия между гостем и хозяином, между своим и пришлым.

Принципиальное отличие кунака от гостя в общепринятом смысле заключалось еще и в том, что связь гостя с хозяином, принимающим его, носила временный и, по существу, случайный характер. Такой гость пользовался услугами хозяина и его кровом, находясь под защитой лишь в то время, пока проживал в данном доме, причем незнакомый гость мог остановиться и в другом месте данного населенного пункта, а покинув его, больше никогда сюда не возвращаться или поселиться при повторном визите у другого гостеприимного хозяина. Кунаки же были связаны между собой

постоянными и нерушимыми узами дружбы, которой они должны были быть верны всю свою жизнь.

Роль кунака и отношение к нему наиболее емко выражена в кумыкском сказании «Йыр Айгази». У молодого героя Айгази была невеста, кровник и были отцовские кунаки. В один прекрасный день к нему является его друг и говорит Айгази, что его кровник едет по Бантугайской дороге. Айгази немедленно снаряжается в путь, но тут подходит другой сосед и сообщает ему, что похищена его невеста. Пока Айгази в замешательстве, не зная за кровником погнаться или спасти невесту к нему подбегает третий сосед и сообщает, что к нему едут отцовские кунаки. В трудную минуту к нему на помощь приходит мать и наставляет так: «Если говоришь о врагах, они ежедневно найдутся, Если говоришь о красавице, покрасивее ее найдешь. Кунаки остались тебе от отцов – Сперва им услуги».

Айгази принимает кунаков. Затем он уезжает и совершает подвиги. Конец песни счастливый. «Айгази возвращается к матери, показывает ей голову кровника, невесту, и мать дает свою (по сути дела – народную) оценку подвигам Айгази²⁴.

Куначеские отношения устанавливались не только с казаками, но и с русскими офицерами, служившими на Кавказе. И. Ф. Бларамберг писал: «Русские, живущие на пограничных с Кавказским хребтом районах [...], имеют кунаков среди черкесов, чеченцев и других народностей, с которыми они поддерживают дружеские отношения в мирное время»²⁵.

Куначество, сформировавшись на почве гостеприимства, развилась до формы длительных, дружеских связей между двумя людьми, по своему содержанию близкой к искусственному родству (побратимству). Но есть и вторая форма куначества, которая рассматривалась в отечественной науке как «куначество– патронат»²⁶. Бгажноков Б. Х. так характеризует эту форму: «Куначество – патронат–разновидность сто же важных и близких, но преимущественно односторонних связей между хозяином и гостем. Он исключал равноправие [...] и получил большое развитие в период

²⁴ А. Аджиев, «Йыр об Айгази»– памятник кумыкского фольклора, «Устное народное творчество кумыков», Махачкала, 2005, с. 83–88.

²⁵ И. Бларамберг И. Ф. Историческое, топографическое, статистическое, этнографическое и военное описание Кавказа, «Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв.», Нальчик, 1974, с. 386

²⁶ В. К. Гарданов, *Общественный строй адыгских народов. XVIII — первая половина XIX века*, Москва 1967, с. 308.

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

феодализма как институт, позволяющий человеку страждущему, преследуемому противниками, найти постоянный приют и защиту у какого-либо могущественного феодала»²⁷.

Куначество-патронат наблюдалось в среде черкесов, кумыков, карачаевцев и др. народов. Своеобразная форма куначества-патроната отмечается и у ингушей (у которых патроном выступала более сильная фамилия, которая брала под свою защиту более слабый и малочисленный род).

Куначеские связи складывались в результате взаимных посещений и передавались из поколения в поколения. Функциональная роль куначества состояла в том, что между кунаками устанавливались доверительные отношения на долгие годы.

«Высокая эволюционная ценность куначества и гостеприимства заключается в их социальных функциях: коммуникативной, регулятивной, информационной и интеграционной. При этом все они тесно связаны друг с другом: обеспечивая безопасность кунака или гостя, хозяин закладывал основы дружеских отношений своего народа с другим, а далее с помощью этих отношений решались дипломатические, экономические и другие проблемы. Благодаря куначеству и гостеприимству, с одной стороны, удовлетворялась потребность этноса в информации и преодолевалась изоляция от внешних процессов, а с другой – устанавливались прочные межэтнические связи, добрососедские отношения и сохранялись мирные отношения между этническими общинами. Говоря об информационной функции кунака и гостя, стоит сказать, что они были носителями традиции других народов, источником информации об их нравах, верованиях и особенностях, об отношении к иноплеменникам и иноверцам, о торговых центрах и состоянии коммуникаций с ними»²⁸.

Куначество были тем институтом, по которым осуществлялись деловые, дипломатические, торгово-промышленные связи и взаимодействие народов Кавказа внутри и с внешним миром.

²⁷ Б. Бгажноков, Куначество у черкесов и других народов Кавказа, «Вестник Кабардино-Балкарского института гуманитарных исследований», 2015 № 1 (24), с. 10.

²⁸ К. С. Кондратенко, А. А. Остахов, Л. А. Сугрей, Куначество как традиционная форма аккомодации этносов и технология предупреждения этнических конфликтов (на приме Северо-Кавказского региона (XУШ-XX вв.)), «Конфликтология», 2015, № 3, с. 177.

С начала XX века многое поменялось в системе социальных отношений на Северном Кавказе. «Обычай гостеприимства исчез в качестве социального института, но остались морально–этические установки, основанные на когда–то существующей социально–бытовой норме. Поэтому гостеприимство как крайне желательный элемент межличностного общения продолжало и продолжает удерживаться как в быту, так и в психологии народов Кавказа»²⁹. И в настоящее время, кавказец не менее гостеприимен, чем его предок в XIX веке.

Трансформационные процессы последних трех десятилетий сопровождались ухудшением межэтнических отношений в Северо–Кавказской регионе, появлением конфликтных зон, снижением толерантности и доверия в обществе. В поисках выхода из сложившейся ситуации власти обратились к традиционным институтам народов Кавказа. Исторический опыт показывает, что традиционализм при грамотной адаптации может быть эффективным методом для решения современных проблем. Поэтому в 2009 г. по инициативе Министерства по информационным коммуникациям, работе с общественными объединениями и делам молодежи Кабардино–Балкарской Республики стартовал межрайонный молодежный проект «Куначество». Основная цель проекта – возрождение традиций мирного сосуществования между народами региона, взаимодействия и сотрудничества между ними. В рамках проекта подростки разных национальностей становятся кунаками: в течение определенного времени они живут в принимающей семье другой национальности, знакомятся с их традициями и бытом, принимают участие в повседневной жизни и молодежных мероприятиях. В 2009 г. проект начался с общения 9 семей из кабардинского села Аргудан и балкарского села Кёнделен. Кабардинцы жили в балкарских семьях, а балкарцы в кабардинских, знакомились с культурой и традициями друг друга. Инициативу подхватили и в других республиках. 2011 год в Карачаево–Черкесской республике был объявлен Главой республики годом куначества. Между жителями муниципальных районов, городских округов и населенных пунктов Карачаево–Черкесии были подписаны договоры об установлении связей куначества, разработан и совместно принят «Кодекс кунака»³⁰.

²⁹ Ю. Анчабадзе, *Прекрасный обычай гостеприимства*, «Советская этнография» 1985, № 4, с. 120.

³⁰ В Карачаево–Черкесии завершился год куначества, www.islamnews.ru/news-V-Karachaevo-Cherkessii-zavershilsja-god-kunachestva, [дата доступа: 03.09.2018].

Куначество у балкарцев и других народов Кавказа:
история и возрождение традиции в современных реалиях

В последующие годы шло расширение географии проекта и в 2015 г. проект вышел на международный уровень³¹. Шестнадцать детей – семь девочек и девять мальчиков из Трабзона, воспитанники лицея «Ачи» в течение 7 дней жили в семьях жителей КБР, познакомились с бытом, обычаями и традициями народов Кавказа, достопримечательностями республики³².

В 2014–2018 проект проводился по всему региону. В ходе гостевания подружились более 300 человек из субъектов Северного Кавказа и Центральной России. Федеральное агенство по делам национальностей (ФАДН) заинтересовано в продвижении проекта³³.

Проект «Куначество» находится в настоящее время в точке буфуркации и от органов власти, общественных объединений и простых людей зависит попытка адаптировать институты гостеприимства и куначества к условиям современных российских реалий.

Гостеприимство и куначество, пройдя длительный путь развития являлись и остается частью культуры народов региона, фактором доверия и взаимопомощи, одним из форм народной дипломатии. У этих институтов есть неисчерпаемый ресурс и огромные резервы, совмещая в себе коммуникационные, психологические, экономические функции, они способны к развитию доверия и доверительности, как главного условия стабильного развития межэтнических отношений в регионе.

БИБЛИОГРАФИЯ

А. Аджиев, Устное народное творчество кумыков. Махачкала, 2005.

Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв. Нальчик: Эльбрус, 1974.

М. А. Агларов, Дагестанцы, Культура мира в традициях и обычаях народов Северного Кавказа, Назрань 2013.

³¹ Не изменяя традициям, www.kbpravda.ru/node/19126, [дата доступа: 03.09.2018].

³² Кунакам пришлось прощаться, <https://www.kbpravda.ru/node/7726>, [дата доступа: 19.08.2018].

³³ Это Кавказ, <https://etokavkaz.ru/news/48740>, [дата доступа: 07.09.2018].

С. Аккиева, Местное самоуправление горских народов Северного Кавказа во второй половине XIX века (на основе «Положений об аульных обществах и горском населении Кубанской и Терской области и их общественном управлении») Обычное право и правовой плюрализм на Кавказе в XIX, Материалы Всероссийской научной конференции, Карачаевск, 2009.

Ю. А. Анчабадзе, Прекрасный обычай гостеприимства, Советская этнография. 1985, № 4.

А. К. Байбурин, А. Л. Топорков, У истоков этикета. Этнографические очерки. Л., 1990.

Б. Б. Бгажноков, Куначество у черкесов и других народов Кавказа, Вестник Кабардино–Балкарского института гуманитарных исследований. 2015 № 1 (24).

Центральный государственный архив Кабардино–Балкарской Республики (ЦГА КБР), ф. И–30, д. 467, л. 9. об.; ф. 30, оп. 1, д. 2, л. 20 и об.

Чеченцы, отв. ред. Л. Т. Соловьева, З. И. Хасбулатова, В. А. Тишков; Ин–т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо–Маклая РАН; Комплексный научно–исследовательский ин–т им. Х. И. Ибрагимова РАН. М.: Наука, 2012. (Народы и культуры).

Н. Ф. Дубровин, История войны и владычества русских на Кавказе. Санкт–Петербург 1878, т.1, ч.1.

Это Кавказ, <https://etokavkaz.ru/news/48740>, [дата доступа: 07.09.2018].

В. К. Гарданов, Общественный строй адыгских народов. XVIII — первая половина XIX века. Москва: Наука, 1967.

Хан–Гирей. Записки о Черкесии, Вступит. ст. и подготовка текста к печати В. К. Гарданова и Г. Х. Мамбетова. Нальчик: Эльбрус, 1978.

Карачаево–балкарский фольклор в дореволюционных записях и публикациях. Отв. ред. Т.М. Хаджиева. Нальчик: «Эльбрус». 1983, 432 с.

Карачаево–балкарский фольклор. Хрестоматия (на балк. языке) Сост. Т.Хаджиева. Нальчик: «Эльфа», 1996, 592 с.

Карачаевцы. Балкарцы. отв. ред. М. Д. Каракетов, Х.–М. А. Сабанчиев; Ин–т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо–Маклая РАН; Карачаево–Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева.– М. : Наука, 2014. (Народы и культуры).

- Карачаевцы. Историко–этнографический очерк. Черкесск, 1977.
- Ю. Ю. Карпов, Джигит и волк, Санкт–Петербург: Кунсткамера.1996.
- С. В. Кокиев, Записки о быте осетин, Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее (СМЭДЭМ). 1885. Вып. I.
- К. С. Кондратенко, А. А. Остахов, Л. А. Сугрей, Конфликтология. 2015. № 3.
- Кунакам пришлось прощаться, <https://www.kbpravda.ru/node/7726> [дата доступа: 19.08.2018].
- Л. В. Куприанова, Города Северного Кавказа во второй половине XIX века. К проблеме развития капитализма вширь. М.: Наука, 1981.
- А. И. Мусукаев, Балкарский тукъум: патронимическая организация и «фамилия» в системе сельской общины. Нальчик: Эльбрус, 1978.
- Нарты. Героический эпос балкарцев и карачаевцев. Москва: Наука, 1994.
- Не изменяя традициям, www.kbpravda.ru/node/19126, [дата доступа. 03.09.2018].
- Ф. С. Перебийнос, В теснинах Кавказа: По Балкарии и Сванетии. Ростов на–Дону. 1930.
- К. М. Текеев, Карачаевцы и балкарцы. Традиционная система жизнеобеспечения, Москва, 1989.
- В. Я. Тепцов, По истокам Кубани и Терека, СМОМПК. Тифлис, 1892. Вып. 14.
- В Карачаево–Черкесии завершился год куначества, www.islamnews.ru/news–V–Karachaev–Cherkesii–zavershilsja–god–kunachestva [дата доступа: 03.09.2018].

РЕЗЮМЕ

В статье проводится анализ института куначества в традиционной культуре балкарского и других народов Северного Кавказа. Между кунаками устанавливались длительные и доверительные отношения, которые продолжали и их потомки. Куначество было каналом деловых, торгово–экономических и межэтнических связей между народами региона. Институт куначества в модифицированной в деталях форме продолжал существовать и в XX веке. Автор выделяет функции институтов гостеприимства и куначества как важных условий формирования доверия и добрососедских межэтнических отношений. Проанализированы результаты регионального проекта «Куначество», направленного на возрождение общественного

института, на восстановление норм горского этикета и повышение культуры межнационального общения, на развитие культурного обмена, пропаганды народных традиций и обычаев.

СВЕТЛАНА АККИЕВА (asisma@yandex.ru) – ведущий научный сотрудник сектора этнологии и этнографии Института гуманитарных исследований– филиала Кабардино–Балкарского научного центра Российской академии наук, доктор исторических наук, сфера интересов: история и традиционная культура народов Северного Кавказа, проблемы национальной политики и межкультурного взаимодействия.

Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Historii

TOM III

RZESZÓW 2018